ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ

УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ

1939–1941

УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ
1939 — 1941

Volodymyr Kubijovych

THE UKRAINIANS IN THE *GENERALGOUVERNEMENT*

1939 - 1941

diasporiana.org.ua

Mykola Denysiuk Publishing Company
Chicago 1975

Володимир Кубійович

УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ

1939 — 1941

ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

Видавництво Миколи Денисюка
Чікаго 1975

Всі права застережені

Мовний редактор
Роман Завадович

Мистецьке оформлення обкладинки
Романа Завадовича, мол.

Тираж 2,500 примірників

Copyright © 1975
by Mykola Denysiuk Publishing Co.

Library of Congress Catalog Card Number: 75-22935

Printed by
Mykola Denysiuk Publishing & Printing Co.
2226 West Chicago Avenue, Chicago, Illinois 60622 — USA

MANUFACTURED IN THE UNITED STATES of AMERICA

Володимир Кубійович

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Українці в Генеральній Губернії, на західніх окраїнах українських земель (Лемківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя), за короткий час великими кроками пройшли процес своєї національної обнови. Таки негайно після припинення воєнних дій у 1939 р. на цих землях почало спонтанно формуватися українське організоване життя: відновлювано дотеперішні та створювано нові українські національні організації відповідно до потреб збірного життя української спільноти.

Німецькі окупаційні чинники поставилися неґативно до продовжування випробуваних нами в минулому власних форм українського організованого життя. В новій окупаційній системі передбачалися лише організації допомогового характеру. Відповідно до таких передумов на українських землях, приєднаних до Генеральної Губернії, та в інших її осередках створено мережу Українських Допомогових Комітетів, завершених центральною установою — Українським Центральним Комітетом, що його аж до закінчення другої всесвітньої війни очолював видатний український учений, проф. д-р Володимир Кубійович.

Не зважаючи на намагання окупаційних чинників звужувати можливості розвитку українського життя, наша сторона зручно використала прийняту форму комітетів не тільки для допомогових завдань. В рамах Допомогових Комітетів було проведено особливо важливу працю для всебічних потреб виховного, культурно-освітнього, громадсько-

суспільного та економічного життя української спільноти.

З метою зберегти для історії дані про змагання українського народу за свою кращу долю, видаємо джерельні матеріяли про життя понад 500.000 українців на наших західніх окраїнах під час другої всесвітньої війни. Видаємо ці матеріяли в формі документальної праці під назвою „УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ 1939-1941", що її написав проф. д-р Володимир Кубійович, колишній голова Українського Центрального Комітету.

Цю історичну книгу видаємо для відзначення 75-річчя її автора, проф. Володимира Кубійовича.

З нагоди цього Ювілейного видання, що появляється одночасно з 35-літтям моєї видавничої діяльности, з особливим вдоволенням і великою вдячністю згадую першого директора Українського Видавництва, проф. д-ра Євгена Ю. Пеленського, який у листопаді 1939 р. запросив мене до праці та призначив своїм заступником, передавши мені ведення торговельного відділу Українського Видавництва. Коли видавництво розвинулось і доповнилося новими співробітниками, я мав милу нагоду працювати спільно з видатними українськими видавцями, д-ром Ігорем Федевим і Іваном Тиктором та з колишніми співробітниками тикторівського концерну, Петром Постолюком і Львом Чубатим, від яких я зачерпнув багато професійного досвіду. Це й уможливило мені на протязі 35 років у різних місцевостях (Краків, Львів, Інсбрук, Буенос-Айрес і Чікаґо) вести безперервну видавничу працю.

Микола Денисюк

Чікаґо, листопад 1975 р.

ПЕРЕДМОВА

Метою цієї праці є представити життя українців під час другої світової війни на тій частині українських земель, що в 1939-45 роках входили до складу т. зв. Генеральної Губернії. Вужча мета — представити діяльність Українського Центрального Комітету, який був єдиною леґальною українською установою в Генеральній Губернії і тому очолював усі ті ділянки суспільного життя, які могли леґально існувати в німецькій дійсності. Це й причина, чому історія українців у Генеральній Губернії покривається у великій мірі з історією Українського Центрального Комітету.

Часи, які змальовано в цьому творі — жорстокі часи для нашого народу, а рівночасно сірі. Це не часи першої світової війни, коли на звалищах трьох імперій постали держави поневолених народів, що заселювали простори між російською і німецькою національними територіями, серед них також українська держава. Правда, вона існувала лише кілька років, але й після викреслення її з політичної карти Европи вона залишилася в наших серцях, і вся праця та змагання йшли в одному напрямі: щоб її відновити. Факт існування по віковій перерві української державности, вла-

сної армії, збройна боротьба в обороні молодої держави — все це мало для українців величезне значення і додало їм сил на час неволі. Тому гекатомби жертв, які поніс український народ під час першої світової війни й визвольної війни, не пішли надаремне.

Інакше під час другої світової війни. Жаден інший народ в Европі, за винятком жидів і, може, сербів, не зазнав таких великих втрат, як ми, українці. То було не лише знищення країни, зокрема міст з їх цінностями, але передусім нищення української людини. Мільйони українців згинули в лавах червоної армії, в німецьких таборах полонених у наслідок безпосередніх воєнних дій, у радянських і німецьких концтаборах, як робітники, насильно заслані на працю до Німеччини, в наслідок репресій обох тоталітарних держав. Надії, що в час другої світової війни вирине наверх українська проблема, не здійснилися. Війна між червоною і брунатною тоталітарними потугами велася здебільша в Україні або за Україну, але ми в цій боротьбі були лише об'єктом. Ми не лише зазнали великих людських втрат, не лише не здобули свободи, але, за винятком другорядних епізодів, ми не мали змоги вести по-справжньому боротьбу з окупантами. К р и в а в а й з о л о т а була історія України в 1917-21 роках, к р и в а в а й с і р а в 1941-45.

Спробуємо тут представити один територіяльний відтинок цієї історії. Історія українців у Генеральній Губернії різниться від історії інших українських земель з двох поглядів: у цій частині наших земель німецький окупаційний режим був найменш суворий, наші втрати були тут найменші, і тут було найменше воєнне знищення. Подруге, серед загальної сірини бачимо тут і деякі проблиски: насамперед національне відродження наших західніх окраїн, Холмщини і Лемківщини.

Джерелом моєї праці є документи й архів Українського Центрального Комітету й Українського Видавництва, що його вдалося частинно зберегти, матеріяли, публіковані в пресі в Генеральній Губернії, мої особисті переживання й записки, записки мого близького співробітника і приятеля Василя Глібовицького, та інформації численних діячів — себто, все матеріяли з першої руки.

Моє представлення українського життя в Генеральній Губернії не є повне. Не торкається воно безпосередньо життя нашого підпілля, бо не почуваю себе компетентним і не маю відповідних матеріялів. Умовини, в яких живуть українці, не дозволяють ще тепер на виявлення цілої низки фактів зокрема прізвищ. У цій праці я намагався представити все об'єктивно й тому еліміную по змозі мої особисті переживання.

Праця ділиться на дві частини. В першій представлено період від початку польсько-німецької війни аж до початку війни з СРСР, себто життя українців у м а л і й Г е н е р а л ь н і й Г у б е р н і ї. Друга частина охоплює період від початку війни з СРСР до її закінчення.

Праця має назву: „Історія Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії", хоч зміст її трохи ширший. Можна б її назвати: „Історія українців у Генеральній Губернії", але тоді ця назва була б трохи широка в порівнянні із змістом.

До праці додані деякі документи: статути УЦК і його прибудівок, деякі відозви, заклики й меморіяли УЦК, врешті деякі статті, поміщені в українській пресі. Очевидна річ, це лише вибір, який має на меті ближче насвітлити або удокументувати деякі факти, представлені в тексті. Документальне значення має також більшість, зрештою нечисленних, світлин.

У першій частині цієї праці спеціяльна увага присвячується національному відродженню наших західніх окраїн: Лемківщини, Холмщини з Підляшшям і Посяння. Праця на цих важкою долею діткнених землях — це найкраща й найясніша сторінка праці Українського Центрального Комітету й моєї власної. Хоча по закінченні війни українське населення цих окраїн було переселене в більшості на схід, в меншості на захід, і тепер не знати, чи українці будь-коли вернуться на ці окраїни, все таки наша праця на окраїнах не була, мабуть, даремна. Окраїни, може, і втрачені, але вклад у людину залишиться тривалим здобутком, і напевно відроджена національна свідомість допомогла нашим братам з західніх окраїн на нових землях, на які їх переселили.

Деякі проблеми, заторкнені в першій частині нашого твору, мають на меті показати підстави, на яких базувалося життя українців у Генеральній Губернії, щоб його можна було легше зрозуміти. Тому з'ясовуємо коротко життя українців на західніх окраїнах 1920-39 роки, характеризуємо устрій Генеральної Губернії та піддаємо аналізі статут Українського Центрального Комітету (УЦК) і правні підстави його діяльности.

Не всі проблеми українського суспільного й культурного життя в Генеральній Губернії (ГГ) представлені в цій праці рівномірно; це залежить від архівних матеріялів і від того, як я знав і входив у дану проблематику. Розмірно широко з'ясована проблематика Православної Церкви, бо я був примушений присвятити їй у першому році моєї праці багато уваги. Докладно представлені всі ділянки освітнього й культурного життя, зокрема шкільництва, та історія Українського Видавництва і преси, хоча вони не були безпосередньо зв'язані з УЦК. Можливо, що замало уваги присвячено економічним відносинам. До ділянок, які дуже побіжно насвітлені, належить діяльність жіноцтва, але вона була слабо пов'язана з УЦК. Деяким проблемам, наприклад, долі українського робітництва в Німеччині, присвятимо більше уваги в другому томі.

Порівняно мало місця приділено життю поодиноких повітів і Українським Допомоговим Комітетам (УДК), а тим самим і місцевим діячам. Але це мало б бути завданням регіональних монографій, присвячених поодиноким районам і навіть місцевостям, які мали

Праця має назву: „Історія Українського Центрального Комітету в Генеральній Губернії", хоч зміст її трохи ширший. Можна б її назвати: „Історія українців у Генеральній Губернії", але тоді ця назва була б трохи широка в порівень із змістом.

До праці додані деякі документи: статути УЦК і його прибудівок, деякі відозви, заклики й меморіяли УЦК, врешті деякі статті, поміщені в українській пресі. Очевидна річ, це лише вибір, який має на меті ближче насвітлити або удокументувати деякі факти, представлені в тексті. Документальне значення має також більшість, зрештою нечисленних, світлин.

У першій частині цієї праці спеціяльна увага присвячується національному відродженню наших західніх окраїн: Лемківщини, Холмщини з Підляшшям і Посяння. Праця на цих важкою долею діткнених землях — це найкраща й найясніша сторінка праці Українського Центрального Комітету й моєї власної. Хоча по закінченні війни українське населення цих окраїн було переселене в більшості на схід, в меншості на захід, і тепер не знати, чи українці будь-коли вернуться на ці окраїни, все таки наша праця на окраїнах не була, мабуть, даремна. Окраїни, може, і втрачені, але вклад у людину залишиться тривалим здобутком, і напевно відроджена національна свідомість допомогла нашим братам з західніх окраїн на нових землях, на які їх переселили.

Деякі проблеми, заторкнені в першій частині нашого твору, мають на меті показати підстави, на яких базувалося життя українців у Генеральній Губернії, щоб його можна було легше зрозуміти. Тому з'ясовуємо коротко життя українців на західніх окраїнах 1920-39 роки, характеризуємо устрій Генеральної Губернії та піддаємо аналізі статут Українського Центрального Комітету (УЦК) і правні підстави його діяльности.

Не всі проблеми українського суспільного й культурного життя в Генеральній Губернії (ГГ) представлені в цій праці рівномірно; це залежить від архівних матеріялів і від того, як я знав і входив у дану проблематику. Розмірно широко з'ясована проблематика Православної Церкви, бо я був примушений присвятити їй у першому році моєї праці багато уваги. Докладно представлені всі ділянки освітнього й культурного життя, зокрема шкільництва, та історія Українського Видавництва і преси, хоча вони не були безпосередньо зв'язані з УЦК. Можливо, що замало уваги присвячено економічним відносинам. До ділянок, які дуже побіжно насвітлені, належить діяльність жіноцтва, але вона була слабо пов'язана з УЦК. Деяким проблемам, наприклад, долі українського робітництва в Німеччині, присвятимо більше уваги в другому томі.

Порівняно мало місця приділено життю поодиноких повітів і Українським Допомоговим Комітетам (УДК), а тим самим і місцевим діячам. Але це мало б бути завданням регіональних монографій, присвячених поодиноким районам і навіть місцевостям, які мали

сної армії, збройна боротьба в обороні молодої держави — все це мало для українців величезне значення і додало їм сил на час неволі. Тому гекатомби жертв, які поніс український народ під час першої світової війни й визвольної війни, не пішли надаремне.

Інакше під час другої світової війни. Жаден інший народ в Европі, за винятком жидів і, може, сербів, не зазнав таких великих втрат, як ми, українці. То було не лише знищення країни, зокрема міст з їх цінностями, але передусім нищення української людини. Мільйони українців згинули в лавах червоної армії, в німецьких таборах полонених у наслідок безпосередніх воєнних дій, у радянських і німецьких концтаборах, як робітники, насильно заслані на працю до Німеччини, в наслідок репресій обох тоталітарних держав. Надії, що в час другої світової війни вирине наверх українська проблема, не здійснилися. Війна між червоною і брунатною тоталітарними потугами велася здебільша в Україні або за Україну, але ми в цій боротьбі були лише об'єктом. Ми не лише зазнали великих людських втрат, не лише не здобули свободи, але, за винятком другорядних епізодів, ми не мали змоги вести по-справжньому боротьбу з окупантами. Кривава й золота була історія України в 1917-21 роках, кривава й сіра в 1941-45.

Спробуємо тут представити один територіяльний відтинок цієї історії. Історія українців у Генеральній Губернії різниться від історії інших українських земель з двох поглядів: у цій частині наших земель німецький окупаційний режим був найменш суворий, наші втрати були тут найменші, і тут було найменше воєнне знищення. Подруге, серед загальної сірини бачимо тут і деякі проблиски: насамперед національне відродження наших західніх окраїн, Холмщини і Лемківщини.

Джерелом моєї праці є документи й архів Українського Центрального Комітету й Українського Видавництва, що його вдалося частинно зберегти, матеріяли, публіковані в пресі в Генеральній Губернії, мої особисті переживання й записки, записки мого близького співробітника і приятеля Василя Глібовицького, та інформації численних діячів — себто, все матеріяли з першої руки.

Моє представлення українського життя в Генеральній Губернії не є повне. Не торкається воно безпосередньо життя нашого підпілля, бо не почуваю себе компетентним і не маю відповідних матеріялів. Умовини, в яких живуть українці, не дозволяють ще тепер на виявлення цілої низки фактів, зокрема прізвищ. У цій праці я намагався представити все об'єктивно й тому елімінную по змозі мої особисті переживання.

Праця ділиться на дві частини. В першій представлено період від початку польсько-німецької війни аж до початку війни з СРСР, себто життя українців у малій Генеральній Губернії. Друга частина охоплює період від початку війни з СРСР до її закінчення.

б писати місцеві діячі. Вони могли б мати чималу історичну вартість.

* * *

Матеріяли до обох томів праці „Історія Українського Центрального Комітету" я зібрав і впорядкував ще в 1945-46 роках, коли жив у Баварії. Тоді я й написав перший нарис першого тому. Цю макету я посилав у 1947-48 роках у цілості або її частини на рецензії деяким діячам УЦК та особам, мені близьким, і дістав від них низку цінних зауважень та доповнень. Цілий рукопис переглянув незабутній Микола Іванович Шлемкевич, він і зробив першу літературну коректу. Відновлення моїми заходами Наукового Товариства ім. Шевченка (весна 1947) і керівництво цією установою та ще більше праця над „Енциклопедією Українознавства" забрали мені весь час, і щойно в другій половині 1950-их років я остаточно оформив першу частину праці, і то ще без двох розділів, на написання яких не вистачило часу. Шість років тому манускрипт був переданий видавництву ред. Миколи Денисюка в Чікаґо і частково вискладаний. З вини автора, який не прислав додаткових розділів, друк праці спинився. Сердечно дякую ред. М. Денисюкові за те, що в його видавництві виходить ця праця, та за те, що своїми пригадками примусив мене її закінчити.

Складаю щиру подяку всім, що додатковими матеріялами, рецензіями й порадами допомогли в остаточному оформленні цієї праці. Деякі з них уже відійшли від нас: д-р Микола Шлемкевич, д-р Степан Баран, який, між іншим, дав цінні зауваження до церковної проблематики на Холмщині й Підляшші. Щиро дякую д-рові Миронові Коновальцеві, який допоміг в оформленні того, що написано про правно-політичне становище в Генеральній Губернії та про структуру Українського Центрального Комітету; о. д-рові Михайлові Сопулякові за зауваження й доповнення розділу про діяльність Відділу суспільної опіки, яким він керував; м-ґрові Михайлові Хом'якові, колишньому редакторові „Краківських Вістей", за низку інформацій про пресу; д-рові Петрові Ісаєву та д-рові Миколі Ценкові за деякі доповнення розділів про шкільництво й організаційну працю УЦК; ред. Євгенові Зиблікевичеві, сотникові Осипові Навроцькому, інж. Євгенові Пастернакові, д-рові Володимирові Старосольському, директорові Володимирові Тимцюракові та іншим панам за низку інформацій з терену їх діяльности.

Сердечно дякую пані Дарії Сіяк за технічну допомогу та за опрацювання індексу.

Сарсель, у Франції, квітень 1970.

Володимир Кубійович

РОЗДІЛ I

ПІДСТАВИ УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ

а) Українська людність і територія в Генеральній Губернії

1. IX. 1939 року вибухла німецько-польська війна, а вже за кілька днів південна німецька армія, яка посувалася від Словаччини, увійшла на українські етнографічні землі в Польщі і зайняла Лемківщину. В половині вересня в руках німців опинилися Підляшшя, Холмщина, Західня Волинь і західня частина Галичини приблизно по лінію Сокаль — Львів — Стрий.

Чимала частина українського населення, зокрема в Галичині, вітала німецькі війська, як визволителів з-під польського ярма. Це було особливо тому, що в останні місяці до війни польський натиск на всі ділянки українського життя дійшов до небувалих розмірів, а з вибухом війни почалися масові арешти українців, насамперед інтеліґенції, і заслання до концентраційного табору в Березі Картузькій, а українське життя мусіло піти в підпілля. Тим часом уже 17 вересня, на підставі таємного пакту про ненапад між Німеччи-

ною й СССР (пакт Рібентроп-Молотов) з 23. VIII. 1939 увійшли совєтські війська на територію Західньої України й Західньої Білоруси й зайняли їх без опору, а німецькі війська відступили на визначену договором лінію Сяну — Висли. За новим договором з 28. IX. 1939 у Москві устійнено границі сфер інтересів між Німеччиною і СССР уздовж лінії Сяну — Бугу, наслідком чого совєтські війська, які вже встигли зайняти Холмщину й Підляшшя, покинули ці землі.

В половині вересня разом з південною німецькою армією на території, зайнятій німцями, появилася група українських націоналістів у німецьких військових уніформах, т. зв. група „Берґбав" (Bergbau, інші назви — леґіон полк. Сушка, гурт націоналістів), чисельністю в кількасот осіб під проводом кол. полковника Січових Стрільців, Романа Сушка, а також інших членів проводу ОУН — Ярослава Барановського й Осипа Бойдуника. Завданням цієї групи було організувати чи оформлювати українське громадсько-суспільне життя на території, зайнятій німецькою армією; її осідком був Самбір, після відходу німців на лінію Сяну — Коросно. З кінця вересня одним із завдань групи була опіка над українськими утікачами з того боку Сяну й Бугу, які залишили край, окупований большевиками, разом із німецькими військами або й пізніше, користуючись загальною метушнею в перші дні совєтської окупації.

Наслідком німецько-совєтського порозуміння й остаточного визначення лінії Сяну і Бугу як демаркаційної лінії між так званими сферами інтересів СРСР і Німеччини майже всі українські землі опинилися під большевицькою окупацією. Поза межами СРСР залишилися тільки Закарпаття (окуповане угорцями, західня частина належала до Словаччини), Буковина і Басарабія, приналежні до Румунії, в 1940 р. також зайняті большевиками, та окраїни Західньої України, положені на захід від Сяну й Бугу, що попали під володіння Німеччини. Границя між СРСР і територією, окупованою німцями, йшла вздовж Сяну, від його джерел аж до містечка Сіняви на Ярославщині, потім повертала різко на схід в напрямі Бугу на південь від Чесанова і Белзця, які залишилися під німцями, та далі на схід вздовж притоки Бугу — Солокії, залишаючи на німецькому боці Белз і Кристинопіль. Від Кристинополя границя проходила вздовж Бугу аж по Немирів на Підляшші (див. також карта).

Українську етнографічну територію на захід від цієї границі становили тільки вузькі смужки, бо в основному границя була визначена за етнографічними критеріями — большевики домагалися тієї частини Польщі, яку заселювали українці й білоруси. Таким чином, під німецьким пануванням опинилися майже вся Лемківщина, Холмщина й Підляшшя, частина Посяння (Перемищина, Ярославщина) та дрібні смужки Галичини, які межували з Холмщиною. Ця територія увійшла до складу так званої Генеральної Губернії для польських окупованих областей, створеної Гітлером 12. 10. 1939 р. з середньої Польщі.

Українська етнографічна територія в ГГ охоплювала простір близько 16.000 км². На ній жило восени 1939 року понад 1.2 млн. населення, в тому числі яких 525.000 українців і 170.000 спольонізованих українців (в усій ГГ жило близько 550.000 українців). Наша територія становила вузьку смугу вздовж майже всієї українсько-польської етнографічної границі від Словаччини на півдні, по Білорусь на півночі довжиною кругло 600 км. Вона охоплювала різні з географічного і господарського погляду землі, заселені різними українськими групами з неоднаковим минулим, відмінним національним світоглядом і національною свідомістю. Йдеться про Лемківщину, Посяння, Холмщину й Підляшшя. З Холмщиною були зв'язані дрібні окраїни Галичини, включені до ГГ: північні частини Ярославського, Любачівського (Чесанівщина), Раворуського і Сокальського (Белзчина) повітів. Всі вони, хоч як різні між собою, мали дещо спільне: це — пограниччя з поляками і терен вікової польсько-української боротьби, під час якої український елемент зазнав відчутних втрат. Тут був найсильніший польський утиск за 20 років польського панування (1919-1939). Через велику віддаль від осередків українського життя західні окраїни лише рідко брали в ньому помітну участь. Важливі події на українських землях відбивались тут тільки слабим відгомоном, і тому наші західні окраїни були в національному житті назагал відсталі, виявляли багато окремішностей і консерватизму. Тільки окраїни Галичини, прилягли до Холмщини, в деякій мірі також Посяння, жили повним національним життям.

Перейдемо до короткої характеристики національних відносин кожного з поданих вище географічно-історичних країв.

Лемківщина.. Це гірська країна, яка творить українсько-етнографічний півострів між польською і словацькою територією — довжиною 150 км., широтою — ледве 30-40 км. Галицька Лемківщина*) була однією з найчистіших з національного погляду українських областей. Етнографічна межа з поляками тут дуже різка, мішаних сіл і польських островів майже немає. Лемко жив своїм життям і не входив у ближчі стосунки з поляками; на Лемківщині не існувало мішаних подруж, не було ніякої денаціоналізації, і наступу поляків. Однак велика віддаль від осередків українського життя — Львова, а навіть Перемишля, не кажучи вже про Київ — була причиною, що зв'язки з ними і впливи нових течій, які там виникали, приходили сюди з великим запізненням і дуже ослаблені. Тому постала тут низка особливостей, помітних у мові, народній культурі і навіть у політичній ділянці. У вогні польського наступу, який ішов віками, підбадьорювала лемка думка, що є десь на світі „руська держава", яка за ним стоїть. Звідти йшло емоційне

*) Ця частина Лемківщини (разом з маленькою частиною Бойківщини), яка опинилася в межах ГГ, обіймала приблизно 4.000 км² з 250.000 населення, в тому числі майже 200.000 українців.

русофільство лемків, яке використовували різні експериментатори і коньюнктурники; тому тільки поволі ширився тут новітній український рух. Та цей політичний консерватизм одночасно захищав лемка від польонізації, і йому насамперед завдячуємо, що наш найбільш на захід висунений бастіон втримався і майже не зазнав національних втрат.

Природа краю вплинула на господарське життя Лемківщини. Як усюди в горах, лемко управляв ріллю (головно, овес і картоплю — „ґрулі"), плекав домашніх тварин і займався лісовими роботами та лісовим промислом. Важливим додатковим зайняттям був хатній промисел, головно обробка дерева, дротарство, збір лісових продуктів (гриби, ягоди). Завдяки численним курортам (Криниця, Щавниця, Жеґестів, Висова, Романів, Івоніч тощо) можна було знайти легко збут на сільські продукти і працю. Все ж таки економічна підстава життя лемка була слаба й змушувала його до посиленої еміґрації за море. Жадну іншу частину українського народу не захопила так скоро і так сильно еміґраційна стихія, головно до ЗДА. Еміґранти не забували про рідну Лемківщину і щедро допомагали їй заробленим грошем. Щороку надходили з Америки за останні десятиріччя поважні суми як для поодиноких осіб від їхніх родичів, так і на загальнонаціональні цілі (головно на будову церков, народних домів, на різні культурні потреби тощо).

Новітній український національний рух почав розвиватися на Лемківщині щойно за останні роки перед першою світовою війною. Він виходив головно з Сянока і Нового Санча, посередньо з Перемишля. Його носіями були переважно молодші українські священики й учителі. Визвольна боротьба (1918-20) вплинула позитивно на українську національну свідомість лемка, яка і за часів Польщі далі зростала. Це викликало міцну реакцію поляків, і коли на початку 1930-их рр. вони перейшли до екстермінаційної політики щодо українців, в їх програмі стояла цілковита польонізація Лемківщини. Використовуючи лемківські особливості, поляки намагалися створити з лемків окрему етнічну групу і зв'язати її з польськістю. Цю реґіональну „лемківську акцію" вели установи, що діяли під патронатом польського міністерства війни, як „Звйонзек Зєм Ґурскіх", „Товажиство розвою Зєм Всходніх" в окремих лемківських секціях. За допомогою польських учених випрацьовувалися теорії про окремішність лемків від решти українського народу, поширювані серед лемків, поляків і за кордоном. Зміцнюючи реґіональні особливості лемків, вони рівночасно послабляли їх зв'язки з рештою українських земель. З цією метою польська влада завела в школах, замість української мови, лемківську говірку (очевидна річ, побіч польської мови) і окремий лемківський буквар, зладжений лемківським говором з додатком польських і російських слів та з сильною польською патріотичною тенденцією. Майже всіх учителів українців перенесено на польську етнографічну територію, а на їх місце прийшли поляки, які проходили короткий курс „лемківської мо-

ви" в учительській семінарії в Старому Санчі. Щоб скасувати права української мови в судівництві, східню Лемківщину приділено до окружного суду в Яслі, що лежав на території краківського воєводства, де не зобов'язували права української мови. Українську кооперацію в західній Лемківщині, яка входила до складу краківського воєводства, відірвано від Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові.

В 1934 р. Рим вилучив Лемківщину зпід юрисдикції перемиського греко-католицького єпископа і створив окрему Апостольську Адміністратуру Лемківщини, спершу з осідком в Романові, згодом в Сяноці. Апостольськими адміністраторами були русофіли, останньо о. д-р Яків Медвецький. Урядовою мовою в церковній адміністрації, замість української, стала російська. Кандидатів духовного стану виховували не в греко-католицьких, а в римо- католицьких духовних семінаріях. Ліквідовано майже всі українські культурно-освітні товариства, насамперед читальні „Просвіти". Поліційними методами поляки переслідували за будь-які зв'язки із Львовом, не допускали української преси і книжок. Натомість видавали для Лемківщини реґіональну газетку в польському дусі, організували на території Лемківщини табори польської молоді, засновували польські дошкілля тощо. Лише вибух війни врятував Лемківщину від дальших „благодатей", як повного введення польської мови до шкіл, і навіть до церкви (мова проповідей), як знищення української кооперації також у східній частині Лемківщини тощо. В православній церкві на Лемківщині (близько 18.000 вірних), яка користувалася польською протекцією, панували цілком польські й російські впливи.

На допомогу проти польського наступу прийшов Лемківщині Львів (між іншим, окрема лемківська акція при товаристві „Просвіта", видавання спеціяльної преси і книжок тощо), який підсилював реґіональний українсько-лемківський рух, головно в Сяніччині. Але найбільшою обороною перед польськістю був специфічний патріотизм і консерватизм лемків, які польських новинок не сприймали. Вже перші часи після упадку Польщі були доказом слабости польських впливів і стихійного відродження українського життя. Але про це пізніше.

Посяння. Річка Вислок цілі сторіччя творила границю між польською й українською (Київською, згодом Галицько-Волинською) державами. Подібною була, мабуть, і етнографічна границя між українцями й поляками. Після прилучення Галичини до Польщі (14 століття) вона пересунулася впродовж кількох сторіч під впливом польської колонізації й польонізації на схід приблизно по Сян. Чисто українські села залишилися тільки в найбільш на південний схід висунених частинах Перемищини й Ярославщини. А втім, це були лише етнографічні острови, населення яких було здебільша перемішане з поляками. Українці забули вже в більшості свою рідну мову і розмовляли

польською, частково втратили й український побут, а з українством їх в'язала головно приналежність до греко-католицької церкви, завдяки чому вони почували себе русинами-українцями. Львів, а навіть близький Перемишль мало дбали про ці окраїни, і вони були залишені здебільша самі на себе. Український елемент був завжди у відступі, а міста, як Ярослав, Радимно, Лежайськ, Динів були переважно або й повністю спольонізовані; осередком українства залишився княжий Перемишль.

За Польщі зміцнів польський натиск, головне на відтинку шкільництва (майже всі школи були польські). Він виявився також у виді численних адміністраційних і поліційних нагінок. Попри це, якраз на Посянні бачимо деякі прояви національного пробудження, а саме початки відродження української мови й побуту. Та сильніше воно виявилося щойно після упадку Польщі.

На всьому Посянні жило приблизно 60.000 українців.

Холмщина й Підляшшя. Найбільшою українською областю, яка знаходилася в Генеральній Губернії, була Холмщина й Підляшшя*). Це також єдиний край, який творив до деякої міри географічну одиницю й мав свою багату історію. По славному минулому в 13

*) Територія — 10.200 км², населення близько 720.000, в тому числі близько 220.000 українців і 160.000 спольонізованих українців.

і 14 віках, коли тут був центр Галицько-Волинської держави, Холмщина не повернулася вже ніколи до свого колишнього значення. І вона, хоч значно менша, ніж Лемківщина, лежала далеко від Києва, в тіні великих подій, зате — зокрема Підляшшя — близько корінної Польщі і підпадала сильним польським впливам. Ці впливи ще зміцнилися після 1815 р., коли Холмщина і Підляшшя увійшли до складу так званого Польського Королівства, зв'язаного з Росією. Найбільш підпали польонізації міста, шляхта, а навіть уніятське духовенство. Польські впливи не припинилися й тоді, коли Росія 1875 р. скасувала унію і примусово перевела українське населення на православіє. І тому, коли 30 років пізніше (1905) видано толеранційний указ (про волю віросповідання) і дозволено поворот до католицизму, але не в греко-католицькому обряді, 1/3 українського населення на Холмщині й Підляшші перейшла на римо-католицизм і відтоді підпала виключно польським впливам. Цих українців римо-католиків, яких православні називали калакутами, було найбільше на Підляшші. Ще за Польщі залишилась у них переважно українська розмовна мова і народна культура, але під впливом приналежности до латинського костьолу вони почували себе поляками.

У 1915 році, під час першої світової війни, майже всіх православних українців примусово евакуювала російська влада, відступаючи перед австрійською і німецькою арміями. Утікачів поселяли здебільша в

суто російських губерніях над Волгою і там, шляхом порівняння себе з росіянами, вони усвідомили себе остаточно українцями. Ще більше вплинула на національну свідомість холмщан і підляшан українська національна революція 1917 року. Вимовним доказом їхньої політичної зрілости був Всехолмський з'їзд у Києві 7-9 вересня 1917 року і його резолюції, в яких висунено гасла: „Геть із Польщею, ми є українці і хочемо належати до України і Києва". Ці побажання були зреалізовані в Берестейському мирі 9. 2. 1918 року між Україною і союзом чотирьох держав, на підставі якого Холмщина й Підляшшя увійшли до складу України. Після того українські утікачі стали повертатися на Холмщину і Підляшшя, але окупація їхніх земель Польщею ослабила цей процес. Зокрема польська влада утруднювала поворот холмської інтеліґенції, тому більшість її мусіла залишитися в СССР.

В результаті цих подвійних втрат Холмщина і Підляшшя стали мішаним українсько-польським краєм. Тільки вузька смуга над Бугом і південносхідня частина Грубешівщини мали незначну українську більшість. В містах відсоток українців був зовсім малий. Під час великої еміґрації на схід холмщани пізнали Україну, і це вплинуло позитивно на їхню національну свідомість та на зміцнення почуття спільности з українським народом. Це було холмщанам тим більше потрібне, що під польським пануванням чекали на них тяжкі випробування.

В жадній іншій частині українських земель, які

опинилися після першої світової війни під польським володінням, не був польский натиск таким сильним, як на Холмщині й Підляшші. Українська мова не мала тут ніяких прав, школи були виключно польські, більшість православних церков поляки перетворили на польські костьоли. Та холмщани, які по війні повернулися на рідну землю, розвинули, не зважаючи на ці трудні умови, успішну національну працю, між іншим заснували культурно-освітню організацію „Рідних Хат", що відповідала галицькій „Просвіті", на яку поляки не дали дозволу, край вкрився густою мережею кооператив, які підлягали Ревізійному Союзові Українських Кооператив у Львові. Тому що поляки не давали дозволу на відкриття більшости церков (вони також забрали церковну землю), українці закладали малі філіяли парохій та доми молитов. Доказом української сили було те, що при перших виборах до польського сойму в 1922 р. (ці вибори на відміну від наступних були проведені дійсно свобідно) Холмщина перемогла у виборчій кампанії і провела до сойму та сенату кількох своїх представників.

Українські успіхи не подобались полякам, і тому по короткій перерві прийшло до нових репресій, які тривали вже безупинно аж до другої світової війни. Все українське культурне життя знищено; зліквідовано „Рідну Хату", не дозволено навіть на найскромніші прояви культурного життя (театр, преса, різні імпрези). Кооперацію відділено від Львова. Введено суворий поліційний режим; про вільні вибори не було

вже й мови. Сотні громадян заарештовували, часто під уявним закидом комунізму, й видавали жорстокі присуди. Холмщанам залишилася тільки церква, до якої вони були так міцно прив'язані, але незабаром поляки приступили і до нищення церковного життя. Урядовою мовою Православної Церкви стала польська мова, якою мала відбуватися наука релігії, нею ж змушували священиків проповідувати. Священики були під невпинним поліційним наглядом; багатьох із них усунули, зате підтримували ревних польонізаторів і русофілів. В кінці 1937 р. поляки приступили до останнього акту трагедії — масового нищення церков, як „непотрібних об'єктів". У всьому світі були відомі ці події: безчещення святинь, ламання хрестів, викидання на дорогу побитих іконостасів . . . Все це діялося під командуванням польської поліції уніформованої й „тайняків". Які аналогії до нищення жидівських синагог гітлерівцями!

Балянс боротьби з Православною Церквою такий: в 1914 р. на Холмщині й Підляшші було 389 православних церков, в кінці польського панування залишилася ледве 51; 149 перетворено на костьоли, а 189 зруйновано . . . За останні довоєнні роки вдалися ще до іншого засобу нищення українців: озброєні польські боївки (так звані кракуси) нападали на українські хати і нищили все майно; польська поліція під час таких „акцій" зникала . . .

Наслідки польського наступу на Холмщині могли задовольнити його організаторів: знищено всі ле-

гальні ділянки українського життя — включно до (лише частково!) найбільш інтимного — релігійно-церковного. Українське національне життя усунено з поверхні. Все ж таки воно не загинуло і при першій нагоді вибухнуло яскравим полум'ям.

Статистичний перегляд української території в Генеральній Губернії видно із зіставлення:

Число українського населення в ГГ по областях і округах видно з таблиці (в тисячах; приблизний стан з осени 1939 року):

Області Округи	*українці*	*Спольонізовані українці*[1])
Краківська область	250	6
Округи:		
Новий Торг[2])	2	—
Новий Санч	27	—
Ясло	46	—
Сянік[3])	110	4
Ярослав[4])	56	2
Ряшів[5])	4	—
Краків й інші	5	—

[1]) Калакути (на Холмщині й Підляшші) і латинники (в Галичині).
[2]) Лише 4 села.
[3]) Округи: Новий Торг, Новий Санч, Ясло, Сянік становлять Лемківщину.
[4]) Разом з виділеним містом Перемишль.
[5]) Округи: Ярослав і Ряшів становлять Посяння.

Люблінська область[6])	290	167
Округи:		
Білгорай	38	10
Замостя	46	24
Грубешів	98	18
Холм	64	19
Красностав	5	6
Біла Підляська	26	51
Радинь	8	36
Інші[7])	5	3
Варшавська область	6	14[8])
Радомська область	4	—
Генеральна Губернія	550	187

Умови національної праці в Генеральній Губернії. Як бачимо з цього короткого зіставлення, умови національної праці на українській території в Генеральній Губернії не були легкі. Підкреслюємо, це були лише окраїни української національної території, не пов'язані із собою в одне ціле, бо їх розділяли частини польських етнографічних земель. Кожен з цих країв мав інші природні й господарські відносини та історичне минуле. Українське населення, яке їх заселювало, виявляло свої далеко посунені племінні особливості і різний ступінь національної свідомости.

[6]) До складу Люблінської области входять, крім Холмщини і Підляшшя, окрайки Галичини (південні частини округ: Білгорай, Замостя, Грубешів).
[7]) Люблін, Янів Люблінський, Пулави.
[8]) В округах: Седльце, Сокопів.

Він відставав назагал на кілька десятків років порівняно з Галичиною. Всі окраїни, за вийнятком Лемківщини, понесли великі втрати з національного погляду. Українська людність була перемішана з польською, польонізація далеко посунена, міста чужі та обмаль інтеліґенції. Це були хворі з національного погляду терени, що їх треба було щойно лікувати.

Крім того, в Генеральній Губернії опинилося ще кілька десятків тисяч українців з інших частин українських земель, які недавно або саме тепер, в перші місяці війни, появилися на території тодішньої ГГ. Це були: 1) давні еміґранти з Придніпрянщини й заточенці з Галичини в корінній Польщі; 2) втікачі з територій, зайнятих большевиками; 3) політичні в'язні, випущені з польських тюрем і концентраційного табору в Березі Картузькій; 4) українці, що служили в польській армії та згодом попали в німецький полон і були звільнені. Новоприбулі на територію ГГ українці осіли частково на українських окраїнах, частково в більших містах Польщі — Кракові, Варшаві, Любліні, Ряшеві й інших. Число утікачів з Галичини й Волині постійно мінялося, бо, з одного боку, все прибували нові, з другого — частина їх виїздила на працю до Німеччини. Вищезгадані групи становили разом 20.000 — 30.000 осіб або 4-5 % всієї української людности Генеральної Губернії; великий відсоток з них належав до інтеліґенції.

Доля українців у Генеральній Губернії залежала однак не лише від представленого нами їхнього

національного стану посідання, але також від положення української етнічної групи в Генеральній Губернії та відношення німців до неї. Тому бодай коротко треба з'ясувати правно-політичне становище Генеральної Губернії взагалі, а українців зокрема.

б) Правно-політичне становище в Генеральній Губернії

Генеза й устрій Генеральної Губернії. Поки приступимо до з'ясування політично-правного й адміністративного устрою ГГ, скажемо кілька слів про генезу цього політичного новотвору. Вже під час походу німецької армії проти Польщі при Головній Команді німецької армії діяв правний дорадник, що мав випрацювати для командування проєкт організації тимчасової адміністрації для окупованих теренів. Цим дорадником був пізніший генерал-губернатор д-р Ганс Франк. Коли війна з Польщею закінчилася і Німеччина заключила з СССР договір про встановлення т. зв. границі сфер інтересів (28.IX. 1939), появився з датою 12. X. 1939 р. декрет (Erlass) Гітлера про створення т. зв. „Генеральної Губернії для окупованих польських областей" (Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete), що неначе „конституційний статут" окреслював у загальних рисах правно-політичне положення ГГ, як свого роду державного організму, означував ГГ як „родинну стріху" для поляків та призначив Франка генерал-

губернатором. Услід за цим появилася 26. X. 1939 року відозва, в якій Франк повідомляв про перебрання влади і звертався до польського населення з закликом до спокою та праці.

Точного визначення державно-правного становища ГГ не було ні в декреті Гітлера, ні в відозві Франка. Коли заходи притягти поляків до співпраці у політичному розумінні не увінчалися успіхом, тенденція щодо політично-правного оформлення ГГ пішла в напрямі злиття цієї країни з Райхом, що знайшло свій вислів в назві „Генеральна Губернія" (з опущенням слів „для окупованих польських областей") і в офіційному проголошенні Генеральної Губернії побічним краєм (Nebenland) Велико-Німеччини.

Організація влади й адміністрації в ГГ йшла за тим самим принципом, що і в Німеччині. Найвищим державним чинником був генерал-губернатор, що діяв тут від імени „фюрера" і був перед ним відповідальний за свою діяльність, він також очолював націонал-соціялістичну партію в межах ГГ. В його руках була законодавча влада — видавання розпорядків (Verordnungen), йому підлягало правління ГГ (Regierung des GG). З безпосередньої компетенції Франка було вилучене військо, яке було підпорядковане окремому бефельсгабер-ові цього терену, та поліція.

Працею правління керував державний секретар, що рівночасно був заступником генерал-губерна-

тора. До травня 1940 р. ним був Сайс Інкварт (Sayss Inquart), пізніший Райхскомісар Голляндії, після нього ці функції перебрав д-р Йозеф Бюлер (Bühler).

Правління ГГ мало 13 головних відділів (Hauptabteilung) тобто міністерств, якими завідували керманичі з титулом президентів. Головні відділи були такі: внутрішніх справ (Innere Verwaltung), прохарчування і сільського господарства (Ernährung und Landwirtschaft), господарства (Wirtschaft), науки й навчання (Wissenschaft und Unterricht), праці (Arbeit), будівельної служби (Baudienst), фінансів (Finanzen), народної освіти і пропаганди (Volksaufklärung und Propaganda), здоров'я (Gesundheitswesen), пошти (Post), залізниць (Eisenbahn), лісів (Forst), судівництва (Justiz). Правління було підпорядковане компетенції міністерства внутрішніх справ райху в Берліні, а в фахових справах — відповідним фаховим міністерствам райху. Офіційними органами Правління ГГ були „Вісник розпоряджень для ГГ" (Verordnungsblatt), „Урядовий Вісник ГГ" (Amtsblatt), де появлялися розпорядження (Verordnungen) за підписом генерал-губернатора Франка, та зарядження (Anordnung) за підписом керманича даного головного відділу. Вісник розпоряджень виходив німецькою і польською та німецькою й українською мовами. Крім того, деякі головні відділи мали свої офіційні органи (наприклад, головний відділ науки й навчання).

У проводі поліції стояв СС унд Поліцайфюрер

(SS und Polizeiführer), який був, так би мовити, другим „некоронованим" генерал-губернатором. Ніяка важливіша справа не рішалася без його згоди чи згоди його низових органів. Він фактично був паном життя й смерти всіх ненімців в ГГ. За зразком тотальної держави в ГГ була до точности розбудована мережа поліційної організації. Діяли окремо: таємна державна поліція (Gestapo) із службою безпеки (Sicherheitsdienst-SD) і кримінальна поліція (Kriminalpolizei-Kripo), окремо порядкова поліція (Ordnungspolizei-Orpo) в містах та жандармерія по селах і їм підпорядкована помічна поліція (Hilfspolizei), сформована з місцевого населення (польська, українська, жидівська помічна поліція). Поруч цих головних поліційних формацій, діяли спеціяльна служба (Sonderdienst) та різного роду поліції чи служби безпеки: охорона залізниці (Bannschutz), охорона заводів (Werkschutz) тощо. Слід відзначити, що українська допоміжна поліція, яка зрештою була підпорядкована німецькому комендантові поліції, не мала свого обласного (дистриктового) командування, але складалася з великої кількости окремих, організаційно не пов'язаних між собою, частин. Ця політика була продиктована тим, щоб роздрібнити українську допоміжну поліцію, і тим самим розпорошити її силу. Недовір'я до української допоміжної поліції виявилося також в її озброєнні: лише дехто мав рушниці, і то старого типу, що і спричиняло часто жертви в їх рядах.

Терен ГГ був поділений на чотири (Краків, Вар-

шава, Радом, Люблін), а по прилученні Галичини на п'ять дистриктів (Distrikt), чи областей. На чолі дистрикту стояв губернатор, який одночасно був керманичем націонал-соціялістичної партії своєї области та концентрував адміністративну владу всього дистрикту. Свою владу він виконував через дистриктове правління (Distriktamt), що складалося з відділів подібно до головних відділів в управлінні ГГ, тільки тут деякі відділи були сполучені; у проводі відділів стояли керманичі відділів. На чолі дистриктового правління стояв шеф уряду (Chef des Amtes), який був також заступником губернатора; його роля була подібна до ролі державного секретаря в правлінні ГГ.

Дистрикти були поділені на округи (Kreis) і виділені міста із статутом округи; їх очолювали окружні або міські старости (Kreishauptmann, Stadthauptmann). Для ведення поодиноких ділянок існували тут уряди — наприклад, господарський — Wirtschaftsamt, прохарчування — Ernährungsamt, шкільний —Schulamt з шкільним радником (Schulrat) на чолі, мешканевий — Wohnungsamt, праці — Arbeitsamt і т. д. Округа охоплювала два або більше колишніх повітів, чи частин цих повітів. Крім того, існували, головно у більших округах, т. зв. ляндкомісари (Landkommissar), терен діяння яких покривався здебільша з тереном колишніх повітів. Вони були помічниками окружного старости у виконуванні його обов'язків і діяли в межах його доручень.

Якщо мова про національний склад адміністрації

ГГ, то всі провідні становища, як в Правлінні ГГ, так і в дистриктах та округах, включно з ляндкомісарами, були в руках німців, бо урядовцями (т. зв. Beamte) могли бути тільки німці (райхсдойчі, або фольксдойчі). Ненімці могли виконувати лише помічні чи підрядні функції, як т. зв. Angestellte та помічні сили (Hilfskraft). Урядовою мовою була німецька мова, але оголошення появлялися німецькою і польською, чи німецькою й українською мовами.

Самоуправа. Німецьке законодавство ГГ вживало назви самоуправи в ГГ. Йшлося тут про посадників-ненімців у деяких містах, волосних старшин збірних громад (Vogt) і голів громад (Schulze). В дійсності їх усіх та членів прибічних рад (Beirat) не вибирало населення, вони були призначувані губернаторами чи крайсгавптманами. Роля і компетенція ненімецького посадника, волосного старшини або голови громади була мінімальна, а тому, що вони мусіли співдіяти при всяких воєнних діях (контингенти, підводи, визначування на роботи до Німеччини тощо), їх положення було дуже важке і небезпечне, бо влада часто робила їх відповідальними за все, що діялося в селі. Так не один із них заплатив за своє становище життям.

Шкільництво і судівництво. Шкільництво й судівництво було двояке — одне для німців, друге для ненімців.

У німецькому шкільництві могли бути зайняті на будь-якій посаді тільки німці і до німецьких шкіл мо-

гли ходити тільки діти німців і фольксдойчів*). Натомість ненімецькі школи були призначені для ненімецьких дітей — поляків, українців. Персонал цих шкіл, включно з управителями та шкільними інспекторами-помічниками шульрата, був польський чи український. Мовою навчання була рідна мова учнів.

Так само було з організацією судівництва. Німці підлягали виключно німецькому судівництву, як у карних, так і в цивільних справах. Натомість ненімці підлягали ненімецьким судам, де були зайняті як судді чи прокурори, ненімці. Урядова мова цих судів була залежна від того, більшість якого населення заселювала терен діяння даного суду — з тим, що меншина, яка становила вище 25 % населення даного терену, могла в слові й листовно вживати своєї мови. Отже, на терені Галичини — з осени 1941 року суди і прокурорські уряди урядували українською мовою, однак поляки, там де вони творили вище 25 %, вживали польської мови.

Проте компетенція ненімецьких суддів і прокурорів в карних справах була сильно обмежена. Вони могли судити тільки менші провини, ні в якому випадку провини політичного характеру. У важливих цивільних справах були також обмеження, наприклад, у Галичині, після її прилучення до ГГ, цивільні суди не могли проводити інтабуляції ґрунтів, що випливало з неясного становища німецького правління до повернення приватної власности націоналізованих большевиками в 1940-41 роках селянських земельних посілостей.

*) Фольксдойчі (Volksdeutsche) — особи, які заявили, що є німецького походження, до війни громадяни Польщі. Фольксдойчами стало чимало поляків; своє упривілейоване становище вони використовували часто, щоб робити українцям різного роду труднощі.

Становище українського населення. До вибуху німецько-совєтської війни українці жили в двох областях — Краківській і Люблінській; в першій знаходилися Лемківщина й Посяння, в другій — Холмщина і Підляшшя та північно-західні окрайки Галичини. До Краківської области входила українська етнографічна територія в складі таких округ: Новоторзької (ледве 4 села), Новосандецької, Ясельської, Короснянської (цю округу зорганізовано щойно в листопаді 1941), Сяніцької і Ярославської та охоплювала виділене місто Перемишль; кілька українських сіл лежало в Ряшівській окрузі. В Люблінській області опинилися українські землі в межах округ: Білгорайської, Замійської, Грубешівської, Холмської і Білопідляської; кілька сіл лежало в округах — Красноставській, Янівській, Люблінській і Радинській. Всі подані округи охоплювали українську і польську етнографічні території; взагалі українці становили в поодиноких округах 15-30 % всього населення. Тільки в двох округах вони переважали своїм числом поляків — в Сяніцькій і Грубешівській.

Змайоризування українського елементу в усіх

майже округах було для нас дуже некорисне. Але ще більше практичне значення мав уклад національних сил в поодиноких збірних громадах (волостях). Ми вже згадували про ролю волосного старшини при розкладі на населення обов'язків і повинностей, накладених німецькою владою. І саме тому важливе було, в чиїх руках перебувала управа збірних громад. На наших окраїнах була вона за польських часів виключно в польських, при чому границі волостей були викроєні так, щоб по змозі більшість мали в них поляки. В ГГ було правилом, що польські волосні старшини й солтиси накладали на українського селянина значно більші тягарі, як на польського. Тому однією з вимог українців було проведення нового поділу на волості, щоб створити волості з українською більшістю та перебрати управи волостей і сільських громад в українські руки.

Ставлення німецької влади до українців. Після заключення німецько-совєтського договору і прилучення Західньої України до СССР українська справа перестала бути актуальною в Німеччині. Тому і на території ГГ німці не хотіли непокоїти своїх союзників українською меншістю, яка тут жила. Може навіть спершу вони побоювалися, щоб большевики не поширили своїх домагань до цих окраїн українських земель, які опинилися в ГГ. Тому деякий час німці в ГГ навіть нерадо вживали назви „українець" і намагалися її обминати, щоб не насторожувати східнього

сусіда. Офіційно говорилося, що на пограниччі з СССР живуть якісь „тутешні" люди, бо українці живуть тільки за Сяном і Бугом в межах Радянської України. Була ще інша причина, чому українці в ГГ були лише толеровані. Генеральна Губернія була спочатку призначена як місце осідку для поляків, і німці думали про якусь можливість співпраці з ними, тому їм не було на руку, що нечисленна українська меншість (5 % всього населення ГГ) веде національну боротьбу з поляками і спричинюється до загострення відносин на пограниччях. З цих причин німецькі чинники часто ставилися стримано до найпростіших, зовсім слушних українських домагань та не раз намагалися загальмувати наш скорий національний розвиток. До того доходили ще чималі труднощі збоку низової адміністрації, яка дуже часто була під всесильним впливом польських урядовців та польських секретарок. Отже, українська дійсність під німецькою владою була нелегка та вимагала великих зусиль, щоб сяк-так влаштувати та розбудувати українське національне життя.

Однак поволі українсько-німецькі взаємовідносини кращали. Виявилося, що німецько-польська співпраця неможлива, німецькі чинники навчилися відрізняти українців від поляків і йти їм назустріч в їхніх скромних домаганнях. Німці стали пізнавати й цінити деякі українські прикмети — організаційні здібності, працю в господарських і державних установах та льояльність. Існування півмільйонової протисовєтсько

наставленої української маси на пограниччі німецької держави мало для неї й деяку користь, зокрема в 1941 році, перед можливим конфліктом з СССР. Тому також виплачувалося давати українцям деякі полегші, зокрема на культурному відтинку. Велике значення мав особистий контакт — не лише офіційний — між німцями й українцями, в чому допомагало посередництво тих нечисленних німців, які знали українську проблематику і ставилися до нас прихильно.

РОЗДІЛ II

ВІД ОСЕНИ 1939 РОКУ ДО ЛІТА 1940 РОКУ

Постання і праця українських комітетів. Ледве закріпилася лінія Бугу — Сяну, як границя обох континентальних потуг, а вже серед українського громадянства на території, зайнятій німцями, виринула низка проблем, які вимагали негайного розв'язання. Насамперед треба було забезпечити азиль та прожиток тисячам утікачів з земель, зайнятих большевиками, треба було робити заходи перед місцевою німецькою владою в сотнях, переважно дрібних, але для пересічного громадянина дуже життєвих справ. На українських окраїнах відбудовувалося стихійно зруйноване поляками культурне й господарське життя: поставали школи, читальні, кооперативи, творилася місцева самоуправа, організувалася українська поліція тощо; при всьому тому треба було нашої власної організованої допомоги. Для здійснення цих усіх пекучих потреб постали спонтанно майже в

усіх важливіших українських осередках наші комітети. Вони носили різні назви, мали різні організаційні форми, але завжди мали два основні завдання: репрезентувати українське населення і боронити його інтереси перед німецькою владою та організувати українське культурне й господарське життя і суспільну допомогу для потребуючого населення.

Першим завданням комітетів було *захищати інтереси українського населення перед німецькою владою.* Це не було легко, зокрема, коли по кількох тижнях військової влади адміністрацію перейняли німецькі цивільні чинники. Вони не розуміли потреб населення та часто взагалі не орієнтувалися, що на території ГГ живуть також українці. До того, за винятком найважливіших постів, весь адміністраційний апарат залишився й далі в польських руках. А поляки, не зважаючи на свій програш, продовжували протиукраїнську лінію та робили українцям на кожному кроці труднощі. Вони представляли невірно українців і їхні справи перед своїми німецькими зверхниками, зокрема це робили польські перекладачі, що були справжнім нещастям для українського селянина, який не знав німецької мови. Важливою справою було зайняття українцями становищ війтів і солтисів, частково опанування адміністрації, яка доти була виключно в руках поляків. Треба було подбати про дозволи на відкриття культурно-освітніх товариств, шкіл, православних церков і залагодити безліч дрібних справ, які щоденно приносило життя. На ці заходи й інтервенції витрачалася велика частина енергії комітетів, тим більше, що німецькі урядовці часто мінялися, а в українських справах не було ще ніяких напрямних з верхів, і тому треба було ознайомлювати кожного німця зокрема. Таким чином, українські комітети були у великій мірі бюрами правної поради й інтервенцій для нашого широкого загалу.

На внутрішньоукраїнському відтинку одним з головних завдань комітетів була *матеріяльна допомога потребуючим,* насамперед утікачам і полоненим. *Втікачі* (під кінець 1939 можна оцінювати їх число на якихсь 30.000) зосередилися переважно в тих повітах, а зокрема містах, які межували з Галичиною; найбільше їх було в Сяноці, Перемишлі, Ярославі, Томашові, Белзі, Замості, Грубешові й Холмі. Поза межами української території поважніша кількість втікачів опинилися в Ряшові, Любліні, а передусім у Кракові. Для полегшення їхньої долі закладано харчівні, організовано переходові табори, підшукувано їм працю. У Кракові постав великий табір, через який перейшли тисячі втікачів; він був під опікою німецької установи Nationalsozialistische Volkswohlfart (NSV). Віднайти втікачам місце праці, було найважливішим завданням комітетів. Втікачі знаходили частково працю в самих комітетах, що з часом розросталися у великі установи з кількома десятками працівників, у державній апаратурі й у самоврядуванні, в шкільництві, в кооперації та в дрібних підприємствах, які самі собі організували; частина їх, передусім некваліфі-

ковані сили, виїздили на працю до Німеччини*). За короткий час всі втікачі знайшли зайняття і тим самим зміцнили український стан посідання на окраїнах, зокрема в містах. Завдяки своєму досвідові вони були найбільш діяльним громадським чинником; молодші з них — здебільша члени ОУН — працювали переважно як учителі і в комітетах, старші в адміністрації, судівництві, як приватні підприємці тощо. Якщо візьмемо до уваги, що окраїни мали обмаль української інтеліґенції, то зрозуміємо, яке значення для їхнього національного життя мало прибуття сотень інтеліґентів, а серед них багатьох випробуваних діячів, які, між іншим, знали німецьку мову й уміли підійти до німців; зокрема, це була велика допомога для Холмщини й Підляшшя.

Важливі завдання мали до здійснення українські комітети в господарській ділянці. На щастя, наші окраїни не понесли ніяких поважніших втрат з причини воєнних дій, не було в той час надмірних реквізицій, військо трималося зовсім коректно. На відтинку села треба було багато інтервенцій в різних дрібних господарських справах. По містах помагали комітети в заснуванні індивідуальних верстатів праці, головно купецьких. Це було тим більше своєчасно, що німці вже за перші тижні війни, ще під час військової влади, усунули з прикордонних міст — Перемишля, Ярослава, Белза й інших, все жидівське населення, а всюди сильно обмежили їхнє господарство. Місце колишніх жидівських верстатів зайняли поляки, німці, але також і українці, серед них переважно втікачі. Всюди на українському терені постали українські кооперативи та творилися їхні повітові союзи.

Однак найбільше енерґії вложили комітети в організацію *шкільництва, позашкільної освіти і церковного життя*. Це зрозуміле, бо за часів польської окупації все це були „заборонені овочі". Українці організували свої школи в Люблінській області як приватні, в Краківській — це були переважно державні школи. Подивугідне було прагнення української школи серед цих, в світлі польських тверджень, цілком „спольонізованих лемків", греко-католицьких чи православних „поляків"! Польські вчителі впродовж кількох тижнів забралися самі або їх вивезли (наприклад, у Криниччині) наші селяни фірами з усім їхнім майном за межі села. На їх місце прийшли давні українські учителі, яких свого часу польська влада перенесла в корінну Польщу, або молоді абсольвенти гімназій, студенти високих шкіл тощо.

*) Для прикладу подаємо чисельні дані з табору для українських утікачів у Кракові. Через цей табір перейшло понад 5000 осіб (найвищий стан мешканців табору — з листопада 1939 — 2.600, весною 1940 — лише 300 осіб); більшість з них виїхала на працю до Німеччини, понад 500 осіб приміщено на працю на підприємствах корінної Польщі, головне на охорону заводів, т. зв. „Веркшуц" — Werkshutz — наприклад, в Сталевій Волі, Переворську, інші відплинули на українські землі в ГГ або залишилися в Кракові. Повторюємо, числа не стосуються тих українців, які жили в Кракові поза табором.

Ці останні були переважно членами ОУН — звичайно колишні політичні в'язні — і, хоч не мали педагогічної освіти, виконували найкраще своє завдання. Брак кваліфікації і рутини заступала у них посвята і відверте серце нести освіту в холмські й підляські чи лемківські забуті села. Вони були і вчителями в школі й вели читальні та хори, були одночасно перекладачами й кооператорами — одним словом, були душею села і переорали його, зокрема холмське село, своєю кількамісячною працею краще, ніж це зробили б кваліфіковані учителі. Крім народних шкіл, постали різні гімназійні курси, а навіть гімназії за дозволом місцевої німецької влади, звичайно ще військових командантів.

На відтинку позашкільної освіти відновлено закриті поляками читальні „Просвіти", а на Холмщині — „Рідні Хати" і спортові товариства та поширено їх мережу на всьому терені. Організовували — навіть у далеких закутинах — різного роду театральні імпрези, хори, реферати, курси українознавства, навчання німецької мови.

Зміну політичних обставин використала Холмщина для *ревіндикації* загарбаних поляками *церков*. На жаль, найбільшої частини з них не можна було вже повернути, бо кілька років тому їх знищила польська влада. За перші місяці німецької влади ревіндиковано всього близько 20 церков (разом за весь час німецької влади повернено їх близько 70), переважно з дозволу німецької військової влади і лише там, де

число римо-католиків було невелике. Найбільшим прагненням холмщан було відзискати найславнішу святиню Холмщини — холмський собор, але рішення в цій справі лежало в руках центральної німецької влади.

Висліди праці комітетів за перші тижні їхньої діяльности залежали головне від людей, які працювали в комітетах, а далі від їх взаємовідносин з місцевою німецькою владою. Німецький адміністраційний апарат не був ще в той час як слід наладнаний, не мав ще в українських справах інструкцій з верхів і переважно не робив опору українській роботі. Найлегше було досягнути успіхи на суто українських теренах: на Сяніччині, Перемищині та на північно-західніх окраїнах Галичини (Белзщина, Равщина). Тут за кілька тижнів по розпаді Польщі зовсім зникли польські впливи — за вийнятком, і то в незначній мірі, міст. Відновилися всі українські товариства, буйно розвинулося шкільництво, льокальна адміністрація і допоміжна поліція перейшли цілком в українські руки. На інших теренах, зокрема на Холмщині й Підляшші, праця не йшла так легко, особливо якщо йшлося про перебрання нижчої адміністрації.

Важливіші комітети. Більшість комітетів виникла вже в жовтні, інші в листопаді 1939 року, а лише деякі — пізніше. Вони поставали звичайно у повітових осередках. На *Лемківщині* діяла в *Сяноці Українська Національна Рада;* тереном її діяльности мала бути

вся Лемківщина, та насправді вона працювала майже тільки в Сяніччині. На її чолі стояли відомі з своєї довоєнної діяльности сяніцькі адвокати: д-р Степан Ванчицький і д-р Василь Блавацький. Тут найскоріше було зорганізоване українське шкільництво під проводом священика о. Степана Венгриновича, а згодом педагога, колишнього отамана Українських Січових Стрільців д-ра Никифора Гірняка, який після зайняття Галичини большевиками оселився в Сяноці. На західній Лемківщині діяв комітет у *Новому Санчі* (голова священик о. Орест Кузьма); його осідок перенесено за деякий час до *Криниці*, де звернено чимало уваги на опанування Криниці за допомогою українського купецтва і кооперації, та на шкільництво. Активним був комітет у *Горлицях* (голова лікар д-р Борисевич), слабшою була діяльність комітетів у *Коросні, Дуклі, Жмигороді, Балигороді, Динові.*

На пожвавлення чи навіть пробудження українського життя на Лемківщині, в деякій мірі й на Посянні, та на працю комітетів чимало вплинула згадана вже група українських націоналістів в Коросні під проводом полк. Сушка. Вона давала часто ініціятиву до опанування українцями низової адміністрації, поширення кооперації та шкільництва. В цій справі багато допомагав проф. Теодор Оберлендер (Oberländer), професор університету в Кенігсберзі, згодом в Штральсунді, тоді підпоручник німецької армії, приділений як зв'язковий до групи „Берґбав". Полк. Сушко підтримував зв'язок з іншими клітинами ОУН на

території ГГ, зокрема з Краковом де, як також і в Коросні, постали перші пляни створення загальноукраїнської громадсько-суспільної організації для всіх українців в ГГ. Реалізація цих плянів мала наступити в Кракові, куди з початком листопада переїхав полк. Сушко з інж. Бойдуником та іншими своїми співробітниками.

На *Посянні* були сильні комітети в *Перемишлі* й *Ярославі*, слабші в *Лежайську* й *Переворську*. Зокрема успішною була праця Ярославського комітету (Український Національний Комітет), й то на всіх відтинках життя; велику увагу приділювано українізації міста Ярослава і створенню тривкої економічної бази; за короткий час тут постало близько 80 українських крамниць. Комітети в *Чесанові* й *Белзі* легко організували свої райони, відновили всю довоєнну працю і поширили її на весь терен.

На *Холмщині* діяли комітети в *Білгораї, Терногороді, Томашові, Замості, Грубешові, Холмі, Володаві, Красноставі й Білій Підляській.* В Холмі постав побіч повітового комітету, *Центральний Холмський Комітет*, який мав би керувати національним життям всієї Холмщини і Підляшшя, хоч насправді займався тільки холмським і частково володавським повітами. З давніх місцевих діячів треба згадати в Холмі адвоката Антона Павлюка, голову комітету, колишнього сенатора Семена Любарського, Володимира Косоноцького, редактора Володимира Островського й ін.; в Замості працював суддя Антін Рочняк, в Білій

Підляській колишній сенатор Іван Пастернак, на Володавщині лікар Тиміш Олесіюк. Побіч них працювали в комітетах численні втікачі з Галичини й Волині. З інших комітетів найдіяльніші були в Грубешові й Володаві. Крім культурних і господарських справ, висувалися на Холмщині на перше місце церковні проблеми: повернення церков і організація Православної Церкви. Цими справами займалася Церковна Рада з осідком у Холмі. Назагал праця наших комітетів на Холмщині й Підляшші натрапляла на великі труднощі через сильні польські впливи і брак місцевих діячів, які вміли б нав'язати зв'язки з німецькою владою. Тому великою допомогою були втікачі з Галичини й Волині, з яких чимало працювало в комітетах.

Українські комітети постали також у корінній Польщі, саме там, де вже до війни жили українці або де наплинули тепер втікачі. Помітніші комітети були в Ряшеві, Кракові, Любліні, Варшаві. До *Ряшева* прибуло багато втікачів, і тому значення тамошнього комітету було досить велике. Комітет у *Варшаві* (перший голова — письменник і лікар Юрій Липа) організував насамперед давню придніпрянську еміґрацію і був тереном боротьби різних політичних і неполітичних груп; тому що у Варшаві був осідок Автокефальної Православної Церкви в Польщі, комітет інтенсивно займався церковними проблемами (докладніше далі). *Люблінський* комітет набрав ширшого значення відтоді, як Люблін став центром области, до складу якої входили Холмщина і Підляшшя, і коли тут осе-

лився гурт галицьких діячів, які зайняли досить важливі пости в господарському житті области. Та найбільше значення мав український комітет у *Кракові* під назвою Український комітет допомоги біженцям і полоненим. Першим його головою був місцевий парох о. д-р Павло Хрущ, але фактично керував ним відомий політичний діяч з Перемишля, адвокат д-р Володимир Загайкевич; з жовтня очолював краківський комітет д-р Володимир Горбовий, адвокат з Долини, діяч ОУН. До Кракова наплинула головна хвиля втікачів і деякі з них залишилися тут на постійно. Туди прибули визначніші українські політичні й культурні діячі, так що Краків став осередком нової української політичної еміґрації. З цієї причини, а також тому що Краків став осідком генерал-губернатора, краківський комітет набрав деякого центрального значення. До нього приїздили представники інших комітетів, щоб здобути інформації в загальноукраїнських справах; при комітеті діяло центральне бюро праці, яке посилало на роботу в комітети і в шкільництво сотні утікачів. Час від часу доводилось управі комітету інтервеніювати у німецької влади про деякі загальні справи.

Комітети постали у перші тижні після розгрому Польщі, серед повоєнного хаосу, коли німецький адміністраційний апарат не був ще наладнаний як слід. Вони діяли з волі українців і без опору німецької влади. Хоч різні були методи праці комітетів і хоч не було осередку, який би її координував, все ж таки

робота комітетів була правильна, мала успіхи і була доказом організаційних здібностей низів. Але з часом, щораз більше справ не можна вже було залагодити на місцях. Такі проблеми, як надання леґальних форм комітетам, проблема Православної Церкви, преси й видавництва, шкільництва, кооперації тощо можна було наладнати лише центрально. Це тим більше, що ми жили в тоталітарній системі, яка не терпіла нецентралізованих дій. І тому вже від самого початку терен спонтанно відчував потребу однієї центральної установи для українців в ГГ. В цій справі очі краю були звернені на столицю Генеральної Губернії — Краків.

Українські політичні групи в Генеральній Губернії. На території ГГ знайшли свій захист чільні представники українських леґальних політичних партій, які доти діяли на українських землях під Польщею. Тут перебував ряд діячів найсильнішої української політичної партії в Польщі — Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО) — із своїм головою, віцемаршалом польського сойму, Василем Мудрим. На території ГГ мали пристановище кілька лідерів Української Соціялістично-Радикальної партії (д-р Матвій Стахів, Остап Павлів й ін.), Фронту Національної Єдности (ФНЄ) із своїм провідником Дмитром Палієвим, Української Соціялістично-Демократичної партії (д-р Лев Ганкевич та ін.), католицьких діячів (д-р Осип Назарук, Василь Глібовицький та ін.) тощо. Для політичної діяльности цих партій і діячів на території ГГ в німецькому тоталітарному режимі не було можливостей; до речі, вони майже не мали на західніх наших окраїнах своїх клітин. Тому ці політичні партії й організації припинили свою діяльність, а їхні лідери мали змогу працювати лише в тих аполітичних суспільно-громадських організаціях чи установах, які могли діяти в ГГ. З еміґраційних груп не міг проявлятися центр Української Народної Республіки у Варшаві з Андрієм Лівицьким на чолі. Натомість деяку рухливість виявляли гетьманці, головно завдяки тому, що мали свою леґальну організацію на території Райху, Українську Громаду; вони намагалися поширити свої впливи насамперед серед придніпрянської еміґрації в ГГ та в Холмі. Отже, єдиною активною й сильною українською політичною групою в німецькій дійсності була Організація Українських Націоналістів (ОУН), провідник якої полк. Андрій Мельник перебував на території Райху; там також діяла сильна громадська організація — Українське Національне Об'єднання (УНО), що була під впливами ОУН.

На території ГГ опинилося чимало членів ОУН. Одні з них прийшли з групою полк. Сушка і залишилися й по її ліквідації. Другі — це втікачі з-під большевиків. Кілька сотень активних діячів ОУН вийшло на волю з польських тюрем і з концентраційного табору в Березі Картузькій; між ними був і крайовий провідник ОУН Степан Бандера. Більшість визначних

членів ОУН перебувала в Кракові; тут оселився також, як знаємо, полк. Сушко, який в той час очолював ОУН на території ГГ, і звідти виходили доручення до низових клітин ОУН. Ми вже згадували про позитивну роботу молодих націоналістів як учителів. Часто вони були першими організаторами комітетів і творили єдиний зв'язок між ними. Багато членів ОУН служило в піввійськових формаціях, як українській допоміжній поліції і при т. зв. „Верк-шуц", себто охороні підприємств. Тоді ОУН була прихильно толерована німецькими чинниками. На це склалося ряд причин: світогляд ОУН був зближений до націонал-соціялістичного, ОУН мала зв'язки з німецькими чинниками в Німеччині, німці мали деякі моральні зобов'язання щодо ОУН (леґіон Сушка). Крім того, на теренах, які підлягали Німеччині, ОУН діяла лише на дрібних окрайках української етнографічної території, і тому вона не була загрозлива для німців; навпаки, за допомогою своєї організаційної мережі могла їх інформувати про дії в совєтському запіллі. Відносини діяметрально змінилися, коли німці зайняли великі українські терени. Тоді після перших невдалих спроб співпраці, ОУН почала діяти проти німців.

Таким чином на терені ГГ найбільш впливовою і властиво єдиною активною українською політичною групою була ОУН. Вона опанувала ряд комітетів, зокрема краківський, який виконував у деякій мірі функції централі, і від проводу ОУН вийшла

концепція створити єдину суспільно-громадську організацію всіх українців в ГГ. Завданням цієї організації було вести систематично і пляново всю культурно-освітню і господарську роботу на терені й репрезентувати українську суспільність назовні; існуючі льокальні комітети стали б тоді клітинами такої центральної організації. За зразком з Німеччини ця організація мала б також називатися Українське Національне Об'єднання — УНО. Треба додати, що центральної організації вимагав край і представники поодиноких комітетів, хоч були поділені думки щодо того, як вона мала б виглядати.

Наші німецькі приятелі. Потребу організації української етнічної групи в Генерал-Губернаторстві, пізнання її окремішности збоку німецької влади й надання їй деяких прав, збагнули німці, які розуміли значення української проблеми, приязно до нас відносилися й (часто вже віддавна) з нами співпрацювали. За перші місяці німецького панування ними були з військових кіл д-р Ганс Кох і згаданий уже д-р Т. Оберлендер, обидва професори університету, а тоді підпоручники німецької армії, приділені до групи „Абвер" (Оборона) у Кракові. Проф. Г. Кох, колишній сотник Української Галицької Армії, професор історії університету в Бресляві й директор Інституту Східньої Европи, перебував у Кракові з половини вересня; він був референтом українських справ в армії й чимало допоміг українцям, насам-

перед втікачам і політичним в'язням. Його бюро на Зеленій вулиці було широко відоме під назвою „Кохштелле" ("Kochstelle"). В листопаді Кох залишив Краків; його приділено до німецької переселенчої комісії у Львові, де він допоміг сотням українців вибратися з-під большевицького панування й переїхати до Німеччини, чи пак до Генерал-Губернаторства, під претекстом їхнього вигаданого німецького походження. Вже до виїзду проф. Коха з'явився в Кракові колишній підполковник Української Галицької Армії Альфред Бізанц, якого війна й большевицька навала захопила на Львівщині, де він був власником невеликого фільварку; щойно в жовтні йому вдалося перейти німецько-совєтський кордон. Бізанц і Обєрлендер після свого переїзду з Коросна до Кракова перейняли „Кохштелле".

З цивільних осіб займався українськими справами і дуже допомагав нам д-р Гайнріх Курц (Kurtz), родом із Шлезька, доктор праісторії й історії, який до війни працював як урядовець в німецькому консуляті у Львові і в той час ознайомився з українською проблематикою. В перші тижні війни д-р Курц був референтом культурних справ при „Абвер", а після організації цивільного правління став референтом культурних справ у відділі Народної Освіти й Пропаґанди в уряді генерал-губернатора в Кракові. Саме він головно виклопотав українській делеґації авдієнцію у генерал-губернатора і згодом щиро допомагав нам, головне в культурних і видавничих справах.

Щойно пізніше, під кінець 1939 року став цікавитися українськими справами д-р Фрітц Арльт (Arlt) з Бресляву (доцент антропології), якого приділено до уряду генерал-губернатора як референта людностевих справ. З початку 1940 року він став начальником відділу для справ населення й суспільної опіки. Українськими справами займався він не лише з уряду, але — незабаром — і від серця. Ми здобули в нього справжню прихильність. До цього уряду приділено незабаром полк. Бізанца як референта українських справ*).

Перша зустріч українців з генерал-губернатором д-ром Гансом Франком. Цю зустріч попередили наради представників головних українських комітетів 15 і 16. XI. 1939 р. в Кракові. На цих нарадах вирішено об'єднати три меморіяли до німецької влади — від Холмщини й Підляшшя, Лемківщини й Посяння — в один та устійнити склад делеґації до генерал-губернатора. Під впливом ОУН погодилися ми на те, що стоїмо на становищі єдиної загальноукраїнської організації в Генерал-Губернаторстві під назвою Ук-

*) Д-р Арльт був автором цінної брошури про українську етнічну групу в ГГ — Die ukrainische Volksgruppe im Generalgouvernement (Краків 1940; 96 стор., карти), призначеної для внутрішньої інформації німецьких урядових чинників.

раїнське Національне Об'єднання. До складу делеґації входили від комітетів Холмщини колишній посол Зенон Пеленський і дир. Борис Ржепецький, від Посяння ред. Василь Глібовицький і д-р Євген Юліян Пеленський, від Лемківщини д-р Степан Ванчицький, д-р Василь Блавацький та інж. Осип Бойдуник. Речниками делеґації були полк. Роман Сушко і я; від німців брали в ній участь полк. А. Бізанц і д-р Г. Куртц як представник Відділу Пропаґанди. В меморіялі поставлено до німецької влади такі побажання:

1. Дозвіл на створення загальноукраїнської суспільної організації під назвою Українське Національне Об'єднання (УНО). Це мала бути єдина організація та репрезентація українців в ГГ, з завданням з ділянки культури, господарства та суспільної опіки. Її провідник мав би діяти на авторитетному принципі й мати довір'я німецької влади.

2. Організація українського шкільництва різного типу — народного, фахового та середнього; покликання українців на референтів українського шкільництва на українській етнографічній території та уможливлення студій для української молоді у високих німецьких школах.

3. Дозвіл на діяльність культурно-освітніх товариств „Просвіта", „Рідна Хата", „Рідна Школа", „Сільський Господар" та організації молоді.

4. Упорядкування церковних справ, а зокрема правне оформлення української Православної Церкви, ревіндикація загарбаних поляками церков, в першу чергу собору в Холмі.

5. Наладнання господарської ділянки (аґрарна реформа, кооперація тощо).

6. Признання прав української мови в судах і державних установах.

7. Увага при проведенні адміністративного поділу краю до етнічних моментів, а саме, створення окремих адміністративно-територіяльних одиниць на українських окраїнах (округи, „Ляндкомісаріяти").

8. Відповідна обсада місць в адміністрації й судівництві українцями.

До меморіялу була додана статистика українців в ГГ, мною опрацьована.

Перелічені побажання були і на майбутнє нашими програмовими вимогами до німецької влади в ГГ. Вони були назагал скромні та зводилися до того, щоб забезпечити національне існування української меншости в ГГ, а саме зрівняти її в деяких правах з поляками, (права мови, шкільництво, відповідна участь в адміністрації), здобути своєрідну культурну й господарську автономію та одержати дозвіл на існування власної загальногромадської організації. В загальному меморіялі ми не ставили політичних домагань, бо це було недоцільне з уваги на німецько-

совєтський договір та складність нашого положення в країні, що опинилася під займанщиною держави з тотально-поліційним режимом. Взагалі, метою цієї першої зустрічі українських представників із зверхником німецької влади в ГГ було нав'язати офіційні зв'язки та здобути правне визнання української меншости як національної одиниці.

Генерал-губернатор прийняв український меморіял і після розмови заявив від імени фюрера й свого, як його заступника, що ґарантує українському населенню Генерал-Губернаторства вільний і всебічний розвиток національного життя, зокрема: 1) буде усунена всяка небезпека денаціоналізації українців; 2) кривди, які понесли українці від польської влади, зокрема наслідком польської колонізації і ревіндикації будуть припинені; 3) українці мають право творити власну організацію, а її провідник матиме повне довір'я німецької влади; 4) українці матимуть українські народні й фахові школи, гімназії, свою високу школу, власне видавництво й пресу; 5) українцям, як уніятам, так і православним ґарантується повна релігійна свобода; 6) українці матимуть змогу всебічного розвитку свого господарського життя і 7) братимуть участь в адміністрації країни. Крім того, генерал-губернатор прохав нашу делеґацію бути йому помічною в адміністрації території, зайнятої українцями, і впливати на українське населення, щоб воно вело конструктивну культурну й господарську роботу, яка лише відповідає потребам і можливостям

тогочасного моменту. Врешті розпорядився, щоб повернути українцям катедру в Холмі й обіцяв особисто передати звіт фюрерові про відношення українців до німецької держави та про українські домагання, поставлені делеґацією. На закінчення розмови генерал-губернатор порадив нам увійти в контакт з поодинокими членами уряду та обговорити з ними конкретні домагання з поодиноких ділянок.

В тотальній системі така авдієнція мала велике практичне значення: вона леґалізувала існування української меншости перед високими німецькими службовцями як в централі, так і на низах, давала нам змогу ставити перед ними наші домагання й досягати деяких успіхів, бо на будь-якого урядовця мав уже вплив самий факт розмов українців з найвищим достойником в ГГ. Як побачимо, не всі обіцянки генерал-губернатора і не відразу були реалізовані.

Генеза української централі в Генеральній Губернії. Маючи принциповий дозвіл генерал-губернатора на організацію українців, приступлено до докладного опрацювання статуту, плянованого УНО, та до устійнення його проводу, насамперед провідника, який в провідницькій системі, в якій ми жили, був найважливішою особою. Розв'язання цієї проблеми не було легке. Логічно було б, щоб на чолі українців в ГГ став представник найсильнішого угруповання, себто полк. Сушко. Однак з уваги на большевицько-німецькі відносини ця кандидатура не бу-

ла політично зручною, що й відзначив генерал-губернатор під час розмови з нашою делеґацією. Тому полк. Сушко висунув спершу кандидатуру д-ра Горбового, активного діяча ОУН і голову краківського комітету. Але деякі українські і німецькі кола (головне д-р Курц) хотіли бачити на цьому пості скорше інж. Михайла Хронов'ята, одного з директорів Маслосоюзу і голову „Сокола-Батька" та чільного діяча комбатантів (політично він стояв між УНДО та ФНЄ). Коли ж на це не погоджувався полк. Сушко і сам інж. Хронов'ят свою кандидатуру зняв, то полк. Сушко висунув мене на провідника УНО. Як прийшло до цього? Тут кілька слів про себе.

Я народився 23 вересня 1900 р. в польському місті Новому Санчі, на пограниччі західньої Лемківщини, і Лемківщина довгий час була єдиною українською землею, яку я знав. Тут і закінчив гімназію 1918 року. В 1918-1919 роках був жовніром Української Галицької Армії. 1923 закінчив студії географії в Ягайлонському Університеті в Кракові (докторат), 1928 став доцентом антропогеографії Східньої Европи в цьому ж університеті. На прожиток заробляв як учитель гімназії. За перший період моєї наукової діяльности до початку 1930-их років я займався головне проблемами заселення Карпат, зокрема пастушим життям. Згодом перейшов до праці з обсягу географії України і, крім низки студій з ділянки національних відносин, зокрема західньо-українських земель, зладив „Атлас України", „Географію України", частково й „Українські Статистичні Річники". Влаштовував виставки карт України, крім Львова і багатьох міст в Галичині, також у Берліні, в Римі й Софії. Це, і виступи з рефератами в Берліні накликало на мене безнастанні нагінки польської преси, зокрема найпоширенішого в Польщі україножерного „Ілюстрованеґо Курєра Цодзєннеґо" в Кракові, а також органу польського міністерства війни „Польска збройна", і поліції, репресії збоку університетської влади, а вкінці польське міністерство освіти, на внесок професорів філософічного факультету, усунуло мене з Краківського Університету (червень 1939). Це був єдиний випадок за весь час існування Польщі, що мав досить широкий відгомін і поза її межами. Одночасно я втратив посаду в гімназії. Все це діялося з доручення польського Міністерства Війни, яке стояло на чолі протиукраїнських акцій. Війна врятувала мене від репресій, а перебування за межами Кракова — від вивозу до концентраційного табору в Березі Картузькій (поліція прийшла мене арештувати 1 вересня). В політичному житті до війни я не брав участи. Всю свою енерґію і весь час присвячував науковій праці, але з широкої тематики вибирав те, що вважав за важливе та актуальне для української справи, те, що спричинюється до пізнання нашої батьківщини своїми і чужими.

За перші тижні німецької влади в ГГ я опрацював для наших потреб короткі нариси, карти і статистику про українські землі в ГГ і включився у пра-

цю новопосталого Краківського Комітету для допомоги втікачам і полоненим. Увійшов у зв'язки з чільними представниками українських політичних діячів, а також тих німців, які займалися українськими справами, зокрема з проф. Г. Кохом. В кінці жовтня 1939 виготовив проєкт мережі українських шкіл і представив його з відповідним меморіялом німецькій владі, а згодом виїхав у терен для полагодження шкільних справ, маючи, завдяки проф. Кохові, підтримку німецької влади (уряду пропаґанди). Після повернення я познайомився з полк. Сушком, полк. А. Бізанцом (проф. Кох виїхав тим часом до Львова, як член німецької репатріяційної комісії) і д-ром Курцом та погодився вести в проєктованій централі шкільні й культурні справи.

Було багато об'єктивних моментів, що спричинили виставлення моєї кандидатури полк. Сушком, на голову УНО. Серед суперечок між табором націоналістів і ненаціоналістами було зручно висунути на чолове місце позапартійну людину, але з відомим прізвищем науковця, автохтона, який знав відносини на цих українських окраїнах, що увійшли тоді до ГҐ, і який перебував багато років у Кракові, тодішньому осередку української еміґрації. Нарешті коротка моя праця за останні два місяці виявила, мабуть, деякі мої здібності в'язати людей з різних угруповань для конкретної будівничої роботи та вести розмови з німецькими чинниками. Після короткого роздумування я дав полк. Сушкові згоду зайняти пропоноване мені становище, хоч і розумів усі труднощі, які стояли передо мною. Я не мав досвіду ні в громадсько-організаційній, ні в політичній, ні в адміністраційній роботі, замало знав людей і українські відносини та був свідомий, що на неозначений час треба буде відійти від наукової роботи. Та потреба хвилини продиктувала моє рішення. Послідовно я віддався новій праці цілком та вклав у неї всю свою енерґію і весь час, залишаючи зовсім на боці наукову роботу й особисте життя. Нині признаю, що я недооцінював повністю усі труднощі моєї роботи, і те, що я потрапив у колеса машини, з якої мені вискочити вже не було змоги.

В кінці листопада 1939 року відбулося під проводом полк. Сушка зібрання визначніших громадян з наукового, церковного, політичного й господарського життя, яке прийняло внески полк. Сушка створити Українське Національне Об'єднання, затвердило проєкт статутів цієї організації (їх опрацював інж. О. Бойдуник) і намітило мене на голову проводу УНО. До складу проводу входили такі особи: д-р Богдан Гнатевич — мій заступник і діловий керманич, інж. Осип Бойдуник — організаційний керманич, інж. Михайло Хронов'ят — господарський керманич, проф. д-р Іван Зілинський — культурно-освітній керманич і мґр Ярослав Рак — керманич справ молоді. Найважливіші реферати — ділового керманича й організаційний, а також реферат молоді зайняли члени

ОУН; проф. Зілинський*) і я були позапартійні; ми також обидва були місцевими, себто до війни жили в Кракові.

Початок праці Централі. Так народилася централя українського організованого життя в ГГ. Вона розпочала працю, не чекаючи на формальне затвердження збоку влади. Використовуючи авдієнцію в генерал- губернатора і його декларацію, ми посилалися на неї у всяких інтервенціях і розмовах з урядовими чинниками і привчали німців і своїх до того, що існуємо. З конференції з генерал-губернатором ми добре запам'ятали собі його вислів: „Панове, будете мати стільки, скільки собі здобудете, але здобувайте розумно". Ми скоро навчилися, що німців треба ставити перед доконаними фактами, але не перебирати мірки. Таким чином, кілька місяців наша централя діяла не „де юре", але „де факто".

Праця централі не була легкою. З одного боку, вона мала розв'язати ряд пекучих справ, з другого — ми мали мало досвіду, бо в краю не було подібної установи, яка централізувала б усе суспільне життя, ми не мали на початку фінансової бази, бюрового апарату, а навіть відповідного приміщення. Нічого дивного, що кваліфіковані сили не поспішали працювати в такій установі. Найбільше труднощів мав сам провідник установи . . .

*) Проф. І. Зілинський, визначний фонетик і діялектолог, був з 1926 року викладачем, а пізніше професором Краківського Університету; походив з Лемківщини.

Але рівночасно праця в новій установі мала багато перспектив — ми мали відновити національне життя на наших забутих окраїнах і ми бачили на очах позитивні висліди нашої роботи. На численних конференціях з представниками комітетів я так з'ясував напрями нашої праці: „Перед нами два завдання — зміцнити окраїни та фізично й морально зберегти еміґрацію. Ми повинні працювати так, начебто лінія Сяну і Бугу має існувати завжди, але водночас так, нібито вона кожної хвилини може зникнути. Себто ті, які прийшли ззовні на наші окраїни не можуть уважати своєї праці за тимчасову, але мусять відразу врости в ці наші пограничні землі і посвячувати їм якнайбільше зусиль, щоб їх скріпити і відробити за занедбані десятиліття. Та одночасно мусимо працювати так, начебто ми маємо скоро повернутися на схід, себто мусимо працювати швидко й інтенсивно, щоб чимскорше підняти національне життя окраїн і щоб керму його віддати в руки місцевих громадян, яких тим часом мусимо підшукувати і перевчити. Перед поворотом еміґрації до її стислішої батьківщини окраїни мусять бути зміцнені й мати своїх власних діячів"*). Це були загальні напрями праці, а покищо з безлічі завдань, які стояли перед нами, треба було вибрати лише деякі з уваги на слабість нашої централі.

*) На цю тему я написав статтю „Пригорнімось до рідної землі"; див. Додатки.

Назагал край прийняв з задоволенням створення централі в Кракові та вибір її проводу. Краківській централі підпорядкувалися всі комітети, також Центральний Комітет Холмщини і Підляшшя (лист з 26. XII. 1939) і Українська Національна Рада в Сяноці (28. XII). Щораз частіше приїздили представники комітетів до нас за порадами, за інтервенціями та на конференції. Комітети працювали в дотодішньому виді і ми намагалися замінити їх на клітини УНО, не маючи затвердження нової організації владою. Там, де комітетів ще не було, ми щойно тоді їх організовували.

Спочатку праця централі полягала в тому, що збиралися інформації про відносини в терені, давалися поради і в сотнях заходів у влади в справах, які підносили низи. Крім того, централя докладала зусиль для розв'язання найпекучіших і найактуальніших питань. Про ці проблеми говоритимемо згодом, а тут тільки їх подамо. Це були зусилля над оформленням централь для різних видів нашого господарського життя (кооперації, банківництва, молочарської кооперації, „Сільського Господаря" тощо); покищо ролю таких централь виконував наш господарський відділ. Це були заходи над організацією видавництва й преси, без чого не могло існувати ні українське шкільництво, ні взагалі культурне життя. Це було підшукування праці для втікачів, проблеми переселенців, опанування адміністрації й судівництва. Це були клопотання в справі ревіндикації православних церков і взагалі

в справі організації Православної Церкви, заходи в справах шкільництва, в справі відновлення та затвердження праці читалень і філій т-ва „Просвіта" тощо. У всіх цих справах ішла паралельно робота на внутрішньому українському відтинку й інтервенційна у німецької влади. Нав'язано зв'язки з більшістю президентів головних відділів уряду генерал-губернатора та з важливішими референтами. Хоч централя не існувала „де юре", ми інтервеніювали там, де цього вимагали справи, посилаючись на конференцію в генерал-губернатора і на його доручення обговорити поодинокі проблеми з його високими службовцями, та раз пороблених зв'язків ми вже далі не забували. У цих заходах дуже нам допомагали німці, які займалися українськими справами, а саме згадані вже д-р Курц і д-р Арльт, проф. Оберлендер і полк. Бізанц. Всю цю роботу вела централя, діючи з волі українців, толерована німцями, які поступово призвичаювалися до її існування і до мене як речника українців.

Ми вже згадували, що праця централі в перші місяці її існування була досить хаотичною. Великим недоліком був фактичний брак керівника апарату централі, бо наш діловий керманич, д-р Гнатевич, переважно перебував у Криниці. Може найбільш впорядкованою була праця господарського відділу, головно тому, що в ньому працювали, під керівництвом інж. М. Хронов'ята, відомі фахівці з кооперативної ділянки: інж. Олександер Зибенко, дир. Іван Кузів, інж. Атанас Мілянич та ін.; підвідділ праці вів о. ректор

Олександер Малиновський. В культурно-освітному відділі допомагали проф. Іванові Зілинському мґр Степан Ленкавський і мґр Іван Тесля. Директором канцелярії був мґр Орест Питляр. Разом число осіб, які працювали в централі, збільшилося за лютий-березень до 20; наші бюра містилися аж до кінця існування УЦК в ГГ в будинку на Зеленій вулиці, 26. Видатки централі фінансував у той час головно господарський відділ (внески кооператив). Не зважаючи на не систематичну працю (а може саме й тому?), ми намагалися розв'язувати всі проблеми, які накидав нам час. До найважливіших і найтривкіших успіхів за той період моєї діяльности належала організація, в кінці 1939 року, Українського Видавництва, а у зв'язку з цим і поява газети „Краківські Вісті" та випуск книжок (першою з них був буквар).

Тим часом леґалізація організації УНО натрапляла на непоборні труднощі, не зважаючи на обіцянку генерал-губернатора. Справа була в руках Сайса Інкварта, заступника Франка, і незабаром стало нам ясним, що УНО не буде затверджене. Затвердження української організації, навіть не політичної, але загальногромадської було б правним визнанням української національної групи в ГГ, а цього німці не хотіли робити з уваги на свою політику — зовнішню (пакт з СССР) і внутрішню. Якщо в Німеччині дозволили на діяльність двох українських громадських організацій — УНО й Української Громади, обох з політичним забарвленням (перша націоналістичним, друга гетьманським), то робили це в Райху і для еміґрантів. Натомість не хотіли цього робити на українській національній території в ГГ, яку вважали своєю колонією. Тут грала ролю також тактика, типова для поліційної держави: не давати ніколи писаних ґарантій, але і не робити перешкод у роботі до певного моменту, який вважали відповідним; тоді можна було припинити організацію та повести репресії за недозволену діяльність. І ще один момент відігравав тут ролю: в тотальній системі ніколи не знала влада на низах, чи її дії будуть апробовані на верхах — Краків боявся Берліну. Покищо німці толерували централю українського життя в ГГ без будь-яких зобов'язань.

Українська Станиця в Кракові і перша поїздка в терен. Коли стало ясно, що статут УНО не буде затверджений, шукали ми й ті німці, які займалися українськими справами, іншого виходу із ситуації. Потреба була тим більша, що комітети на низах існували також тільки „де факто", а не „де юре", і були випадки, що ревні крайсгавптмани ліквідували їх, чи радше не дозволяли на їхню діяльність (наприклад у Грубешові). Вкінці знайдено тимчасовий вихід із ситуації, також дуже типовий. На початку лютого 1940 року я дістав від відділу для справ населення і суспільної опіки та від відділу пропаґанди (себто від тих відділів в уряді генерал-губернатора, які з уряду займалися українськими справами), посвідки, що я є їх мужем довір'я (Vertrauensmann) від українських справ

і що, як такий, можу робити поїздки в терен й інтервеніювати у німецької влади. Цю мізерну леґалізацію ми використали відразу в двох напрямках: створили 5 лютого Українську Станицю для Генеральної Губернії в Кракові, себто дали нову вивіску для існуючої централі і чим скоріше виїхали в терен, щоб наладнати пекучі справи у Варшаві, на Холмщині і Підляшші. Очевидна річ, ми зробили це за тихою згодою тих урядовців, які дали мені повноваження, поліції безпеки й військових чинників („Абвер").

Наша поїздка була першою поїздкою проводу централі в терен. Відбув я її від 14. 2 до 4. 3. 1940 р., разом з інж. О. Бойдуником і інж. М. Хронов'ятом.

Невідрадні відносини панували серед української колонії у Варшаві: важкі умови життя в чужому напівзруйнованому місті, далеко посунена боротьба різних груп, деморалізація, взаємні обвинувачення, а навіть доноси, втручання німецької поліції в українське життя. Це була хвороба еміґрації, яка жила споминами минулого і малими справами сучасного. В суворій сучасній дійсності не мали можливости праці визначні діячі з українського наукового, мистецького, церковного і політичного життя. Серед цих безвідрадних умов не легко було організувати комітет. Ряд визначних, чесних громадян, не надто заанґажованих політично, до яких я звернувся з проханням перебрати головування в комітеті, відмовився, і тоді ми призначили українським мужем довір'я для влади і головою комітету колишнього підполковника армії УНР

Михайла Поготовка (його заступником став полковник Михайло Садовський), який виконував цю функцію весь час аж до своєї трагічної смерти (його застрілила польська боївка в 1943 році).

Під час двотижневої поїздки по Підляшші й Холмщині ми відвідали Білу Підляську, Володаву, Грубешів і Люблін, а на з'їзді комітетів Люблінської области в Холмі зустріли також представників інших комітетів. Ми реферували перед громадянством з цілих повітів — звичайно присутніми були 100-200 осіб — про стан української справи в ГГ, нові організаційні форми українського життя і завдання комітетів. Ми ознайомилися докладно з потребами терену; відбули розмови з місцевими представниками влади і з новоіменованим губернатором Люблінської области, д-ром Цернером. Переорганізували комітети, відновили грубешівський комітет, зліквідований окружним старостою ще в грудні 1939, і призначили в окружних містах, в порозумінні з місцевими окружними старостами, т. зв. українських мужів довір'я для зв'язків з німецькою владою (себто свого роду моїх представників, як головного мужа довір'я в уряді генерал-губернатора); звичайно ними були голови комітетів. У Холмі ми переорганізували Центральний Комітет для Холмщини з адвокатом Антоном Павлюком на чолі, а в Любліні призначили, як мужа довір'я для українських справ у Люблінській області, дир. Володимира Тимцюрака. Наша поїздка підбадьорила місцеве громадянство до дальшої праці, дала йому низку вказі-

вок і напрямних, допомогла нав'язати кращі взаємини з німецькою владою й добитися низки може дрібних, але для місцевого населення досить важливих успіхів.

Про „болячки" українського населення Холмщини й Підляшшя (вони були значно більшими, ніж на Лемківщині й Посянні) я інформував місцеву німецьку владу по округах, обласну в Любліні й центральні німецькі чинники в Кракові (виготовив обширний звіт з моєї подорожі). Тут з'ясовую коротко найважливіші з них. На адміністративному відтинку дошкуляла нашому населенню обсада майже всіх постів поляками, польські війти й солтиси, польські перекладачі й польська допоміжна поліція; ці польські чинники намагалися, між іншим, накинути на українців якнайбільше господарських тягарів (віддання контингентів збіжжям і домашніми тваринами, висилка населення на працю до Німеччини тощо). На шкільному відтинку ми домагалися визнання українських — досі приватних — шкіл державними, а тим самим звільнення українського населення від тягару їх утримання (польські школи вважалися державними), номінації окремих шкільних інспекторів для українських шкіл, заснування ряду фахових шкіл та української гімназії в Холмі*). На господарському відтинку ми бажали, м. ін., створення Ревізійного Союзу для українських кооператив для Люблінської области. На церковному

*) На маргінесі треба згадати, що до літа 1940 панував у шкільництві на території Люблінської области хаос, бо німецька шкільна адміністрація не була ще як слід організована.

відтинку ми хотіли українізації Православної Церкви (про це ближче в окремому розділі) і ревіндикації православних святинь.

Перший культурно-освітній з'їзд у Кракові. В боротьбі за національне відродження окраїн підставову ролю відігравала українська школа. Для обговорення актуальних проблем шкільництва (підручники, шкільні програми, курси для вчителів, справи фахових і середніх шкіл), дошкілля й позашкільної освіти, Українська Станиця організувала перший культурно-освітній з'їзд 16 і 17 березня 1940 у Кракові. У з'їзді взяли участь представники майже всіх комітетів (41 особа); були також присутні представники німецької влади. З'їзд дав напрямні щодо будови українського шкільництва й позашкільної освіти та висунув ряд постулятів до німецької влади, головно в царині народного шкільництва. Він мав поважний діловий характер і дав відрадну картину скорого відродження українського шкільництва та позашкільної освіти на наших західніх окраїнах.

На з'їзді обговорено теж проблему правного оформлення української централі та місцевих комітетів. З'їзд з жалем довідався про те, що німецька влада постійно зволікає із затвердженням централі, формальним голосуванням підтвердив своє довір'я до проводу і доручив йому далі клопотатися перед владою про визнання централі.

Загальний з'їзд відпоручників Комітетів у Кракові 13-15. IV. 1940. Майже за місяць після культурно-освітнього з'їзду відбувся в Кракові 13-15. IV. 1940 перший загальний з'їзд комітетів. З'їзд був дуже численний, бо в ньому взяли участь усі комітети з української етнографічної території в ГГ від Шляхтової на західніх окраїнах Лемківщини до Білої Підляської на півночі (42 представники з 21 комітету) та представники всіх важливіших скупчень еміґрації на польських теренах — разом (крім членів Української Станиці) 57 осіб, які репрезентували 27 комітетів. На з'їзді заслухано звіти керманичів відділів Української Станиці — організаційного, культурно- освітнього, господарського, праці й суспільної опіки та виховання молоді з їхньої дотодішньої праці. Згодом звітували представники поодиноких комітетів, Холмського Центрального Комітету (мґр М. Дужий) і муж довір'я на Люблінську область (дир. В. Тимцюрак); до найкращих належали виступи о. В. Малюжинського з Томашева, інж. Б. Глібовицького з Білої Підляської, В. Глібовицького з Ярослава, о. Ю. Татомира з Перемишля, д-ра С. Ванчицького з Сянока, Я. Старуха з Кракова й інших. Під час звітів і дискусій висунено теж ряд побажань до німецької влади. Передискутовано також і прийнято бюджет централі, запланований дир. І. Коцуром.

Ще напередодні з'їзду німецька влада випрацювала нову форму українських комітетів — Українських Допомогових Комітетів, при чому ролю централі зведено до моєї особи під дуже невдалою назвою „Авскунфтсперзон" (Auskunftsperson) себто особи, яка дає інформації, замість дотеперішньої — „Фертрауенсман" (Vertrauensmann) — муж довір'я. Ця накинена німцями форма централі була така — повторюю, незручна, а для мене особисто навіть образлива (це було особисте рішення Сайс Інкварта), що ми обидва з полк. Сушком роздумували, чи взагалі погодитися на цей диктат та чи не краще мені зрезиґнувати з посту „Авскунфтсперзон". Та після вирішення я прийшов до переконання, що грубість німців не може мене заторкнути, бо я очолюю громадський сектор українського життя в ГГ з волі українців, а не німців. Що ці міркування були правильні, переконала мене постава з'їзду, на якому д-р Арльт, як керівник відділу людностевих справ і суспільної опіки, проголосив від імени німецької влади тимчасові постанови в справі українських комітетів. В дискусії зібрані виразно зазначили своє незадоволення з накинених владою форм комітетів і неґативного полагодження справи централі українського громадсько-суспільного життя. І тому на пропозицію голови комітету в Ярославі В. Глібовицького з'їзд на закінчення своїх нарад затвердив 15 квітня одноголосно мій давній вибір з листопада 1939 року на становище провідника української централі в ГГ, зазначуючи, що форма, яку надають централі німці, має другорядне значення та що я маю діяти на підставі довір'я та з доручення української спільноти.

Все ж таки леґалізація комітетів навіть у скром-

ній формі Українських Допомогових Комітетів мала й позитивну сторону, бо тодішні комітети чи мужі довір'я, не мали правних підстав для своєї праці і такий стан тимчасовости не міг довго тривати.

Затвердження Українських Допомогових Комітетів. Дозвіл на існування самодопомогової організації українців у формі Українських Допомогових Комітетів затвердив теж генерал-губернатор на першій офіційній авдієнції, на якій прийняв українську делеґацію 19. IV. 1940 (в день народження Гітлера). Ця авдієнція, в якій з німецького боку брало участь, крім генерал-губернатора, кілька вищих представників влади, відбулася за заздалегідь виготовленою схемою. Ми зазначили нашу льояльність до німецької влади і висловили подяку за уможливлення нашого національного життя в межах ГГ. У відповіді Франк подякував українській етнічній групі за співпрацю з владою і, між іншим, заявив, що на початку травня Люблінський губернатор передасть українцям Холмський собор та що незабаром в ГГ будуть обсаджені три православні єпископства так, щоб українська Православна Церква мала змогу свобідно розвиватися. Далі сказав, що в найближчому часі має бути уреґульована справа українського шкільництва з тим, що українці матимуть своє народне й середнє шкільництво та рід високої школи, що вже вийшло розпорядження, на підставі якого на українських етнографічних теренах судівництво й адміністрація переходять в українські руки. Українці могтимуть самі зайнятися організацією самодопомоги для своїх земляків за допомогою Українських Допомогових Комітетів. Франк зазначив, що ці права надає лише українцям, які добровільно залишилися в межах ГГ та що мусить відхилити всяку діяльність українців за межами ГГ*). На цей раз у протилежність до обіцянок, даних українцям під час першої зустрічі 17. XI. 1939 року, в основному всі пункти заяви генерал-губернатора були реалізовані.

Подробиці цієї авдієнції, як і інших, були заздалегідь підготовані, зміст промов устійнений тощо. В тотальному режимі ми мусіли час від часу складати такі заяви льояльности. Авдієнції були офіційні, про них робилася пропаґанда в пресі, насвітлювано фільми тощо. Звичайно, при таких авдієнціях вдавалося щось „виторгувати" для українського населення та в приватній розмові обговорити деякі наші наболілі питання. Крім цієї офіційної програми, яка відбувалася здебільша двічі на рік (новорічні привітання та ще якась нагода), я відбув із Франком тільки дві довші ділові конференції, раз у кінці квітня 1941 року у справі національних потреб українців в ГГ і вдруге літом

*) Це був з уваги на взаємини між Німеччиною й СССР натяк на факт, що українці, які живуть в ГГ, не скористали з права (на підставі німецько-совєтського договору про обосторонній обмін населення) виїзду до СССР, себто залишилися добровільно в ГГ; подруге, не було застереження проти будь-якої діяльности українців з ГГ на терені українських земель у межах СССР.

1943 року у справі переслідувань на Холмщині. Крім того, я звертався до нього кілька разів листовно. Але про це згодом.

Розпорядження управління ГГ в справі Українських Допомогових Комітетів опубліковано 4 травня 1940 року з підписом д-ра Арльта; воно було майже ідентичне з зачитаним на з'їзді комітетів 13 квітня (див. додаток I — Тимчасовий правильник для Українських Допомогових Комітетів). Це мали бути окремі, між собою не пов'язані допомогові установи по округах, дуже залежні від німецьких окружних старост і без централі. Деяку ролю централі виконував „Авскунфтсперзон": до його компетенцій належало обмежене право контролю і персональна обсада комітетів, яку ще мусіла затвердити влада. Залишаючи аналізу статутів УДК на пізніше, підкреслимо тут моменти, притаманні для життя в німецькій дійсності. Для ненімців мусіли вистачати, як єдина форма організації, допомогові комітети, і то для всіх національних груп, себто як українців, так і поляків та жидів. Дуже характеристичною ознакою була типова для поліційного режиму нехіть до будь-якої централі. А тому що така централя вже де факто існувала, влада зредукувала її до однієї людини, яку можна було легко усунути. Так перейшли ми від проєктованої загальнонаціональної організації УНО до несуцільної допомогової організації, діяльність якої підлягала сильному контролеві влади.

Остаточне оформлення централі: Український Центральний Комітет. Але й ця форма централі підпала за короткий час змінам, на цей раз вже остаточним. Річ у тому, що потребуючому населенню в ГГ з допомогою поспішав Міжнародний Червоний Хрест та американські харитативні установи. Для розподілу цих пожертв потрібна була відповідна організація народів, для яких допомога була призначена, бо жертводавці виключали німецьке посередництво, і тому мусіла постати центральна харитативна установа, яка репрезентувала б усю ненімецьку людність ГГ. Через те що в такій організації були б українці майоризовані поляками, то вже на початку червня організовано окрему централю для польських комітетів, окрему для українців, окрему для жидів. Для поляків це була існуюча вже де факто „Ґлувна Рада Опєкунча" — „Польнішер Гавптавсшус" (Główna Rada Opiekuńcza — Polnischer Hauptausschuss), для українців Український Центральний Комітет — „Українішер Гавптавсшус" (Ukrainischer Hauptausschuss), а для жидів Жидівська Суспільна Самопоміч — „Їдіше Соціяле Зельбстгільфе" (Jüdische Soziale Selbsthilfe). Управа Польської Ради Опєкунчої разом з одним представником українців і одним представником жидів творила т. зв. „Гавптгільфсавсшус" (Haupthilfsausschuss), єдине реальне значення якого полягало в розподілі міжнародніх пожертв між усіма трьома національними харитативними організаціями. Ми виделеґували до тієї установи нашого представника, колишнього посла Василя Му-

дрого*). Таким чином, постав Український Центральний Комітет, а Українські Допомогові Комітети стали лише його клітинами. Докладній аналізі будови УЦК ми присвятимо наступний розділ.

Деякі доповнення в структурі Українського Центрального Комітету наступили у зв'язку з проблематикою культурно-освітніх товариств „Просвіта" і „Рідна Хата". Обидві ці організації існували в ГГ де факто, але не де юре, і ми хотіли леґалізувати їх та організувати для них централю, зв'язану з УЦК. Однак німецька влада боялася продовжувати традиції „Просвіти" (наше життя мало починатися від ... 1939 року) і накинула нам нову форму організації, а саме Українських Освітніх Товариств (УОТ), окремих відрубних товариств, які можна було закладати по всіх місцевостях (див. додаток IV), де жили українці. Ці товариства в'язала в одне ціле по поодиноких округах особа культурно-освітнього референта в УДК, а в УЦК — особа керманича відділу культурної праці; перший був до деякої міри тим, чим до війни була філія „Просвіти" для читалень, другий разом із своїм штабом нагадував Головний Виділ „Просвіти". Дбаючи більше про зміст праці, ніж про її форми, ми опрацювали самі статути УОТ, в дуже широких й елястичних рамках і — завдяки д-рові Г. Курцові — їх затвердила майже без змін німецька влада в липні 1940

*) Після прилучення Галичини до ГГ ми мали ще другого представника в особі о. д-ра М. Сопуляка.

року*). Вслід за тим влада ліквідувала в липні всі дотеперішні українські культурно- освітні та руханкові товариства, а майно їх перейшло до диспозиції місцевих УОТ. Нашим завданням було тепер переорганізувати дотеперішні культурно-освітні товариства на УОТ і перебрати їхнє майно, що сталося дуже скоро — прямо шляхом зміни назви.

Від часу організації УОТ і поширення проводу УЦК, керманичем відділу культурної праці, був уже готовий кістяк організації УЦК. Це була загальносуспільна організація з допомоговими і культурними завданнями, побудована на провідницьких і централістичних засадах. Ми намагалися ще здобути право закладати в терені клітини організації молоді, проте всі ці наші зусилля були даремні. Також не вдалося нам дістати дозволу на існування окремого товариства „Сільський Господар", який мав бути становою селянською організацією. Так і скінчилося на куцих фор-

*) Добре пам'ятаю, як весною 1940 року, коли стало відомо, що німці не дадуть згоди на існування т-ва „Просвіта", мене переконував під час прогулянки по краківських плянтах заступник голови Головного Виділу т-ва „Просвіта" у Львові, В. Мудрий, щоб не погодитися на ліквідацію традиційної назви „Просвіта" та на введення якогось УОТ. Думаю, що неґативна постава до німецьких проєктів була б для нас шкідлива. Не можу тут не дозволити собі на маленьку заувагу на маргінесі, що не було б зле для української справи, якби члени останнього Головного Виділу т-ва „Просвіта", які опинилися в 1945-46 рр. на еміґрації, відновили діяльність нашого найстарішого культурно-освітнього товариства (те саме стосується до „Рідної Школи", щоденника „Діло" тощо).

мах УЦК, в які треба було вмістити все неполітичне й леґальне українське життя.

Після остаточного оформлення УЦК треба було переорганізувати дотодішні комітети по округах чи повітах на Українські Допомогові Комітети чи їх Делеґатури та вкласти в їхні й Українських Освітних Товариств рамки всі досі існуючі українські установи та організації. Ця праця, проведена організаційним відділом, була закінчена до початку серпня; в той час організовано також кілька нових УДК на території корінної Польщі. Завершенням акції перебудови комітетів були два обласні з'їзди комітетів — один 31. VII — 2. VIII. в Холмі для Люблінської і другий 8-9. VIII в Закопаному для Краківської областей. В обох з'їздах взяли участь члени президії УЦК — я й керманичі відділів організаційного й суспільної опіки, голови комітетів і делеґатур кожної з областей, обласні мужі довір'я і ряд місцевих діячів; з німців брали участь у частині нарад представники відділу людностевих справ і суспільної опіки — д-р Арльт, полк. Бізанц, д-р Гайнріх та їхні обласні відпоручники. Метою наших нарад було продискутувати напрями праці комітетів у новій формі та всі актуальні питання, які виринули у зв'язку з їх перебудовою. Як завжди, велику ролю відіграло зміцнення особистих контактів низових працівників з українською централею та з представниками німецької (надзірної) влади.

Зміни в складі Президії УЦК. Літом 1940 року

оформлено остаточно також першу президію УЦК, яка складалася відтоді з деяких давніх членів проводу (УНО чи пак Української Станиці) і з деяких нових. Причиною персональних змін було як поширення діяльности централі і створення нових відділів, так і відходу декого з керманичів.

Після остаточного відходу д-ра Гнатевича, я запропонував, за порадою інж. Хронов'ята, важливий пост ділового керманича відомому кооперативному діячеві Андрієві Мудрикові, до війни одному з директорів Маслосоюзу. Директор Мудрик погодився і за короткий час завів лад у діловодстві УЦК, яке виявляло чималі недоліки, подбав про нові приміщення, притягнув нові сили до праці; директором канцелярії був у той час мґр Зиновій Книш. Трудніше було новому діловому керманичеві розв'язати ряд проблем, зв'язаних із змістом праці в такій складній громадсько-суспільній організації, якою був УЦК, і наладнати гармонійну співпрацю між самими керманичами.

Після відходу керманича культурно-освітнього відділу проф. І. Зілинського, який став одним із двох директорів Українського Видавництва, я запросив на його місце колишнього отамана Українських Січових Стрільців, педагога, д-ра Никифора Гірняка, який на еміґрації працював як шкільний інспектор в Сяноці. Після створення УОТ і відділу культурної праці, д-рові Гірнякові залишилися шкільні справи, а новий відділ перейняв фахівець з позашкільної освіти, мґр Микола Дужий, до війни секретар Головного Виділу т-ва

„Просвіта" у Львові, який з осени 1939 року працював у комітетах в Томашові й Холмі. За новим статутом УЦК дотодішня референтура праці й суспільної опіки при господарському відділі стала самостійним відділом, його вів далі о. ректор Олександер Малиновський. Коли ж його покликано на генерального вікарія Апостольської Адміністратури Лемківщини, його місце зайняв інж. Юрій Крохмалюк. Фінансовий відділ перейняв кооперативний діяч інж. Олександер Зубенко.

В кінці липня в президії УЦК створилася криза і наслідком її прийшло до нових персональних змін. Основною причиною були політичні розходження між членами президії УЦК, склад якої був політично неоднородний. Поряд членів ОУН в ньому опинилися, і то на поважніших постах, не тільки неполітичні фахівці, але політичні люди інших переконань. Це був, можна сказати, коаліційний склад, між іншим, як наслідок концентраційних зусиль провідника ФНЄ Дмитра Палієва. Він із питомою йому пристрастю стояв, з одного боку, на становищі, що майбутні події на Сході вимагатимуть концентрації всіх українських сил, і, з другого боку, вважав, що на політично відсталих українських окраїнах в ГГ немає ніякого сенсу продовжувати працю окремих наших політичних партій, які діяли до війни на Західній Україні. УЦК — на думку Палієва — повинен, як єдина леґальна українська громадсько-суспільна організація, концентрувати всі українські сили на неполітичному секторі і не підпадати під впливи ОУН. До акції Палієва ставились зовсім неприхильно, а то й вороже, полк. Сушко і ОУН, у переконанні, що саме концентрація українських сил повинна відбуватися під проводом ОУН. Я вважав тоді, що вплив ОУН на УЦК природний з уваги на реальне угрупування сил, і в розмовах з Палієвим вказував, що його ідея концентрації вже і так здійснюється через введення до президії фахівців інших партій, навіть одного члена Політичної Колеґії ФНЄ інж. Юрія Крохмалюка.

Ситуація УЦК загострилася ще через аферу інж. О. Скрипченка. Інж. Олександер Скрипченко, колишній сотник армії УНР, займав до війни вищий пост у промисловому концерні на польському Шлезьку і не брав ніякої участи в українському житті. По розвалі Польщі зайняв посаду директора („тройгендера") великої цукроварні в Переворську. За короткий час він її відбудував, а навіть поширив цей частково знищений під час війни завод, і здобув собі цим високе признання німецьких господарських кіл. В Переворську Скрипченко дав чимало зайняття українцям, зокрема в охоронній службі заводу („Веркшуц"), — їх чомусь називали „остроґотами". Серед них працювала також група колишніх українських старшин. Розголос про Переворськ і його директора ширився серед українців, тим більше, що Скрипченко гостинно приймав і обдаровував відвідувачів. Захоплений успіхами (у нього на відвідинах був і сам генерал-губернатор) Скрипченко захотів виявитися і в політичній ділянці.

Він включився в українське організоване життя через секцію комбатантів в Українському Клюбі в Кракові, де не було переваги ОУН, і де він зблизився з особами, що займали пости в УЦК, між іншим з інж. Хронов'ятом і інж. Крохмалюком. Організаційні здібності Скрипченка, виявлені в Переворську, його розмах, імпонували зразу і таким політикам, як Паліїв.

Щораз частіше виступав Скрипченко перед українською публікою (завжди з театральними акцесуарами: почет „остроготів", вишивана сорочка . . .), критикував працю українських установ, виступав ніким непрошений як речник українців перед німецькою владою, нарешті висував проєкти організації української націонал-соціялістичної партії (те саме робив у Варшаві інший старий емігрант, Базяк). Скрипченко почав також втручатися у внутрішні справи Ярославського комітету, зокрема його делеґатури в Перемишлі, скликаючи громадянство і вимагаючи зміни складу делеґатури.

Саме ця отаманщина Скрипченка звернула на себе увагу УЦК, тим більше, що в Кракові появилася летючка, видана правдоподібно колами ОУН, близькими до УЦК, в якій обвинувачувано двох членів УЦК — інж. Хронов'ята й інж. Крохмалюка — у співпраці із Скрипченком. Було також загально відомо, що в Переворську говорилося про мене: „втратили ми географа, а дістали комічного політика". Афера Скрипченка була предметом кількох конференцій в УЦК з участю Палієва і Скрипченка, а згодом і засідання

Проводу в УЦК, на якому члени ОУН і присутній референт господарського відділу інж. Мілянич гостро виступили проти інж. Хронов'ята та інж. Крохмалюка.

Вислідом усіх цих загострень було те, що частина президії УЦК, а саме інж. Хронов'ят, інж. Мудрик, інж. Крохмалюк й інж. Зубенко відійшли з своїх становищ. Сталося це саме в день св. Володимира й напередодні моєї поїздки в терен та з'їздів комітетів в Холмі й Закопаному*).

За короткий час я був змушений доповнити гурт моїх співробітників, на цей раз уже майже без порад інших. Чільний пост ділового керманича й мого заступника погодився перебрати Василь Глібовицький, католицький діяч, до війни організатор і голова католицької організації молоді „Орли" й редактор католицьких журналів, а тоді голова Ярославського УДК. Василя Глібовицького я пізнав щойно на еміґрації на спільних конференціях, з'їздах, в обопіль-

*) Може, цікавить читача дальша доля Скрипченка. Після описаних вище подій він припинив свою політичну діяльність. Восени 1940 року дістав я від нього довгий лист, в якому він писав мені, що уві сні оголосило йому Боже Провидіння, що він має стати провідником українців, і тому я повинен віддати в його руки мій пост. Я відповів йому чемно, але... відмовив. У лютому 1941 року Скрипченка заарештовано за нібито неправильності в господарській ділянці. УЦК робив заходи в цій справі і добився звільнення 12 заарештованих співробітників Скрипченка, його ж звільнили німці щойно з вибухом німецько-совєтської війни і незабаром він переїхав на зайняту німцями Придніпрянщину. Нагло помер на посту посадника міста Полтави.

них розмовах і навчився високо цінити його моральну поставу, діловість і працьовитість. Не лякали мене перестороги перед „єзуїтом", „чорним духом" тощо; цим разом я не помилився у виборі, бо в особі Василя Омеляновича я знайшов не лише найближчого співробітника, але й відданого друга. Пост господарського керманича зайняв інж. Атанас Мілянич, який побіч Глібовицького був до вибуху німецько-совєтської війни другим мотором УЦК, завжди повний динаміки й ідей (не всі з них доводив до кінця . . .) і також дуже працьовитий. Керманичем відділу суспільної опіки став о. д-р Михайло Сопуляк, який працював у цьому відділі ще під о. ректором Малиновським, фінансову референтуру перебрав дир. Роман Мицик. У серпні наступила ще зміна керманича відділу молоді, бо мґр Рак попав у конфлікт з німецькими референтами з відділу людностевих справ і суспільної опіки; його місце зайняв інж. Володимир Татомир, до війни один із діячів „Просвіти". Директором канцелярії й правним дорадником УЦК став д-р Мирон Коновалець, до війни редактор щоденника „Новий Час".

30. 8 відбулося перше засідання нового проводу*) УЦК, а 7. 9. представлено його німецькій владі. У

*) В такому майже складі УЦК залишився аж до літа 1941 року: діловий керманич — В. Глібовицький, організаційний — О. Бойдуник, господарський — А. Мілянич, праці й суспільної опіки — о. М. Сопуляк, культурної праці — М. Дужий, шкільництва — Н. Гірняк (згодом П. Ісаїв), молоді — В. Татомир, фінансовий — Р. Мицик, директор канцелярії — М. Коновалець.

другій половині серпня прийняла німецька влада листовно до відома, що я очолюю УЦК.

Отже, систематична праця УЦК могла початися щойно з серпня 1940 року. Ці десять, а радше дев'ять місяців до вибуху німецько-совєтської війни — це час найінтенсивнішої і, так би мовити, мирної праці УЦК. За той час витворилися форми та методи діяльности цієї установи, і тоді була найпродуктивніша наша праця на окраїнах. Та поки прийдемо до характеристики цієї праці за цей період, мусимо трохи ближче ознайомитись із суттю УЦК, з його статутами та будовою.

РОЗДІЛ III

СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

Статут УЦК. На правну конструкцію статуту УЦК, а ще більше на його дійсне оформлення мала великий вплив засада державного тоталізму, що панувала всевладно в Німеччині, а пізніше і на зайнятих теренах, де її доведено до крайніх меж. Вона була застосована німцями також до нашого національно-суспільного життя, що викликало багато застережень, непорозумінь і труднощів. У Польщі, зокрема за останні передвоєнні роки, ми були справді свідками щораз то сильніших намагань у напрямі тотальности, а все ж система правління, з якою прийшли німці, була для нас у великій мірі новиною.

Одним із перших кроків німецької влади було закриття всіх товариств, які досі діяли на терені ГГ. І хоча згодом (23. 7. 1940) появився розпорядок про товариства в ГГ та постанови про заснування нових товариств, практично влада дозволила

українцям лише на заснування єдиної організації за статутом — Українського Центрального Комітету як допомогової організації, з його клітинами — Українськими Допомоговими Комітетами.

Так само дозволено полякам і жидам на заснування організації „Глувна Рада Опекунча" і „Жидівська Суспільна Самопоміч". Хоча статути українських і польських допомогових організацій були майже ті самі, діяльність УЦК була, на ділі, значно ширшою.

Статути для УЦК опрацювала та видала сама німецька влада без української співучасти. Статути УЦК були опрацьовані дуже нашвидку, були хаотичні, повні неясностей і навіть суперечностей (наприклад, точка 6 статуту і точка 5 ділового правильника).

Рамки накиненого владою статуту були досить вузькі: ми хотіли мати загальногромадську організацію, яка керувала б усім українським життям в ГГ (за вийнятком політики), відстоювала б і репрезентувала б українські інтереси перед німецькою владою, а дістали Український Центральний Комітет, що був своїм статутом нічим іншим, як лише загальною допомоговою організацією, сильно підпорядкованою прикрому доглядові німецької влади. Ми знаходили вихід із ситуації так, що — згідно з бажаннями української спільноти — вважали себе і далі організацією з первісними ширшими завданнями і використовували всі неясності статуту УЦК або

прямо підтягали його параграфи так, щоб ці завдання виконувати. Ми ставили часто німецьку владу перед доконаними фактами, на які згодом влада тільки з трудом погоджувалася. Ми постійно жили на грані леґальности й нелеґальности. Та в той час німці ще допускали поширення УЦК, хоч не дозволяли леґалізування його шляхом змін статутів або дозволу на нову організацію з ширшими рамками.

По черзі хочемо проаналізувати правне становище УЦК та з'ясувати, наскільки провід УЦК у своїй практиці дотримувався постанов статуту, іншими словами — як виглядав УЦК з правного погляду, а як у практиці. На цілість т. зв. статуту УЦК складалися: статут УЦК (Satzungen) і Діловий правильник (Geschäftsordnung), I і II та — в деякій мірі — Тимчасовий правильник (або т. зв. Напрямні для праці — Richtlinien) для Українських Допомогових Комітетів, виданий 4. V. 1940 (див. додатки II, I). Згаданий статут Головний Відділ Внутрішнього Правління в уряді ГГ затвердив 25. 7. 1942 року тобто через два роки після фактичного введення його в життя (в червні 1940), а потім 26. 9. 1942 року зареєстрував його міський староста в Кракові (Дирекція Поліції). Тому що — як вже було згадано — статути УЦК та напрямні для праці УДК були досить хаотичні, а часто навіть повні протиріч, ми опрацювали на їх підставі правильник для праці УДК — Handhabungsvorschriften (див. додаток III), затверджений владою. Хоча й він мав з конечности чима-

ло неясностей, все ж таки був помічний у праці низових клітин УЦК.

Мета й завдання УЦК. Мету УЦК окреслено в § 3 статуту. Вона зводиться до двох принципових завдань. 1) організувати та вести загальну суспільну опіку, 2) співпрацювати із закордонними допомоговими організаціями за посередництвом Німецького Червоного Хреста.

Докладніше з'ясування цих завдань подає § 21 Ділового Правильника, точки 1-8: Завданням Допомогового Комітету було в міру його можливостей подавати допомогу потребуючому населенню, а зокрема:

1) При стихійних катастрофах вжити негайних допомогових заходів перед приходом державної допомоги.

2) Подбати про тимчасові допомогові засоби для втікачів та евакуйованих перед влаштуванням їх на нових місцях праці.

3) Дітей і молодь, виховники або опікуни яких померли, або тих, які не мають правильного виховання та опіки, приміщувати в сиротинцях або заступчих родинах і, якщо потрібне, призначувати для цієї мети фінансову допомогу.

4) Допомагати бідному населенню в народних кухнях.

5) Помагати безробітним родинам, поки дістануть працю, та сприяти їхньому влаштуванню на роботу.

6) Співпрацювати при поборюванні неморальности.

7) Помагати родинам воєнних полонених перед установленням державної допомоги.

8) Засновувати, утримувати або підтримувати добродійні заклади й установи для виконування вищезгаданих завдань.

Як бачимо, ці завдання характеризують УЦК як загальнодопомогову організацію.

На засоби для проведення вищезгаданих завдань вказує § 10 статуту та точки 9 і 10 § 21 Ділового Правильника. Ними є: 1) членські внески, 2) грошові й речеві пожертви, 3) комунальні й державні субвенції.

Хоча основним завданням УЦК була загальна допомогова діяльність, все ж УЦК у своїй праці був не тільки харитативною організацією. Діяльність УЦК поплила значно ширшим річищем, ніж це передбачали вузькі рамки його статуту, бо саме цим вузьким і неясним, але тому й гнучким постановам статуту Провід УЦК намагався надати свою широку інтерпретацію. Так під словом опіка чи допомога потребуючим Провід УЦК розумів не тільки матеріяльну підтримку (грошима, харчами чи одягом), але й допомогу по-

требуючим набути фахове знання чи загалом підняти якнайкраще їх культурний рівень, для поліпшення їх матеріяльного стану. Під допомогою молоді розумів не тільки її матеріяльне забезпечення під час науки, але й плекання різного роду спорту як засіб для її фізичної витривалости. Під допомогою інвалідам розумів не тільки виплачування нашим воєнним інвалідам рент, але також організацію інвалідських робітень тощо. Залишаючи ділянку самої політики, в яку йому не можна було втручатися, УЦК в більшій або меншій мірі, залежно від фактичних можливостей, спричинявся до розбудови всіх інших ділянок національно-суспільного життя.

Цю свою широку ролю УЦК завдячував своїй певного роду монополії. Як уже про це була згадка, німецький тотальний режим стояв на становищі зосередження організаційно-суспільного життя, а тим самим на засаді сконцентрованої відповідальности. Тому після закриття різних товариств він дозволив тільки на єдину суспільну й то допомогову організацію, яку можна б держати під своїм зміцненим контролем і в разі потреби притягати її провід до відповідальности.

Та життя-буття показалося сильнішим, ніж ці вузькі рамки, в які його хотів втиснути німецький тотальний режим. Різні прояви нашого національно-суспільного життя знаходять такі чи інші організовані форми, щоб продовжувати свою працю. Це зокрема

торкається організованих клітин нашого станового чи професійного життя. Шляхом певного роду „доконаних фактів" постає низка напівлеґальних секцій, які з часом влада прийняла до відома, заміняючи їх на т. зв. „Об'єднання праці". Деякі прогалини, що постали після ліквідації всіх наших досі існуючих товариств, виповняли створені до ведення певних заходів комісії (наприклад, Комісія Допомоги Українському Студенству, Комісія Переселення Дітвори тощо).

Як самозрозумілий наслідок цього монопольного становища УЦК, як єдиної громадської, діючої за статутом організації, було те, що УЦК, крім своєї основної, тобто допомогової діяльности, мусів виконувати також ролю оборонця прав та інтересів українського населення ГГ та, хоч-не-хоч, бути його репрезентантом перед німецькою владою (німці називали мене речником — "Sprecher" — українців).

З цієї ж причини уряд ГГ доручив УЦК деякі справи, що мали напівофіційний характер, наприклад, видавати посвідки національної приналежности, на підставі яких влада видавала виказки для українців, т. зв. „кенкарти" — в ГГ кожна національність мала свої кенкарти.

Якщо мова про засоби, якими диспонував УЦК, то їх можна поділити на два роди: а) власні, б) приділені. Перші — це внески допомагаючих членів, т. зв. національний податок та пожертви українського громадянства — грошима, харчами, одягом та інши-

ми речами. Другі — це державні чи комунальні приділи — теж у грошах, харчах, одежі тощо. Сюди треба також зарахувати пожертви Міжнародного Червоного Хреста: ліками, харчами, одягом.

Клітини УЦК. Статут УЦК вживає терміну Український Центральний Комітет то на означення всієї організації, себто централі з її тереновими клітинами, то знову на означення самої централі, тобто найвищого її керівного органу. § 12 статуту передбачає, що УЦК творить в міру потреби в осідку окружного (міського) старости та за його згодою Українські Допомогові Комітети (УДК), які виконують на своєму терені діяльности статутові завдання УЦК.

В первісному урядовому акті, яким дозволено організацію УЦК, було ще сказано, що по містах і збірних громадах (волостях) будуть створювані делеґатури.

Статут згадує ще про т. зв. дорадників при губернаторі дистрикту (Beirat), хоч не подає ніяких ближчих пояснень. Їх було двоє — один при губернаторі краківського, другий при губернаторі люблінського дистрикту. Дорадник був, з одного боку, посередником поміж централею і поодинокими УДК, з другого — поміж УЦК і дистриктовою владою. Він інтервеніював у дистриктових урядах та полагоджував справи УДК свого терену. Зокрема дорадник при люблінському губернаторові, з уваги на віддаль від централі та своєрідність терену, мав досить широке поле діяльности. До допомоги він мав кількох референтів і невелике бюро*).

Допоміжним органом УДК були безпосередньо їм підпорядковані делеґатури. Їх число було різне, залежно від величини терену діяльности даного УДК. Осідками делеґатур були звичайно повітові міста з польських часів або й осідки повітових судів. Найнижчою клітиною УЦК були мужі довір'я; про них немає справді згадки в статуті, але їх покликали до життя практичні вимоги. Майже кожне село мало свого мужа довір'я; в містах було їх по кілька: для поодиноких дільниць, більших підприємств чи установ. Мужі довір'я були зв'язковими між УДК або делеґатурою та місцевим українським населенням, вони зокрема давали опінію про те, чи даній особі належить допомога (звідси і назва), збирали членські внески та виконували доручення надрядної клітини.

Для кращого наладнання зв'язку призначували іноді т. зв. волосних мужів довір'я (делеґатів), яким підлягали місцеві мужі довір'я.

Тож фактична структура УЦК виглядала так: 1) УЦК — централя, дорадник, 2) УДК, 3) делеґатури, 4) волосні делеґати, 5) мужі довір'я.

---

*) Дорадниками були: при люблінському губернаторові дир. Володимир Тимцюрак, при краківському — д-р Володимир Загайкевич. Формально ми мали також дорадників при варшавському (д-р Святослав Крушельницький) і радомському (інж. Лев Яцкевич) губернаторах, але вони майже не мали ніяких завдань.

Членство. Статут УЦК передбачав подвійне членство, а саме — звичайних і допомагаючих членів. Прийняття звичайних членів вимагало затвердження адміністративної влади; так само виключення звичайного члена могло наступити тільки за згодою та на доручення влади (див. § 5 статуту).

Постанови статуту про приймання звичайних членів до УЦК залишились на папері. Німецька влада, не зважаючи на те, що провід УЦК пропонував їй кілька разів на звичайних членів — чільних українців з різних верств і груп, не хотіла їх затвердити. Практично звичайними членами вона уважала членів управ централі і УДК та затверджувала їх. Натомість влада не суперечила проти приймання допомагаючих членів, і тому провід УЦК повів жваву акцію у справі приєднування членства цієї категорії. Кожний українець, що платив вкладку, т. зв. національний податок, або складав принагідні пожертви на потреби організації, ставав допомагаючим членом УЦК або УДК і одержував членську виказку.

Статут не окреслює виразно прав та обов'язків членів УЦК; про деякі їхні права та обов'язки є згадка в поодиноких параграфах статуту або Ділового Правильника. Так § 6 статуту говорить, що звичайні члени вибирають з-поміж себе управу (Vorstand) або президію (§ 5 Ділового Правильника); § 14 статуту каже, що збір членів (не сказано, яких) може ухвалити зміну статуту; § 9 Ділового Правильника передбачає, що звичайні члени, які не є членами президії, творять її прибічну раду, якій президія має складати рахунковий звіт, § 18 Ділового Правильника постановляє, що звичайні члени УЦК і УДК одержують службові виказки. Все це мало стосуватися звичайних членів; про права допомагаючих членів не було в статуті згадки, тобто вони не мали ніяких прав за статутом. Якщо мова про обов'язки членів, то статут згадував тільки про плачення внесків (§ 10 статуту).

З уваги на те, що влада не хотіла затвердити пропонованих президією УЦК звичайних членів, їх передбачені статутом права були безпредметні, за вийнятком тих прав, які мали члени управи. Натомість допомагаючі члени УЦК користувалися морально-правною опікою, а в разі потреби і матеріяльною, яка не залежала від формального членства.

Провід Українського Центрального Комітету й Українських Допомогових Комітетів. За § 6 статуту, управа УЦК складається з голови і його заступника. Членів управи вибирають звичайні члени на один адміністративний рік та затверджує влада. Натомість § 5 Ділового Правильника передбачає президію УЦК, тобто голову, його заступника і секретаря в одній особі та керівників шістьох відділів; президію вибирає збір звичайних членів та затверджує влада.

За § 12 статуту провід УДК складається з п'я-

тьох членів української національности, яких затверджує влада.

У статуті є згадка про т. зв. дорадника при губернаторі дистрикту. В тимчасовому правильнику для УДК з 4. 5. 1940 року немає ніяких вказівок щодо складу їх проводу.

Як оформився провід УЦК і УДК в практиці? Статут УЦК визначав, що управу, себто президію УЦК, вибирають звичайні члени. Натомість звичайним членом може стати той, кого запропонує президія УЦК та затвердить влада. Отож, перший провід УЦК не могли, очевидно, вибрати члени УЦК, бо таких не було. Тому провідник УЦК (а також голови перших українських комітетів) був обраний на сходинах чільних українських громадян, про що ширше була вже згадка на іншому місці.

Провід УЦК оформився з часом так, як це передбачає § 5 Ділового Правильника, тобто в ньому, крім голови (для якого прийнято українську назву „провідник"), його заступника і секретаря в одній особі (з назвою ділового керманича), було ще шість членів президії, керманичів відділів, а саме: організаційного, суспільної опіки, господарського, опіки над молоддю і родиною, культурної праці, фінансового і шкільних справ. Цей останній відділ не був передбачений в статуті, однак практичне життя виявило його потребу, на що пізніше погодилася влада. Керманич цього відділу був поставлений нарівні з іншими керманичами.

Тому що німецька влада, як знаємо, не хотіла затвердити членів пропонованих президією, які мали б вибирати з-поміж себе президію УЦК, дальших членів президії призначав провідник УЦК. Запрошуючи на пост керманича чи голови УДК, перед тим провідник питав чільних громадян, яка їх думка про наміченого кандидата. При затвердженні керманичів і голів доходило часто до поважних суперечок, якщо влада не хотіла погодитись на ту чи іншу особу, а навіть пробувала накинути бажаних собі осіб. Провід УЦК твердо стояв на становищі, що влада може контролювати його діяльність, але не може накидати тут своєї волі. Кожний з керманичів був відповідальний за свою діяльність перед провідником УЦК і владою. Провідник УЦК відповідав за цілість діяльности морально перед власним громадянством, а за статутом — перед владою.

Засідання президії (в них брали участь звичайно й дорадники) були двох родів: одні внутрішні, другі — зовнішні при участі представників влади (тобто Відділу в справах населення і суспільної опіки). Перші відбувалися досить часто, а тому що на них можна було обговорити поточні справи вільно, їх постанови, якщо йдеться про українську сторону, були вирішальними. Протоколи згаданих засідань були ведені тільки для власного вжитку. Зовнішні засідання відбувалися, як правило, раз на місяць; їх основою були місячні звіти УЦК, які діставала влада. На цих засіданнях поодинокі члени пре-

зидії складали ще доповнюючий звіт з діяльности та реферували поточні справи, до яких представники уряду визначали своє становище. Крім того, поодинокі члени президії відбували конференції чи інтервенції у відповідних урядах, наприклад, керманич шкільних справ в уряді шкільництва, керманич культурної праці в уряді пропаґанди тощо.

Виконавчим органом президії УЦК була канцелярія, передбачена статутом, на чолі з діловим директором (Geschäftsführender Direktor), з службовцями. Вона ділилася на головну (президіяльну канцелярію) та канцелярії поодиноких відділів УЦК.

Провід УДК складався з голови (Obmann) і 6-7 референтів, діяльність яких відповідала відділам у централі, при чому, звичайно, культурно-освітній референт вів також і шкільні справи. Перші проводи УДК були обрані представниками місцевого громадянства. Від липня 1940 р. провідник УЦК призначав голів УДК, очевидно, після вислухання опіній представників місцевого громадянства, а голова призначав референтів, також у порозумінні з громадянством і керівниками відповідних відділів в УЦК. Тому не без підстави буде в деякій мірі твердження, що коли б можна було провести вибори проводів УДК, то до них увійшли б переважно ті самі люди. Голів і референтів УДК затверджувала влада, і тут також не раз виникали непорозуміння, якщо влада бажала накинути свого кандидата. Виконавчим органом УДК була його канцелярія; кількість службового персоналу залежала від потреб даного УДК. Траплялися випадки, що деякі старости, посилаючись на статут, не хотіли визнавати більше, ніж п'ять референтів. Тоді офіційно їх було п'ять, а на ділі шість чи сім.

Провід делеґатури. Провід делеґатури творили її голова і підреференти. Більші делеґатури мали повний особовий склад, менші мали обмежене число підреферентів, бо деякі функції були з'єднані. Голів делеґатур призначав провідник УЦК на пропозицію голови даного УДК. Кожна делеґатура мала свою канцелярію.

Мужів довір'я або волосних делеґатів — залежно від обставин — призначав голова УДК або голова делеґатури.

Прибічна рада президії. Статут УЦК не передбачав загального збору членів УЦК як найвищого вирішального чинника, нормального явища в кожному товаристві. § 9 Ділового Правильника згадує тільки про прибічну раду президії, що її творять звичайні члени УЦК, які не є членами президії. За статутом прероґативи цієї ради полягають в тому що президія має пред'явити їй фінансовий звіт для продискутування. З уваги на те, що влада не хотіла затвердити звичайних членів, не було також прибічної ради.

Провід УЦК належно оцінював ролю громад-

ського органу, як допоміжного контролюючого органу при вирішуванні важливіших проблем діяльности УЦК. Спираючись на постанови статуту, провід УЦК не раз відновлював вимогу створення згаданої ради, виготовив навіть проєкт правильника для неї. В червні 1941 р., напередодні німецько-совєтської війни, навіть мало вже відбутися зібрання прибічної ради, але остаточно влада не дала на це своєї згоди, бо вона не бажала сильного УЦК.

Тому провід УЦК мусів шукати інших шляхів для вдержання безпосереднього зв'язку з громадянством. З цією метою створено при УЦК т. зв. секції, або об'єднання праці та громадські колеґії (про що далі), а крім того, улаштовувано час від часу принагідні напівлеґальні сходини чільніших громадян усіх прошарків, на яких інформовано про поточну працю УЦК. Часто відбувалися також пресові конференції. В пресі появлялися реґулярно інформативні статті про діяльність УЦК. Зв'язок із громадянством зміцнювали часті поїздки на провінцію.

Контрольні органи УЦК. Статут не передбачав окремого контрольного органу, натомість підпорядковував УЦК сильному безпосередньому наглядові німецької адміністративної влади (див. § 5 статуту — затвердження звичайних членів, § 6 — затвердження членів проводу, § 7 — повідомлення про прийняття службовців УЦК, § 8 — відповідальність за діяльність УЦК, § 9 — затвердження внутрішнього правильника УЦК, § 12 — затвердження проводу УДК, § 13 — відповідальність за діяльність УДК, § 14 — дозвіл на зміну статуту). Такі ж самі є постанови Ділового Правильника (див. § 3 — вся діяльність УЦК підлягає надзорові влади, § 5 — затвердження членів президії, § 6 — дозвіл німецької влади на складання умов особливого значення, що стосуються понад 2.000 зол., та розпочинати судову справу, § 7 — дозвіл на творення самостійних добродійних установ, § 8 — щомісячні засідання президії, на яких має бути поданий звіт із діяльности, § 9 — затвердження звичайних членів УДК, § 10 — повідомлення про засідання президії УЦК і загальні зібрання УЦК, § 11 — пред'явлення протоколу владі з засідань чи загального зібрання, § 12 — пред'явлення щомісяця звіту з діяльности та по закінченні адміністративного року — річного звіту, § 13 — затвердження бюджету УЦК, § 14 — одержування субвенцій через Головний Відділ, § 16 — пред'явлення перед друком „Вісника" УЦК, § 20 — такі самі приписи відносно УДК) та постанови Ділового Правильника II (§ 1 — надсилати владі копії листів, § 3 — повідомляти про поїздки у справах суспільної опіки).

Тому що не дійшло до створення прибічної ради, не могло бути фінансового контролю над нею. У практиці фінансовий та господарський контроль з українського боку виглядав так, що при фінансовому відділі УЦК діяли окремі контролери, які перевіряли фінансове та загалом матеріяльне господарство

низових клітин УЦК і їх прибудівок. Крім того, голови УДК призначали спеціяльні комісії для перевірки господарства свого комітету. Коли практика виявила, що такого контролю не вистачає, створено безпосередньо при президії бюро контролю, якому доручено не тільки контроль низових клітин, але й самої централі. Це сталося однак щойно за галицький період діяльности УЦК. Бюро контролю підлягало безпосередній диспозиції провідника УЦК. Щодо контролю над господарством УЦК німецькою владою, то він не виглядав на практиці так суворо, як у статуті. Наприклад, постанова статуту про те, що всі умови, предмет яких сягав понад 2.000 зол., мусять мати дозвіл влади, не була ніколи проведена в життя. Загалом треба признати, що в справі матеріяльного господарства влада залишала за проводом УЦК досить вільну руку, обмежуючись тут видаванням принципових напрямних та пізніше затвердженням грошових чи матеріяльних розчислень. Основний контроль фінансових книг УЦК влада провела кількакратно.

З уваги на те, що УЦК здійснював чимало заходів, які не були передбачені статутом або які справді були дозволені, але були небажані з боку німецької влади, тобто стояли на межі нелеґальности, виготовлювано подвійні звіти з діяльности, одні для проводу УЦК, інші для влади. До таких заходів належали: допомога політичним в'язням, допомога втікачам з Великої України, допомога вченим на Східній

Україні та в Празі тощо. Також не всі копії листів відсилано владі. Всякі статті і заяви членів президії в пресі, як також всякі оповістки йшли до друку без попереднього затвердження адміністративної влади (очевидно, вони проходили цензуру, як зрештою весь пресовий матеріял). Так само „Вісник УЦК" виходив без попередньої апробати адміністративної влади; щойно після його надрукування три примірники пересилано владі, і то без німецького перекладу.

Контроль над діяльністю УЦК здійснював, як знаємо, Головний Відділ Внутрішнього Правління в уряді ГГ — людностеві справи і суспільна опіка; в справах культурних — Головний Відділ Народної Освіти і Пропаґанди. Наша діяльність була весь час під контролем Служби Безпеки і без погодження з нею не можна було провести ніякої поважнішої леґальної акції. Назагал влада пильно стежила за всією діяльністю УЦК та часто реаґувала на те, що їй не подобалось. Тому велика обережність була дуже потрібна.

Урядова мова. Мовою внутрішнього урядування усіх клітин УЦК і вся кореспонденція між ним та іншими українськими установами була українська. Натомість все листування з німецькими урядами відбувалося німецькою мовою.

Перші напрямні для культурної праці при УЦК. § 5 Ділового Правильника передбачав, що членом президії УЦК є зв'язковий для культурної праці (Ver-

bindungsmann), не уточнюючи ні його завдань, ні способу діяльности. Ці справи з'ясовують окремо видані „Перші напрямні для Відділу Культурної Праці при УЦК", які затвердив Головний Відділ Народної Освіти і Пропаґанди в уряді ГГ, якому саме підлягали культурно-освітні справи. (Текст цих „Напрямних" подаємо в Додатку IV).

Хоча „Перші напрямні для культурної праці при УЦК" не увійшли до складу самого статуту УЦК, їх слід вважати його додатковою частиною. Так, у розділі II (організація) згаданих „Напрямних" у 1-ій точці говориться, що зв'язковий (у „Напрямних" він називається відпоручником, уповноваженим — der Beauftragte) для культурної праці є водночас керманичем відділу культурної праці в УЦК та що його призначає провідник УЦК в порозумінні з Головним Відділом Народної Освіти і Пропаґанди в уряді ГГ (див. стаття III, точ. А „Напрямних"). Подібно при поодиноких УДК згаданий відпоручник є водночас референтом культурної праці УДК (див. стаття II. точка 2. „Напрямних").

В першому розділі „Напрямних" сказано про завдання Відділу культурної праці при УЦК таке: організувати та здійснювати народну культуру, освіту і позашкільне виховання на українських землях і взагалі між українцями в ГГ. В 3-ій точці II статті згадується, що практичні здійснення цих завдань проводять незалежно одне від одного місцеві товариства — Українські Освітні Товариства (УОТ). За статтею IV (статут місцевих товариств УОТ), 2-га точка, згадано, що засновує товариства і затверджує їх голів відпоручник для української культурної праці при начальникові відповідної округи, тобто референт культурної праці та відповідний УДК, він також дає напрямні і доручення для їхньої праці. Голова кожного УОТ обирає собі за згодою референта культурної праці при УДК співпрацівників: заступника, секретаря, бібліотекаря і скарбника (6 точка статті IV).

Як бачимо, також при організації УОТ прийнято засаду провідництва, тобто не вибору, а призначення членів управи УОТ, та в практиці й тут призначали до управ осіб, на яких погоджувалося місцеве громадянство. Якщо б порівняти правну структуру УОТ з існуючими довоєнними товариствами в колишній Польщі, то їх можна вважати т. зв. незареєстрованими товариствами, з тими відмінами, які випливають із провідницької системи. Треба зауважити, що постанови „Перших напрямних для культурної праці при УЦК" є ясніші і прозоріші, ніж постанови статуту УЦК, головне тому, що в опрацюванні цих „Напрямних" влада взяла за основу проєкт (його опрацював мґр М. Дужий).

Секції й Об'єднання праці. Ми вже згадували про закриття німецькою владою на терені ГГ всіх існуючих до війни товариств. УЦК із статутом допомогової організації не міг задоволити потреб українсько-

го громадянства. Тому активніші члени зліквідованих товариств шукали нових форм для продовження своєї праці, хоча б і в менших розмірах та без формального дозволу влади. Також провід УЦК вважав за потрібне притягнути до праці широкі кола громадянства, бо це зміцнювало його позицію щодо влади, як справжньої громадської, а не „казенної" організації.

Це й дало нагоду до творення при УЦК, без окремої згоди влади, організацій різних станів та фахів у т. зв. секціях, які користувалися організаційними рамками УЦК, але поза тим мали повну автономію. Кожна секція мала свою управу, тобто голову, заступника голови, секретаря, скарбника тощо, які виконували свою працю почесно в той час, коли службовці (УДК) були назагал платні.

Впродовж 1940 р. і в першій половині 1941 р. постали різні секції: священиків, учителів, жіноча, правників, інженерів, лікарів та медичного персоналу, купців, ремісників тощо, а навіть комбатантів. Довший час вони діяли силою доконаного факту, доки влада (тобто Головний Відділ Внутрішнього Правління) листом з 22. 5. 1941 р. не зайняла становища у цій справі. Цим листом влада доручила переорганізувати секції на т. зв. об'єднання праці (Arbeitsgemeinschaften). Згідно з цим дорученням, на чолі проводу кожного об'єднання мав стояти муж довір'я (знову провідницька система!); воно не дозволяло на окреме членство в об'єднаннях, натомість допомагаючі члени УДК означеного стану чи фаху могли гуртуватися в не зв'язаному об'єднанні праці (lose Arbeitsgemeinschaft) для виконання спеціяльних завдань. Поодиноким об'єднанням праці дозволено відбувати піврічні обласні конференції, а раз на рік спільну конференцію з усього ГГ. Як бачимо, розпорядок допускав в об'єднаннях тільки згуртування осіб даного стану чи фаху, натомість не хотів бачити в них спроби творення самих професійних чи станових організацій, бо це в тотальній системі є монополією держави. Влада доручила президії УЦК опрацювати в згоді з цими напрямними правильники для поодиноких об'єднань та доручити поодиноким УДК і делеґатурам перебудувати секції, які діяли на їх терені. Розпорядок передбачав ще те, що для секції купців і ремісників будуть устійнені окремі організаційні форми, які виходитимуть поза рамки об'єднань, та вкінці ліквідував секцію комбатантів. Ця остання постанова розпорядку, що появилася саме напередодні німецько-большевицької війни, свідчила про те, що націонал-соціялістична Німеччина, що йшла на окупацію України, не бажала ніякої організації учасників українських визвольних змагань.

Скупий, а втім також і неясний розпорядок влади звужував справді рамки досі існуючих секцій, однак мав ту добру сторону, що давав леґальну базу для діяльности об'єднань. Щодо згаданого розпорядку, президія УЦК опрацювала правильники для поодиноких об'єднань. Організація об'єднань вигля-

дала тепер так: у проводі кожного об'єднання стояв муж довір'я, що його призначав провідник УЦК на пропозицію керманича того відділу, з яким це об'єднання було змістом своєї праці пов'язане (наприклад, Об'єднання праці українського вчительства — при відділі шкільних справ, медично-санітарне — при відділі суспільної опіки тощо). Муж довір'я добирав собі своїх співпрацівників — заступника, секретаря, скарбника тощо. Назовні за цілість праці об'єднання відповідав провідник УЦК, який формально наглядав за його діяльністю за посередництвом керманича даного відділу УЦК. Аналогічно при УДК були організовані окружні об'єднання праці та при делегатурах повітові об'єднання. Мужа довір'я окружного чи повітового об'єднання запрошував муж довір'я головного об'єднання при УЦК — за згодою голови УДК чи делегатури. Слід підкреслити, що призначення мужів довір'я чи також співпрацівників відбувалися за попередньою згодою членів даного об'єднання, бо тільки повне довір'я до даного мужа довір'я та його співпрацівників було запорукою успішної праці.

Фахові секції й об'єднання праці відіграли в українському житті в ГГ досить велику ролю. З одного боку, вони дбали про важливі життєві справи своїх членів, а з другого — охопили з докладною спеціялізацією поодинокі ділянки суспільного життя. Вони спричинилися до усуспільнення праці наших комітетів і збагачували їхню діяльність новим живим змістом. Об'єднання праці користувалися, як це вже було сказане, повною автономією. УЦК творив для осіб поодиноких станів чи фахів рамки, в яких вони гуртувалися і працювали, а від об'єднання вимагав лише позитивної праці для загалу і льояльности до УЦК, хоча б тому, що за діяльність об'єднання відповідав відповідний керманич УЦК або сам провідник. Об'єднання розвинули буйно свою діяльність, а деякі виросли до могутніх організацій — головне ті, члени яких мали вже до війни свої сильні станові організації, бо тоді члени такої організації перетворювали їх безпосередньо на секції або об'єднання праці. В 1940-41 рр. найчисленнішими і найдіяльнішими секціями були вчительська, правників, лікарська, купців, ремісників; окреме значення мала жіноча секція. Після поширення діяльности УЦК на терен Галичини постала ціла низка нових об'єднань праці, але про це в другій частині цієї книжки*).

Колеґії і комісії. Колеґії — це були дорадчі органи поодиноких керманичів (референтів), сформовані з фахівців певної ділянки. Колеґії мали за завдання висловлювати свою опінію про працю на даній ділянці громадського життя і давати ініціятиву до змін

*) В додатках подаємо рамовий правильник для Об'єднань праці (додаток V) і — як зразок — напрямні найсильнішого об'єднання, Українського Учительського Об'єднання Праці (додаток VI).

і нових починів. Вони теж спричинялися до зміцнення зв'язку між УЦК та громадянством.

Для організації та проведення в життя окремих завдань були при президії УЦК (УДК) або поодиноких керманичах чи референтах комісії, що звичайно мали тимчасовий характер. Та деякі комісії, зокрема Комісія Допомоги Українському Студентству (КОДУС) — не тільки діяли, але мали далекосяжну автономію у веденні своїх справ.

Загальна характеристика УЦК. Коли б поставити питання, що таке УЦК як правна організація, то теоретично, маючи на увазі існуючі в колишній Польщі форми організацій, можна його вважати т. зв. зареєстрованим товариством, з деякими відхиленнями, що випливали із засад німецького тотального режиму. Стосовно суспільного характеру УЦК — це була допомогова організація, але задумана в найширшому того слова розумінні. Пояснює це генеза УЦК. Він був створений — первісно під назвою УНО — українцями в ГГ, щоб бути їх громадською організацією і репрезентацією в німецькій дійсності. Втиснений у вузькі рамки допомогової організації, він не перестав ніколи бути тим, до чого покликало його українське громадянство. Рамки статуту ми поширили в практиці так широко, як цього вимагала українська рація стану і дозволяли умови німецької дійсности: працюючи на границі леґальности й нелеґальности, ми мусіли завжди вважати, щоб не перетягнути струни.

У практиці УЦК поширив свої завдання властиво на всі ділянки нашого національного життя, крім тієї однієї, що має делікатну назву „політика". На ділі, ми мали змогу виконувати потрійні функції. Поперше, ми були організацією, бо могли організуватися через т. зв. допомагаюче членство в наших комітетах. До того приєдналася можливість тіснішої організації в рядах УОТ, у відділах молоді та фахових і станових секціях чи об'єднаннях. Подруге, ми мали своєрідну автономію опрацьовувати та оформлювати за згодою німецького управління поодинокі ділянки нашого національного і суспільного життя згідно з нашими власними плянами та інтересами. Так, суспільна опіка, культурно-освітня ділянка, виховання молоді, до деякої міри також шкільництво, господарство і праця були в засаді приступні для нашого самостійного керування. Потретє, УЦК був єдиним леґальним репрезентантом українства. Отже, провідник УЦК не тільки очолював УЦК, але водночас був речником і репрезентантом українців в ГГ перед німецькою владою. Він був оборонцем інтересів українського громадянства, виразником його волі та прагнень.

Тому, узгляднюючи, з одного боку, офіційні статутові завдання УЦК, а з другого — фактичні узаконення та можливості й засоби праці, можемо окреслити справжній характер УЦК, як своєрідну су-

спільну установу з масовим допомагаючим членством та одночасно наділену деякими півурядовими правами. Утримати рівновагу між обома цими завданнями вимагало особливого такту як збоку централі, так насамперед збоку поодиноких УДК. І УЦК і УДК повинні були утримувати зв'язки з владою, але не сміли при тому перетворитися на своєрідну прибудівку до німецьких органів, вони мали зберігати своє незалежне становище та не переставати бути повним ініціятиви чинником організації нашого суспільного життя. Цієї лінії в основному завжди тримався УЦК, а відносно невеликі недоліки спричинювали деякі наші люди, рідше в централі, частіше на низах.

Порівняно з часами Польщі УЦК був зовсім своєрідною установою, яка не мала ніяких аналогій з нашими довоєнними установами. УЦК був з конечности єдиною організацією українців в ГГ і тому мусів зосередити в собі всі ділянки національного і суспільного життя, які в німецькій дійсності можна було перебрати. Він мусів нести ті функції, які до війни виконували в Галичині різні товариства, установи, організації. Це мало деякі добрі сторони, а саме: суцільність і пляновість роботи та економію адміністрації, натомість усувало здорове співзмагання поодиноких організацій, тим самим спричинювало звуження й зубожіння форм життя. Суворі вимоги воєнного життя накидали на нас найрізноманітніші завдання. Хоча і були вони важкі до здійснення, ми не втікали від них, намагались їх розв'язати, і не

ставили себе у вигідній позиції: „Це до нас не належить, це не є наш обов'язок". Ми, може, робили помилку, бо набирали на себе забагато актуальних завдань, але ми їх бодай частково і виконували. Це були так звані „акції" УЦК, як проблема українських робітників у Райху, полонених, голодуючих, ув'язнених, висилання студентів на студії, складна проблема Православної Церкви в ГГ, проблема української науки тощо.

Внутрішня структура УЦК. За статутними приписами та ще більше з практики витворилася своєрідна внутрішня структура УЦК. Вона залишалася за весь час існування УЦК така сама, лише з деякими невеликими змінами, які наступили після поширення діяльности УЦК на терен Галичини.

На самій горі стояв *провідник* УЦК, компетенції якого — згідно з провідницькою системою — простягалися на всі ділянки праці УЦК. На початку існування УЦК до нього належало безпосереднє керівництво справами релігійно-церковними, науковими та організаційними. Його завданням був також зв'язок з важливішими органами влади та репрезентація УЦК. Головним помічником провідника був *діловий керманич*, який був його уповноваженим заступником та безпосереднім керманичем всієї внутрішньої „машини" УЦК. Йому підлягала безпосередньо канцелярія та персональний реферат. У його руках знаходилося й керівництво пропаґандивним рефератом.

Сам керівний апарат поодиноких ділянок діяльности УЦК становили, як знаємо, керманичі (числом сім), а саме: організаційний, фінансовий, господарський, суспільної опіки, опіки над молоддю і родиною, культурно-освітньої праці, шкільних справ. Кожний керманич мав своїх співробітників, з яких один був його уповноваженим заступником. Їх число було залежне від тимчасових потреб і змінялося в міру розширення завдань УЦК і наростання нових проблем. При більшості керманичів були згадані вже вище колеґії, як дорадчі органи, складені з фахівців, та комісії, покликані керманичами для виконання деяких спеціяльних завдань, звичайно тимчасових. З поодинокими керманичами були зв'язані й відповідні фахові секції чи об'єднання праці.

Завдання поодиноких відділів УЦК і їхні ділянки праці представимо в наступному розділі.

Працівники УЦК. Виконання всіх цих багатогранних завдань, які стояли перед УЦК, вимагало великого людського апарату. На початку своєї діяльности централя була дуже вбога на людей і референтури. Щойно коли УЦК остаточно оформився, централя стала скоро і сильно розростатися. Поставали нові референтури, секції, колеґії, комісії — одним словом, складна адміністративна машина, якої не мала ніяка установа в краю. Залежно від зростання наших завдань, ми приймали нових працівників, так що в половині 1941 року наша централя в Кракові нараховувала близько 70 осіб.

Нашими працівниками був різнородний людський матеріял, різної статі й віку, різної освіти і фаху, з різною підготовою. Керманичами були назагал люди в силі віку, фахівці та практики, серед інших переважали молодші сили. Специфічні умови праці й накинені нам воєнним часом завдання, які вимагали часто негайних дій, не дозволяли нам переважно витрачувати багато часу на шукання відповідних кваліфікованих працівників. Через це ми добирали здебільша людей — по змозі найкращих, але таких, які були під рукою і хотіли працювати. Тому склад наших працівників був до деякої міри випадковий, це були люди не раз не зовсім кваліфіковані, різних, часто розбіжних політичних переконань, однак вони мали добру волю працювати і серед важких воєнних умов зробили багато. Наш службовий елемент був пливкий; назагал він з часом кращав, і ті, що залишалися в УЦК, становили переважно групу ідейних суспільних працівників.

Провід УЦК докладав чимало зусиль, щоб забезпечити матеріяльний бік життя своїх службовців, щоб піднести їх кваліфікацію, щоб у висліді їх праця була якнайкориснішою. Платня службовців була скромна, але вистачала на прожиток, була організована харчівня, час від часу наші працівники діставали допомогу харчами, взуттям, одягом. Організовано для службовців УЦК й осіб, які працювали почесно в наших комісіях, колеґіях і секціях, світлицю з бібліотекою і читальнею. У світлиці відбува-

лися реґулярні зібрання з рефератами, в яких порушувано насамперед актуальні проблеми, а також дискутовано працю УЦК на різних ділянках; тут відбувалися різні курси (наприклад, машинопису, стенографії), товариські зібрання тощо.

Територіяльна структура УЦК. Ми вже згадували, що територіяльна будова УЦК оформилася так: 1) УЦК (централя і дорадники), 2) УДК, 3) делеґатури, 4) волосні делеґати, 5) мужі довір'я.

Ця структура УЦК мусіла відповідати адміністративному поділові, який завели німці, себто територіяльна діяльність поодиноких УДК мусіла покриватися з територією відповідних округ. В корінній Польщі, де жило лише невелике число українців, діяв один УДК на кілька округ. Тому що осідки деяких округ, до складу яких входили клаптики української етнографічної території, лежали вже на польській території, ми творили часто осідок УДК не в місці осідку окружного старости, але на нашій території, а в окружному місті мали лише делеґатуру або невелику канцелярію. Так, в окрузі Новий Санч осідок УДК був у Криниці, в окрузі Білгорай — в Тарногороді, в окрузі Новий Торг — в селі Шляхтова (щойно з половини 1941), а в окрузі Ясло офіційним осідком УДК було щоправда місто Ясло, але переважна частина членів комітету жила і керувала працею з Горлиць, хоча там була лише делеґатура.

Делеґатури створювано звичайно в осідках давніх повітів або принаймні судових повітів, а втім це залежало від льокальних умов. Волосні делеґатури діяли лише в Сяніцькій і Грубешівській округах, натомість майже всюди постала інституція місцевих мужів довір'я.

На відміну від централі, в якій всі працівники (за вийнятком управ колеґій, комісій і об'єднань праці) були постійно зайняті і, очевидна річ, були платні, велика частина голів і референтів УДК, а ще більше делеґатур, виконували свої функції почесно, але тому і — час від часу. Це було справді позитивне явище з суспільного погляду, але часто неґативно відбивалося на діловості комітетів, тим більше, що їх завдання ставали все більшими і вимагали повного віддання часу. Ми намагалися підтягнути вгору працю комітетів за допомогою частих поїздок керманичів і референтів з централі до комітетів, і то не так з метою контролю, як насамперед для інструкцій, тому відбувалися з'їзди голів і поодиноких референтів, вишкільні курси, таку мету мали наші обіжники і наш „Вісник", в якому централя вміщувала всі свої розпорядження і подавала низку порад. Також у пресі ми містили низку статтей, які мали бути інструктивні для низових працівників. Завдяки цим засобам наш низовий апарат кращав, але він ніколи не стояв повністю на висоті завдань. Однією з перешкод була також велика змінність низових працівників та залежність їх від політичних течій. Але про це пізніше.

Весною 1941 року до складу УЦК входило 26 УДК, 33 районові делеґатури*) і близько 980 місцевих мужів довір'я. Розміщення комітетів і делеґатур за поодинокими областями було таке:

Область	*Число*	
	УДК	*Районові Делеґатури*
Краківська	9	16
Люблінська	9	11
Варшавська	2	4
Радомська	6	2
Разом	26	33
В тому числі:		
на українській етнографічній території	10	21
на мішаних теренах	6	2
в корінній Польщі	10	10

Подаємо список українських допомогових комітетів і районових делеґатур за поодинокими областями**).

Краківська область: Новий Торг (делеґатура в Шляхтовій і в Закопаному), Новий Санч з осідком у Криниці, Ясло (делеґатури в Горлицях, Коросні і Дуклі), Сянік (делеґатури в Балигороді, Динові, Романові і Команчі), Перемишль-місто, Ярослав (делеґатури в Радимні, Порохнику, Лежайську, Переворську і для Перемишля-села), Ряшів, Тарнів, Краків (делеґатури в Бохні і Мехові).

Люблінська область: Біла Підляська (делеґатури в Янові, Тересполі, Вишницях, Радинь (делеґатура в Любартові), Холм (делеґатура у Володаві), Грубешів (делеґатури в Белзі, Варяжі), Замостя (делеґатури в Томашеві й Чесанові), Білгорай з осідком в Терногороді, Красностав, Люблін (делеґатура в Пулавах), Янів Люблінський (делеґатури в Красніку).

Варшавська область: Варшава (делеґатури в Ловічу, Сохачеці, Мінську, Ґройцу), Сєдльце.

Радомська область: Ченстохова (делеґатура в Буску), Радом (делеґатура в Страховіцах), Петриків, Томашів Мазовецький, Радомськ, Опатів.

В наших УДК і делеґатурах працювало близько 800 осіб, в тому числі близько 250 за платні.

*) Див. також карта.
**) Число делеґатур (зокрема УДК - Сянік Ярослав, Біла Підляська) зазнавало часто змін.

РОЗДІЛ IV

ПООДИНОКІ ДІЛЯНКИ ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

а) Організаційна й фінансова ділянки.

Поділ праці УЦК. Праця централі українських комітетів, яка почалася з листопада 1939 р., спершу у вигляді УНО, а згодом Української Станиці, на початку була ще досить хаотична. Її апарат був нечисленний, працівники мали мало досвіду, керманичі часто мінялися, засяг праці та права централі ще не були устійнені. Систематична робота почалася щойно літом 1940 р. після завершення централі у вигляді УЦК та остаточного добору керманичів.

Як ми вже раз згадували, 8 — 10 місяців, які ділили нас від війни з большевиками, а радше — від безпосереднього наближення воєнних подій — це найінтенсивніший період праці УЦК. В той час вироблено форми й методи праці, яких ми вживали згодом і на галицькому терені, здійснено централізацію діяльности УЦК і збільшено контролю над поодинокими УДК збоку УЦК. Виявом цього процесу було введен-

ня на початку 1941 р. одностайної організації бюр УДК і централізація фінансів. Зрозуміле, що вести плянову працю у воєнних умовинах і в німецькій дійсності можна було лише частково.

УЦК діяв за допомогою своїх сімох відділів, деякі засадничі проблеми полагоджувала президія УЦК безпосередньо, а всі важливіші заходи були спільно обговорені та введені в життя усім проводом. З різних відділів УЦК два — організаційний і фінансовий — працювали для всієї організації. Матеріяльні справи національно-суспільного життя вели два інші відділи, господарський і суспільної опіки; зокрема широкою була діяльність першого з них, і тому присвятимо йому найбільше уваги. У двох розділах нашої праці представимо діяльність трьох відділів УЦК, які мали за завдання опікуватися духовою сторінкою українського життя: шкільного, культурної праці та опіки над молоддю й родиною, а також справами української науки й студентства. Окреме місце присвятимо пов'язаному з УЦК Українському Видавництву й українській пресі. Врешті в окремому розділі обговоримо проблеми обох українських Церков.

Організаційна ділянка. До завдань організаційного відділу УЦК належали організація терену, обсада і контроля діяльности низових клітин, організація з'їздів, теренових конференцій, вишкіл низових працівників тощо. Організаційний відділ вів персональну політику в терені, але при обсаді референтур в поодиноких комітетах мусів співдіяти з керманичами відповідних відділів у централі та з головами комітетів; остаточне рішення в справі призначення належало провідникові. З організаційним і господарським відділами було зв'язане статистичне і картографічне бюро під керівництвом д-ра Миколи Кулицького та центральна картотека, в якій зібрано життєписи проводів УДК, секцій чи об'єднань праці, повітових і волосних делегатур, мужів довір'я, службовців УЦК і УДК, тощо; разом вона охоплювала близько 2.000 осіб.

Керманичем відділу був, як знаємо, інж. Осип Бойдуник, що довший час працював сам, короткий час був його заступником мґр Мирон Богун, а з лютого 1941 р. його місце зайняв мґр Микола Ценко*). Персонал організаційного відділу був надто малий (весною 1941 року — лише 3 особи) порівняно до своїх завдань, якщо взяти ще до уваги, що керманич відділу чи його заступник перебували переважно в терені. Плян зайняти двох люстраторів для постійної перевірки УДК був у перший період праці УЦК лише в малій мірі зреалізований.

До лютого 1941 р. праця централі на організаційному відтинку обмежувалася збиранням інформативного матеріялу з терену. Згодом почалися *поїздки,*

*) Мґр Микола Ценко, до війни адвокатський конципієнт у Львові й один із діячів протиалькогольного та протинікотинного товариства „Відродження", в системі УЦК працював увесь час упродовж його існування; спершу в Краківському Комітеті (реферат праці), згодом — до переходу до централі — в Люблінському Представництві УЦК.

що від червня 1940 р. (після затвердження статутів УЦК) стали постійним, дуже важливим засобом нашого зв'язку з тереном. Метою поїздок було ознайомити громадянство з актуальними проблемами праці УЦК, брати участь у зібраннях мужів довір'я з цілих повітів, здійснювати перевірки на місцях та персональні зміни в складі комітетів тощо. Поїздки відбували насамперед керманич організаційного відділу і його заступник, керманичі чи референти інших відділів для наладнання справ із своїх ділянок, а також наш представник у Любліні на території своєї області. Впродовж ділового року від червня 1940 до червня 1941 р. відбулося понад 100 таких поїздок. Часто їздив у терен і я, і майже не було комітету, якого я не відвідав би.

Другим засобом зв'язку з тереном були *з'їзди* або т. зв. *відправи* проводів комітетів і делегатур; з'їзди улаштовували також поодинокі керманичі з референтами свого ресорту з УДК — господарські, суспільної опіки, шкільні, культурної праці, молоді. Згадаймо також з'їзди поодиноких секцій чи об'єднань праці, як кооператорів, купців, ремісників, жіночі з'їзди тощо. Як знаємо, перший загальний з'їзд представників комітетів відбувся 13 — 15 квітня 1940 р. в Кракові, а перші обласні з'їзди — літом у Закопаному і Любліні. Ці й наступні з'їзди мали на меті ознайомити представників комітетів з їхніми завданнями та дати можливість вислухати звітів з їх діяльности. Взаємний обмін думками і нав'язання особистого контакту мали велике значення для кращої праці комітетів. Чергові обласні з'їзди комітетів на початку 1941 — 3-4 січня в Криниці для Краківської (при участі 35 делегатів) і 11-13 січня в Замості для Люблінської (при участі 55 делегатів) областей — мали, крім того, спеціяльну мету. Вони були проведені під кутом реорганізації праці УДК, його працездатности і пляновости, а саме організації бюр УДК, введення одностайного бюджету і гасла „УОТ в кожній оселі". Проєкт реорганізації бюр УДК, заведення однакового діловодства, вичислення всіх можливих ділянок праці й розподіл їх між поодинокими референтурами (за децимальною системою) — т. зв. річевий поділ праці, або РіПП — опрацював інж. Мілянич. Цю систему ввели ми в працю УЦК, а згодом поступово і всіх УДК*).

Окремим засобом контакту з тереном були обіжники централі та видавання „Вісника УЦК". „Вісник УЦК" виходив від січня 1941 р. аж до кінця іс-

*) Обидва з'їзди були заздалегідь дбайливо підготовані. У склад програми входили реферати: ред. Глібовицького — „УЦК і його завдання", інж. Бойдуника — „Стан нашої організації в терені й завдання на майбутнє", мґра Дужого — „Організація й праця УОТ", дир. Мицика — „Фінансова база нашої праці" й інж. Мілянича — „Нова організаційна схема бюра УДК". Частина обох з'їздів була присвячена дискусії й конференції з представниками німецької центральної й обласної влади на тему наших „болячок" на території кожної області. З напрямних праці для УДК на найближчі місяці були найважливіші: 1) в кожній місцевості, де живуть українці, повинно бути УОТ з власною домівкою; кожний українець повинен бути членом УОТ, 2) всі українці, починаючи з 18 ро-

нування УЦК двічі на місяць. Це було циклостилеве видання, звичайно розміром 18-24 сторінок. „Вісник УЦК" був офіціозом УЦК; він інформував про найважливіші події в нашій організації та подавав (і це найістотніше) доручення для низових клітин разом із вказівками, як їх виконувати. Матеріял до „Вісника" давали керманичі поодиноких відділів, редактором був д-р Мирон Коновалець.

Щоб набрати нових сил і піднести кваліфікацію працівників низових клітин, ми влаштовували для них різні вишкільні курси. Це робили майже всі відділи централі, найбільше відділи молоді та культурної праці. Через ці курси перейшли сотні осіб, і то не тільки працівників УДК і делегатур, але також низових працівників по селах. Масовий характер мали вишколи керівниць дитячих садків та провідників куренів молоді. Свої курси влаштовувала також кооперація, різні об'єднання праці, напр. жіноча секція тощо. Ці вишкільні курси були тим потрібніші, що ми щойно вчилися працювати в новій установі й не мали зразків для нашої праці, та тому, що наші працівники були здебільша некваліфіковані й часто мінялися. Найбільше уваги приділювали ми перевишколові місцевої молоді з тим розрахунком, щоб вона могла зайняти місця втікачів, якщо вони матимуть змогу повернутися на батьківщину.

Також поодинокі УДК влаштовували для нав'язання зв'язку з громадянством свого терену і підвищення низового апарату ряд зібрань з громадянством (т. зв. анкети), відправи для мужів довір'я, голів УОТ, керівників куренів молоді тощо.

Чимало труднощів мав організаційний відділ з персональним складом комітетів, що підпадав частим кризам і змінам, які утруднювали безперебійність праці. Про це ми вже згадували і до цієї теми ще повернемось.

Фінансова ділянка. В перші місяці існування УЦК його прибутки були зовсім невеликі й мали головно консумційний характер. За час 1. I. — 31. 5. 1940 року, себто до остаточного оформлення централі, вона мала 48.264 зол. прибутків. На це склалися внески від української кооперації та громадянства в сумі 28.777 зол., державні дотації — 15.000 та різні — 4.487 зол. В той час витрати становили 44.046 зол. в тому числі 27.000 на адміністраційні витрати, решта на допомоги.

Після затвердження статуту УЦК, фінансовий відділ*) набрав більшого розмаху. Ще в травні ви-

ку життя, мають бути спомагаючими членами УЦК і вплачувати членський внесок; УДК мають підготуватися до централізації прибутків і витрат в УЦК й організувати свої бюра на підставі РіПП-у й відповідно поділити працю та компетенції поодиноких референтів. Додаймо, що на з'їздах роздано схему РіПП та зразкового бюджету УДК з відповідними поясненнями.

*) Керманичами фінвідділу були, як знаємо, інж. О. Зибенко, а з серпня 1940 р. дир. Р. Мицик; серед працівників цього відділу треба згадати М. Бігуса, мгра Романа Яримовича й Валю Богун.

дано обширну бюджетово-фінансову інструкцію для УДК для опрацювання попередніх бюджетових кошторисів УДК і вказано джерела прибутків. Підставою мав бути т. зв. національний податок, себто вкладка спомагаючих членів УЦК, якими повинні були бути в принципі всі українці. Фінансова праця УЦК і УДК стояла вже тоді під знаком теоретичної централізації і засадничо всі УДК проводили збірки для УЦК. Одночасно вони посилали свої бюджети до УЦК і після їх затвердження могли диспонувати зібраними грішми, а надвишки були зобов'язані висилати до УЦК. У висліді цих заходів за шість місяців від 1. IV. 1940 до 30. XI. 1940 р. грошові прибутки УЦК досягли суми 194.013 зол. (себто 32.319 зол. місячно, за перших п'ять місяців 1940 року лише 6.713 зол.), а витрати — 153.876 зол., при чому не враховано тут сум, призначених владою на загальну допомогу.

Однак подана вище централізація фінансів залишилася довгий час лише теоретичною, бо УДК не присилали на час бюджетових звітів або скоріше присилали їх ті комітети, які мали недобори й просили допомоги в УЦК, а ті, що мали надвишки, не звітували. Тож після обласних відправ, що відбулися в січні 1941 р. роблено збоку УЦК щораз більший натиск на єдність і централізацію фінансового господарства. Лише поступово вдалося їх реалізувати. Підставу прибутків УДК становили й далі членські внески спомагаючих членів — службовців (½ — 4 % залежно від висоти заробітної платні й родинного стану), вільних

професій (2½ — 6 %), купців, ремісників і промисловців (0,5 % від обороту), рільників (0,50 — 1,50 зол. від морґа землі). Вкладки від купців, промисловців і ремісників пересилали УДК до централі на покриття її потреб. Також 1/3 прибутків від УОТ і куренів молоді надсилали до централі. Дальшим джерелом прибутків УДК були різні оплати за поради й клопотання (звичайно не за всі), оплати при одержуванні додаткових харчових карток, при одержуванні особистих посвідок та інших, збірки з нагоди товариських і родинних свят, з коляди, різних імпрез тощо. Фінвідділ централі опрацьовував також теоретичний плян річного прелімінара бюджету для УДК, в якому жило 50.000 українців, в тому 10.000 спомагаючих членів (9.000 селян, 1.000 інших). Може буде цікаво подати головні позиції прибутків і витрат такого бюджету:

Прибутки:

Членські внески:

урядовців	10.272	зол.
вільних професій	3.965	"
промисловців	4.304	"
купців	17.440	"
ремісників	10.500	"
рільників	35.210	"
учителів	2.880	"
інші впливи	14.400	"
Разом	98.971	зол.

Витрати:

Адміністративні	27.140	зол.
Ділові	26.400	"
Подорожі	2.400	"
Рухомості	1.000	"
Непередбачені	4.000	"
Перекиди	32.656	"
Разом	93.596	зол.
Надвишка	5.375	зол.

Цей теоретичний попередній бюджетний кошторис УДК був складений дуже обережно. Якщо б він був реалізований всіма УДК, то прибутки всіх УДК давали б суму близько 1 млн. зол. річно, в тому числі перекинено б до УЦК якихсь 350.000. Треба зазначити, що з часом ми наближалися до такого ідеалу. Додаймо, що система плачення членських внесків мала теж велику національно-виховну вартість.

Жертовність української суспільности в ГГ на цілі, якими завідував УЦК, не вичерпувалася вищезгаданими пожертвами. Ми влаштовували постійні збірки з точно означеною метою, наприклад, на стипендійний фонд для молоді високих (акція КоДУС) і середніх шкіл, одноразові збірки під час „коляди" чи на „писанку" (обидві призначені для УОТ) тощо; на всі ці збірки треба було діставати дозвіл німецької влади.

Незалежно від власної самодопомоги УЦК завідував також сумами, які призначав уряд ГГ на суспільну опіку за нашим посередництвом. Ці дотації були далеко вищі від наших власних фондів*).

б) ДІЯЛЬНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКОГО ВІДДІЛУ

Початком плянової господарської праці на території ГГ можна вважати згадану в першому розділі нашої праці конференцію представників громадянства, що відбулася 3. X. 1939 року в Коросні з ініціятиви полк. Сушка й інж. Бойдуника; на ній, між іншими справами, намічені були перші напрямні господарської самоорганізації українців у ГГ. Виконання їх доручено інж. Бойдуникові, він також організував перші кадри господарських зв'язкових, висилаючи їх на дослідження терену. Від листопада 1939 року господарські справи перейшли у відання господарського відділу предтечі УЦК — УНО, від лютого 1940 р. — Української Станиці в ГГ, врешті від червня — господарського відділу УЦК. В цьому відділі зосереджувалися всі заходи для господарського забезпечення наших окраїнних земель, для господарської самоорганізації українського населення та створення умовин

*) Див. також далі при представлені діяльности відділу суспільної опіки. Докладніше про фінансову політику УЦК, з докладнішим цифровим матеріялом, писатимемо в другій частині цієї праці.

праці для втікачів. Зокрема тут опрацьовувалося загальне плянування, полагодження адміністративних формальностей та опіка над новоствореними господарськими станицями, підприємствами й установами, допомога їм в обсаді відповідними людьми, оборона господарських справ українців у ГГ перед владою, звідти виходила ініціятива розбудови нашого господарського життя й вишукування та творення умовин праці для втікачів, які опинилися на території ГГ, і для тих, що вже були в переселенських таборах у Німеччині і що їх треба було щойно відти видобувати.

Від осени 1940 року господарський відділ поділився на три референтури: кооперативну секцію, сільсько-господарський реферат і комісію міста. Господарський відділ виконував свої завдання почасти посередньо за допомогою колеґій, комісій, секцій. Дорадчим органом керманича господарського відділу була господарська колеґія, сформована з референтів, керівників центральних українських установ та визначніших українських господарників. Такі ж господарські колеґії існували також при УДК; звичайно входили до них представники кооперації, „Сільського Господаря", повітові чи окружні аґрономи, голови поодиноких секцій чи об'єднань праці. Господарством села зайнявся підпорядкований УЦК-ві „Сільський Господар", з комісією міста співпрацювали секції торговців, ремісників та інженерів; з різних комісій треба згадати комісію для загосподарювання Лемківщини, для поселення на Холмщині тощо.

Праця господарського відділу, повторюємо, більше ніж праця інших відділів УЦК полягала на посередній діяльності — збиранні інформацій, плянуванні, ініціятиві, координації роботи різних установ, пов'язаних з УЦК. Працю утруднювало те, що під час війни не було місця на вільне господарство, однак улегшувало те, що на території ГГ опинилося чимало відомих організаторів українського господарського життя на Західній Україні, зокрема з ділянок кооперації й сільського господарства.

Як знаємо, до літа 1940 р. керманичем господарського відділу був інж. Хронов'ят, згодом інж. А. Мілянич. 1941 року його заступником був д-р Остап Котик-Степанович. В ділянці сільського господарства були в різні відтинки часу референтами інж. Роман Голод, інж. Роман Файґель, мґр Маркіян Зайшлий. В Комісії міста працювали мґр Петро Конюх (головний референт), Володимир Бродович, мґр Лев Дубас, інж. Мирослав Пузяк та інші, статистику вів інж. Адамчик. Взагалі, з ростом діяльности господарського відділу збільшилося число його співробітників з 3 осіб навесні 1940 р. до 12 в червні 1941 р. Восени 1940 р. зорганізовано при дорадникові УЦК в Люблині бюро господарського відділу на Люблінську область, вів його успішно мґр Роман Ільницький.

Українська кооперація на окраїнах. Розбудову кооперативної організації покладено спершу в основу власної господарської самодопомоги, як для місцевого

українського населення, так і для втікачів. Це було логічним наслідком того, що кооперація мала за собою досвід праці майже чотирьох поколінь, була відома, як важливий конструктивний господарський чинник, і мала за собою поважні досягнення та громадську творчу традицію.

Після відокремлення 1934 р. польською владою українських кооператив на території західньої Лемківщини, Холмщини і Підляшшя від української централі Ревізійного Союзу Українських Кооператив (РСУК), а на західній Лемківщині також від Руського Ревізійного Союзу, восени 1939 р., залишилася на території ГГ ледве 161 наша кооператива. Тому відразу, як тільки затихли воєнні постріли, втікачі з Галичини й Волині, між якими були передові кооперативні діячі, а також місцеві діячі кинулися відрухово організувати кооперативи на наших окраїнах. Незабаром постало 10 кооперативних повітових союзів — в Сяноку, Криниці, Ярославі, Перемишлі, Холмі, Грубешові, Белзі, Володаві, Білій Підляській і Томашові. Їх організаційні відділи засновували нові кооперативи, відновляли й перебирали від польських союзів давні. Господарський відділ централі намагався насамперед підшукувати людей до обсади керівних постів у кооперації, звільнити з таборів переселенців у Райху передових кооператорів та дбати про правне оформлення української кооперації. При господарському відділі створено перший ревізорський апарат.

Вже на першому кооперативному з'їзді в Кракові,

скликаному керманичем господарського відділу, 3-4 лютого 1940 р. звітували представники повітових кооперативних осередків про 737 низових кооператив для загального закупу і збуту, про 3 відділи Маслосоюзу і 48 молочарських кооператив, 7 українбанків і 26 сільських кредитових кооператив. Цей перший кооперативний з'їзд намітив: 1) організувати централю для українських кооператив та інші господарські централі; 2) провести дошкіл і вишкіл кооперативних працівників; 3) виділити в оборотові фонди одноразовими внесками кооперативних союзів торговельну централю, яка від січня 1940 року постала при господарському відділі, як Українська Господарська Акційна Спілка (УГАС) для торговельної обслуги української кооперації та приватного українського купецтва. На конференції 28. II. 1940 р., скликаній також з ініціятиви господарського керманича, вирішено заснувати на базі дотогочасної кредитової кооперативи першого ступеня Український Народний Дім в Ярославі, Кооперативний Рільничий Банк у Ярославі з відділами у Кракові й Люблині. В дальшому його розвитку фактичним фінансовим осередком став краківський відділ; свою діяльність він почав у першій половині травня 1940 року і вже перший місяць діяльности замкнув оборотовою сумою неповних 4 мільйони і балянсовою сумою понад 600,000 золотих. Для ознайомлення з актуальними проблемами господарської політики були скликані в травні 1940 р. обласні кооперативні з'їзди в Холмі й Сяноці.

Справи організації кооператив та охорони їх інтересів перед німецькою владою зосереджувалися спершу в т. зв. Осередку Організації Кооператив (ООК) при господарському відділі УЦК. Німецька влада не виявляла бажання допустити до організації центральної надбудови української кооперації. Спершу вона допустила тільки окремого референта для української кооперації при комісарі колишнього Польського Союзу Рільничих і Зарібково-господарських Кооператив, обмежуючи його права тільки справами ревізій кооператив. Згодом виклопотано дозвіл (27. VI. 1940) на окремі обласні українські ревізійні відділи в Кракові й Люблині.*) Врешті влада дозволила (розпорядок з 10. VIII. 1940 р.) на об'єднання обох ревізійних обласних відділів у т. зв. Патронаті Української Кооперації (ПУК) під проводом викликаного з табору переселенців довголітнього провідника західньо-української кооперації інж. Юліяна *Павликовського*. Патронат перебрав нагляд над організацією кооперації, дбав про удосконалення ревізійних справ і метод кооперативної праці і відтяжував у цьому господарський відділ УЦК. У вересні 1940 року дійшло до розмежування компетенцій у кооперативних справах між Патронатом і УЦК: кооперативній секції при господарському відділі УЦК залишилися відтоді справи громадської опіки над кооперацією (клопотання перед владою), кооперативної освіти, статистики і загального плянування.

*) Керманичем краківсякого відділу був І. Фостаківський, Люблінського — інж. д-р Євген Храпливий.

Провід кооперативної секції віддано також у руки інж. Павликовського.

Треба ще згадати, що 13-14 липня 1940 р. відбувся другий кооперативний з'їзд у Ярославі, який намітив напрямні дальшої праці для всіх видів і ступенів кооператив, що мали вагу для розвитку кооперативної праці на довший час.

По 31. III. 1941 року було в ГГ українських кооператив:

Рід кооперативи	Краківська Область	Люблинська Область	Разом
Окружних кооператив	1	-	1
Повітових союзів	4	6	10
Місцевих кооператив для закупу та збуту	357	516	873
Молочарських кооператив	9	24	33
Кредитових кооператив	27	34	61
Споживчих кооператив (міських консумів)	11	6	17
Разом	409	586	995

Балянсова сума перших трьох груп українських кооператив, які об'єднували головно українських селян-хліборобів, за 1940-41 діловий рік становила близько 10 міль. золотих. Вони доставили членам товарів за 38,651,000 золотих, закупили сільсько-господарських продуктів на 15 міль. золотих, так що обороти їх досягали 53,650,000 золотих. Коли до цього додати обороти молочарських кооператив, то разом обороти цих селянських кооператив перевищили суму 70 мільйонів золотих. Вони об'єднували близько 80 % всіх україн-

ських господарств у межах ГГ. Центральна каса української кооперації Українбанк замкнула рік балянсовою сумою 2,970,000 золотих, а в оборотах досягла 41,570,000 золотих.

Зате не вдалося завершити в окрему союзну організацію українські молочарські кооперативи та створити для них централю на зразок довоєнного галицького „Маслосоюзу", хоч були наполегливі заходи з нашого боку. Окремі молочарські кооперативи були підпорядковані безпосередньо наглядові урядових обласних відділів товщевого і молочного господарства. Нам тільки вдалося намітити на заступників керманичів цих відділів українців, колишніх працівників Маслосоюзу. Вони також мали за громадський обов'язок дбати про належну обсаду інструкторського апарату українцями, які, в свою чергу, дбали б про належну кооперативно-громадську настанову в праці молочарських кооператив та піклувались би ними.

Не вдалося також правне оформлення УГАС-у, як господарської централі союзної надбудови; її тільки толеровано й дозволено прийняти в члени Ревізійного Союзу — Патронату, як установу, що тісно пов'язана з торговельною обслугою української кооперації. В її оборотах, які в перші місяці 1941 р. досягли пересічно до 1/2 міль. золотих, місячно приймали участь ПСК в 89,3 %, приватні українські купці лише в 10,7 %.

Найбільше перешкод мала українська кооперація збоку т. зв. Центральної Хліборобської Станиці (Landwirtschaftliche Zentralstelle), яка мала доручені від уряду справи керувати ринко-впорядкуванням і заготівлею сільсько-господарських продуктів. Ця Центральна Хліборобська Станиця спирала свою діяльність на окружних кооперативах т. зв. *„Краґенах"* (Kreisgenossenschaften) і їм підпорядкувала наші повітові союзи. Окружні кооперативи були напівурядовими установами і ними керували німці з доручення централі. На початку, коли формувалося наше союзне будівництво, ми не творили (за вийнятком Сянока) таких окружних союзів, щоб не попадати в залежність від німців. Тоді створили такі окружні осередки поляки, часто на базі своїх досить слабих місцевих кооператив. Таким чином вони стали посередниками між нашими повітовими союзами кооператив у постачанні приділових товарів і намагалися через своїх зверхників німців робити повітовим союзам різні перешкоди в справах заготівлі. Це створювало часто дуже загрозливі для нашої кооперації ситуації. До кінця не вдалося добитися того, щоб наші повітові союзи могли, як основні провідні кооперативи, працювати в терені без посередництва „краґенів" і окремо від польської кооперації, за посередництвом власної централі УГАС.

Якнайбільше уваги присвячено заходам, щоб збоку кооперації була допущена контроля над правильним розподілом контингентів на українські господарства та щоб скооперoване українське селянство одержало належний йому еквівалент у формі приділових товарів за доставлені сільсько-господарські продукти.

При кооперативній секції розпочато розбудову статистичного бюра й намічено створити реферат правної поради кооперативам.

Для підвищення кооперативної свідомости й підготови кращих працівників для вищих ступенів кооператив восени 1940 року проведено кооперативний курс для молоді з Закарпатської України й направлено 32 його абсольвентів на працю в терен. На початку 1941 р. спільно з УГАС-ом був зорганізований курс для начальників яєчних станиць і відділів при повітових союзах. Численні курси в терені, що їх влаштовували повітові союзи для працівників низових кооператив, і кооперативна школа, яку вів союз у Грубешові, одержували програмові вказівки і літературу від кооперативної секції при УЦК. Багато місця присвячував питанням і діловим порадам з ділянки кооперації фінансований кооперативною секцією місячник „Сільський Господар".

За короткий час українська кооперація на окраїнах стала важливим освідомним та активізуючим народні маси чинником, оборонцем господарських потреб села, давала працю великій кількості працівників та постачала фінансові засоби на загальногромадські цілі. Швидко втягнено в кооперативну роботу місцевих мешканців і незабаром вони стали займати в кооперативних установах відповідальні пости.

Праця у сільсько-господарському секторі. Як у побудові кооперативної організації, так і на відтинку

сільського господарства наміром УЦК було створити одностайну автономну організацію, яка б об'єднала інтереси українського селянства, дбала про оборону його інтересів і про його культурно-господарське піднесення. Ці завдання мало виконувати товариство *„Сільський Господар"*, яке діяло в Галичині з 1899 р. й напередодні війни мало 65 філій з близько 1.700 гуртками. На території ГГ формально існували з довоєнних філій „Сільського Господаря" тільки чотири — у Сяноці, Ярославі, Белзі й Чесанові.

На з'їзді „Сільського Господаря" в Ярославі 17. III. 1940 р. вирішено заснувати нову філію в Холмі й об'єднати всі філії в централі з тимчасовим осідком у Ярославі. Тим часом окупаційна влада, не зважаючи на наші заходи, не хотіла затвердити статут товариства „Сільський Господар" та дати місце нашій господарській ініціятиві в сільсько-господарському секторі, бо вона намагалася опанувати його насамперед апаратом власної адміністрації.

Питанням розв'язки цієї клопітливої справи присвячені були з'їзди в Кракові 30-31 жовтня 1940 р. і 8-9 лютого та 9 березня 1941 р. в Ярославі. Не покидаючи постійних заходів і клопотань перед німецькою владою за створення одностайної організації українського селянства, був організований в господарському відділі УЦК апарат, що дбав про інтереси й опіку сільського господарства. Тут працював постійно урядуючий директор неофіційного т-ва „Сільський Госпо-

дар" *), референт сільсько-господарського шкільництва та спеціяльний референт загосподарення Лемківщини.

Багато праці вклав господарський відділ разом з відділом суспільної опіки в акцію поселення українських селян на понімецьких господарствах на Холмщині, на жаль, з невеликим відносно результатом. Більше успіхів мали наші клопотання (у т. зв. Liegenschaftverwaltung), якщо йшлося про залишення в українських руках землі наших селян, які переселилися до СССР. Про це ближче в розділі V.

Вдалими були наші заходи для розбудови *сільсько-господарського шкільництва.* В 1940/41 шкільному році постало 10 сільсько-господарських хлоп'ячих і 6 дівочих шкіл та 2 господарські школи — майже всі на Лемківщині й Посянні; до них ходило понад 3,000 молоді (див. ближче в розділі „Шкільництво").

Особливих заходів вимагала оборона селян перед надмірними збіжжевими й іншими *контингентами,* що їх накладала німецька влада, охорона перед надмірними лісовими й іншими обов'язковими роботами, та боротьба за правильний розподіл контингентів, за компенсаційні оплати тощо. Ці заходи як централі, так і УДК були здебільша вдалими.

*) Головою цього неофіційного „Сільського Господаря" був (як і до війни) Мирон Луцький, його заступником на Краківську область — інж. Микола Творндло, на Люблінську — інж. д-р Євген Храпливий, директорами Леонид Бачинський та інж. Андрій Файґель, а з травня 1941 р. інж. Ярослав Зайшлий. Видавництво й місячник „Сільський Господар" залишилися, як окрема установа, під фірмою Українського Видавництва в Кракові; редактором був Л. Бачинський з осідком у Ярославі.

Багато енерґії коштувала справа обсади українцями аґрономічної адміністрації на українських землях; після довгих заходів вдалося обсадити переважну частину становищ повітових і, рідше, окружних аґрономів українцями, яких часто запрошували з еміґрації з Чехо-Словаччини й Німеччини.

Крім цих охоронних засобів, господарський відділ розпочав роботу над виробленням плянів кращого загосподарювання поодиноких окраїнних земель. Найбільше уваги присвячено Лемківщині. Окремий референт, інж. М. Хомишин, що мав великий досвід праці в краю і на чужині, об'їхав Лемківщину і виготував цікавий плян раціонального загосподарювання Лемківщини та створення кращих умов і верстатів праці для її зубожілого, але здібного і національно високовартісного населення. Зокрема були досліджені умовини полонинського господарства в терені Криниччини і Балигородщини. У висліді цієї праці була заснована на східній Лемківщині при співпраці Маслосоюзу районова молочарня в Балигороді та зразкова бриндзарня в Ступосянах.

З доручення господарського відділу інж. В. Саєвич провів також акцію обсади українцями постів у лісовій адміністрації на наших теренах, а другий досвідчений лісівник інж. Богдан Лучаковський з товаришами почав організувати деревний промисел і,

взагалі, плянувати організацію раціональної експлуатації лісів.

Організація українського міста. В комісії міста зосереджено справи торгівлі, ремесла й промислу. Поза референтами — працівниками УЦК, в ній притягнено до співпраці громадські чинники: представників центральних секцій: торговельників, ремісників, інженерів. Подібні комісії міста існували при поодиноких УДК.

Найкраще було організоване українське *купецтво*. До весни 1941 року було охоплено організаційною роботою комісії міста 441 українського купця, в тому числі 244 припадали на краківську область, 197 на люблінську. Найчисленніше були обсаджені міста: Сянік, Перемишль, Радимно, Ярослав, Лежайськ, Белз і Холм. Найкраще фінансово стояли Сянік і Ярослав. Щодо ділянок, то найсильніше була представлена споживча (229 станиць), мануфактурно-одягова (37), залізна та електричного приладдя (41), паперова (28). Було намічено тісно об'єднати наше купецтво коло торговельної централі УГАС і Українбанку, де вони мали б не лише торговельно-фінансову допомогу, а й належну ділову пораду.

Важливою подією в житті українського купецтва був з'їзд українських купців (коло 80 учасників), що відбувся 23. 3. 1941 року в Кракові. Українське купецтво ухвалило на цьому з'їзді, між іншим, давати щомісячно 0,50 % від своїх торгів на громадські потреби

УЦК та окремими датками допомагати у творенні торговельних шкіл і в підготові та вихованні купецького доросту. Взяті на себе фінансові зобов'язання українське купецтво виконало. Загалом треба підкреслити його громадську вартість і жертвенність. Воно спричинилося також чимало матеріяльно до створення новопосталих 7 українських торговельних шкіл, приймало їх абсольвентів на практику по українських торговельних підприємствах, створило стипендійний фонд для кандидатів економічних наук, деякі із найбагатших купців фундували літературні нагороди тощо.

Щоб піднести кваліфікацію чи дати формальні купецькі знання тим, що їх не мали, були влаштовані торговельні курси у Кракові та в повітових осередках; деякі купці користали з кореспонденційних курсів Українського Технічно-Господарського Інституту в Подєбрадах. Справам української торгівлі було присвячено окрему сторінку в „Краківських Вістях".

Для допомоги українському купецтву було намічено створити при центральній секції торговельників окреме бюро для діло- і книговедення, правних і податкових порад, видавання друків для масового ведення та провірювання самих підприємств. Почасти ця справа була реалізована.

Трудніше довелося організувати українських *ремісників*, бо це був назагал мало вироблений і досить важкий для організації елемент. До 1941 р. зареєстровано в комісії міста близько 1,500 українських ремісників; з цього числа тільки 62 особи мали іспити на

майстрів і 142 челядницькі, зате 1,300 було некваліфікованих (здебільшого по селах). Це було великою перешкодою в закладанні самостійних українських ремісничих верстатів по містах. Тому господарський відділ УЦК поставив собі за завдання притягнути некваліфікованих ремісників до міста й закріпити їх в ньому та організувати їх. Ще з 1940 року комісія міста інформувала ремісників про нові розпорядки німецької влади й обороняла їхні інтереси. Згодом у порозумінні з проводом української кооперації була проведена пропаґанда за організацію ремісничих кооператив для піднесення ремісничого виробництва шляхом кооперативного вживання допоміжних машин, гуртового закупу матеріялів і приладдя, гуртом організованого збуту виробів та приймання замовлень. Зроблено також заходи, щоб тісно зв'язати українську кредитову кооперацію з потребами допомоги українському ремісництву. Важливим досягненням була організація на українських окраїнах 7 українських ремісничих шкіл.

Чималу ролю в організації ремісників мав їх з'їзд, що відбувся з ініціятиви господарського відділу УЦК 17 V. 1941 р. у Кракові при участі близько 60 осіб. До важливіших постанов цього з'їзду належало остаточне завершення ремісничої організації при комісії міста. На ньому ухвалено добиватися встановлення українських референтур в обласних ремісничих палатах, провідних постів у ремісничих цехах на українській території, а також поставити своїх людей в адміністрації, що відала справами ремесла. Вирішено звернути увагу на розбудову слабо в нас розвинених ділянок ремесла — будівельної, точної механіки, готельної, фотографічної, перукарської, текстильно-одягової тощо; влаштовувати дошкільні курси, насамперед такі, які б допомогли українським ремісникам скласти іспити і придбати дипломи майстрів та челядників. Повноуправнених добрих українських ремісників було зобов'язано приймати в науку здібну українську молодь.

Нелегка була розв'язка *промислової справи* тому, що в нас було мало людей із стажем у цих ділянках, що вимагали значних капіталовкладень і, врешті, німецька влада робила великі перешкоди та не допускала будь-якої вільної ініціятиви. Завдання простежити й використати можливості для того, щоб узяти в свої руки деякі ділянки промислу на українських окраїнах перебрало на себе станове об'єднання українських інженерів*) та Промислова Рада при УЦК. Накреслено пляни розбудови деяких ділянок промисловости (торфяної, деревообробної, домашньої, деяких родів споживчої й хемічної), розпочато різні курси фахового дошколу промислових працівників, реєстрації й господарської організації робітництва. В Холмі постала технічна школа нижчого і середнього типу з багатьма відділами.

*) Найбільші скупчення українських інженерів були у Варшаві й Кракові.

РОЗДІЛ V

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІДДІЛУ СУСПІЛЬНОЇ ОПІКИ, ПЕРЕСЕЛЕНСЬКІ АКЦІЇ

Першим завданням УЦК було подати матеріяльну допомогу потребуючому населенню, а потреби такої допомоги були дуже великі під час жорстокої війни. Тому праця відділу Суспільної Опіки та його низових клітин була найбільш багатогранною з усіх відділів УЦК; цей відділ мав найбільше персоналу, найбільше колеґій, комісій і секцій чи об'єднань праці, він мав до диспозиції найбільше матеріяльних засобів, якими відав УЦК.

Спочатку діяльність українських комітетів, як знаємо, охоплювала опіку над українськими втікачами з теренів, зайнятих большевиками; вона виявлялася в організації таборів, дешевих кухонь та в підшукуванні для втікачів зайняття. Та вже незабаром, з хвилиною остаточного оформлення УЦК, перед нами виникали щораз то нові та ширші завдання з царини суспільної опіки. Вони зводилися до найголовнішого: забезпечи-

ти прожиток якнайширшим шарам української спільноти та допомогти їй пережити воєнну хуртовину, а зокрема забезпечити прожиток українській доростаючій молоді і цим уможливити їй у воєнний час виховання й навчання. До наших завдань належала опіка над полоненими, воєнними інвалідами, втікачами, робітниками в Райху, переселенцями й евакуйованими, в'язнями та іншими особами, що потребували допомоги. Нашим обов'язком було дбати про народне здоров'я. Нарешті, до завдань відділу Суспільної Опіки належало захищати правні інтереси українського населення, приміщувати безробітних на працю, а у зв'язку з цим дбати про обсаду українцями постів в адміністрації та улаштовувати вишкільні курси.

Великими труднощами у праці були не лише надмір потреб, але й брак досвіду в ділянці суспільної опіки. Наші довоєнні організації — це були головно культурно-освітні та господарські установи, зате установ т. зв. соціяльної опіки було розмірно мало, до того ж вони були скромних розмірів; харитативну діяльність вели здебільша церковні кола. Тому також розбудова організації суспільної допомоги йшла разом з самоудосконаленням чи в найкращому випадку удосконаленням нашого персоналу.

Матеріяльною базою діяльности УЦК в ділянці суспільної опіки в основі були дотації уряду й пожертви міжнародного Червоного Хреста. Одні й другі були призначені для всього населення в ГГ і лише в малій мірі додавалися власні фонди. Урядові дотації були

назагал високі *) — за час від листопада 1940 до травня 1941 р. майже 3 1/2 мільйона золотих. Цю суму не було легко видати, бо призначена вона була в основному на закуп харчів, одягу, взуття й інших речей першого ужитку, а їх важко було дістати під час війни. Щоб купити їх леґально по низьких цінах, треба було дістати від господарських урядів додаткові приділи, проте й на купівлю на вільному („чорному") ринку влада мусіла погодитися. Слід ще додати, що на всі витрати з державних дотацій треба було мати дозвіл влади, яка згодом їх контролювала.

Якщо йдеться про особовий склад відділу, то, як знаємо, першим керманичем відділу Суспільної Опіки був о. ректор О. Малиновський, згодом короткий час інж. Ю. Крохмалюк, а з вересня 1940 р. аж до кінця існування УЦК — о. д-р Михайло *Сопуляк*. Заступником керманича був спочатку лікар д-р Василь *Кархут*, пізніше правник д-р Петро *Саноцький;* д-р Кархут провадив реферат народного здоров'я, д-р Саноцький — підвідділ замкненої суспільної опіки. З інших працівників треба згадати о. Іллю Гаврилишина (священика зі Стрия), який вів реферат зв'язку з урядами та інтервенції, а після його відходу до Українського Видавництва — радника Івана Голубовича.

З відділом Суспільної Опіки пов'язано ряд секцій чи об'єднань праці, як Секція Народного Здоров'я

*) Пам'ятаймо, що урядові дотації на суспільну опіку ненімецького населення в ГГ були лише дрібним поверненням того, що окупаційна влада витягнула із своєї колонії.

(див. далі), Правників (підготовну працю для її організації вів д-р Я. Падох, першим головою був д-р Гр. Лучаковський), Священиків (голова о. О. Малиновський, згодом о. канонік Д. Лопатинський), Комбатантів (голова інж. М. Хронов'ят; секцію ліквідувала влада в травні 1941 року) й ін.

По черзі перейдемо поодинокі ділянки праці з обсягу суспільної опіки.

Замкнена суспільна допомога. Під замкненою суспільною допомогою розуміємо допомогу не поодиноким особам, але замкненим збірнотам. Це була опіка над сиротами, людьми похилого віку, організація дитячих садків, допомога для молоді середніх і фахових шкіл, головно бурсам.

УЦК перейняв довоєнні й організував нові дитячі ясла, захисти і будинки для старих. Зокрема звернено увагу на забезпечення сиріт, дітей без батьків, як і дітей бідних батьків та на організацію для них захистів. Так вже в кінці 1940/41 адміністративного року існувало 29 українських захистів (в тому числі 25 на території Краківської области, переважно під зарядом Сестер Служебниць) з 1.226 дітьми, а 9 захистів (280 дітей) було в стадії організації. Правда, ці захисти діставали державні субвенції, але їх було так мало, що УЦК мусів приділювати захистам підмогу, головно харчами, одягом і взуттям.

Окрему увагу звернено на розбудову сезонових і постійних *дитячих садків,* які мали свою гарну традицію на території Галичини, де їх організувала „Рідна Школа", але були майже незнані — через труднощі збоку польської влади — на наших західніх окраїнах. Потреба в організації дитячих садків була велика, бо багато дітвори залишалося під час літніх робіт без опіки, а також з метою дати дітям в дошкільному віці національне виховання. Організація дитячих садків лежала повністю на плечах УЦК як з фінансового, так і адміністративного погляду; ними займалися спільно два відділи УЦК: Суспільної Опіки та Шкільний. Найбільшою перешкодою для організації дошкілля був брак фахових садівничок. Щоб цьому допомогти, УЦК організував курси для провідниць садків. Розвиток дошкілля видно з таблиці:

	1940 рік	1941 рік
Курси для провідниць садків	12	19
Число вишколених садівничок	188	429
Число садків	208	475
Число дітей	5 420	17 400

1941 р. УЦК видав, як допомогу на організацію і ведення садків, 200.000 золотих, крім харчового приділу. В тому році кожне друге село з українським населенням мало свій дитячий садок.

Одночасно з організацією українських середніх і фахових шкіл постала автоматично потреба заснування шкільних інтернатів-*бурс* для молоді, яка походила переважно з незаможних селянських родин. При за-

гальному зубожінні українського населення внаслідок війни, а насамперед з уваги на брак харчів по містах, організація бурс була потребою часу і від позитивної розв'язки цієї проблеми залежало, чи загал нашої молоді зможе вчитися, чи ні. В 1940/41 шкільному році в ГГ існували наші бурси в 9 містах: Холмі, Ярославі, Криниці, Білій Підляській, Володаві, Белзі, Кракові, Горлицях і Дуклі; в них знайшло приміщення близько 900 учнів і учениць, себто більшість позамісцевих. Бурси були організовані місцевими УДК чи їх делеґатурами, але вони підлягали окремій комісії при УЦК, яка ними опікувалась і мала за ними нагляд. Тому, що мешканці бурс були переважно дітьми незаможних батьків, а УДК і делеґатури, на терені яких існували бурси, не були в силі прийти з потрібною матеріяльною допомогою, УЦК виплачував їм грошові допомоги з фондів, призначених на суспільну опіку, в 1940/41 році — 13.313 золотих. Крім того, виплачувано частині учнів стипендії: було їх 364, загальною сумою 74.000 золотих. Крім грошових допомог, бурси одержували допомогу харчами, одягом і взуттям.

Лише мало було бурс, що повністю відповідали вимогам, які треба ставити цим установам; зокрема, був брак відповідних приміщень (найкращі в Криниці), переважно не стояло також на висоті виховання в бурсах через брак кваліфікованих виховників; все ж таки, без цих бурс не було б змоги дати освіту великій частині нашої молоді. Ще треба додати, що харч у бурсах був назагал достатній (найбільші труднощі

в Криниці) та що стан приміщень і виховання постійно кращали. Це було в поважній мірі заслугою д-ра Саноцького, який з великою пильністю займався бурсами і часто їздив їх перевіряти.

Харчова допомога. Справа прохарчування населення під час війни була однією з найважливіших і важких проблем. Тож не диво, що питання харчової допомоги, і то в усіх її видах, було одним з найскладніших і, здається, найтяжчих обов'язків, що стояли перед УЦК. Воно зводилося до трьох основних завдань: 1) здобуття харчів з того чи іншого джерела, 2) належного їх збереження, 3) доцільного розподілу цієї допомоги поміж потребуючими.

Харчової допомоги потребувала Лемківщина (вона до війни ввозила щороку 400-500 вагонів харчів) і мешканці міст (передусім утікачі), які не були в силі вижити із своїх надто скромних приділів. Головним джерелом здобуття харчів, при удержавленні господарювання харчами, був державний приділ, в якій би це не було формі. Тому УЦК робив перед правлінням ГГ пильні заходи в справі одержання в нього харчової допомоги. Ці заходи увінчалися з часом успіхом, бо уряд ГГ приділив деяку кількість харчів та певну кількість грошей на купівлю товарів.

Щоб акцію допомоги як слід зорганізувати і належно провести в життя, при УЦК створено окрему комісію розподілу допомог, сформовану з чільних представників нашого господарського життя. Одночасно

доручено поодиноким УДК і делеґатурам організувати при них аналогічні комісії, які мали за головне завдання скласти списки тих, що дійсно потребують допомоги. На підставі цих списків, сконтрольованих пізніше спеціяльним референтом, відділ Суспільної Опіки видавав потребуючим допомоги.

Якщо мова про харчову допомогу, то за перші два роки існування ГГ уряд давав її у виді т. зв. *додаткових харчових карток*. Відділ Суспільної Опіки видавав поодиноким родинам (через УДК і делеґатури) ці додаткові картки, одні жовті з 50, другі сині із 100 відрізками. Родини, що були трохи заможніші або мали менше дітей, діставали жовті картки; родини незаможні або багатодітні одержували сині картки; на ці останні вони діставали при реалізації карток подвійну кількість товарів. Видача товарів проводилася через Повітові Союзи Кооператив чи сільські кооперативні крамниці. В 1940/41 адміністративному році охоплено допомоговою акцією 17.213 родин, тобто 68.872 осіб, видано 8.244 синіх і 8.969 жовтих карток. Крім того, закуплено на приділи та на вільному ринку різний текстильний товар, взуття тощо.*) При купівлі товарів і

*) На купівлю товару на вільному ринку ми мусіли мати дозвіл уряду ГГ (підвідділу — суспільна опіка). Звичайно, за цей товар треба було платити значно вищу ціну, ніж нормально. Крім текстильного краму та взуття (переважно на дерев'яних підошвах), куплено 1940/1941 р. велику кількість мармеляди, всілякої, зокрема, сушеної городовини, рідкого мила, емальованого посуду й різного господарського приладдя. Цей товар розподілювано в терені за посередництвом УДК і делеґатур.

при їх доставі до Повітових Союзів Кооператив (вони за вказівками відповідних УДК і делеґатур розподіляли товар в терені) натраплювано на великі труднощі з уваги на брак товарів та обмеження в транспорті. За ці товари заплачено 1.059.060 золотих, що, взявши до уваги досить високий ще тоді курс золотого, було великою сумою. Ми оплачували також всі надзвичайні приділи, що їх вдалося дістати поодиноким УДК.

Крім того, допомогову акцію для потребуючих вели за згодою централі майже всі УДК і делеґатури у власному колі діяння та власними засобами, відповідно до місцевої спроможности.*) Щоб ці заходи скоординувати та посилити під час зимових місяців, коли поміч є найпотрібнішою, УЦК вів т. зв. *„Зимову допомогу"*. З цією метою створено при УДК і делеґатурах окремі комісії зимової допомоги, що під гаслом „Брат — братові" здійснювали допомогову акцію для потребуючих збірками грошей та речей серед громадянства. Ця акція, яку пізніше організовано щороку і яка виявила себе також при організації *народних кухонь,***)

*) В одержанні надзвичайних харчових приділів були найбільше активні УДК на Лемківщині. Голові делеґатури в Балигороді інж. О. Гладишовському вдалося дістати для цього найбіднішого закутка всієї ГГ шість вагонів збіжжя; чимало додаткових харчових приділів дістав УДК у Криниці.

**) Зимою 1940/41 року існувало 11 постійних кухонь у містах, і вони видавали пересічно по 1,000 обідів денно. Крім того, під час зимових місяців існувало на Лемківщині деяке число т. зв. народних кухонь. Додаткове прохарчування ведено також для шкільної молоді по школах.

знаходила живий відгук серед українського населення. Тут треба додати, що деякі перешкоди в збиранні харчів робила влада, яка не давала назагал дозволу на збірки й на перевіз харчів, а харчі, зібрані нелеґально, конфіскувала. Зокрема майже неможливо було перевезти харчі з багатої Грубешівщини в голодну Лемківщину.

Третім джерелом суспільної допомоги були пожертви *Американського Червоного Хреста* та *Допомогового Комітету Гувера*. В перші місяці після закінчення німецько-польської війни обидві ці установи вели допомогову акцію харчами,*) одягом і взуттям на терені ГГ і то для всього населення. З посилок, призначених для цієї мети, 7 % одержували українці. Одержані посилки УЦК розділював через свої низові клітини, УДК і делеґатури, при чому в першу чергу до уваги бралися табори, бурси, захисти і дешеві кухні. Докладні звіти з розділюваних товарів друкувались у „Віснику УЦК".

В першу фазу своєї діяльности УЦК призначав досить мало індивідуальних допомог грошима: це були передусім допомоги для старших і нездібних до праці та заслужених громадян, які опинились у важкому положенні.

Досить високі суми видавалися на організацію й

*) Це були високоякісні харчі — бекони, смалець, марґарина, шинка, конденсоване молоко, мука, крупи, оселедці. За адміністративний 1940/41 р. розділено із цих пожертв 106.000 кг, 20.658 шт. різного одягу, 15.342 м. полотна, 1.880 пар взуття.

допомогу при заснуванні нових верстатів праці (т. зв. *конструктивна допомога)*. Між іншим, з фондів суспільної опіки дано безвідсоткову позику в розмірі 100.000 золотих кооперативі „Гуцульське Мистецтво" для розбудови кустарного мистецького промислу, 15.000 зол. призначено на організацію бриндзарського промислу, фінансовано курс вишивальниць в Балигороді тощо.

Народне здоров'я. Організація санітарно-гігієнічної та профілактичної служби під час війни була тим важливішою, що німецька влада дбала насамперед про своїх людей та про німецькі установи. Таку службу мали виконувати реферат народного здоров'я в УЦК (початкова назва — санітарно-гігієнічна комісія) та відповідні підреферентури в УДК чи делеґатурах. Референтура народного здоров'я вела реєстрацію лікарів українців і фармацевтів, ветеринарів та українського санітарного персоналу, організувала курси для медичних сестер, для підреферентів-гігієністів при УДК тощо. Учасниці курсів на майбутніх медичних сестер після закінчення навчання складали іспит перед окремою комісією та діставали відповідні посвідки, на підставі яких мали змогу працювати за своїм фахом.*)

Референтура народного здоров'я разом із своїми

*) Зимою 1940/41 р. зорганізовано у Кракові, в порозумінні з Лікарською Палатою, тримісячний курс для медичних сестер, який закінчило 20 осіб і дістало відповідні дипломи.

підреферентурами при УДК вела санітарно-гігієнічний нагляд над установами замкненої суспільної опіки, здійснювала безкоштовну лікарську допомогу для незаможних хворих і розділювала додаткові ліки Американського Червоного Хреста. Вона провадила також пропаганду за охорону здоров'я шляхом відповідних рефератів, брошур та ілюстрованих афішів про боротьбу з епідеміями (тифом, дисентерією тощо).

Весною 1941 року УДК чи делегатури мали 5 власних амбуляторій, одну порадню для матерів і немовлят, 3 осередки здоров'я, а в 12 місцевостях зорганізовано лікарську опіку для незаможного населення за допомогою місцевих українських лікарів — безкоштовну або за мінімальною оплатою. У Крампній, в Горлицькому повіті на Лемківщині, створено кооперативу здоров'я; більше кооператив не вдалося зорганізувати через брак охочих до цього лікарів.

При відділі суспільної опіки була створена Центральна *Секція Народного Здоров'я,* згодом названа „Українське Медично-Санітарне Об'єднання Праці" (УМСОМ), що працювало в тісному зв'язку з Референтурою Народного Здоров'я. Завданням Секції Народного Здоров'я було охопити в організаційні рамки українців лікарів, фармацевтів, ветеринарів, медичних сестер, гігієністок та інший санітарно-медичний персонал з метою працювати для піднесення здоровельного стану українського населення ГГ та охороняти станові інтереси своїх членів (дозвіл на працю, підшукування праці тощо), репрезентувати їх назовні та,

на випадок потреби, давати їм моральну чи матеріяльну допомогу. Головою Центральної Секції Народного Здоров'я був д-р О. Подолинський, його заступником д-р М. Василів; лікарські справи перед державною Лікарською Палатою в Кракові та владою відстоював д-р Р. Патрило, а Любліні — д-р С. Бурка. Центральна Секція Народного Здоров'я творила свої секції в терені.

Для лікування, але й для відпочинку УЦК зорганізував 1940 року дві *відпочинкові оселі* в Криниці, з яких скористало кілька сотень працюючої інтелігенції та хворих, зокрема колишні політичні в'язні.

Взагалі, в ділянці народного здоров'я зроблено порівнюючи до потреб і можливостей мало. Головною причиною було надто мале число українського санітарно-медичного персоналу. В ГГ жило всього 120-130 українських лікарів (оцінка!), з цього якихось 50 в корінній Польщі (головно у Кракові й Варшаві). Число українських лікарів на всій Холмщині й Підляшші сягало ледве 30 (в тому числі в самому Холмі, де управа лікарні була в українських руках — 9). Намагання перекинути наших лікарів з корінної Польщі на українську територію майже не дали наслідків. Брак українських лікарів не дозволив обсадити українцями більшости лікарень на українській території, постів повітових лікарів чи керівників т. зв. осередків здоров'я, хоч як це було важливе для українського населення.

Опіка над полоненими, інвалідами, емеритами, політичними в'язнями. Після закінчення німецько-польської війни в Німеччині опинилося близько 86 000 *полонених* українців, колишніх вояків польської армії. Частина їх походила з теренів, зайнятих тепер німцями, себто з ГГ, і УЦК робив заходи перед німецькою військовою владою, щоб їх звільнити. Ці заходи увінчалися спершу лише частковим успіхом; німецька влада погодилася звільнити полонених українців на підставі індивідуальних прохань їх родин, підтверджених самоуправними органами (війтами) і відповідними УДК чи делеґатурами. Ці прохання згодом УЦК відсилав до головного командування німецької армії. Незабаром головне командування вирішило звільнити всіх полонених українців, народжених в ГГ, на підставі збірних списків полонених, запропонованих УЦК. Однак не всі звільнені могли повернутися додому, бо частину їх затримано в Німеччині, як цивільних робітників.

Крім того, УЦК робив заходи для звільнення полонених українців, народжених на тих колишніх польських теренах, які в 1939 році опинилися під большевиками. З тієї групи вдалося звільнити тільки поодиноких, здебільша кваліфікованих осіб, яких треба було до обсади різних постів в ГГ (наприклад, лікарів, учителів). Інші були звільнені, правда, з таборів полонених — після отримання від представництва УЦК в Берліні української національної посвідки — але вони залишалися далі в Німеччині, як цивільні робітники.

До завдань УЦК належала також опіка над *інвалідами.* Передусім треба було заопікуватися інвалідами з німецько-польської війни — тими, які знаходилися по шпиталях в ГГ або хотіли переїхати з Німеччини до ГГ. Тих, які не мали родини на терені ГГ, приміщено в таборі втікачів у Кракові, а також в окремих інвалідських притулках у Варшаві й Грубешові. Після проголошення урядового розпорядження про виплату рент інвалідам німецько-польської війни УЦК старався, щоб усі інваліди діставали ці ренти відповідно до їх непрацездатности. З цією метою зорганізовано окрему комісію опіки над інвалідами, видано потрібні вказівки низовим клітинам УЦК, створено лікарську комісію для устійнювання непрацездатности інвалідів, нарешті устійнено форму співпраці поміж урядом опіки над жертвами війни при правлінні ГГ та УЦК щодо призначення та виплати інвалідських рент.

Пізніше УЦК поширив свою опіку також на інвалідів з часів українських визвольних змагань і на інвалідів українців з першої світової війни. Після довгих заходів удалося літом 1941 року виклопотати для них державні ренти. Щоб уможливити високовідсотковим інвалідам, які не мали жадної родини, відповідне приміщення, рішено створити окремий „Дім Інваліда" в Радимні, в якому були б приміщені й відповідні верстати праці. На організацію такого дому одержано згоду та відповідну матеріяльну допомогу, однак вибух німецько-совєтської війни перешкодив реалізації цього пляну.

Згідно з законом з грудня 1939 року могли дістати *емеритуру* лише ті колишні австрійські чи польські службовці, які до війни жили на території ГГ. Нам вдалося відстояти державну допомогу і для тих емеритів, які походили з земель, зайнятих большевиками (разом для 67 осіб на суму 15.800 золотих річно).

Справа опіки над *в'язнями,* зокрема політичними, відігравала більшу ролю щойно у другий період праці УЦК. Все ж таки, ця проблема ставала перед УЦК і тепер, зокрема напередодні німецько-совєтської війни, коли німецька влада заарештувала й конфінувала ряд українців, між іншим також декого з працівників УЦК. Опіка над в'язнями була подвійна — правна й матеріяльна. Цю опіку вів УЦК неофіційно, бо вона не була передбачена статутами УЦК. Якщо мова про УДК, то в'язнями опікувалися УДК в Варшаві, Грубешові, Замості, Кракові, Любліні, Сяноці.

Дуже морочною справою були клопотання в справі частих засудів наших людей за протизаконне перетримування, а то й уживання пальної зброї. З уваги на воєнний час та гострі розпорядження щодо віддачі зброї, випадки знайдення зброї тягли за собою дуже прикрі наслідки. Часто тільки безпосередня інтервенція в самого генерал-губернатора могла врятувати їхнє життя.

Забезпечення українців працею та їх участь у державній службі й самоврядуванні. Як знаємо, майже

всі українські втікачі, що опинилися на території ГГ, дістали протягом кількох місяців працю або виїхали — якщо це були некваліфіковані сили — на працю до Райху. І УЦК і місцеві комітети (найбільше в тій ділянці зробив краківський комітет) докладали зусиль, щоб наші люди дістали відповідне зайняття, зокрема, щоб обсадити українцями ті посади в державній службі й у самоуправі на наших окраїнах, які не були зарезервовані виключно для німців. Ми використали момент переорганізації адміністрації на німецький зразок, відбули ряд інтервенцій з начальниками різних німецьких урядів і здебільшого осягнули нашу мету. Для некваліфікованих українських сил, які можна було швидко підготувати, влаштовувала влада або й УЦК *перевишкільні курси.* До важливіших із них належали: кілька курсів (їх влаштовувала дирекція пошти) для кандидаток на працю до телеграфічних, телефонічних та поштових централь; за рік підучено близько 300 осіб. УДК у Любліні зорганізував у тісній співпраці з німецькою обласною владою важливий для нас адміністраційний курс для кандидатів до самоуправ. Його закінчило 85 кандидатів, і опісля вони зайняли становища в самоуправних урядах Холмщини та Підляшшя. УЦК влаштував кілька курсів машинопису та стенографії, його закінчило 56 кандидаток, що пізніше дістали зайняття переважно в німецьких установах. Поодинокі УДК організували різні курси: торговельні, шоферські тощо. Заходами Української Установи Довір'я в Берліні Німецький Фронт Праці

прийняв 70 осіб, яких підшукав УЦК, на вишкільні курси з металевого промислу.

Для плянування обсади урядів треба було мати точну евіденцію, якими саме фаховими силами ми диспонуємо, і тому ми проводили разом з фаховими секціями чи об'єднаннями праці реєстрацію наших фахівців. На підставі цих списків ведено заходи перед різними урядами в справі обсади місць на наших окраїнах українськими силами. Розпочата реєстрація фахівців стала основою створення та діяльности окремого *відділу праці,* що постав весною 1941 року. Його завдання зросло з уваги на перспективи переведення українських фахівців на Наддніпрянщину. Про це писатимемо далі.

Взагалі, нам удалося влаштувати в загальній адміністрації близько 300 українських сил, частково заточенців, переважно втікачів. Добре було обсаджене українцями судівництво, багато було українських нотарів, зокрема в Люблінській області; разом в ГГ було кругло 80 українських суддів і 60 нотарів*). Досить багато українців працювало в зорганізованих німцями урядах праці, невелике число — в фінансових установах. З трудом ми здобули на наших етнографічних землях становища лісничих і побережників. На залізниці працювало коло 600 українців, здебільша робітників. Добре була обсаджена пошта, куди, крім давніших працівників числом коло 180, прийнято нових 700 осіб, що перейшли вишкіл на вищезгаданих курсах. Становища повітових лікарів на українській території обсаджено лише частинно українцями.

*) Влаштування такого числа суддів і нотарів завдячуємо у великій мірі заходам наших зв'язкових, д-ра В. Загайкевича у Краківській області і д-ра Л. Голейка в Люблінській.

Якщо йдеться про *самоврядування,* то по довгих зусиллях воно перейшло в наші руки майже повністю там, де ми становили більшість; також важливі становища інспекторів самоврядування були переважно зайняті українцями. Натомість незначна була участь українців в управі міст, де й далі, за вийнятком кількох містечок, панувала польська адміністрація.

Важливою проблемою була обсада української території т. зв. *українською допоміжною поліцією,* тим більше, що польська поліція й за німецького панування робила українському населенню всякого роду прикрості. Для підготови до поліційного звання німецька влада влаштувала кілька вишкільних курсів, і з часом окраїни дістали українську допоміжну поліцію; все ж таки на Холмщині, зокрема на Підляшші, переважала польська поліція.

Переселення українців до СССР. Воєнні події, розподіл західньоукраїнських земель і переселенська політика Третього Райху спричинили досить поважні пересунення населення на українській території в ГГ і серед самих українців. Вже було сказано, що наслідком окупації західньоукраїнських земель большевиками кільканадцять тисяч українців з Галичини й Волині перейшло до ГГ. Дальші мандрівки відбулися в резуль-

таті німецько-совєтської умови з 28. IX. 1939 р. в Москві і договору про добровільне переселення, підписаного 16. XI. 1939 у Москві. На підставі цих рішень українці, білоруси та росіяни, що жили в ГГ, могли переселитися до СССР, а німці, які жили в східній частині колишньої Польщі — переїхати до Німеччини. Переселення було зовсім добровільне. Після підписання цієї умови в ГГ стали урядувати совєтські комісії, а на західній Україні й Білорусії — німецькі; до них зголошувалися громадяни, що хотіли переселитися. Цим договором скористалося кільканадцять тисяч українців, так що одні оптували на користь СССР, а інші подавали себе за німців і, як такі, виїхали до Німеччини.

На Лемківщині й Холмщині знайшлося досить велике число охочих до виїзду до СССР. Серед них були вийнятково прихильники комуністичного режиму, звичайно це були мало свідомі з національного погляду селяни, їх тягнуло на схід до компактної української чи пак руської людности. З другого боку, вони інстинктовно боялися майоризації поляками тих окраїн, на яких дотепер жили; на їх рішення чимало впливала і польська аґітація, і погрози (загально поширений вислів: „Не стане дерев, щоб вас вивішати"). Серед переселенців до СССР були й багаті господарі, які лишили своє майно й землю, щоб лише з'єднатися з Руссю... Виїзд до СССР мав відбутися до 1. 3. 1940 р., і до того часу діяла потайна, але сильна аґітація за і проти виїзду. За виїзд аґітували, головно на Лемківщині, місцеві москвофільські інтеліґенти (які самі переважно не виїхали), проти — наші комітети. Та найсильніший вплив на своїх односельчан мали ті лемки й холмщани, що в перші тижні війни подалися на схід і пізнали большевицьку дійсність. Швидко розчаровані у своїх надіях, вони перекралися назад через кордон і стали найкращими пропаґандистами проти виїзду.

Остаточно виїхало до СССР близько 9.000 українців. Характеристично, що з самої Галичини й Посяння, як також із найсвідомішої частини Лемківщини, а саме з Сяніччини, не виїхав ніхто. Зате виїхало багато лемків з західньої Лемківщини; найбільше людей виїхало з Холмського повіту. У люті морози їхали валки холмщан підводами до переходових місць на Бузі, лемків відправляли поїздами. Холмщан поселено здебільша на Волині, лемків на Тернопільщині, в тих самих селах, з яких виїхали німецькі та польські колоністи.

Після виїзду селян у Совєтську Україну залишені господарства переходили на власність держави, і УЦК докладав зусиль, щоб ця вільна земля (кругло 8.000 гектарів) залишилася в українських руках. І дійсно, ми добилися того, що її винаймали за невелику оплату сусідні селяни. Треба ще згадати, що по зайнятті Галичини німцями 1941 р. більша частина лемків повернулася знову на Лемківщину. На Тернопільщині, де їх поселено, вони не почували себе добре і з погляду на відмінну природу та спосіб господарювання, і з політичних причин, бо розміщено їх серед свідомого ук-

раїнського населення, яке із здивуванням дивилося на москвофільських лемків, що добровільно переїхали до большевиків. Цим лемкам-поворотцям німці не віддали землі, їх переслідувала навіть поліція, і тому ми мусіли взяти їх під свою опіку та боронити, як лише могли.

Виїзд українців з німецькими переселенцями. До німецьких переселенських комісій у Галичині й Волині, головно до комісії у Львові, зголошувалися тисячі українців, які хотіли вирватися з-під большевиків. Вони подавали себе, за мовчазною згодою німецької комісії, за німців і разом з німецькими переселенцями залишили в першій половині 1940 року СССР (останній транспорт у червні). Їх було до 10.000 осіб, переважно інтелігентів. Всі вони хотіли оселитися в ГГ, по змозі на наших окраїнах, щоб працювати серед своїх і зміцнити український стан посідання. Та, покищо, майже всі попали до переселенських таборів у Німеччині разом із німцями, і треба було довгих заходів збоку УЦК перед компетентними чинниками у Берліні*), поки осягнено згоду влади на приїзд наших переселенців до ГГ. Так стягнено до ГГ понад 4.000 осіб. Багато з них зайняло різні, часто досить визначні становища в українських установах або в державних урядах.

Значний відсоток українських переселенців прийняв німецьке громадянство (т. зв. райхсдойчі — Reichsdeutsche), деякі дістали т. зв. поворотні пашпорти (Rueckkehrausweis), але були й такі, що не прийняли німецького громадянства. Справа прийняття українцями німецького громадянства — це досить складна проблема. Вони виїхали під претекстом німецького походження, а німецькі переселенці діставали автоматично німецьке громадянство, себто й українці мали право, а часто навіть були змушені це громадянство приймати. Загал переселенців не орієнтувався, які наслідки має прийняття громадянства. Це були не лише різні привілеї, які давалися німцям в ГГ, себто краще харчування, вища платня, вищі пости порівняно із ненімцями, але також обов'язок військової служби і приналежности до німецьких організацій та примус посилати дітей до німецької школи і виховувати їх у німецькому дусі. Інколи причиною прийняття німецького громадянства було прагнення вигіднішої життєвої позиції, але іноді й думка мати змогу краще прислужитися українській справі: взагалі, українські „райхсдойчі" виконували, за малими вийнятками, свої національні обов'язки бездоганно, подавали себе за українців, брали участь в українському житті, а пости, які займали в адміністрації, використовували, щоб допомагати українцям.

Поряд з українцями німецькими громадянами треба вдруге, на цей раз докладніше згадати про т. зв. *фольксдойчів* (Volksdeutsche) — осіб німецького по-

*) Був нім т. зв. уряд для зміцнення німецькости — Reichsstelle für die Festigung des deutschen Volkes.

ходження. І вони були на терені ГГ упривілейованою групою, зокрема багато поляків подавало себе „фольксдойчами" заради матеріяльних вигод; деякі з них — це звичайні національні ренеґати, інші ставали „фольксдойчами" під тиском німецької влади (головно особи, які були частково німецького походження), а інші — з політичних мотивів, щоб допомагати своїм землякам, а навіть нищити німців. Польські „фольксдойчі" мали в українців дуже погану славу. Вони використовували своє упривілейоване становище для боротьби з українцями і до нищення всього, що є українське. А давалося їм це тим легше, що молодих „фольксдойчів" уживано до поліційної служби, як т. зв. „зондердінст" (Sonderdienst), як залізничу поліцію тощо. Тоді вони поєднували в собі брутальність польського поліцая з жорстокістю німецького ґестапівця. Число українських „фолькдойчів" було невелике; все ж таки вони були й серед нас. Це були майже виключно інтеліґенти, кілька навіть з відомими прізвищами; чимало з них відрікалося своєї національности задля німецької харчової картки. В українському житті вони не брали участи. Після розвалу Німеччини наші фольксдойчі стали знову українцями, і то звичайно дуже ревними, щоб направити своє прикре минуле.

УЦК дбав не лише, щоб українці, які виїхали з німецькими переселенцями, дістали право в'їзду до ГГ, але клопотався також, щоб Переселенський Уряд у Берліні згодився виплачувати тим утікачам гроші, які вони здали в переселенській комісії при виїзді з рідного краю (в ратах по 200 марок місячно за посередництвом Українбанку в Кракові).

Переселенці з Буковини. При нагоді переселення німців з Буковини й Басарабії, після зайняття цих країв большевиками, приїхало до Німеччини також кілька тисяч українців, майже виключно буковинців, які становили високий відсоток тамошньої інтеліґенції (між іншим, майже половина українського православного духовенства). Причиною такого громадного виїзду з Буковини був не лише страх перед большевиками, але також давні зв'язки буковинців з німецьким світом з часів приналежности Буковини до Австрії та добре знання німецької мови.

Коли буковинців приміщено в переходових таборах для переселенців у Німеччині, відпоручники УЦК об'їздили табори буковинців, пояснювали їм ситуацію на наших окраїнах та, взагалі, в ГГ і для тих, які хотіли поселитися в ГГ, клопоталися за дозвіл на в'їзд. Більшість буковинців залишилася в Німеччині, бо важкі матеріяльні умовини в ГГ не манили їх. Ті, що приїхали, знайшли зайняття головно в адміністрації і в наших комітетах. Зокрема треба згадати кілька десятків православних священиків, які працювали, як душпастирі, на Холмщині і Підляшші. Вони відігравали корисну ролю при відбудові українського православного життя, не лише тому, що на Холмщині було мало священиків, але й тому, що буковинські священики мали вищу богословську освіту і знали німецьку

мову, а цього бракувало взагалі місцевому духовенству. За малими вийнятками, залишилися буковинці на території Німеччини і ГГ й після того, як 1941 року Буковину залишили большевики, бо не хотіли повертатися вдруге під антиукраїнський румунський режим.

Як бачимо, впродовж 1940 року вибуло, правда, з території ГГ до СССР деяке число українців, виключно селян, але рівночасно і прибуло кільканадцять тисяч, здебільша інтеліґентів, які дуже зміцнили український стан посідання на окраїнах. В ГГ знайшли приміщення українці з усіх західньоукраїнських земель — поряд з галичанами, волиняками, буковинцями, навіть деяка кількість закарпатців. Так кілька десятків українців з Закарпаття служило в леґіоні полк. Сушка і після його ліквідації залишилися в ГГ; 1940 року ми примістили на працю в комітетах і в кооперації після короткого перевишколу кількадесять абсольвентів Української Торговельної Академії в Мукачеві, евакуйованої 1939 року до Братіслави.

Приплив поляків на українські землі в ГГ. Одночасно з цими міґраційними процесами українського населення відбувалися на наших окраїнах в ГГ також переселенські рухи інших національностей, а саме: поселення поляків і виселення німців. Це була частина великих переселенських акцій, які проводили в життя німці вже від самого початку війни. Ці пляни мали на меті охоронити німецьку національну меншість, розпорошену на сході Европи, від денаціоналізації та зміцнити німецьку етнографічну територію. Тому німецький уряд стягнув кількасот тисяч німців з прибалтицьких країн, з Волині й Галичини, Холмщини, Буковини й Басарабії, а згодом ще з Румунії та Юґославії, навіть із окупованих 1941 р. совєтських територій, та поселив їх на польських західніх землях, які приєднано безпосередньо до Райху. Частину поляків, які мусіли зробити місце для нових німецьких колоністів, виселено до ГГ. Всі ці переселенські акції проводила окрема, згадана вже вище державна установа — уряд для зміцнення німецькости на сході. У її проводі стояв сам Гіммлер, себто всі переселенські акції здійснювала на практиці поліція. У висліді цих заходів відірвано сотні тисяч німців від земель, на яких вони жили цілі століття, та викинено мільйони слов'ян, насамперед поляків.

Перші більші групи виселених поляків наплинули до ГГ на початку 1940 р. Поки вони знайшли працю та приміщення, опіку над ними переймали польські допомогові комітети, війти й солтиси, що розміщували виселенців серед місцевого сільського населення. Польських виселенців оселювано на території всієї ГГ, себто також на українських окраїнах, що, самозрозуміло, неґативно впливало на український стан посідання, тим більше, що поляків оселювано також у мішаних оселях, а навіть приміщувано їх в українських селян. Співчуваючи долі польських виселенців, ми не мали ніяких моральних зобов'язань, щоб ними опікува-

тися, і боронилися перед їх оселюванням на наших землях. Нам удалося досягти того, що виселених поляків не приділювано українським селянам, а тим самим не оселювано їх у чисто українських селах та що лише зрідка оселювано їх у мішаних місцевостях, українсько-польських. Все ж таки, багато поляків осіло в селах, а ще більше по містах на мішаній польсько-українській території, зокрема на Холмщині й Підляшші, і це таким чином спричинилося до зміцнення польського стану посідання.

Оселювання українських селян на Холмщині. На Холмщині відбулося збільшення польського стану посідання ще іншим шляхом. В 1940 р. комісаріят для зміцнення німецькости вирішив переселити німців, що жили в холмському, а в деякій мірі і в сусідніх повітах, на західньопольські землі, приєднані до Райху. Коли тільки ця справа стала актуальною, УЦК робив заходи, щоб на залишених німцями господарствах могли оселюватися українські селяни, насамперед ті, які залишили Галичину й перебували в переселенських таборах у Німеччині, далі ті, які жили на німецько-совєтському кордоні в ГГ, а їхня земля залишилася на совєтському боці, нарешті — безземельні. В липні 1940 р. Правління ГГ повідомило УЦК, що на Холмщині можуть бути поселені українці безземельні і малоземельні. Услід за цим УЦК створив спеціяльну комісію з інж. Р. Голодом і інж. М. Творидлом, як референтами, що мала зайнятися реалізацією поселення.

Плян праці передбачав три етапи: 1) зібрати кандидатів до поселення, 2) заселити ними залишені господарства і 3) загосподарити їх. До половини серпня 1940 р. зібрано понад 6.000 зголошень, які передано відповідним урядовим чинникам. Однак практичне здійснення переселенської акції, не зважаючи на принципову згоду уряду, натрапляло на труднощі збоку різних льокальних німецьких урядів. Всього поселено 147 родин, себто 600 осіб, вони приїхали головно з переселенського табору в Лодзі (німці змінили назву цього міста на Litzmannstadt). Крім того, ще залишилося в переселенському таборі в Холмі 50 родин, що їх не вдалось оселити в Холмському повіті, і їх пізніше з великим трудом розміщено в інших повітах, головно у Грубешівському. За вийнятком цих 600 осіб, місце німецьких колоністів на Холмщині зайняли поляки. Переселенцями опікувалися головно УДК в Холмі, також у Замості й Грубешові.

Українські робітники в Райху. Представництво УЦК в Німеччині. Вже в перші тижні війни стали напливати до Райху українські робітники з Галичини й Волині. Це були втікачі, головно селяни, що після переходу на територію ГГ відїжджали до Німеччини, звичайно після короткого перебування в таборі для втікачів у Кракові, який був великою переходовою станицею. Це була мандрівка за хлібом, який важко було знайти в ГГ; зайняття знаходили наші люди за посередництвом урядів праці в ГГ або безпосередньо

у фірмах, майже виключно в промисловості. Другу групу українського робітництва в Німеччині становили вже раніше згадані колишні вояки польської армії, які попали в німецький полон і яких після звільнення залишено, як цивільних робітників у Німеччині.

Нарешті, третьою групою були українці з ГГ, забрані примусово на роботи до Німеччини — до промисловости і сільського господарства. В міру того, як поступала війна і щораз більше чоловіків покликувано до військової служби, Німеччина відчувала гострий брак робітників. Поширення обов'язку праці на жіноцтво та обмеження продукції тих галузів індустрії, які не мали значення для військових цілей, не розв'язало проблеми. Тоді Німеччина стала набирати на працю примусово людей з усіх окупованих країн. Цей набір в ГГ почався з початку 1940 р. і тривав весь час війни. Робили його німецькі уряди праці, які накладали контингенти робітників на поодинокі збірні громади, а вже війти й солтиси визначали людей, які мали їхати на працю. Досить радо наші люди їхали до Німеччини з Лемківщини і з уваги на місцеву нужду, і тому, що лемко звик до мандрівок за хлібом. З тих самих причин трудніше було покидати край холмщанам і підляшанам. На Холмщині, а зокрема на Підляшші, додавалася ще одна біда: тому що війтами й солтисами були здебільша поляки, вони призначали на виїзд головно українців, і то часто найсвідоміших і діяльних. Треба було постійних клопотань УДК і УЦК, щоб усунути ці зловживання.

Число всіх українських робітників у Німеччині доходило перед вибухом війни з большевиками до якихсь 100.000; половина з них працювала в сільському господарстві, половина — в промисловості.

В акції вербування на роботи до Німеччини не брали участи ні УЦК, ні його клітини. Наша роля полягала в обороні інтересів людей і в поліпшенні їхньої долі, себто в обороні перед надмірним набором на роботи і допомога українському робітникові в Німеччині. З тієї причини УЦК був змушений поширити свою діяльність на Райх.

Українському робітникові в Німеччині не було тоді зле. Він мав ті самі права, що німецькі чи чужинецькі робітники з невтральних або західних країн. Прохарчування і приміщення були можливі, праця не надмірна і непогана платня, не було прикрих поліційних обмежень. Перебування в Німеччині мало те позитивне, що наш селянин побачив світ, в якому міг дечого навчитися, головно з ділянки господарства. Багато українців пройшло навіть різні фахові вишколи і стало кваліфікованими робітниками. В разі корисного розвитку подій для нас вони могли по поверненні до рідного краю оселитися в містах і спричинитися до їх українізації.

На території Німеччини українські робітники підлягали всім тим постановам, що й інші чужинці в Райху. З правно-політичного погляду виділено в Райху такі три групи українців: 1) німецькі громадяни, 2) еміґранти, що не мали німецького громадянства і

прибули до Німеччини перед вибухом війни, і 3) робітники, що прибули до Німеччини під час війни. Перша група мала права й обов'язки кожного німецького громадянина; їхньою, а втім дуже слабою, установою був Союз українців громадян Німеччини. Еміґранти мали дві загальногромадські організації з культурними й допомоговими цілями: *Українське Національне Об'єднання* (УНО) з націоналістичним забарвленням та *Українську Громаду,* що підпадала під впливи гетьманської групи. Обидві організації мали свої клітини в усій Німеччині, свої клюби й читальні, різні секції, пресу, а навіть видавництва; вони гуртували досить велику кількість членів. Сильнішою організацією було УНО (число членів перед вибухом війни з Совєтами виносило понад 30.000, в Українській Громаді понад 6.000). В той час німецька влада ще не робила перешкод нашим робітникам вступати до однієї з цих організацій. Як усі чужинці, так і українці, а тим самим і обидві організації підлягали контролі поліційних чинників. Для здійснення цієї контролі влада створила т. зв. уряди довір'я (Vertrauensstelle) — російський, український, білоруський, кавказький тощо. Головою українського уряду довір'я (Ukrainische Vertrauensstelle im Deutschen Reiche) був д-р Микола Сушко. Ця установа вела реєстрацію українців у Німеччині, видавала їм посвідки та виконувала деякий нагляд над українськими організаціями й установами, але одночасно й захищала українські інтереси перед владою, і то лише з власної волі, бо це не належало до її компетенцій. Вона також цікавилася долею українського робітництва в Німеччині.

Правне становище українських робітників у Німеччині було неясне. Чужоземними робітниками — італійцями, словаками, угорцями, французами тощо опікувалися представництва держав, громадянами яких вони були. В єдиній організації несільських робітників у Німеччині, т. зв. „Німецькому Фронті Праці" (Deutscher Arbeitsfront), робітники цих країн мали свої окремі відділи, які дбали про їх соціяльні й культурні права; подібно в організації робітників, зайнятих у сільському господарстві, т. зв. „Державному стані живителів (Reichsnaehrerstand), були окремі відділи для кожної групи чужонаціональних робітників. Права чужинецьких робітників нормували, крім загального законодавства, що обов'язувало в Німеччині, ще окремі договори між Німеччиною й державами, з яких вони походили. Відмінне було положення українців. Вони були приналежні до ГГ або були втікачами з території, зайнятої Совєтами, тому не було держави, яка б про них дбала. Як ми вже згадували, український робітник у Райху був зрівняний у правах з чужинецьким (польським робітникам з ГГ стягали з їх заробітків 20% як додаткове оподаткування, вони підпадали різним загостреним поліційним постановам, мусіли носити опаску з літерою П (Pole) тощо). Опіку над українським робітником у практиці перебрала Українська Установа Довір'я. З часом, головно завдяки її клопотанням, вдалося організувати в *Німецькому Фронті*

Праці окремий відділ для українців, який відав соціяльною та культурною опікою над нашими робітниками (його очолював д-р Володимир Білінкевич). Значно пізніше і з трудом зорганізовано подібний відділ для українців у *Державному Стані Живителів* (керівник інж. Андрій Кішка). Деяке відношення до справ українського робітника мало і *Представництво Ген. Губернатора* в Берліні, хоч воно займалося головно проблемами господарськими і видачею пашпортів до ГГ, а опіку над особами, приналежними до ГГ, залишало... поліції. Тому що український робітник мав інші права, ніж польський, для влади і працедавців постало питання, який є критерій приналежности до української національної групи; виринала потреба забезпечити українського робітника посвідкою, яка доводила б його українську національність і була респектована владою. У висліді конференцій між різними установами Німеччини і ГГ — також Українського Уряду Довір'я й УЦК*) — устійнено, що міродайними будуть посвідки, видані УЦК-УДК, а тому що таких посвідок багато наших робітників не мало, треба було організувати у Берліні представництво УЦК, офіційним завданням якого було б видавати посвідки для українських робітників з ГГ. Дійсно, таке представництво УЦК (der Beauftragte des Ukrainischen Hauptausschusses) постало в Берліні на початку 1941 р. Головним його відділом було довідкове бюро, акредитоване при Українській Установі Довір'я. Проте представництво УЦК „висіло" між Українською Установою Довір'я і Уповноваженим ГГ. Крім цих офіційних завдань, наше представництво нав'язувало взаємини з усіма державними установами, які займалися справою українських робітників у Німеччині, та безнастанними клопотаннями і посередництвами докладало зусиль, щоб доля українців у Райху була можливо якнайкраща. Воно було в постійному контакті з УНО і з Українською Громадою. Наше представництво було щоправда єдиною українською установою, яка охоплювала цілість проблем, зв'язаних з перебуванням українського робітника в Німеччині, хоч діяла переважно лише посередньо; до його завдань належала частково й опіка над нашими стипендіятами, які студіювали у високих школах в Німеччині. Становище представника УЦК у Берліні вимагало великого такту і дипломатичної зручности; цей відповідальний пост зайняв з початку 1941 року *д-р Атанас Фіґоль.**)

*) Для ведення цих переговорів виїхало до Берліну в грудні 1940 року нас троє — Глібовицький, Мілянич і я.

*) Про українців у Німеччині й наше представництво у Берліні докладніше в другому томі.

РОЗДІЛ VI

ШКІЛЬНИЦТВО, СТУДЕНТСЬКІ СПРАВИ, НАУКА

Якщо йде мова про духове українське життя, то головним завданням УЦК було пробудити чи зміцнити національну свідомість української маси на окраїнах та дати молоді національне виховання, якого вона досі майже не мала. Дошкілля, школа і позашкілля в УОТ і в куренях молоді мали бути трьома частинами безперервного процесу виховання. Культурно-освітню діяльність серед широких мас можна було плекати в рамках Українських Освітніх Товариств. Труднощі у виховній і культурно-освітній праці становили: важкий, непідготований терен, незначна кількість низових працівників, брак бібліотек і української книжки взагалі та суворі умовини життя під час війни. Якщо йдеться про німецьку владу, то вона в той час не робила ще великих перешкод у нашій роботі.

Із трьох етапів виховання молоді дошкілля й позашкілля були в наших руках. На шкільництво мали ми чималий вплив, хоч школи були державні, а втім український учитель міг давати національний зміст у процесі навчання й виховання. Також у наших руках була можливість видавати й поширювати масово дру-

ковене слово за допомогою тісно зв'язаного з УЦК Українського Видавництва.

Треба визнати, що наша освітня й виховна робота була часто тільки поверхова; на її поглиблення не було ще часу.

Несприятливі умовини в ГГ для розвитку української науки і мистецтва примушували насамперед думати про забезпечення прожитку працівникам цих ділянок та майже не дозволяли на вияв їх творчої діяльности.

а) Шкільництво

Передумови праці. Пригадуємо читачеві відомі вже факти: на українських землях в ГГ перед вибухом німецько-польської війни було ледве 18 українських шкіл і близько сотні т. зв. утраквістичних, в яких більшість годин навчали польською мовою, а учителями часто були поляки. Це були народні школи найнижчого ступеня; професійних і середніх шкіл з українською мовою навчання не було. На Холмщині й Підляшші не було ні однієї школи, в якій навчали б української мови. Тож частина дітей не знала української мови в письмі, а іноді взагалі її не знала.

Не зважаючи на те або саме тому за короткий час після відходу поляків українці зорганізували своє власне початкове, а навіть середнє шкільництво. Кількамісячний період, в якому організація шкільництва була в наших руках, виявив велике бажання українців в усіх закутках українських окраїн мати свою рідну школу. Слід також підкреслити жертвенність учительства, зокрема т. зв. некваліфікованих сил і селянства, що місяцями утримували школи власними коштами, та організаційні здібності наших комітетів. Одночасно з цією працею на низах ішла праця української централі в Кракові: перші клопотання перед владою, проєкт мережі українських шкіл, опрацьований мною, і моя перша поїздка в шкільних справах на західню Лемківщину. Додамо, що місцевий краківський комітет післав на Холмщину й Підляшшя понад сотню учителів, здебільшого з кіл націоналістичної молоді. Взагалі праця централі в перші місяці її діяльности полягала, якщо йдеться про шкільництво, у збиранні матеріялів з терену, клопотання перед владою в справах, які нам передавали низи, чи в деяких основних. У той час зорганізовано *культурно-освітній з'їзд* у Кракові 15-16. III. 1940 р., на якому були поставлені домагання запевнити кожній українській дитині школу з українською мовою навчання і з українським учителем. До вимог з'їзду належало, між іншим, створення окремих керівних органів для українського шкільництва при правлінні генерал-губернатора та по областях, підпорядкування українського шкільництва українським інспекторам, організація педагогічних курсів для некваліфікованих учителів, відкриття принаймні чотирьох державних гімназій та двох учительських семінарій тощо. Частину цих домагань німецька влада здійснила, а деякі були реалізовані ще до з'їзду.

Німецька шкільна адміністрація організувалася в ГГ поступово, і її остаточно оформлено щойно літом 1940 року.*) Шкільна політика німецької влади в окупованій країні мала такі напрямні: 1) творити в основному лише народні і професійні школи, а не відкривати середніх загальноосвітніх і високих шкіл; 2) щадити кошти**); 3) усунути з навчання будь-які патріотичні моменти; 4) науку могли плекати лише німецькі установи, а ненімці могли бути в них зайняті лише, як допоміжні сили. Ці напрямні стосувалися в засаді до всього ненімецького населення, але для українців німці зробили деякі вийнятки: відкрили кілька гімназій, не робили великих перешкод у ширенні національного духу в українських школах, дозволяли українській молоді на студії у високих школах Німеччини. Якщо йде мова про організацію народних шкіл, то

*) Президентом головного відділу науки й навчання в управлінні генерал-губернатора був гофрат Вацке, з походження австрієць, як і більшість урядовців шкільного апарату. Він ставився до українських справ стримано (а втім, рішення в найважливіших справах йому й не належали). По кількох невдалих заходах нашого шкільного відділу я взяв на себе особисто клопотання перед през. Вацке і здебільша мав успіхи. У Краківській області відав шкільними справами австрієць Шуберт, який в рамках розпоряджень ставився дуже прихильно до українських справ і призначив референтом для українських шкіл Омеляна Бачинського, до війни директора української гімназії в Чорткові, що тоді, як „умзідлер", набув німецьке громадянство. Завдяки цьому стало легше наладнати шкільні справи на Лемківщині й Посянні, ніж у Люблінській області, де не було референта українських шкіл.

**) Тому, між іншим, призначено в народній школі на одного учителя аж 70 дітей, а платні учителів були дуже малі.

німецькі розпорядження запевняли навчання українською мовою там, де до української школи зголоситься не менше як 40 дітей, а також дозволяли створити українську приватну школу, де було б принаймні 20 дітей. Для українських шкіл існували по округах українські інспектори*) (для польських — польські), вони були лише помічниками „шульратів", але, все ж таки, мали вплив на наше шкільництво. В тих округах, де було невелике число українських шкіл, функції інспектора виконував звичайно один з учителів.

Після того, як шкільництвом почала керувати німецька влада, за УЦК залишився лише посередній вплив на шкільну ділянку. Безпосередньо ми діяли тільки на відтинку дошкільного виховання і бурс (обидві ці ділянки належали до ресорту двох відділів УЦК — шкільництва і суспільної опіки). А втім, наша діяльність полягала у співпраці і клопотаннях перед шкільною владою. Наш шкільний відділ підготовляв пляни навчання й організацію мережі шкіл та підбір навчального персоналу. Нам належало опрацювання й видавання шкільних підручників, але їх зміст перед виданням мусіла схвалити шкільна влада. При влаш-

*) Вони (переважно були призначені в порозумінні з нами) співпрацювали з УДК, а деякі були одночасно й референтами в УДК. Зокрема були діяльними: д-р Никифор Гірняк, д-р Петро Біланюк і о. Степан Венгринович в Сяноці, Іван Околот у Ярославі, Роман Левицький у Новому Санчі, Пафнутій Чупрун у Новому Торзі (деякий час голова УДК), Степан Батюк у Горлицях, Андрій Ней в Балигороді, Петро Кривоносюк у Замості, Михайло Білик у Холмі (згодом директор гімназії в Холмі), д-р Олекса Бабій в Білій Підляській та інші.

туванні вишкільних — учительських і матуральних курсів ми займалися повністю технічною підготовою та здебільша фінансами. Якщо йде мова про професійні школи, то весь матеріяльний тягар, пов'язаний з їх улаштуванням і утриманням, за вийнятком оплати учителя, лежав на українській суспільності. В загальному можна сказати: ми плянували, ми все підготовляли, але здійснення не було в наших руках. Тому наша праця на відтинку шкільництва вимагала від нас великого такту й умілого підходу до німецької влади, зокрема наші проєкти мусіли бути завжди солідно опрацьовані й реальні, бо лише таким способом ми могли здобути довір'я влади і внести в школу український зміст.

Як знаємо, шкільний відділ УЦК був, так би мовити, півофіційним. До травня 1940 р. справи шкільництва належали культурно-освітньому відділові, яким керував проф. І. Зілинський, згодом ми виділили справи шкільництва в окремий відділ. Керманичем був до кінця 1940 р. д-р Никифор Гірняк. Після його виїзду до Берліну його місце зайняв мгр Іван Тесля*), з травня 1941 р. став керманичем мгр Петро Ісаїв**). Ці зміни не відбилися на безперервності праці відділу,

*) Мгр І. Тесля, географ і метеоролог, дійсний член НТШ, був до війни учителем географії в Малій Семінарії у Львові. В УЦК працював у шкільному відділі майже весь час його існування.

**) Мгр П. Ісаїв, історик, католицький діяч і редактор місячника „Дзвони" у Львові, працював до приїзду до Кракова в УДК в Ярославі; був керманичем шкільного відділу до 1945 р.

бо справам шкільництва я особисто приділяв весь час пильну увагу, керуючи ними безпосередньо і вживаючи в перші місяці 1941 р. найважливіших заходів перед шкільною владою. З вересня 1940 р. головою центральної учительської секції був відомий освітній діяч Іван Герасимович*). В ділянці професійного шкільництва працювали деякий час інж. Михайло Дерев'янка і д-р Харитя Кононенко; справами дошкілля керував з весни 1940 р. колишній інспектор „Рідної Школи" — Петро Будз. З відділом шкільництва була пов'язана „Учительська секція", але про це докладніше далі.

Шкільний відділ УЦК мав своїх референтів у поодиноких УДК. Звичайно вони були одночасно референтами будь-якої іншої „офіційної" ділянки праці. Більші завдання мали наші референти в тих місцевостях, де було більше шкіл і де треба було підготовити професійні школи. Вони працювали в тісному порозумінні з українськими інспекторами.

В загальному відділ шкільництва працював задовільно і, як у централі, так і на низах міг похвалитися гарними успіхами. Нашу працю полегшували такі моменти: повне зрозуміння ваги рідної школи серед широких українських мас, факт, що наші завдання були

*) І. Герасимович був ще до першої світової війни шкільним діячем на Буковині, в часи між двома світовими війнами працював у централі „Рідної Школи" у Львові та був редактором її органу — журналу „Рідна Школа". Восени 1941 р. Герасимович виїхав до Берліну для підготови шкільних підручників в „Райхскомісаріяті Україне" і там 1942 р. помер.

зовсім конкретні та що ми мали досвідчених працівників-педагогів.

Дошкільне виховання. Про дошкільне виховання була мова, коли ми з'ясовували діяльність відділу суспільної опіки, що разом із шкільним відділом організували дитячі садки. Заходами шкільного відділу проведено вишкіл провідниць сезонових дитячих садків, а для полегшення їм праці Українське Видавництво перевидало підручники „Українське дошкілля" (у двох частинах) і „Гігієна дитини". Хоч вишкіл садівничок не був на високому рівні й більшість із них походила з села (дівчата, що нерідко ледве закінчили 4 кляси початкової школи), все ж таки вони виконували задовільно свої завдання.

По селах опікувалися садками наші мужі довір'я, управи УОТ чи їх Жіночі Секції. Пропаґанду за організацію садків ми провели в „День Української Матері і Дитини", який святкувався в травні. Про наші успіхи може свідчити порівняння з Галичиною, де дошкільне виховання стояло досить високо: в Галичині один сезоновий дитячий садок припадав на близько 5.000 української людности, в ГГ на 1.100! Національне значення дитячих садків було зокрема велике на мовно спольонізованих теренах Холмщини й Посяння. Тут діти вивчали українську мову, спів, ігри, що мало чималий вплив і на батьків. Зокрема велику ролю відігравали виступи дітей на закінчення садків.

Народні школи. Густа мережа українських народних шкіл постала з українського почину, і німецька влада лише апробувала цей факт та взяла їх під свій нагляд. В засаді це були колишні польські державні школи, в яких польську мову навчання замінено українською; лише зрідка створилися нові школи.

Вже при кінці 1939/40 навчального року мережа українських шкіл була така, що майже кожна українська дитина навчалася своєю рідною мовою*). Подаємо число українських шкіл за червень 1940 і березень 1941.

	1940 рік	1941 рік
Школи	876	929
Учні	87.600	91.700
Учителі	1.320	1.415

Це були державні школи; вийняток становило кільканадцять приватних шкіл (в 1941 р. їх було 18), головно в Більщині і Білгорайщині, звичайно, в мішаних селах, де число українських дітей було замале, щоб відкрити державну школу. Мережа шкіл була достатня: одна народна школа припадала на 590 українців і мала пересічно 100 учнів. Мова йде, звичайно, про школи найнижчого організаційного ступеня. На учителя припадало пересічно 65 дітей, себто менше, ніж цього вимагала урядова норма (70); все ж і це

*) До українських шкіл ходили в засаді діти греко-католицьких і православних батьків, також там, де вони вживали польську мову, як розмовну. Лише вийнятково калакути посилали своїх дітей до українських шкіл.

число було завелике для ведення правильного навчання*). Шкіл вищого ступеня, які відкривали вступ до професійних шкіл і вчительських семінарій, було обмаль — вони існували лише в містах і містечках. Для збільшення їх числа ми творили подекуди такі школи, спільні для кількох сіл, а щоб уможливити дітям навчання в них, засновували бурси (наприклад, в Дуклі й Горлицях на Лемківщині).

Найбільшою трудністю при організації народного шкільництва була відсутність кваліфікованих учителів. На українських землях, які тоді входили до складу ГГ, працювало їх до війни ледве сто. Їх число значно збільшилося, почасти учителями, які до війни працювали в корінній Польщі, та вчителями-втікачами з Галичини й Волині. Все ж таки, при кінці 1939/40 шк. р. в наших школах працювало ще 480 т. зв. некваліфікованих учителів, себто 1/3 загалу учительства. Хоч ці некваліфіковані учителі, зокрема молодь — студенти високих шкіл, а навіть гімназійні учні — виконували, як це ми вже кілька разів згадували, зовсім задовільно свої обов'язки, влада бажала заміни їх кваліфікованими силами. Крім того, некваліфіковані вчителі працювали лише тимчасово і, якщо лише могли дістати краще зайняття, зокрема за своїм фахом, чи виїхати на студії, покидали школу. Тому УЦК робив заходи, щоб використати учителів, які ще залишилися в корінній Польщі або жили в Райху й Чехії.

*) В Польщі припадало на учителя початкових шкіл також 65 учнів (1938/39 шкільний рік).

Це вдалось осягнути лише в деякій мірі, бо здебільша вчителі, які жили в Польщі, там уже влаштувались і, нерідко одружені з польками, не хотіли переходити на гірші й непевні місця праці. Ті вчителі, які опинилися в Райху і в Чехії, не могли легко дістати дозвіл на виїзд. Проте службовим шляхом перенесено до українських шкіл близько 80 учителів (на 340) з корінної Польщі, а 30 (на 120) приїхало з Райху і Чехії. Таким чином і в 1940/41 шк. р. некваліфіковані сили (тоді т. зв. допоміжні вчителі) становили майже 30% загалу. Причиною цього стану було й те, що шкільна влада щойно літом 1941 р. згодилася на наші проєкти зорганізувати два 6-тижневі курси для некваліфікованих учителів — у Криниці й Холмі. Після їх закінчення 140 осіб склало іспит зрілости.

Для навчання в українських народних школах не було в той час точних програм, і вчителі мали досить велику свободу в своїй праці. Спочатку великою перешкодою був брак шкільних підручників. Цю прогалину швидким темпом виповнювало Українське Видавництво, яке вже в грудні 1939 р. видало буквар, а до червня 1940 р. — 5 читанок для дальших кляс народних шкіл і рахунки для першої кляси та посібник І. Герасимовича: „Праця учителя в школі". У наступному році видано низку чергових підручників і читанок. Ці підручники мусіли переходити цензуру шкільної влади, яка усунула з них більшість матеріялу, що стосувався до історії України. Чималу помічну ролю відігравав журнал для дітей „Малі Друзі".

Гімназії й учительська семінарія. Розбудова середнього загальноосвітнього шкільництва натрапляла на великі труднощі збоку німецької влади. Заснування українських гімназій було виразною поступкою влади, бо поляки їх не мали. Місцеві комітети зорганізували самотужки т. зв. гімназійні курси — в Белзі, Володаві, Холмі й Ярославі, але влада їх не визнала, і їх треба було закрити. З трудом удалося моїм особистим клопотанням добитися в квітні 1940 р. принципової згоди влади на відкриття двох гімназій, в Ярославі й Холмі, а в серпні — остаточної реалізації тієї обіцянки та добитися заснування вчительської семінарії в Криниці (її осідком мав бути Сянік, але там не було відповідного приміщення). Влада дала також дозвіл на відкриття трьох кількамісячних матуральних гімназійних курсів. Вони відбулися літом 1940 р. в Кракові, а восени в Ярославі й Холмі при тамошніх гімназіях.

Директорами гімназій призначено педагогів: в ярославській гімназії — Євгена Форостину, в холмській — Михайла Білика*), в учительській семінарії — Омеляна Цісика**), двох останніх на мою пропозицію. Вони вже самі в порозумінні з УЦК добирали педагогічний склад, який згодом затвердила влада***).

*) Клясичний філолог, до війни гімназійний учитель у Любліні, пізніше інспектор українських шкіл у Холмі.

**) Колишній директор української учительської семінарії в Стрию.

***) Кваліфікованих педагогічних сил (у протилежність до народних і професійних шкіл) не бракувало.

Гімназія та вчительська семінарія були побудовані на австрійських зразках; гімназії мали по 8 кляс, семінарія — 4, але, покищо, лише перші дві кляси, підготовчу і матуральні курси. Програму для гімназій опрацював учительський збір ярославської гімназії, для учительської семінарії — УЦК; вони містили багато матеріялу з українознавства. Кілька посібників для навчання української історії й літератури видало Українське Видавництво. Стан цих трьох середніх шкіл був у березні 1941 року такий:

Школа	відділів	учителів	учнів*)
Гімназія в Холмі**)	17	19	625 (284)
" в Ярославі	10	14	395 (137)
Семінарія в Криниці	4	12	141 (68)

Треба згадати, що гімназійні курси закінчили 1940 року 258 абітурієнтів. 1941-го року гімназії випустили 71 абітурієнта, матуральний курс при учительській семінарії в Криниці закінчило 29 осіб.

Професійне шкільництво. На відтинку професійного шкільництва німецька влада не то що не робила труднощів, але навіть підтримувала його скорішу розбудову, щоб мати кваліфікованого робітника й фахів-

*) В дужках число дівчат.

**) До гімназії в Холмі вписалося було аж 850 учнів, але частину їх треба було усунути на вимогу влади, як невідповідно підготованих. Розпорядження зменшити число учнів до 500, в чому дівчата могли становити лише 1/5 частину, мені вдалося відхилити.

ця середнього рівня. Перші українські професійні школи були вже в 1939/40 навчальному році, але до справжньої їх розбудови прийшло лише в наступному році, після опрацювання німецькою владою схеми професійного шкільництва в ГГ. За зразками з Німеччини передбачено три типи професійних шкіл: а) т. зв. званево-обов'язкові, до яких ходила молодь лише раз на тиждень (7 годин науки), а в інші дні працювала за своїм фахом; це були школи сільсько-господарські, купецькі й ремісницькі або промислові; б) фахові школи середнього типу: торговельні, ремісницькі та сільсько-господарські, в яких навчання відбувалося щодня й тривало три роки (в сільсько-господарських школах лише 1 рік); до цих шкіл могла ходити молодь після закінчення 7 кляс народньої школи; в) фахові школи вищого типу, в яких наука тривала 1 або 2 роки; вони були відкриті для молоді, що закінчила середню фахову школу й відбула відповідну практику або закінчила гімназію (польського типу, себто 4-клясову) та однорічну практику.

Організація українських професійних шкіл в ГГ натрапляла на великі труднощі через брак кваліфікованих учительських сил. Нечисленних кваліфікованих не приваблювала низька платня, що не вистачала на прожиток. Організація фахових шкіл вимагала від української суспільности великих фінансових коштів, бо влада оплачувала, звичайно, лише учителя, а про все інше, зокрема про устаткування школи часто коштовними і важкими до здобуття технічними приладдями

і верстатами, мусіли подумати організатори шкіл, звичайно, УДК. Врешті, розбудова професійного шкільництва не знаходила зрозуміння в української суспільности, яка досі йшла зовсім однобічно в напрямі розбудови гімназій, а не надавала значення фаховим школам.

УЦК порвав з цією традицією не лише з уваги на неможливість закладати нові гімназії чи учительські семінарії, але також тому, що без професійного шкільництва не можна було створити третього стану, а тим самим здобути український елемент для міста. Вкладено чимало зусиль в організацію професійного шкільництва: ми мали окремих референтів для сільсько-господарського й іншого професійного шкільництва, притягнули до співпраці в його розбудові товариство „Сільський Господар" і фахові секції — купців, ремісників та інженерів, пропагували значення фахових шкіл у пресі та поїздками наших референтів у терен, вкінці підшукали низку вчителів — в тому числі кількох еміґрантів із Чехії й здобули потрібні фонди. Наслідки наших зусиль не були надто великі. Найлегше було організувати званеві сільсько-господарські школи, і їх було порівнюючи багато на Лемківщині та Посянні.*) Щождо середніх фахових шкіл, то найбільше було торговельних (Володава, Біла Підляська, Белз, Грубешів, Ярослав, Сянік) і дівочих (одноріч-

*) Обов'язкові званеві школи не були ще заведені в 1940/41 навчальному році в Люблінській області.

них) шкіл домашнього господарства*), зате не було сільсько-господарських шкіл, а ремісницькі були лише три (хлоп'яча в Холмі і дві дівочі — кравецькі в Перемишлі та Грубешові). Великим досягненням було перебрання в українські руки технічної школи в Холмі. Ця єдина вища фахова українська школа з механічним і комунікаційним відділами та підготовчими клясами з добрими верстатами, мала добре кваліфікованих учителів і 70 учнів. Керівником був інж. Василь Тракало; він одночасно був управителем пов'язаної із згаданою школою ремісницької школи в Холмі (відділи: слюсарський, столярський, електромонтерський) із 175 учнями.

Рівень більшости наших фахових шкіл був низький через брак відповідних учителів та недостатнє устаткування.

У професійних школах вивчали лише фахові предмети, крім того одну годину релігії та 2 години німецької мови тижнево. З трудом ми змогли вести навчання української мови. Доповнення відомостей з українознавства діставала наша молодь частинно в бурсах і куренях молоді. Подаємо статистику українських професійних шкіл за станом на початку 1941 р.:

*) Навесні 1941 р. УЦК улаштував, за згодою німецької шкільної влади, тримісячний курс у Кракові для кандидаток на вчительок цих шкіл Краківської области.

Рід шкіл	число шкіл	число учнів
1. *Званево-обов'язкові*	14	2,973
в тому числі:		
Сільсько-господарські	10	2,822
Купецькі	2	107
Ремісницькі	2	44
2. *Середні фахові*	16	1,051
в тому числі:		
Торговельні	6	577
Ремісницькі	3	248
Домашнього господарства	7	226
3. *Технічно-фахові*	1	70

Українське Учительське Об'єднання Праці. Досить скоро вчительство зорганізувало свої станові клітини в формі учительських секцій при комітетах, тільки восени 1940 р. постала центральна учительська секція при УЦК під проводом Івана Герасимовича. Після перетворення секцій на об'єднання праці учительська секція прийняла назву Українське Учительське Об'єднання Праці (УУОП). Його статут*) німецька влада (головний відділ внутрішніх справ і науки та шкільництва) прийняла до відома в серпні 1941 р., так що УУОП мало напівофіційний характер. УУОП виконувало функції довоєнних крайових станових організацій учителів шкіл народних (Взаємна Поміч Українського Учительства) і середніх (Учительська Грома-

*) Див. додаток VI.

да). До завдань УУОП належали, крім станових справ, співпраця з шкільною владою (проєкти програм, опрацювання підручників) і підвищування кваліфікацій своїх членів через влаштування курсів (також у співпраці з владою) та видавання фахового журналу. УУОП було найкраще поставленим об'єднанням праці завдяки довгій традиції та випробуваним методам праці учительських організацій в краю, а також завдяки вмілому керівництву голови УУОП Герасимовича. Діяльність УУОП проявлялася особливо широко лише в „галицький період" праці УЦК.

Слід ще згадати, що матеріяльне становище учителів було дуже важке. Їхня винагорода за працю, як і всіх службовців, була мала, наприклад, платня початкуючого народного учителя (такими було майже 40 % нашого учительства) становила 130 золотих місячно і не вистачала навіть на найскромніший прожиток. Наші заходи в справі підвищення платень не могли увінчатися успіхом, бо влада навмисне давала всім ненімцям заробітню платню нижче мінімуму існування. Зате вдалося нам перенести частину учителів до вищих груп платень, виклопотати для них (насамперед на Лемківщині) додаткові харчові картки тощо, крім того, поодинокі УДК допомагали учителям власними засобами.*)

*) На час літніх місяців 1941 р. вдалося, завдяки шкільному інспекторові П. Чупрунові, примістити в шкільних будинках у курортних місцевостях Новоторзького повіту кількадесять членів УУОП, які потребували лікування. Всім їм дав УЦК одноразові допомоги в розмірі 150 золотих.

б) Студентські справи і Комісія Допомоги Українському Студентству (КоДУС)

На території ГГ опинилося кілька сотень української високошкільної молоді й абсольвентів середніх шкіл; їх ряди збільшили 1940-го р. абсольвенти гімназійних курсів, пізніше також українських гімназій у Холмі та Ярославі. Таких потенціяльних студентів восени 1940 р. було, за нашими підрахунками, близько 800. В теорії для них були відкриті німецькі високі школи, бо в той час ще не було обмежень студій для українців. У 1939/40 навчальному році такі можливості мали змогу використати лише нечисленні: воєнні події та фінансові труднощі були перешкодою для виїзду до Німеччини. Наші заходи зводилися в той час до видавання посвідок, які заміняли не одному студентові втрачені документи студій і допомагали одержати дозвіл на в'їзд до Райху чи Чехії. Активно ми взялися до проблеми матеріяльної допомоги студентам тільки восени 1940 р.

У вересні того самого року започатковано організацію студентських секцій в терені і перші грошові збірки на користь студентів. В листопаді, за почином ред. В. Глібовицького і моїм, при УЦК створено Комісію Допомоги Українському Студентству (КоДУС). Його завданням, з'ясованим у правильнику, було дати матеріяльну та моральну допомогу українській студіюючій молоді, уможливити їй студії, а також спеціялізацію у вибраній ділянці знання. КоДУС складався з

голови, призначеного провідником УЦК, і з 4-5 членів, якими були, між іншим, керманичі відділів фінансового, опіки над молоддю та родиною, референт КоДУС-у при УЦК і службовець канцелярії КоДУС-у. Першим головою КоДУС-у був о. д-р Іван Гриньох, до війни душпастир студентів у краю, і він виконував ці функції аж до вибуху війни з большевиками. Першим референтом КоДУС-у був студент Петро Мельник. Далі створено Комісії ДУС при УДК і делеґатурах; їх завданням було організувати допомогу студентам, реєструвати їх і затверджувати їхні прохання на стипендії.

Приблизно в той самий час виникла референтура Допомогового Фонду Українському Студентству (ДоФУС) при централі Українського Національного Об'єднання (УНО) в Берліні. Його діяльність охоплювала Райх і Чехію. У грудні 1940 р. УЦК і УНО порозумілися в справі співпраці щодо допомоги студентам, при чому спільним диспозиційним осередком допомогової дії став КоДУС у Кракові з тим, що до нього увійшов також представник ДоФУС-у з Берліну*).

*) Порозуміння між КоДУС-ом і ДоФУС-ом підписали 20. 12. 1940 р. полк. Т. Омельченко, голова УНО, я та делеґат ЦеСУС-у Кость Мельник. Спершу гармонійна співпраця обох установ почала псуватися весною 1941 р., головно тому, що представник ДоФУС-у д-р Панченко-Юревич не дотримувався порозуміння і часто розглядав справи студентів, керуючись партійними симпатіями; наслідком цього КоДУС плянував навіть створити у Райху свою окрему референтуру. Війна з большевиками і виїзд більшости студентів до рідного краю створили нову ситуацію і згодом, у грудні 1941 р., дійшло до нового, на цей раз тривалішого порозуміння між УЦК і УНО (див. том 2).

КоДУС співпрацював і з Національним Союзом Українських Студентських Організацій в Німеччині (НаСУСОН з осідком у Берліні), що об'єднував льокальні студентські організації на терені Німеччини й Чехії.

До ведення технічних справ КоДУС мав свою канцелярію. Засяг діяння КоДУС-у постійно зростав залежно від поширення допомоги студентам, встановлення зв'язків з українськими студентськими організаціями, подання студентам інформацій і т. д. Зроблено картотеку стипендіятів і тих, які не мали стипендій, а також початкуючих або тих, що могли б стати студентами. Щоб спонукати громадянство до жертвенности на користь студентського фонду, ведено пропаґанду за допомогою преси, летючок, закликів, поїздок в терен з доповідями тощо; очевидна річ, що чимало зробили для цього і наші УДК. Знову ж студентів заохочувано до студій, вказуючи на добрі ще тоді умовини студій у Німеччині та на їхнє значення для нації. Матеріяльна допомога студентам була потрійна: 1) стипендії, себто постійна щомісячна допомога впродовж триместра, 2) одноразова допомога в надзвичайних випадках, 3) короткотермінові позики. Крім того, допомога студентам виявлялася заходами перед владою в пашпортових і девізових справах, інформаціями в справі студій, порадами у виборі фаху (м. ін., спеціяльні доповіді для учнів вищих кляс обох українських гімназій).

При розподілі стипендій і допомог КоДУС керувався такими критеріями: 1) моральна вартість сту-

дента як українця (на підставі громадської опінії та студентської установи); 2) здібність студента або попередні успіхи в студіях; 3) його дотеперішня суспільна праця; 4) фах, вибраний студентом; 5) заавансованість у студіях; 6) матеріяльне становище студента та його батьків.

Справа допомоги студентам знайшла зрозуміння в українського громадянства як в ГГ, так і в Німеччині. За перші три місяці діяльности КоДУС-у (по 15. 3. 1941) в ГГ зібрано 33.681 золотих, до чого ще треба додати одноразову дотацію УЦК в розмірі 20.000 зол. так що разом КоДУС мав до диспозиції 53,681 зол. Приблизно половину такої суми дали заходи ДоФУС-у при УНО. Завдяки цьому вже в зимовому триместрі (I-III 1941) можна було призначити 50 стипендій (34 при УЦК і 16 при УНО)*). В наступні місяці пожертви на студентський фонд збільшилися (за час від 1. 1. 1941 до 18. 7. 1941 в ГГ і в Райху зібрано 151.511 золотих), а одночасно число стипендіятів у літньому триместрі 1941 р. досягло 142 осіб. Найбільше наших стипендіятів студіювало в Берліні, інші у Відні, Празі (в німецькому університеті, деякі одночасно в Українському Вільному Університеті), Ґрацу, Данцігу й ін. Переважно студіювали медицину й дентистику, техніку, право й економічні науки, торгівлю, також гуманістику, музикологію тощо.

*) Висота стипендій становила щомісячно для студіюючих у Берліні 130 марок (260 золотих), у Відні та Ґрацу — 110 марок (220 золотих), у Празі — 80 марок (160 золотих), а в інших містах 110 марок (220 золотих). Стипендіяти зобов'язувалися по закінченні студій працювати серед української спільноти та віддячитися їй за набуте знання. По одержаині платної праці вони мали видану їм допомогу повернути тій установі, що вестиме в той час акцію допомоги студентам.

Поважне число українських студентів користувалося стипендіями Німецької Академічної Служби Виміни (Deutscher Akademischer Austauschdienst), а саме з т. зв. фонду ім. Александра Губмольдта. На літній триместр 1941 р. було призначено 70 стипендій українським студентам, які вже студіювали в Німеччині, а 30 — тим, що ще перебували в ГГ*). Таким чином, число українських стипендіятів у Німеччині і Чехії становило 250 на всіх близько 400 студентів. Німецькі академічні чинники оцінювали позитивно працю наших студентів і ставили їх вище пересічного рівня студентів ненімецьких. На жаль, праця помітно послабла в 1941 р., коли більшість наших студентів поринула в безплідну боротьбу між обома відламами ОУН**). Напередодні війни з совєтами значна частина українських студентів покинула з наказу своїх партійних проводів студії та переїхала до ГГ.

*) У виклопотанні цих стипендій чималі заслуги поклав Український Науковий Інститут у Берліні, передусім проф. І. Мірчук і проф. З. Кузеля.

**) Боротьба за опанування проводу в українських студентських організаціях була ведена гострими, не завжди відповідними методами, що змусило німецькі чинники втручатись у внутрішні справи українського студентства. Занурбовані про долю української високошкільної молоді українські вчені звернулися до неї з закликом, що починався словами: „Будьте гідні тих надій і сподівань, що їх покладає на вас українське громадянство!" (Див. додаток ч. XI). — Про українське студентство в Німеччині й Чехії докладніше в 2-му томі цієї праці.

в) Наука

На території корінної Польщі жило до війни невелике число українських учених, професорів університетів у Кракові (Іван Зілинський, Богдан Лепкий) і Варшаві (Мирон Кордуба та інші) і діяв у Варшаві поважний науково-дослідний осередок — Український Науковий Інститут. Цей останній перестав існувати з вибухом війни: німці його зліквідували, а багату бібліотеку (вона не потерпіла під час війни) вивезено невідомо куди; учені, які працювали в інституті, виїхали до Праги (директор Інституту проф. Андрій Яковлів і генеральний секретар проф. Роман Смаль-Стоцький), інші роз'їхалися*). Серед утікачів з Галичини були також деякі українські науковці на чолі з проф. Іваном Раковським, останнім головою Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

У ГГ не було спочатку сприятливих умовин для української наукової праці. Насамперед треба було дати українським науковцям працю, наближену до їх спеціяльности й узагалі уможливити їм прожиття. Як одне, так і друге вони знайшли частинно в Українському Видавництві у Кракові. Деякі з них працювали безпосередньо в його редакційному відділі, інші укладали шкільні підручники та шкільні програми навчання, писали до журналів статті або займалися науково-популярними працями. Бібліотека Українського Видавництва була єдиною, хоч і скромною українською науковою книгозбірнею в ГГ. Науковці зорганізувалися в окрему секцію, згодом у *Наукову Раду,* яку очолював *проф. І. Раковський.* Її діяльність полягала в улаштовуванні доповідей і реєстрації наукових працівників. Все це були лише паліятиви наукової роботи. Справжнім науковим верстатом праці міг бути тільки Науковий Інститут, який плекав би українознавство в широкому цього слова розумінні. Його потреба була тим більша, що після зайняття большевиками Західньої України перестало діяти найстаріше й найповажніше вогнище української вільної науки — Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, а Український Вільний Університет у Празі не міг виявляти вже кілька років поважнішої діяльности. Тому, що відновити діяльність Українського Наукового Інституту в Варшаві було неможливо, я опрацював проєкт *Інституту Українознавства* і робив заходи, щоб влада такий інститут заснувала. Весною 1941 р. ці заходи увінчалися успіхом, бо ген.-губернатор дав згоду на заснування Інституту Українознавства з осідком у Кракові. Це мала бути науково-дослідна установа, фінансована урядом ГГ, з публікаціями, з доповідями як суто науковими, так і для широкої публіки тощо; особливим її завданням мали бути досліди над українськими землями в ГГ. Статути Інституту, його персональний склад, бюджет, а навіть приміщення були вже

*) У вересні 1939 р. помер перший директор Інституту і його організатор, визначний учений, проф. Олександер Лотоцький.

готові, але війна з Совєтами відсунула реалізацію інституту, а згодом спротив Берліну перекреслив узагалі цю проблему.*)

Вже в той період діяльности УЦК ми допомагали фінансово, хоч у невеликій мірі, Українському Вільному Університетові у Празі; значнішою стала ця допомога пізніше. Щождо Українського Технічно-Господарського Інституту в Подєбрадах, то УЦК допомагав поширити коло його студентів позаочного сектора в ГГ і виклопотати дозвіл на пересилання грошей за студентські оплати з ГГ до Чехії.

*) Інститут мав мати близько 10 катедр з різних галузів українознавства в найширшому значенні цього слова — історії, мови, літератури, етнографії, історії права, історії культури, географії, природи, народного господарства. Професорами мали бути учені, що жили в ГГ і в Чехії, м. ін. Д. Дорошенко, І. Зілинський, В. Кубійович, Б. Лепкий, І. Раковський, В. Садовський, А. Яковлів й ін. Інститут мав мати також кількох доцентів. На виразну вимогу німецької влади я мусів би очолювати інститут.

РОЗДІЛ VII

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА Й ВИХОВАННЯ

Позашкільною освітою та вихованням займалися два відділи УЦК, культурної праці й опіки над молоддю та родиною. Завданням першого з них була, на зразок т-ва „Просвіта", культурно-освітня діяльність, другого — виховання молоді. У практиці праця обох відділів перехрещувалася, бо об'єктом їхньої діяльности була здебільша та сама молодь віком від 14 до 24 чи навіть 28 років. Вона була рівночасно найактивнішим елементом у низових клітинах відділу культурної праці — в „Українських Освітних Товариствах" (УОТ). Додаймо до того, що клітини молоді — курені молоді були гуртками в УОТ, бо на окрему організацію німецька влада не дала дозволу.

а) Діяльність відділу Культурної Праці

До червня 1940 року. До затвердження владою статутів УОТ в липні 1940 р. і до створення, як їх надбудови, відділу культурної праці, наша централя не виявляла великої діяльности на відтинку позашкільної освіти. Її зв'язок з різними культурно-освітніми клі-

тинами на низах (на початку 1940 р. їх було вже до 500) був слабий. Маємо на думці читальні „Просвіти", які діяли ще 1939 р., москвофільські читальні ім. Качковського (головно на Лемківщині), що тоді українізувалися, а на Холмщині й Підляшші — „Рідні Хати", колись зліквідовані польською владою, а тепер відновлені. Діяльність цих низових клітин, зокрема новопосталих, була скромна, бо бракувало їм досвіду в праці, бібліотек, допомоги з центру. Важливою подією в цьому першому періоді діяльности був культурно- освітній з'їзд у Кракові, де висунено низку домагань щодо потреб позашкільної освіти й виховання та їх розбудови.

Праця централі. Поважніша праця централі розпочалася в червні 1940 р., коли позашкільну освіту зосереджено в окремому відділі, що його перебрав мґр Микола Дужий*). Правною підставою існування відділу культурної праці стали „Перші напрямні для відділу культурної праці при УЦК в Кракові", видані 11 липня 1940 р.**) Автором „Перших напрямних" був мґр Дужий; їх затвердила німецька влада з невеликими змінами. Обширний, вдало зредаґований та елястичний статут давав широкі можливости виховної, культурної та освітньої праці. Пригадуємо форму ор-

*) М. Дужий, в 1930-39 рр. секретар Головного Виділу т-ва „Просвіта" у Львові, працював в УЦК до половини червня 1941 р., коли перед грядущими подіями на сході відійшов на власне бажання. Був одним із найкращих діячів УЦК.

**) Див. додаток ч. IV.

ганізації: одноступневі, організаційно незалежні одне від одного Українські Освітні Товариства (УОТ) з двоступневою надбудовою, базованою на провідницькому принципі, а саме з референтурами культурної праці в УДК та відділом культурної праці в УЦК. У практиці УОТ були єдиними леґальними низовими клітинами, які могли об'єднувати всіх українців, проводити широку культурно-освітню працю, творити різні гуртки, вести курси, влаштовувати імпрези. Лише під претекстом УОТ можна було організувати жіночі гуртки й курені молоді; при УОТ створено також дитячі садки.

Маючи вигідну юридичну базу і великий досвід у просвітянській роботі, мґр Дужий послідовно приступив до праці*). Після ліквідації (німецьким розпорядком з 25. 8. 1940 р.) всіх українських культурно-освітніх товариств, що існували до того часу, негайно довелося переорганізовувати їх на УОТ й перебрати їх майно. Згодом треба було з'ясувати низовим клітинам зміст праці та дати їм ряд практичних порад, відбути вишкільні курси для низових працівників, подбати про бібліотеки тощо.

Щождо методики освітньої праці, то ми вживали випробуваних метод товариства „Просвіта". Можливо, що вони були подекуди застарілі, але тоді, в часи

*) Склад відділу культурної праці був нечисленний: крім мґр-а Дужого, в ньому працювали всього 2 особи — заступник керманича о. Зиновій Нарожняк і секретар п-і Марія Біляк, пізніше мґр Осип Дачкевич.

війни та ще й на окраїнах, ми не могли собі дозволити на будь-які експерименти.

Напрямні праці УОТ, зредаґовані мґр-ом Дужим, а під час його відсутности о. Нарожняком, оголошувано у „Віснику УЦК" (разом 17 статтей). Це був методичний порадник для референтів культурної праці в УДК і делеґатурах та для проводів УОТ. В них подавано календар зайнять на кожний місяць*), вказівки, як улаштовувати різні імпрези та свята, до технічних і юридичних порад включно (наприклад, до якої установи зголошувати імпрези і в якій формі) тощо. Самозрозуміло, подавано також матеріял праці або вказівки, де його можна дістати. Зокрема видано накладом 1.000 примірників на циклостилі програми й матеріяли до імпрез: „Перший листопад" (сконфіскований владою), „Тарас Шевченко", „Писанка УОТ", „Українське море" (сконфісковано)**). Щоб улегшити працю бібліотекарям, виготовлено для них порадник (на підставі посібника, виданого 1938 р. у Львові т-вом „Просвіта"), інвентар бібліотеки УОТ і книги

*) Для прикладу подаємо календар на травень: Гаївки, День Української молоді, День українського моря (на пам'ять 29. 4. 1918 р., коли Чорноморська фльота підняла українські прапори і стала на службу Української Держави), День української матері й дитини, роковини смерти Коновальця, Петлюри, Франка. Самозрозуміло, поодинокі УОТ вибирали з тих можливостей лише деякі. День української матері й дитини (11. 5.) був пов'язаний з підготовою дитячих садків.

**) На прикладі, які саме видання, призначені для УОТ, конфісковано, видно, яку небезпеку бачила влада у плеканні серед українських мас українських державницько-національних ідей.

визичень. Відділ культурної праці не забував про формуляри звітів для низових клітин, про друк посвідок для членів УОТ, про печатки УОТ... Можна сміло твердити, що цей відділ давав із усіх відділів УЦК найбільше конкретних матеріялів для низових клітин і намагався облегшити їм діяльність, навіть в різних технічних дрібницях*). З весни 1941 р. відділ культурної праці розпочав видавати місячник „Досвітні Вогні" (на циклостилі).

Справа розбудови орґанізації та праці УОТ була однією з головних тем обласних нарад в Замості й Криниці в січні 1941 р. (заклик: в кожній українській місцевості УОТ; кожний українець стає членом УОТ). Вслід за цим відділ культурної праці організував двотижневі *вишкільні курси* для культурно-освітніх працівників, себто для референтів культурної праці в УДК, їх заступників у делеґатурах і культурно-освітніх організаторів. Вони відбулися в лютому в Замості для Холмщини й Підляшшя, в березні — в Сяноці для Лемківщини; в них узяло участь близько 60 осіб.

Початково більшість УОТ не мала *бібліотек*. Щоб виповнити цю велику прогалину, складено спільно з Українським Видавництвом списки трьох родів бібліотек, скомплектованих із книжок з видавництва Я.

*) Такий підхід був правильний, бо наші клітини були слабі й потребували не лише доручень, але насамперед конкретних вказівок і матеріялів до ведення праці. Не завжди дотримувалися такої методи керманичі інших відділів.

війни та ще й на окраїнах, ми не могли собі дозволити на будь-які експерименти.

Напрямні праці УОТ, зредаґовані мґр-ом Дужим, а під час його відсутности о. Нарожняком, оголошувано у „Віснику УЦК" (разом 17 статтей). Це був методичний порадник для референтів культурної праці в УДК і делеґатурах та для проводів УОТ. В них подавано календар зайнять на кожний місяць*), вказівки, як улаштовувати різні імпрези та свята, до технічних і юридичних порад включно (наприклад, до якої установи зголошувати імпрези і в якій формі) тощо. Самозрозуміло, подавано також матеріял праці або вказівки, де його можна дістати. Зокрема видано накладом 1.000 примірників на циклостилі програми й матеріяли до імпрез: „Перший листопад" (сконфіскований владою), „Тарас Шевченко", „Писанка УОТ", „Українське море" (сконфісковано)**). Щоб улегшити працю бібліотекарям, виготовлено для них порадник (на підставі посібника, виданого 1938 р. у Львові т-вом „Просвіта"), інвентар бібліотеки УОТ і книги

*) Для прикладу подаємо календар на травень: Гаївки, День Української молоді, День українського моря (на пам'ять 29. 4. 1918 р., коли Чорноморська фльота підняла українські прапори і стала на службу Української Держави), День української матері й дитини, роковини смерти Коновальця, Петлюри, Франка. Самозрозуміло, поодинокі УОТ вибирали з тих можливостей лише деякі. День української матері й дитини (11. 5.) був пов'язаний з підготовою дитячих садків.

**) На прикладі, які саме видання, призначені для УОТ, конфісковано, видно, яку небезпеку бачила влада у плеканні серед українських мас українських державницько-національних ідей.

визичень. Відділ культурної праці не забував про формуляри звітів для низових клітин, про друк посвідок для членів УОТ, про печатки УОТ... Можна сміло твердити, що цей відділ давав із усіх відділів УЦК найбільше конкретних матеріялів для низових клітин і намагався облегшити їм діяльність, навіть в різних технічних дрібницях*). З весни 1941 р. відділ культурної праці розпочав видавати місячник „Досвітні Вогні" (на циклостилі).

Справа розбудови орґанізації та праці УОТ була однією з головних тем обласних нарад в Замості й Криниці в січні 1941 р. (заклик: в кожній українській місцевості УОТ; кожний українець стає членом УОТ). Вслід за цим відділ культурної праці організував двотижневі *вишкільні курси* для культурно-освітніх працівників, себто для референтів культурної праці в УДК, їх заступників у делеґатурах і культурно-освітніх організаторів. Вони відбулися в лютому в Замості для Холмщини й Підляшшя, в березні — в Сяноці для Лемківщини; в них узяло участь близько 60 осіб.

Початково більшість УОТ не мала *бібліотек*. Щоб виповнити цю велику прогалину, складено спільно з Українським Видавництвом списки трьох родів бібліотек, скомплектованих із книжок з видавництва Я.

*) Такий підхід був правильний, бо наші клітини були слабі й потребували не лише доручень, але насамперед конкретних вказівок і матеріялів до ведення праці. Не завжди дотримувалися такої методи керманичі інших відділів.

Оренштайна і з видань Українського Видавництва*). Їх набували поодинокі УОТ по приступних цінах та на вигідних сплатах ратами. За допомогою оголошень у „Віснику УЦК" та в „Краківських Вістях" при нагоді свята книжки та поїздок у терен, відділ культурної праці провів пропаґанду за поширення цих бібліотек, що принесло значні успіхи. Для 60 найбідніших і найменше свідомих та національно загрожених сіл УЦК закупив їх із власних фондів. У перші місяці 1941 р. 383 УОТ (себто майже половина всіх) закупили чи дістали даром бібліотеки, що, самозрозуміло, пожвавило працю.

Референтура культурної праці в УДК. Посереднім ланцюгом між відділом культурної праці й УОТ були його референтури при УДК та підреферанти при делеґатурах. Вони за допомогою своїх помічників — культурно-освітніх організаторів, здійснювали в терені завдання відділу культурної праці, користуючись напрямними і вказівками централі та календарем праці на кожний місяць, що були оголошувані у „Віснику УЦК", засновували УОТ та наладнували в них роботу. Деякі з референтів культурної праці в УДК та в делеґатурах виконували свої функції безкоштовно, інші були платними службовцями УДК. В загальному у терені працювали 53 платні культурно-освітні організатори, так що всі УДК (за вийнятком кількох, зовсім малих у корінній Польщі) та більші делеґатури мали 1-3 платних культурно-освітніх працівників.

*) Про Українське Видавництво писатимемо згодом, але тут вже треба згадати, що без його діяльности не була б можлива масова культурно-освітня праця на окраїнах. Спеціяльно для потреб УОТ були, наприклад, видані матеріяли для влаштування свят на пошану Т. Шевченка й І. Франка („Поклін Шевченкові", „Поклін Франкові").

Для здійснення своїх завдань референти й підреферанти культурної праці підтримували тісний зв'язок з тереном, відбували поїздки з організаційною та інспекційною метою, а пізніше, коли зросло число УОТ і не було можливостей відвідати кожне з них, влаштовували *відправи**) проводів УОТ, а навіть вишкільні курси. Зв'язок з тереном підтримували вони також за допомогою обіжників, рефератів та висилки програм імпрез. Підреферентура у Варяжі почала навіть видавати на циклостилі власний журнал для УОТ свого терену, однак, німецька влада заборонила його.

Українські освітні товариства. Низовими клітинами, а водночас самим тереном діяння відділу культурної праці були УОТ. Мережею УОТ-в покрито весь терен ГГ, і вони відіграли велику національно-освідомну ролю серед місцевого українського населення. В кінці березня 1941 р. організація УОТ виявляла такий стан:

Область	*Число*
Краківська	357
Люблінська	449
Варшавська й Радомська	2
Разом	808

*) Звичайно відправи були пов'язані з імпрезами, в яких брали участь усі УОТ даного району; це були виступи хорів, виставки народного мистецтва тощо.

Всі УОТ об'єднували 42.045 членів, в тому числі 12.791 жінку. До кінця червня 1941 р. число УОТ зросло до 885 і приблизно до 46.000 членів. Таким чином близько 90 % місцевостей з українським населенням мало УОТ, одне УОТ припадало на 610 українців (без калакутів), 8,5 % всього українського населення і 13 % у віці понад 14 років належало до УОТ*) Подаємо кілька статистичних даних (стан з кінця березня 1941 р. або за пів року діяльности):

Якщо мова про приміщення, то лише 54 УОТ мали свої домівки, 244 поміщались у шкільних, 91 у громадських будинках, 104 у приватних домах і 315 у церковних, кооперативних та інших приміщеннях. Майно УОТ оцінювалося приблизно на 1 міль. золотих довоєнної вартости. Касові прибутки УОТ-в за час до 31. III. 1941 р. становили 184.617 золотих, витрати 133.141 золотих**). Приблизно 2/3 УОТ мали власні бібліотеки, з понад 110 тисячами книжок, число читачів становило понад 20.000. Самоосвітніх гуртків зорганізовано 119, вони об'єднували 2.586 членів і відбули 980 сходин. Діяли 423 театральні гуртки, які влаштували 1.090 театральних вистав. Було 280 хорових гуртків з 4.848 хористами. У домівках УОТ відбулося 1.506 доповідей, 1.272 товариські сходини та 546 інших імпрез.*) Крім того, влаштовано 204 курси для неграмотних із 3.120 учасниками та чимало інших курсів.

В загальному наслідки нашої культурно-освітньої праці треба вважати задовільними, беручи до уваги, що вона в більшості УОТ тривала ледве півроку та натрапляла на різного роду перешкоди: матеріяльна нестача, ба навіть нужда деяких українських теренів у ГГ, примусовий виїзд на працю до Німеччини найактивнішого та найсвідомішого молодого елементу**), брак домівок, опалу і світла, важкі воєнні умовини життя і праці, брак фахово вишколених працівників у культурно-освітній ділянці в терені, врешті пливкість організаційного апарату, яким розпоряджали референтури культурної праці при УДК і делеґатурах. Все ж

*) Для порівняння подаємо числа для Галичини (приблизно): одне культурно-освітнє товариство (читальня т-ва „Просвіта", т-во ім. Качковського, „Скала" тощо) припадало на 1.000 українців; ці т-ва об'єднували близько 11 % всього українського населення.

**) Джерелами прибутків УОТ були членські внески (30 до 50 грошів місячно), прибутки з імпрез, пожертви тощо. Двічі на рік УОТ робили масові збірки на культурно-освітні цілі: „Коляду" і „Великодню Писанку". Половину прибутків із збірок і третину з усіх інших прибутків передавали УОТ на організаційно-культурний фонд УЦК, який служив, між іншим, для зміцнення культурно-освітньої праці в краю, там, де вона була найбільш необхідна.

*) На важливіші імпрези для громадянства (наприклад, „День української книжки", Шевченківські свята тощо) треба було мати дозвіл від окружних старостів, які звичайно в таких справах зверталися до своєї зверхньої влади. Тому ми намагалися дістати дозволи на деякі імпрези центрально, себто для всіх УОТ. Тоді треба було подати точну програму імпрези та зміст поодиноких точок. Як правило, дозволи ми діставали.

**) Чимало до цього спричинилися польські чинники, там, де в їх руках була місцева адміністрація й самоврядування. Як засіб оборони, ми подали владі список осіб, потрібних до праці в наших низових клітинах — УОТ, куренях молоді й кооперативах і прохали не вивозити їх на роботи.

таки досить значні успіхи в культурно-освітній праці треба завдячувати природному нахилові українського народу до освіти та жертвенній праці його культурно-освітніх робітників, зокрема молоді. Перший рік діяльности відділу культурної праці був насамперед періодом організації мережі УОТ; на поглиблення змісту праці ще не було часу.

Зрозуміло, що найвищий рівень виявляла культурно-освітня праця там, де вона була ведена вже до війни за допомогою читалень „Просвіти", себто в Белзчині, Чесанівщині, Перемищині, менше в Ярославщині й Сяніччині. Небагато відставала Грубешівщина; взагалі, не було УДК, де не було б позитивних осягів просвітянської роботи. Звичайно, досягнення залежали від підготови та снаги культурно-освітніх працівників даного району*).

В містах, зокрема тих, де жило більше української інтеліґенції, часто скупчувалося коло УОТ чи теж УДК і скромне мистецьке життя — насамперед у Кракові, але також у Варшаві, Сяноку, Ярославі, Холмі. УЦК в перший період своєї діяльности не присвятив

*) Серед цілого ряду їх згадаю для прикладу Володимира Пришляка, ідейного працівника на Лемківщині, вчителя в глухому селі Паитна, організатора одного із кращих реґіональних хорів і заслуженого референта культурної праці в УДК Ясло. Знаючи його організаторські здібності, ми пропонували йому перейти до централі, але він відмовився, бо хотів працювати на Лемківщині, яку гаряче й віддано полюбив. Трагічна була доля Пришляка! Коли літом 1941 р. виїхав до Галичини, щоб відвідати свою матір на селі, згинув з рук своїх партійних противників.

належної уваги мистецтву; зовсім інакше було пізніше у „львівський період".*)

Жіночі секції. При УОТ діяли жіночі секції. Їх надбудовою були Окружні Жіночі Секції при УДК і Головна Жіноча Секція при УЦК. Це була єдина можлива форма діяльности жіночих організацій, бо на окрему організацію на зразок довоєнного Союзу Українок німецька влада не хотіла дати дозволу. Та цим не знеохочувалося українське жіноцтво і в своїх секціях виконувало поважну харитативну й освітню роботу та в багатьох місцевостях взяло на себе велику частину суспільної діяльности. Наприклад, майже цілком взяло на себе жіноцтво організацію дошкілля, ула-

*) Єдиним професійним хором був відомий Український Національний Хор у Варшаві під диригуванням Володимира Божика. Хор виступав не лише в більших українських скупченнях у ГГ, але також в ряді міст Німеччини (наприклад, у Берліні, Мюнхені) і міг похвалитися гарними успіхами. До кращих аматорських хорів належав чоловічий хор „Сурма" в Кракові під орудою Богдана П'юрка, хор „Боян" в Сяноці під проводом Іваненка та ін.

Професійним театром був лише театр Н. Обідзінського в Холмі, він об'їздив Холмщину й Підляшшя.

Високомистецькими були виступи мистця-рецитатора Юліяна Ґеника-Березовського — також у Берліні та Празі.

До вдалих імпрез з ділянки народного мистецтва належали, між іншим, Вечори Української Ноші, влаштовувані заходами жіноцтва в Сяноці, Ярославі й ін. (чималі заслуги в тому інж. Лідії Бурачинської).

Щождо музейництва, то на території ГГ існував лише один український музей — Музей Лемківщини в Сяноці, директором якого був мистець Лев Ґец. Щоправда, німці об'єднали наш музей із польським і вважали його своєю власністю, але він залишився під тою самою управою. Слабі початки реґіональних музеїв існували в Ярославі й Холмі.

штовувало вечори української ноші й інші імпрези з ділянки народного мистецтва. Як до війни, творили жінки Секції Господинь при „Сільському Господарі". Працею жіночих секцій у централі керували відомі громадські діячки: Марія Білякова і д-р Харитя Кононенко, яка пізніше, восени 1943 р. впала жертвою німецького терору в Рівному на Волині.

Головними труднощами праці жіноцтва був брак досвідчених організаторок у терені. Лише частково усунув цей недолік вишкільний курс для організаторок жіноцтва, влаштований Головною Жіночою Секцією взимі 1940/41 р. в Кракові (його закінчило 29 жінок). На 31. 3. 1941 року існувало 187 жіночих секцій і вони об'єднували 5.460 жінок. Для полегшення праці в терені Головна Жіноча Секція видала низку рефератів (на циклостилі), в яких з'ясовані різні ділянки праці жіноцтва, випустила матеріяли для святкування пам'яти визначних українських жінок (наприклад, Лесі Українки, Ольги Басарабової й інших) тощо.

б) Виховання молоді й фізичне виховання

Умови праці й завдання. Національно-суспільне й фізичне виховання молоді належало від початку існування нашої централі до її найважливіших завдань. Воно мало на меті пробудити чи зміцнити національну свідомість молоді на тих окраїнах, на яких молодь була найбільше загрожена польонізацією, а національне виховання було занедбане або його і зовсім не було. Праця УЦК на відтинку молоді — це була боротьба

за душу молодого покоління, себто за національне обличчя наших окраїнних земель у майбутньому. Ці завдання ми намагалися реалізувати від самого початку. Після прийняття форми УЦК і створення в його рамках відділу опіки над молоддю й родиною, цей відділ займався далі справами виховання молоді й фізичного виховання, пізніше також т. зв. Українською Службою Батьківщині, натомість справу опіки над родиною залишив відділам суспільної опіки, культурної праці й жіночим секціям.

За весь час своєї діяльности відділ опіки над молоддю поставив собі за завдання охопити своїм виховним впливом загал молоді від наймолодшого до можливо найстарішого віку та створити єдину організацію української молоді, яка охоплювала б усебічно її життя. Умови праці були трудніші, ніж будь-якого іншого відділу УЦК. Керманичів цього відділу запалювала ідея створити масову організацію молоді з всебічними виховними завданнями, але для цього в нас було замало досвіду, людський матеріял, серед якого і над яким доводилося працювати, був дуже важкий, нам бракувало виховників-інструкторів, ми натрапляли на мале зрозуміння збоку старшого громадянства, чимало труднощів ми мали від німецької влади, врешті — виховна праця перехрещувалася з політичним вихованням молоді, що вабило деяких наших працівників, здебільша активних членів ОУН.

Виховними проблемами молоді займалися в Галичині різні організації — „Пласт", „Каменярі", „Ор-

ли"; молодь належала до таких фізкультурних і спортових організацій, як „Сокіл", „Луг", „Український Спортовий Союз". Проблеми позашкільного виховання існували в програмах „Просвіти", „Рідної Школи", „Рідної Хати", „Союзу Українок", „Сільського Господаря", кооперації та ін. При деяких товариствах діяли секції молоді; „Сільський Господар" мав гуртки т. зв. „Хліборобського Вишколу Молоді". Самовихованню надавали значення студентські організації. Праця цих різних товариств не була скоординована, на виховання молоді були різні погляди, а інструкторів було обмаль.

Вся ця виховна праця над молоддю була майже невідома на українських окраїнах, що увійшли до складу ГГ. Лише на території Перемищини, Белзчини, Чесанівщини, рідко Сяніччини й Ярославщини існували гнізда „Сокола" і „Лугів", клітини „Українського Спортового Товариства" й молодечі секції інших товариств. Подекуди були по наших селах т. зв. охотничі пожежні сторожі, а на Холмщині й Підляшші—клітини польської реґіональної організації молоді т. зв. „Молоде Село", до яких іноді належала й українська молодь. Таким чином молодь, над якою доводилося нам працювати, ділилася на дві групи: одну з повною національною свідомістю (на північно-західніх окраїнах Галичини і на Перемищині, враз із еміґрантським елементом з Галичини й Волині) та другу на Холмщині і Лемківщині, яка становила сирий матеріял, бо часто не знала навіть української мови і свого минулого, а

навіть не вживала назви „українець". Праця серед такої маси мусіла йти від самих основ, мусіла брати до уваги ті специфічні умови, серед яких досі ця молодь жила. При відповідному підході вона давала все таки гарні результати й запоруку повної зміни національного обличчя окраїн. Щоб серед тієї молоді успішно працювати, треба було відповідних інструкторів, які не лише знали б виховні методи, але й ті специфічні заходи, яких треба було вживати на Холмщині й Лемківщині. Тому найважливішим завданням централі було давати вказівки для виховної праці в терені й підготовляти відповідних працівників.

Перший період діяльности. Уже в перші місяці після відходу поляків свою діяльність відновила більшість „Соколів", „Лугів" і спортових товариств та постав ряд т. зв. відділів виховання молоді — на початку 1940 р. їх було близько 200 — заснованих головно українською націоналістичною молоддю, що працювала по школах і в українських комітетах. Цей спонтанний гін української молоді до організованого життя все ж таки не був виявом широких мас сільської молоді (може, за вийнятком Белзчини, Перемищини), а тільки вислідом великої аґресивности й енерґії молоді з Галичини, що за всяку ціну, звичайно не рахуючись із можливостями холмського чи лемківського села, будувала організоване життя. Маси сільської молоді — хоч дали себе втягнути в ці досить примітивно зорганізовані лави — все ж таки назагал стояли осторонь.

Працею відділу молоді керував у централі з самого початку мґр Ярослав Рак, колишній пластовий діяч, а після його відходу в серпні 1940 р. (причиною був конфлікт з німецькою владою) інж. Володимир Татомир, до війни просвітній діяч. Ці обидва керманичі вклали багато праці, енерґії, посвяти й серця в працю над молоддю. Працівниками відділу були м. і. до початку 1941 р. В. Безхлібник (для справ новиків) і Михайло Палідович та Петро Поліщук (для справ юнацтва), а коли вони виїхали на студії до Німеччини, їх замінили Остап Каратницький (національно-суспільно-виховні справи), Данило Березовський (фізичне виховання), Євген Целевич (мандрівництво й таборування) і Володимир Янда (Українська Служба Батьківщині).

До часу остаточного оформлення УЦК провід відділу звернув головну увагу на організаційне охоплення молоді у Відділи Виховання Молоді та видання перших напрямних праці. Підкреслювалося національно-суспільне виховання та фізкультуру. Літом 1940 р. зорганізовано п'ять місячних відпочинкових таборів — 4 для новиків (в Рогізному й Окшеві на Холмщині, в Києвці на Підляшші й Гелюші на Ярославщині) та один для юнацтва в Турковичах на Грубешівщині (188 хлопців і 158 дівчат). Ці табори продовжували традицію пластових таборів на Соколі, Підлютому й Остодорі в Галичині. Складено також правильник клітин молоді, в терені зорганізовано відправи референтів молоді при комітетах, а також розпочато влаштовування імпрез п. н. „Свято Молоді", як перших прилюдних та ширшого загальнонаціонального характеру імпрез на цих землях. Число клітин молоді досягло до 282; до складу їх треба зарахувати кільканадцять пожежних сторож.

Другий період діяльности. Після заміни централі на УЦК переорганізовано тодішні відділи виховання молоді на курені молоді, які діяли самостійно під опікою місцевих мужів довір'я, як підбудова референтур опіки над молоддю в УДК і в делеґатурах; для них опрацьовано теж нові правильники. Число куренів молоді в кінці вересня 1940 р. становило 317. Ростові цих клітин сприяли енерґія „еміґрантської" молоді та майже повна свобода рухів у терені, не зв'язана будь-якими адміністративними чи правними обмеженнями. Але в той час прийшли й нові труднощі, які зчасом збільшилися. А труднощі були такі: 1) Через масовий виїзд молоді до Німеччини на примусові роботи, в деяких селах курені молоді мусіли самоліквідуватися; 2) З відпливом некваліфікованих учителів, які переважно вели клітини молоді, зменшилося число провідників куренів молоді, і треба було замінити їх новими силами; 3) Намагання УЦК статутово оформити курені молоді на зразок УОТ були безуспішні; також шкільна влада лише рідко давала дозволи на організацію шкільних куренів молоді; 4) Велике гальмування в розвитку куренів молоді, а навіть удар самій ідеї виховання завдав розкол, що охопив націоналістичну

молодь, бо саме вона, здебільша, керувала життям молоді. Свій спір націоналісти перенесли на молодь і курені молоді стали ареною гострої боротьби за впливи обох груп ОУН.

Праця відділу молоді пішла в той час у таких напрямах: 1) Організаційне упорядкування клітин молоді та їх правне оформлення; 2) Поглиблення змісту праці й перевишкіл низових працівників; 3) Перебрання опіки над „Українською Службою Батьківщині".

Щодо *організаційного оформлення* клітин молоді в терені, то через відмову німецької влади затвердити внесений нами проєкт статутової форми для куренів молоді*), провід УЦК своїм рішенням з 6.4.1941 р. визначив курені молоді як секції УОТ, при чому вік членів обмежено до 24 років (досі — 28). Таке рішення викликало деякі компетенційні непорозуміння між референтами молоді й культурної праці в самих УДК, але в цілому співпраця між ними була гармонійна. З уваги на вік розподілено курені молоді на три групи: новиків (7-14 років), юнацтво (14-18 років), молодь (18-24, а навіть 28 років). Для них усіх виготовлено різного роду правильники, що у висліді дало основну *інструкцію для організації та виховання* української молоді в ГГ. У цій же інструкції вміщено також вимоги для проб умілости всіх груп. Згідно з новою інструкцією, всі курені молоді даної місцевости становили *Улад Української Молоді* (УУМ). Повітові осередки УУМ очолювали референти опіки над молоддю в УДК.

*) Цей проєкт вніс УЦК 25. XI. 1940 р., але відповіді не дістав. УЦК прохав також німецьку владу затвердити статути для українських спортових товариств.

Ніякий інший відділ УЦК не присвятив стільки уваги вишколові працівників низових клітин, як відділ молоді. Вже восени 1940 р. відбувся центральний *інструкторський табір у Криниці* (12. X.-2. XI.). Взяло в ньому участь 26 референтів опіки над молоддю та родиною з поодиноких УДК чи делеґатур, і вони згодом помітно підсилили працю в терені*). Другим центральним інструкторським табором був лещетарський табір у Криниці, що відбувся 11-22 січня 1940 р. з 22 учасниками. Безпосередньо по інструкторському курсі в Криниці розпочато акцію коротких *курсів-таборів для провідників куренів молоді*. Восени та взимі 1940/41 р. переведено в різних місцевостях 36 таких курсів — 24 для чоловіків, 10 мішаних і 2 для жінок. Взяло в них участь 1.104 особи, в тому числі 627 чоловіків і 427 жінок, майже все селянська молодь, що походила з 379 місцевостей. Організація всіх цих курсів була зразкова, до складу зайнять входили виклади і практичні вправи. 2/3 курсів велися в таборах. Це мало велике значення для учасників. Молодь була хоч на короткий час позбавлена впливу свого середовища й перенесена в зовсім інше оточення, в новий суворий упорядкований

*) Комендантом табору був Адам Антонович, педагог-фізкультурник, який чимало заслужився в ділянці фізичного виховання, обозним був Володимир Таранович, але дальшу його працю перервала несподівана смерть.

спосіб життя, нове коло думок. Для самої організації куренів молоді ці курси мали чимале значення. Вони кінчалися іспитами, що відбувалися урочисто в присутності місцевого громадянства. На підставі іспитів оцінювано курсантів і призначувано їх відразу на відповідні пости — курінних, чотових, начальників вправ тощо. Завдяки цим курсам ми мали вже в численних наших селах молодих людей, які могли провадити клітини молоді; автоматично наша праця на відтинку молоді покращала.

Щодо *змісту праці*, то її поділено на такі ділянки: а) національно-суспільне виховання, б) фізичне виховання, в) фахове освідомлення, г) служба батьківщині.

Національно-суспільне виховання треба було починати від основ. На Холмщині й Підляшші частина молоді навіть не знала українського письма. Тому одним із перших наших завдань було поширити його знання. В рамках куренів молоді проведено в 1941 р. 31 курс письма й мови; українського письма навчилося приблизно 3.000 молоді. При влаштуванні різного роду курсів-таборів уведено, між іншим, і науку „правильного читання та писання". Очевидно, тією ділянкою займалися також УОТ. Основою національно-суспільного виховання було українознавство — навчання рідної історії (видано власні матеріяли та інструкції), бесіди на теми географії України, святкування національних свят і роковин та ряд імпрез, призначених для широкої публіки.

У програму праці куренів молоді входило, як обов'язкове, *фізичне виховання*. Цій справі відведемо більше місця далі.

Фахове освідомлення молоді мало за завдання настановити молоду людину вже заздалегідь до практичного життя, зацікавити її різними ділянками знання та виробити любов і готовість до практичних знань. Насамперед УЦК звернув увагу — разом із товариством „Сільський Господар" — на поширення хліборобського вишколу молоді*) та на ознайомлення міської (також сільської) молоді з різними іншими фаховими ділянками. Це допомагало молоді створити свої верстати праці в містах і спричинитися до їхньої українізації. Для здійснення цих задумів зорганізовано різного роду господарські курси. Таких курсів відбулося 42, в тому числі 15 хліборобських, 5 шоферських, 14 санітарних та 8 господарських жіночих (курси варення, вишивання тощо). Крім того, виготовлено ряд рефератів для молоді з різних фахових ділянок.

Служба праці. Добровільна фізична праця мала на меті виробити у нашої молоді бажання віддавати свій час для добра інших. Це виявлялося робленням могил поляглим героям, допомогою при будові домівок, працею при влаштуванні спортових площ і басейнів для плавання тощо. Ці праці, проведені в 128

*) Допоміжною в цьому була книжечка Євгена Храпливого: „Як працювати в Хліборобському Вишколі Молоді", перевидана Українським Видавництвом.

місцевостях, мали велике значення в житті куренів молоді.

Імпрези були часто головним зовнішнім виявом діяльности. До них належали крайові, районові та повітові свята молоді, свято обжинок (звичайно разом з УОТ), виступи поодиноких куренів молоді, всілякі спортові імпрези тощо. До найвдаліших імпрез належало Свято Української Молоді в Холмі 21-22 вересня 1940 р. В ньому брало участь 1.200 молоді з всього краю й тисячі глядачів. Варто теж згадати „Дні Молоді" в Сяноці в кінці серпня 1940 р. Взагалі, до вибуху війни з Совєтами відділ молоді з його клітинами влаштував 574 імпрези. Про їх значення для росту національної свідомости як молоді, так і загалу, мабуть, не треба говорити.

Навесні й уліті 1941 р. мали численно відбутись у всіх українських місцевостях Свята Весни та свята на честь Володимира Великого в поєднанні із Святами Зброї. Воєнні події не дозволили їх здійснити*).

Завдяки всім цим зусиллям число клітин молоді збільшилося до 612, а зміст їх праці помітно поглибився. Показником цього є такі статистичні дані з літа 1941 р.:

Курені молоді	468
Шкільні курені новиків	52
Шкільні курені юнацтва	28

*) До Свята Весни відділ молоді видав обширні матеріяли п. н. „Збірка матеріялів — Свято Весни".

Спортові товариства	18
Пожежні сторожі	46
Разом	612

Число осіб, зорганізованих у всіх цих клітинах, становило 20.500, в тому 11.750 чоловіків і 8.750 жінок. Таким чином, приблизно, в кожній другій місцевості з українським населенням діяла клітина молоді. Клітини молоді охоплювали близько 8 % осіб віком 7-30 років, головно юнацтво й молодих чоловіків та жінок (10-12% всіх); до куренів новиків (від 7-14 років) належала лише що 30-та українська дитина. Щодо шкільних куренів, то ми зустрічали деякі труднощі збоку німецької шкільної влади, яка нерадо бачила на терені шкіл організацію молоді, що їй безпосередньо не підлягала.

Число куренів молоді залежало від рівня національної свідомости населення та від успішности праці референтів молоді в УДК і делеґатурах*). Доказом, що навіть серед важких умов можна досягти гарних результатів, була Більщина на Підляшші**), де майже в кожному селі з українським населенням діяв курінь

*) Референти молоді виконували переважно свою працю почесно (але тому й доривочно), натомість більшість УДК і делеґатур мала по 1-2 платних організаторів молоді, які здебільша працювали в терені. Як дорадчий орган для референтів молоді, діяли колеґії, складені з громадян, що цікавилися виховними проблемами молоді.

**) Це була насамперед заслуга референта молоді Володимира Фрайта, мгр-а Ірини Шумовської та шкільного інспектора д-ра Олекси Бабія.

молоді (разом 67 куренів молоді й 35 шкільних). Юнацькі шкільні курені були найкраще поставлені в Ярославі та в гімназії в Холмі.

Фізичне виховання. Праця на цьому відтинку була ведена не лише в рамках куренів молоді, але теж у спортових і руханкових товариствах — колишніх „Соколах", „Лугах", Українському Спортовому Клюбі й Українському Лещетарському Клюбі. Всі вони діяли за тихою згодою німецької влади, доки на початку 1941 р. інж. Татомир не виклопотав дозволу на їх леґалізацію. Відтоді вони становили окремі статутові одиниці; їх було 22, найбільше в Перемишлі. УЦК допомагав у їх праці інструкціями, грошовими допомогами, спортовим приладдям — одним словом, в деякій мірі виконував ролю давніх централь.

Для пропаґанди фізичного виховання між старшим громадянством поміщено низку статтей у „Краківських Вістях". Про працю куренів молоді та спортових товариств інформував місячник „Дорога", а в її бібліотеці появився ряд підручників з галузі фізичного виховання. За нецілий рік відбулося 96 змагань з легкоатлетики та інших ділянок спорту; вони входили, між іншим, у склад Свята Молоді в Холмі (вересень 1940 р.), мали місце в Сяноці, Перемишлі та інших містах. Лещетарські змагання відбувалися в Балигороді, Криниці, Горлицях, Перемишлі, Холмі, а крайові в Команчі (Сяніччина); в них брали участь 102 змагуни. Слід ще згадати про влаштування змагань на здобуття відзнак фізичної та лещетарської вправ-

ности. Навесні 1941 р. зорганізовано змагання за майстерність українців у ГГ в футболі, в яких взяло участь 10 дружин.

УЦК приділяв також увагу *пожежним сторожам.* Коли в квітні 1941 р. вийшло німецьке розпорядження про створення сторож у всіх громадах ГГ, ми запропонували УДК у громадах з українським населенням створити добровільні пожежні сторожі з українським проводом. Вже до того часу діяло 46 пожежних сторож, які мали український характер і були у зв'язку з УЦК чи УДК (в холмській, грубешівській і ярославській округах).

Українська Служба Батьківщині. В кінці 1941 р. німці завели — покищо на території Краківської области — обов'язкову службу праці*), т. зв. Будівельну службу (Baudienst). Вона обов'язувала чоловіків у віці 19-20 років. Вона не мала тих ідейних основ, що їх мала служба праці в Німеччині, її метою було придбати дешевого примусового робітника, якого використо-

*) Ідея служби праці виникла в Европі після першої світової війни, вперше в Болгарії (т. зв. трудовики), згодом в інших державах, між іншим, і в Німеччині. Ідейною основою цього почину було пробудити серед молоді готовість і пошану до фізичної праці, затерти різниці між різними суспільними прошарками, виробити фізичну справність і дисципліну та призвичаїти молодь до праці, яка приносить користь усій нації (будова шляхів, меліораційні роботи тощо). Не треба забувати, що служба праці була також доброю підготовою до вояцького знання і тому вона розвинулася вперше у тих країнах, які не могли утримати більшої армії. В Німеччині „Служба праці" (Arbeitsdienst) була обов'язкова для всієї молоді, передусім для молоді високих шкіл.

вувано до робіт, потрібних під час війни, головно до будови шляхів. Поставлені перед факт існування обов'язкової будівельної служби, ми докладали зусиль, щоб українську молодь виділити в окремі групи, дати їй хоч частково українських інструкторів та проводити серед молоді культурну працю. Для здійснення цих завдань ми створили спеціяльний реферат.

Як передумову реалізації наших побажань провід Будівельної Служби поставив вимогу, щоб зобов'язані до праці зголосилися добровільно перед реченцем примусового набору у своїх урядах праці. Цю вимогу вдалося бодай частково провести в життя, а тоді українську молодь виділено в окремі відділи т. зв. „Української Служби Батьківщині" (Ukrainischer Heimatsdienst). До деякої міри вдалося також обмежити години праці, ввести годину спорту й дістати дозвіл на культурну працю. Поодинокі УДК, на терені яких діяли відділи УСБ, мали за завдання опікуватися молоддю, згуртованою в цих відділах. Майже всі УСБ відвідав також представник УЦК і клопотався перед німецьким проводом про виправлення різних неполадків. Пости т. зв. передових робітників в УСБ зайняли майже всюди українці, а пости „веркмайстерів" — переважно поляки через брак українських кваліфікованих сил*).

*) Про Українську Службу Батьківщині ближче в 2-му томі.

РОЗДІЛ VIII

„УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО" Й ПРЕСА

Заснування „Українського Видавництва". На українських окраїнах, що входили до складу Генеральної Губернії, не було спочатку ні однієї української друкарні, ні однієї більшої бібліотеки, ні однієї книгарні, не кажучи вже про будь-яке наше видавництво. До війни помітним українським видавничим осередком була Варшава, тут існувала багата бібліотека Українського Наукового Інституту, але тепер все це належало до минулого. Тим часом попит на українське друковане слово був великий: треба було підручників для шкіл, лектури для молоді й широких мас, книжок для Українських Освітніх Товариств, газет — урешті, треба було хоч у деякій мірі задовольнити потреби інтелігенції. Без позитивної розв'язки цієї проблеми відродження окраїн і культурно-освітня праця УЦК були неможливі. Ще перед створенням українського центру в Кракові були спроби видавати книжки (в Ярославі) і дістати дозвіл на видання газети в Кракові.

Коли в листопаді 1939 року постала українська централя в Кракові, вона перебрала обов'язки організувати установу для видання української книжки й преси. Треба підкреслити, що з німецького боку ми не натрапляли ні на які труднощі в організації такого

видавництва, а д-р Г. Курц допомагав нам у цьому ділі й брав участь у перших організаційних роботах. Підготовні праці над організацією видавництва я вів разом з д-ром Євгеном Ю. Пеленським. З юридичних причин видавництво мусіло оформитися як спілка з обмеженою порукою, але, як побачимо, з чисто громадською настановою. Ця спілка мала бути тісно пов'язана з нашою централею, і тому головним уділовцем мусів бути таки я, іншими стали переважно особи з проводу централі. Місцем осідку міг бути лише Краків, як осідок централі українського організованого життя й німецької центральної влади. Чималою перешкодою для реалізації спілки був брак основного капіталу, бо не мали його ні централя, ні намічені спільники. Не було також у той час українських господарських громадських установ, які могли б визичити гроші для заснування спілки.

Треба було негайно організувати власну українську фінансову базу для видавництва, щоб забезпечити йому український характер. Німці на окупованих теренах творили справила німецькі видавничі спілки для обслуги автохтонного населення. Така небезпека грозила і українцям в ГГ. З метою організації власного українського фінансування видавництва, д-р Є. Ю. Пеленський заангажував, вже 29 листопада 1939 р., колишнього свого учня, активного перед вибухом війни в кредитовій кооперації Миколу Денисюка, який з двотижневої поїздки до Дуклі, Сянока і Команчі придбав коло 12.000.00 зол. На допомогу прийшов нам

мій добрий знайомий мґр Юліян Ґеник-Березовський, відомий мистець-рецитатор і лектор української мови Краківського Університету, який багато років жив у Кракові. Він позичив мені, власне спільникам, велику на ті часи і наші умовини, суму — 10.000 золотих; визичені гроші наше видавництво віддало йому щойно в половині 1940 року (вони на той час уже втратили на вартості з причин девалюації).

27 грудня 1939 року відбулися перші загальні збори спілки й її реєстрація у нотаря, а 16 січня 1940 зареєстровано її в Окружному суді в Кракові. Спілка дістала назву „Українська Видавнича спілка з обмеженою порукою". Завданням спілки (див. додаток ч. VII) було — в порозумінні з урядом Генеральної Губернії (Відділ народної освіти і пропаґанди) — видавати всілякого роду друковані матеріяли українською мовою. Характеристичним був 11 параграф умови спільників, на підставі якого розподіл чистого зиску поміж членів спілки був заборонений; його можна було вжити тільки для заснування резервного фонду й на культурні потреби, себто Українське Видавництво було чисто громадською установою. Треба також додати, що члени надзірної ради, в тому числі й її голова, виконували свої обов'язки безкорисно і щойно пізніше за участь у засіданнях брали невеличку, радше символічну винагороду у висоті 20 зол. Основний капітал був незначний і становив ледве 10.000 зол., розбитих на 20 паїв, кожний у висоті 500 зол.; це не становило замітнішої бази діяльности. Запорукою, що Українсь-

ке Видавництво було, по суті, лише прибудівкою до УЦК, був факт, що номінальним власником 13 паїв був я; іншими спільниками (кожний з них був власником одного паю) були члени проводу УЦК: інж. О. Бойдуник, інж. М. Хронов'ят і проф. І. Зілинський; з інших — мґр Ю. Ґеник-Березовський, відомий громадський діяч і правник д-р Степан Шухевич, д-р Є. Ю Пеленський і фахівець видавничо - бухгальтерських справ Іван Коцур. Надзірна рада Українського Видавництва складалася з трьох осіб: її головою був я (ці функції я виконував весь час існування Українського Видавництва), секретарем — інж. О. Бойдуник (у його віданні були головно персональні справи), третій член І. Коцур — мав нагляд за господарськими справами. Директором Українського Видавництва обрано д-ра Є. Ю. Пеленського (заступниками директора були назначені Данило Чайковський і Микола Денисюк). Д-р Є. Ю. Пеленський виконував обов'язки директора ще до часу оформлення спілки — від 18 листопада; був він і тимчасовим завідувачем кол. друкарні жидівського щоденника „Нового Денника", де тепер друкувалася більшість наших видань, зокрема вся преса. Українське Видавництво мало своє гарне приміщення на вул. Кармелітській, редакція газети „Краківські Вісті" — побіч друкарні на вул. Ожешкової.

Вже в грудні, себто ще до зареєстрування Українського Видавництва, появилися перші його ластівки: „Буквар" — перевиданий фототипічним способом (15.000 примірників), буквар „До Сонця" (для самонавчання грамоти) і „Народний колядник", а 6 січня 1940 появилося перше число часопису „Краківські Вісті", що спочатку виходив двічі на тиждень.

Умовини праці. Умовини праці Українського Видавництва були на перший погляд дуже корисні: з одного боку, серед українського населення був великий попит на друковане слово, з другого — видавництво мало монопольне становище*). В дійсності організація Українського Видавництва натрапляла від самого початку на низку труднощів, спричинених як зовнішніми обставинами, так і недоліками в самому видавництві.

Обставина, що в Генеральній Губернії був великий попит на українське друковане слово, а не було майже ніяких книжкових фондів (публічних і, навіть, приватних бібліотек, читалень тощо), була причиною, що Українське Видавництво було примушене видавати книжки для різного роду споживача. Для молоді — шкільні підручники й позашкільну лектуру, масову лектуру для селян, згуртованих в УОТ, фахову для хліборобів, реґіональну для Лемківщини, Холмщини і Посяння, врешті, треба було подбати про потреби інтеліґенції. Коротко, треба було видавати багато кни-

*) Німецька влада після того, як дозволила діяльність Українського Видавництва, не хотіла дати дозволу на видавничу діяльність будь-яких інших українських установ чи осіб. Головною причиною було те, що цензура була зосереджена в Кракові. Попри підтримку УЦК, німецька влада не дозволила навіть на хоча б дуже скромні релігійні видавництва греко-католицькі чи православні, не дала також дозволу проф. І. Огієнкові (архиєп. Іларіонові) продовжувати видання журнала „Рідна Мова", яке до війни виходило у Варшаві.

жок, але розмірно невеликими тиражами. Все це накладало на нас обов'язок провадити розумну видавничу політику й устійнити чергу потреб різного роду видань.

Тому, що Українське Видавництво мало монополію на видання українських друкованих матеріялів у Генеральній Губернії, воно несло всю відповідальність за українську видавничу справу. Брак конкуренції був причиною, що дирекція Українського Видавництва подекуди не брала належно до уваги потреби українського громадянства.

Українське Видавництво мусіло зважати на німецьку дійсність. Німці на видавничому секторі пішли нам далеко на руку. Поляки не мали під німецькою окупацією свого видавництва, а пресу й нечисленні книжки, які появилися польською мовою, видавали самі німці, і ця продукція була на дуже низькому рівні; це була німецька преса польською мовою. Що ми дістали дозвіл на власне видавництво, зокрема на видання газет і журналів, треба пояснити й тим, що німецька влада була б і без того примушена обслужити півмільйонову масу українців у Генеральній Губернії українськими друками, а робити це безпосередньо їм не виплачувалося, бо вони не мали відповідних сил, які знали б українську мову, і видання українських друків не приносило б більших матеріяльних зисків. Інакше було з польськими друками; колишній потужний польський концерн „Краківського Ілюстрованого Кур'єра", перетворений на німецьку акційну спілку, обслуговував понад 10-мільйонову масу польського населення і приносив головним акціонерам (ними були найвищі німецькі урядові особи в Генеральній Губернії) великі матеріяльні користі.

Українське друковане слово, зокрема преса, підлягало гострій німецькій цензурі. Шкільні підручники (частинно і журнали, призначені для молоді) підпадали під цензуру німецької шкільної влади. Тому що німецька шкільна влада не мала цензорів, які знали б українську мову, ми мусіли робити переклади шкільних книжок на німецьку мову, що коштувало чимало часу і грошей. Цензори викидали з наших читанок більшість історичного матеріялу, так що вони були з національного погляду досить мляві.

Більше свободи мали ми, якщо йшлося про видавання інших книжок. Ця ділянка книжкової продукції підлягала безпосередньо д-рові Курцові в Головному відділі народної освіти і пропаґанди. Д-р Курц сам трохи розумів українську мову і мав окремих лекторів для читання українських рукописів. Ясне, що й на цьому відтинку книжкової продукції було досить обмежень; німецька цензура була значно більше причеплива, ніж польська. Не можна було заторкувати різних з німецького погляду дразливих питань; заборонена була критика большевиків, треба було бути обережним з тематикою в українському патріотичному дусі, трудно було дістати дозвіл на видання наукових праць. Але в цій фазі нашої праці ці обмеження не мали надто великого значення. Ми мусіли задоволити переду-

сім потреби молоді й селянських мас і не мали змоги звертати більшої уваги на наукову чи політичну тематику. Ці труднощі спричинили нам чимало турбот у другій фазі діяльности Українського Видавництва — після вибуху німецько-радянської війни. Залежність від цензури була ще іншого характеру: німецька влада мала замало лекторів, і наші рукописи залягали місяцями в цензурі (зокрема після відходу д-ра Курца), що утруднювало виробничий процес. Трохи прискорювали справу наші інтервенції, ще більше — дискретні дарунки для цензорів чи їх зверхників. Дуже докучливою була пресова цензура, але про це згадаємо пізніше.

У перші місяці діяльности Українського Видавництва ми мали великі фінансові труднощі. Наш закладний капітал — 10.000 зол. — був малий, можна сказати — смішно малий і не дозволяв нам розвинути ширшу діяльність. Вистачить згадати, що кошти першого видання „Букваря" становили 9.500 зол., а платні працівників на січень 1940 — 3.640 зол. Тож уже в січні, а навіть з кінцем грудня треба було висилати представників видавництва в терен, щоб зібрати передплату на газету й книжки, яких ми ще не видали, та організувати на місцях кольпортаж. Не всі наші представники й кольпортери виконали як слід свої фінансові зобов'язання: бували випадки, коли зібрані ними гроші не доходили до видавництва... Щоб побудувати збут книжок на здорових основах, ми допомагали в організації книгарень на місцях і постачали їм не лише

книжки й газету, але й канцелярійне приладдя, мистецькі репродукції, листівки тощо. Наші видання вимагали швидкого розпродажу, щоб мати гроші на видання нових книжок. Щойно в половині 1940 року, коли збут наших видань поширився і розвинулися українські кредитові установи, видавництво могло дістати відповідні кредити й нормально працювати.

Було також багато технічних труднощів. Через воєнні події пошта і залізниці не діяли як слід, багато посилок видавництва, зокрема газети, пропадало (тут діяв подекуди саботаж польського персоналу на пошті), але з часом транспорт покращав.

Більше труднощів було з друком. Видавництво не мало друкарні й друкувало свої видання в „Новій Денниковій" друкарні, де повіреним завідувачем був д-р Є. Ю. Пеленський; для цієї друкарні ми купили в Німеччині український склад для лінотипу. У цій друкарні ми друкували пресу й частину книжок, тут також була приміщена редакція „Краківських Вістей". Другою друкарнею, якою ми користувалися, була „Поспішна". Хоч в обох друкарнях друкувалися майже тільки наші видання, все таки, навіть при повному використанні їх друкарських можливостей, ми лише з трудом могли реалізувати наші видавничі пляни. Намагання перенести друк деяких наших книжок до інших друкарень — у Варшаві, Ярославі, Сяноці — закінчилися невдачею, головне з уваги на транспортові труднощі; зрештою, й друкарні в Ярославі і Сяноці були малі.

Папір для наших потреб, зокрема для газет і журналів, ми діставали з державного приділу, але його не вистачало, і нам треба було його докуповувати на вільному ринку. З часом труднощі в постачанні паперу збільшувалися. Купівля паперу на вільному ринку — і по високих цінах — обтяжувала наші фінанси й обмежувала видавничі спроможності.

У перші місяці праці Українське Видавництво мало нечисленний персонал (разом з редакцією газети, але без друкарні) — ледве 15 осіб. У більшості то були некваліфіковані або малокваліфіковані сили. Поділ праці у видавництві не був досконалий, співробітники на вищих посадах не співпрацювали між собою гармонійно. Згодом кількість і якість співробітників зросли. Можна сказати що приблизно в половині 1940 року праця видавництва вийшла на ділові і правильні рейки.

Організація Українського Видавництва і його працівники. Як ми вже згадували, Українське Видавництво було своєрідною громадською культурною установою в формі спілки з обмеженою порукою, воно було тісно пов'язане з централею українського організованого життя в Генеральній Губернії. Фактичне правне оформлення Українського Видавництва сталося майже за півроку перед дефінітивним оформленням цієї централі в формі УЦК. Всі важливіші постанови в справі Українського Видавництва були обговорені на засіданнях надзірної ради, на конференціях з дирекцією, справи газети („Краківські Вісті" треба вважати органом УЦК) — в розмовах з її редактором. З проводу УЦК справами видавництва найбільше цікавилися інж. О. Бойдуник (зокрема персональними справами), інж. М. Хронов'ят — економічними, менше інж. А. Міланич і ред. В. Глібовицький (зокрема справами преси). Керівники відділів шкільних справ, культурної праці та молоді були теж у зв'язках з референтами відповідних ділянок видавництва.

Як кожна спілка з обмеженою порукою, так і наша влаштовувала раз на рік загальні збори своїх спільників, вона мала надзірну раду й дирекцію.

Загальні збори спільників відбулися тричі: двічі звичайні — засновні (27. 12. 1939) і річні за 1940 рік (6. 6. 1941) та раз (30. 5. 1940) надзвичайні, на яких уведено деякі зміни в статут Українського Видавництва. Найважливішою зміною було те, що директора спілки обирали тепер не збори спільників, лише надзірна рада, а дирекція складалася не з однієї, а з двох осіб (цю постанову згодом знову змінено й повернено до засади одночленної дирекції).

Склад надзірної ради (див. стор. 252) зазнав згодом змін: місце І. Коцура посів інж. М. Хронов'ят; з червня 1941, після відходу інж. О. Бойдуника й інж. М. Хронов'ята їх місця посіли о. канонік Дам'ян Лопатинський (до 1939 року довголітній голова надзірної ради Видавничої спілки „Діло" у Львові) і кооперативний діяч Іван Кузів. Надзірна рада відбула 1940 року 12 засідань, у першому півріччі 1941 року — 6. В її засіданнях брали переважно участь члени дирек-

ції, часом запрошені гості й господарські експерти. Секретарем надзірної ради був до травня 1941 інж. О. Бойдуник, згодом о. канонік Д. Лопатинський; референтом економічних справ — дир. І. Коцур, з травня 1940 — інж. М. Хронов'ят, з червня 1941 — інж. І. Кузів.

До кінця травня 1940 директором Українського Видавництва був д-р Є. Ю. Пеленський, згодом ми мали двочленну дирекцію — проф. І. Зілинський та дир. І. Коцур, з червня 1941 з дирекції вибув І. Коцур і залишився лише проф. Зілинський. Такий стан тривав до літа 1944 року.

Перший директор видавництва, д-р Є. Ю. Пеленський, мав чималі заслуги перед нашою спілкою. Він визнавався на видавничому ділі (хоч по суті був аматором), був меткий, ініціятивний і працьовитий. Йому вдалося покласти перші підвалини під Українське Видавництво і втримувати контакти з німецькими установами. Треба ще повторити, що наш персонал був напочатку нечисленний: у січні 11, у лютому 15 осіб разом з редакцією і фізичними працівниками; серед працівників треба згадати Данила Чайківського і Миколу Денисюка. У ці перші місяці не було ще належного розподілу праці, задовільного книговодства; перший директор взяв на себе забагато завдань і не був легкий у співпраці. Після перевірки діяльности видавництва за перші три місяці кол. ревізором Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, дир. Олександром Зибенком, який радив завести чіткий поділ праці, реорганізувати управу і визначити компетенції поодиноких працівників, надзірна рада доручила директорові реалізувати ці поради експерта. Треба ще додати, що в той час до видавництва прийшло кілька кваліфікованих співробітників, зокрема д-р Ігор Федів, до війни один з директорів видавництва „Український Видавничий Інститут" у Львові, та відомий видавець Іван Тиктор. У квітні 1940 видавництво поділено на три відділи: видавничий (його очолив Є. Ю. Пеленський), адміністративно-фінансовий (І. Коцур) та торговельний (І. Тиктор); широку автономію мала редакція „Краківських Вістей".

Після відходу д-ра Є. Пеленського*) й уведення двочленної дирекції дир. І. Коцур перебрав загальний нагляд за видавництвом (зокрема провадив адміністративно-фінансові справи підприємства), проф. І. Зілинський (другий директор) присвятив окрему увагу редакційним справам і зв'язкам з німецькими установами, виробничу ділянку перебрав д-р І. Федів, торговельну провадив далі І. Тиктор. Цей поділ на відділи залишився до осени 1941 року, а розподіл функцій — до червня того ж року.

Разом із зростанням продукції як книжкової, так і преси та її диференціяцією кількість співробітників збільшилася до 35 осіб з кінцем 1940 року і до 47 у

*) Українське Видавництво було далі в тісній співпраці з д-ром Пеленським. Ми друкували більшість наших видань у друкарні, якою він управляв, він був автором чи упорядником більшости шкільних підручників, які вийшли в Українському Видавництві, і ми часто користувалися його порадами.

червні 1941 (в тому числі 8 осіб у редакції газет і журналів та 10 фізичних робітників). З нових осіб, які працювали в адміністративно-фінансовому відділі, треба згадати Петра Постолюка і Льва Чубатого.

Внутрішні відносини в Українському Видавництві не були й далі цілком задовільні: тривав спір за компетенції між деякими особами на видніших постах, дехто з колишніх самостійних підприємців не міг звикнути до праці у громадській, а не своїй власній установі, співробітники на нижчих постах нарікали на автократизм своїх шефів. Цей стан виявила м. і. контроля, проведена під кінець 1940 року з доручення надзірної ради інж. М. Хронов'ятом спільно з керівником відділу господарських справ УЦК — інж. А. Міляничем. На прохання надзірної ради Ревізійний Союз Українських Кооператив доручив ревізорові д-рові П. Панченкові провести в квітні 1941 докладну перевірку діяльности Українського Видавництва.

Книжкова продукція. Найважливішою ділянкою продукції Українського Видавництва було видання книжок, на другому пляні йшла преса; відділ канцелярійного приладдя, що постав у січні 1940, був за деякий час ліквідований. Книжковий (властиво видавничий) відділ видавництва завідував продукцією книжок, місячників, врешті карт, репродукцій, листівок тощо. Він був економічною базою підприємства, бо видання преси було дефіцитне.

Перед книжковим відділом стояли труднощі, про

які ми вже згадували: брак капіталу, обмежені продукційні можливості друкарень, попит на різноманітні книжки, а тому й невисокий їх наклад, брак (у перші місяці) кваліфікованих сил, врешті — німецька цензура.

Коли мова про персональний склад видавничого відділу, то до кінця травня 1940 ним керував д-р Є. Пеленський, головним редактором був проф. І. Зілинський, технічний нагляд за друком і редакція деяких книжок була в руках Юліяна Тарновича, редактором журналів і книжок для дітей і юнацтва був Богдан Гошовський. Після зміни дирекції, приходу свіжих працівників і переходу деяких до редакції „Краківських Вістей" розподіл функцій у видавничому відділі був такий: директором і головним редактором усіх видань був проф. Зілинський; його заступником був д-р І. Федів, що вів усі поточні справи відділу, зокрема технічне оформлення книжок і журналів. Співробітниками відділу в той час були: мгр Богдан Романенчук, Богдан Гошовський, Олександер Мох, Денис Саварин. З видавничим відділом співпрацювала низка фахівців, які рецензували деякі твори, входили до складу редакційних комісій (наприклад, шкільних книжок), допомагали в мистецькому оформленні книжок (наприклад, мистці Святослав Гординський, Едвард Козак) тощо. Душею видавничого відділу був д-р І. Федів, який віддав йому своє фахове знання і багато праці. Кількість книжкової продукції за поодинокими півріччями вказує таблиця:

Місяці	1940 р.			1941 р.	
	I-V[2]	VI-XII	I-XII	I-III	I-VI[2]
Назв	60 і 7[3]	56 і 11[2]	116 і 18[2]	32 і 3[3]	56 і 5[3]
Аркушів (у тис.)	21,5	35,3	56,8	16,7	32,0
Величина однієї книжки в арк.	3,3	5,3	4,2	4,8	5,2
(у тис.)	318,5	272,0	590,5	115,5	245
Пересічний наклад	4750	4000	4400	4450	4000
Друкованих аркушів книжки	1109	1463	2572	683	1483

1) Разом із книжками, виданими в грудні 1939.
2) Дані за місяці IV-VI лише приблизні.
3) Другий і дальші наклади.

За півтора року діяльности Українське Видавництво видало 195 книжок, пересічно по 4,5 аркуша та накладом 4250 примірників кожна. Цікаво порівняти продукцію книжок за перше і друге півріччя 1940 року: у першому видавалися переважно невеликі брошури, у другому — переважно книжки. Хоч висоту накладу в другій половині 1940 року знижено, щоб зменшити зайві витрати, не заморожувати готівки у великій кількості книжок, які мусіли лежати на складах, все таки кількість друкованих аркушів збільшилася на 32%. У третьому півріччі не було змін у порівнянні з другим. Ми не могли далі збільшити нашу продукцію з уваги на обмеженість грошей і на обмежені можливості наших друкарень; пам'ятаймо, що одна друкарня мусіла друкувати з листопада 1941 головно наші газети (щоденник і тижневик).

Дуже вимовне порівняння продукції українських книжок в Генеральній Губернії з продукцією українських книжок у Польщі в 1937 році (останній довоєнний рік, для якого маємо дані). У 1937 році вийшло в Польщі з її майже 6-мільйоновим українським населенням 448 українських книжок накладом 1.362.200 примірників. 1940 року для приблизно 550.000 українців у Генеральній Губернії появилися 132 книжки накладом 735.-500 примірників. Тобто, в 1937 році в Польщі одна українська книжка припадала на 13.400 і один її примірник на 4,4 українців; 1940 року в Генеральній Губернії одна книжка — на 4.200 і один її примірник на 0,7 українців. Чи потрібні коментарі?

Немаловажним, хоч і побічним продуктом видавничого відділу, було видання різного роду листівок, портретів, картин (святих, українських історичних постатей, письменників тощо) та карт (м. і., велика стінна карта українських земель під назвою „Стінна карта чорноморських країв") та підручна карта Лемківщини, обидві мого і д-ра Миколи Кулицького авторства.

Ми вже згадували, що наша продукція мусіла забезпечити потреби різних прошарків українського населення, однак передусім дітвору, шкільну молодь і селянські маси. Ми мусіли швидко задоволити найконечніші потреби, і тому наша продукція була трохи хаотична, недостатньо розплянована і стояла на нижчому рівні, ніж довоєнна в Галичині. Ми рідко лише друкували нові оригінальні твори — в 80% то були передруки або перерібки давніх. Зовнішнє оформлення наших видань було спочатку скромне, згодом щораз краще. Так, у першому півріччі 1940 року лише 30% наших видань мало ілюстрації, у другому — вже 55%, у 1941 році майже 90%. Щораз більше наших книжок мало тверді одно- або двокольорові обкладинки.

Розподіл книжкової продукції Українського Видавництва за групами в 1941 році був такий (кількість книжок):

Для дошкільного віку	17
" шкільного віку	32
в тому числі шкільні підручники	12

Для юнацтва	39
" селянства	45
" інтеліґенції	41
" учителів (дидактична література)	7

У цьому зіставленні деякі книжки враховано два або й більше разів, якщо вони підходять своїм змістом для більше груп (наприклад, „Кобзар", зачислений до групи юнацтва, селянства й інтеліґенції).

Найбільше уваги ми звертали на потреби шкіл, бо без шкільних підручників і літератури для молоді не було можливе існування українського шкільництва. Для потреб школи ми продукували насамперед шкільні підручники, які мусіли перейти провірку німецької шкільної влади, далі книжки для загального вжитку, які не потребували затвердження шкільної влади, але їх можна було вживати в школі, врешті, твори українських клясиків, які були шкільною лектурою. На шкільні підручники в стислому цього слова значенні припадало в 1940 році аж 37% продукції нашого видавництва, якщо за підставу взяти кількість видрукуваних аркушів. Майже все це були підручники для народних шкіл. Зміст шкільних підручників не завжди був задовільний. Це стосувалося головно українських читанок, в яких, як знаємо, цензура дуже нерадо дозволяла вміщувати оповідання з української історії, натомість радо бачила оповідання з реґіональної історії, з Галичини, а ще радше тих окраїн, які були влучені до Генеральної Губернії.

Тиражі шкільних підручників були порівняно великі: 10-25.000, звичайно в двох, трьох накладах То були букварі (25.000) та українські читанки для народних шкіл (II, III, IV, V, VI), які склав, на підставі підручників, уживаних до війни в народних школах Галичини, д-р Є. Пеленський. Менші тиражі мали два підручники для навчання рахунків, катехизм для греко-католиків („Божа наука"), дві німецькі читанки та ін. Шкільних підручників для середніх і фахових шкіл ми видавали дуже мало, бо цих шкіл було мало. Деякі підручники, призначені для вищих кляс народних шкіл, можна було вживати і в нижчих клясах гімназії. Між іншими, ми перевидали історію України проф. Івана Крип'якевича (під псевдонімом „Петренко") у двох частинах (перша 20 тисяч, друга 5 тисяч тиражу), популярну історію України д-ра Маркіяна Терлецького („Наша батьківщина"), історичну читанку „Батьківська слава" (автор Ю. Тарнович), хрестоматію з української літератури „Рідне слово", що її склав Є. Пеленський, „Український правопис" проф. І. Зілинського, згадану вже карту „чорноморських країв", підручник зоології проф. І. Раковського, двотомник „Наша природа" Михайла Балажука й ін.

З дидактично-методичної літератури, призначеної для вчительства (пам'ятаймо, що багато з них не мало повних кваліфікацій), найважливішою була „Праця вчителя в школі" Івана Герасимовича (передрук).

Для самоосвіти видрукувано буквар „До сонця" кількома накладами, „Самоучок німецької мови" та ін.

Досить добре була забезпечена лектурою дітвора в дошкільному і шкільному віці, напр., журналиком „Малі друзі" та окремими книжечками (майже все передруки). Юнацтво мало свій журнал „Дорога" та бібліотеку „Дорога" (вийшло 14 назв) і користувалося виданнями, призначеними для широкого вжитку.

Для селянства й Українських Освітніх Товариств були призначені передруки популярних оповідань, у тому числі й деяких українських клясиків (переважно малі брошури) та кілька книжечок з ділянки сільського господарства й гігієни, частково написаних на замовлення. Для освітніх діячів були призначені такі видання, як „Поклін Шевченкові" (8 аркушів), „Поклін Лесі Українці", „Поклін Франкові", які містили матеріяли для влаштування ювілейних свят. Пригадуємо, що низку матеріялів для УОТ видавав відділ Культурної праці УЦК циклостильним способом і Українське Видавництво разом з УЦК комплектувало для УОТ різного роду бібліотек, до складу яких входили видання Українського Видавництва й колишньої накладні Оренштайна.

До масових видань належали календарі, кишенькові календарики, календарі-альманахи на 1940 і 1941 роки (цей останній на 14 аркушів). Уже в квітні 1940 вийшов (вибраний) Шевченків „Кобзар" тиражем 21.000; крім того, 6.000 примірників латинською абеткою для тих українців, які не знали української мови в письмі (часто і в слові), врешті, 2.000 примірників ювілейного мініятурного видання (64 x 50 мм), іден-

тичного змісту з „Кобзарем", виданим 1840 року. Разом ми видали 29.000 примірників „Кобзаря".

Видано вибір поезій Лесі Українки й Богдана І. Антонича, твори Марка Черемшини й Остапа Вишні — все книжки на 5-12 аркушів та кільканадцять книжечок українських клясиків.

Оригінальної белетристичної літератури Українське Видавництво видало в той час мало, бо цих творів майже не було. Ми видали, м. ін., історичну повість Богдана Лепкого „Крутіж" (його прегарні спомини, що в той час друкувалися підвалами в „Краківських Вістях", вийшли згодом окремою книжкою — „Бережани"), історичну повість Володимира Бірчака „Велика перемога", повість з життя тварин Василя Кархута „Цупке життя", і це, мабуть, усе. Під фірмою Українського Видавництва вийшла повість Ірини Винницької „Христина" й новелі („Зов землі") та поезії Ростислава Єндика.

Єдиним науковим твором, який появився в той час, була „Історія Холмщини і Підляшшя" проф. Мирона Кордуби. Цінний був публіцистичний твір Івана Кедрина „Причини упадку Польщі", найбільша об'ємом (20 аркушів) книжка, яку ми видали; вона появилася під псевдонімом „Гомо політікус".

Багато творів, зокрема з історії України, відкинула цензура.

Окремо треба згадати видання, присвячені тим окраїнам, на яких ми працювали: Холмщині, Підляшшю, Лемківщині й Посянню. Нелегко було це зробити,

бо здебільша треба було замовляти в авторів нові книжки чи брошури. Значно легше було писати на холмські, лемківські чи посянські теми в пресі й журналах, і таких статтей появилася досить велика кількість. Все ж таки ми видали 16 книжок і брошур, присвячених окраїнам.

Найважливішим твором з цієї ділянки була згадана вже історія Холмщини й Підляшшя М. Кордуби. Холмській тематиці була частково присвячена брошура того ж автора про останнього князя Галицько-Волинської держави Болеслава Юрія. Холмський діяч Семен Любарський був автором брошури „Холмські легенди", Володимир Островський — історичної повісти з останніх років життя короля Данила „Зайшло сонце в Холмі". Появилися малі брошури про Холм (Володимира Січинського), про Холмський собор (у зв'язку з його поверненням в українське посідання; видання українською і німецькою мовами), „Нищення церков на Холмщині і Підляшші", врешті „Холмський календар" на 1941 рік.

Про Лемківщину писав лемківський діяч і співробітник Українського Видавництва Юліян Тарнович. Появилася його книжка „20 років неволі. Лемківщина під польським ярмом", краєзнавчий опис „Верхами Лемківського Бескиду" та низка малих оповідань. До оповідань з лемківського життя належала книжечка Франца Коковського „Слідами забутих предків" (передрук).

Лише одне видання було присвячене Посянню —

передрук брошури о. Р. Прислопського „Як польщилося Посяння", перероблене Петром Олійником.

Преса. Уже в жовтні 1939 українці домоглися дозволу на видання преси, на це дав згоду 17. XI. 1939 українській делеґації генерал-губернатор Франк, але щойно з хвилиною, коли постало Українське Видавництво, ці заходи були здійснені, і на початку січня 1940 Українське Видавництво одержало дозвіл на видання газети, що мала виходити покищо двічі на тиждень під назвою *„Краківські Вісті"*. Хоч ця назва не дуже нам відповідала, німецька влада не хотіла погодитися ні на яку іншу назву, боячись застережень свого східнього „союзника". Перше число нової газети вийшло з датою 7 січня 1940, від 1 травня почали виходити „Краківські Вісті" тричі на тиждень, а від 1 листопада 1940 стали щоденником, єдиним побіч американської „Свободи" українським щоденником поза межами СРСР. Щоб забезпечити українські селянські маси, які не звикли читати щоденника, українською газетою, ми добилися у німецької влади дозволу видавати популярний тижневик для села. Новий тижневик під назвою „Краківські Вісті — тижневик" став виходити рівночасно з переходом „Краківських Вістей" на щоденник.

Зрозуміле, що доля української преси та її редакторів не була легка в умовинах німецької тоталітарної системи. Як у Німеччині, так і в Генеральній Губернії вона була під пильним наглядом т. зв. шефа преси,

який був лише формально пов'язаний з головним відділом народної освіти і пропаґанди. У Кракові шефом преси був д-р Е. Ґаснер, культурна й розумна людина, яка мала вплив на генерал-губернатора й добре розуміла українську проблематику, але мусіла триматися докладно директив німецької політики щодо українців, а для німців у той час українська політична проблема не існувала, і вони ніяким способом не хотіли дратувати СРСР.

Німецька цензура мала дуже витончене відчуття: конфіскаті підпадала стаття не лише за те, що в ній було виразно написане, але й за саму хоча б і приховану тенденцію, як це не один раз нам (ред. М. Хом'якові й мені) відверто і, треба сказати, чесно та спокійно заявляв д-р Ґаснер. Не було майже ні одного числа „Краківських Вістей", щоб у ньому німецький цензор не скреслив хоча б кілька речень, розділів, а то й цілих статтей чи фейлетонів, що з їх відбитками мусів являтися головний редактор кожного дня в уряді шефа преси. Проте і по появі друком газети траплялися часом конфіскати та додаткові труднощі для редактора за статті, які не подобалися різним німецьким установам, зокрема політичній поліції (СД). Цензура йшла так далеко, що не все, що було вміщене в щоденнику „Краківські Вісті", призначеному передусім для інтеліґенції, можна було містити в популярному тижневику „Краківські Вісті — тижневик".

Тематика наших газет була куди більше обмежена, ніж німецьких газет у „Райху" і німецького що-

денника в Генеральній Губернії „Кракавер Цайтунг". Українська преса могла (частково мусіла) містити те, що їм подавало урядове пресове аґентство (його матеріяли ми мусіли оплачувати); треба було писати про німецькі перемоги на фронтах, про розвиток Великонімеччини й подавати коментарі в пронімецькому дусі. Але вже треба було вважати, коли вміщувалися передруки з німецьких газет, з „Кракавер Цайтунг" і „Фелькішер Беобахтер", а навіть на добір матеріялів з урядового пресового аґентства. Уміщення в січні 1940 інформації про радянсько-фінську війну, за урядовими німецькими джерелами і без редакційних коментарів, дало привід до остороги шефа преси головному редакторові Борисові Левицькому, а згодом до його усунення з посади редактора. За передрук із щоденника „Краківські Вісті" некролога про Михайла Коновальця, Євгенового батька, в тижневику — мусів відійти його редактор Василь Качмар; за передову статтю, в якій згадувалося про вороже ставлення до українського народу західніх сусідів України, втратив працю в „Краківських Вістях" ред. Василь Мудрий. Головному редакторові Михайлові Хом'якові погрожувано, що піде — з іншими редакторами — на „перевишкіл", а його місце займе німець.

Про закордонну політику треба було писати обережно, ще обережніше про СРСР. Не вільно було писати про долю українців в СРСР, навіть про їх культурне життя, про українців на Закарпатті (під угорською і словацькою владою), про наших земляків в

ЗДА, Канаді й інших заокеанських країнах. Треба було бути обережним у статтях про українське минуле, зокрема про добу української державности, щоб вони не були надто патріотичні. Натомість досхочу можна було писати про важку долю українців за польської окупації („польське лихоліття").

Багато уваги „Краківські Вісті" присвячували українському життю в Генеральній Губернії, але й тут тематика була обмежена: не можна було писати про політичне життя та про важкі побутові умовини населення, спричинені воєнними діями й німецькою поведінкою. З української преси не можна було довідатися про політичні течії серед українців, які жили на території Генеральної Губернії і Німеччини. Між іншим, заборонено писати про розлам ОУН і гостру боротьбу між її двома групами. Це було й однією з причин виникнення повені „циклостилевої літератури" — летючок, памфлетів, видаваних обома ОУН, які не переходили ніякої цензури і в деякій мірі доповнювали газету. Натомість наші газети майже без перешкод писали про українське суспільне, культурне і господарське життя в Генеральній Губернії, про працю УЦК, УДК і різних низових клітин; вони містили багато дописів з місць. Врешті, не бракувало статтей і на поважні — „невтральні" й неполітичні загальні або й специфічно українські теми.

Таким чином українська преса в Генеральній Губернії лише в деякій мірі віддзеркалювала дійсне українське життя, але, мабуть, вона містила максимум

цього, про що при німецькому режимі можна було писати. Все таки „Краківські Вісті" не були німецькою газетою українською мовою, але українською газетою, редаґованою в німецькій дійсності. На доказ вистане порівняти „Краківські Вісті" з українською підрадянською пресою або газетами, видаваними німцями українською чи польською мовами. Для українського дослідника історії Західньої України з років другої світової війни є і будуть ті нечисленні річники „Краківських Вістей", які ще збереглися, важливим джерелом.

Перший головний редактор „Краківських Вістей" — Борис Левицький, мусів скоро відійти; на той час (січень 1940) працювали в редакції також Михайло Хом'як та Іван Дурбак. Після відходу Б. Левицького, а також І. Дурбака, нова редакція складалася з М. Хом'яка, Василя Качмара й Василя Ривака. У травні 1940 до складу редакції ввійшов відомий український журналіст і письменник Лев Лепкий, за весь час існування газети він був заступником головного редактора, яким був Михайло Хом'як. Довший чи коротший час працювали в редакції щоденника ще такі журналісти: І. Дурбак, Роман Голіян, Маріян Козак, Іван Кедрин, Петро Сагайдачний, Василь Мудрий (зовсім короткий час — у квітні 1941), кооператор інж. Микола Творидло, письменник Федір Дудко та ін. У тижневику працювали: В. Качмар (коротко) і Юліян Тарнович, який і був його головним редактором.

Не можна оминути заслуг редактора М. Хом'яка

як головного редактора „Краківських Вістей". Він умів (завжди в гармонійній співпраці з проводом УЦК і дирекцією Українського Видавництва) приєднати постійних і вільних співробітників обох газет, дописувачів з Генеральної Губернії та з-поза неї, він також мав здібність відчути, що і як можна писати в суворій німецькій дійсності, і здобув собі деяке довір'я німецьких чинників, без якого його праця була б неможлива. При цьому наша газета мала свій український „хребет". Між редактором М. Хом'яком і мною була ділова, гармонійна співпраця, що було конечне, бо „Краківські Вісті" до певної міри були органом УЦК. З весни 1941 року обов'язки зв'язкового між УЦК і редакцією „Краківських Вістей" виконував д-р Мирон Коновалець.

Редакція „Краківських Вістей" організувала (за допомогою УЦК) мережу своїх кореспондентів на провінції, наприклад у Холмі (д-р Степан Баран, Володимир Островський), у Сяноці (Юрій Таркович), Ярославі, Перемишлі тощо, а також у Берліні (Богдан Кентржинський), Римі (Євген Онацький, Михайло Островерха), Празі та ін. Чимало матеріялу й інформацій про свою працю постачав редакції таки УЦК (це завдання виконував В. Глібовицький). У „Краківських Вістях" друкувалися підвалами чи фейлетонами українські письменники, зокрема Богдан Лепкий, Наталена Королева та ін. Тут появлялися статті на теми наукові (Іван Раковський, Іван Зілинський), літературні й мистецькі (Лідія Бурачинська, Дам'ян Горняткевич,

Лев Ґец, Анатоль Курдидик й ін.), економічні і правничі (С. Баран, Роман Димінський, Андрій Качор, Атанас Мілянич, Ярослав Падох, Микола Творидло, Євген Храпливий), суспільні, політичні й загальні (Віктор Андрієвський, С. Баран, Богдан Галайчук, В. Глібовицький, Роман Гучванович, Аркадій Животко, Андрій Жук, Іван Кедрин, Б. Кентржинський, Олена Кисілевська, Микола Ковалевський, Харитя Кононенко, Павло Лисяк, В. Островський, М. Островерха, Всеволод Петрів, Ю. Таркович та багато інших).

Наклад щоденника „Краківські Вісті" не був великий: 1941 року — 10.350, тижневика — 7.120 (див. таблицю), так що з економічного погляду обидві газети були дефіцитні. Крім Генеральної Губернії, „Краківські Вісті" йшли в Німеччину (зокрема до наших робітників) та в країни, нею окуповані, невелика кількість у Словаччину, Італію, в дуже малій кількості до невтральних країн Европи, Північної та Південної Америки, а навіть на Далекий Схід до Манджу-куо й Китаю.

Рівночасно з „Краківськими Вістями" почав виходити місячник для дітей *„Малі друзі"* за редакцією Богдана Гошовського (цей журналик виходив уже у Львові в 1937-38 рр.). Журналик причинився до національного освідомлення нашої дітвори і був цінною додатковою лектурою в школі.

У квітні 1940 появився літературно-мистецький журнал *„Ілюстровані Вісті"*, деякий час за редакцією

Л. Лепкого, згодом письменника Василя Кархута та мистця Святослава Гординського.

З жовтня 1940 почав виходити місячник *„Дорога"* — також за редакцією Б. Гошовського, призначений для юнацтва. У журналі містилися статті головно з ділянки природознавства, краєзнавства й спорту. Окремими книжечками виходила бібліотека „Дорога", головно з історичною і спортовою тематикою.

Наші зусилля дістати дозвіл на видання місячника „Нова Доба", що мав бути присвячений науці, публіцистиці та мистецькій творчості, не увінчались успіхом.

Подаємо статистику нашої преси за 1940 і 1941 роки:

Назва	Кількість чисел		Весь наклад у тис.		Пересічний наклад	
	1940	1941	1940	1941	1940	1941
„Краківські Вісті" щоденник	156*	292	1.119	3.040	7.177	10.350
„Краківські Вісті" тижневик	8	50	57	357	6.500	7.120
„Ілюстровані Вісті"	8	12	70	56	8.750	4.650
„Малі Друзі"	12	12	90	113,5	7.500	9.450
„Дорога"	3	8**	16	35	5.333	4.370

**) У тому числі двічі на тиждень — 32 числа, тричі — 78, щоденник — 46.*
***) У тому числі — 4 подвійні числа.*

Економічно-фінансові справи. Початкові труднощі Українського Видавництва нам уже відомі. Правда, вже в лютому наші торги дійшли до 30.000 зол., але кошти продукції книжок, журналів і газет становили коло 15.000 зол., платні й гонорари — 5.000 зол. До того ж уже в другій половині січня ми купили черенки за 14.745 зол. і папір за 11.700 зол. У наступні місяці видавництво мало вже деякі надвишки.

На економічну діяльність видавництва чималий вплив мала девалюація і контроля цін німецькою владою. Ми мусіли, у зв'язку із зростанням дорожнечі, підвищувати нашому персоналові платні і, хоч ці платні були скромні, вони були вищі від платень працівників УЦК і платень для ненімецького персоналу в державних установах. На самі платні працівників Українське Видавництво видавало до 15% з продажу своєї продукції, а це був непропорційно високий відсоток. 1940 року видавництво видало на постійні платні (без друкарні) 80.000 зол. Досить велику суму (60.000 зол.) видано на гонорари авторам, кореспондентам газет, рецензентам і мистцям, які допомагали при оформленні видань або були авторами деяких картин. Витрати на гонорари були великі, коли взяти до уваги, що в більшості наші видання були передруками, за які ми нічого не платили. Але Українське Видавництво було громадською установою, і воно мало обов'язок матеріяльно допомагати продуцентам духових вартостей у той важкий воєнний час. І тому ми платили гонора-

ри за рукописи, які не вийшли друком (ми, навіть, не мали наміру їх друкувати), за рецензії, за участь у редакційних колеґіях тощо. Але мені здавалося, що це добрий вклад капіталу. У другій фазі діяльности Українського Видавництва, коли воно поширилося на Галичину й мало більші фінансові можливості, воно несло ще більшу матеріяльну допомогу діячам української культури.

Серед українського населення Генеральної Губернії був голод на українське друковане слово, але ми не завжди вміли нові видання доцільно і швидко розпродати. У 1940 році ми збули лише 71% нашої книжкової продукції. Однією з причин цього було й те, що деякі наклади були завеликі в порівнянні з потребами ринку. Але майже всі ці книжки (також картини, листівки) ми збули в наступні роки. Більшим недоліком було те, що ми не вміли інколи стягнути грошей від наших покупців. На всі ці недоліки звертала увагу надзірна рада чи запрошені нею експерти й контролери. Треба визнати, що в 1941 році ці недоліки зменшилися.

Основним тереном збуту продукції Українського Видавництва була Генеральна Губернія, але в міру того, як щораз більше українців вивозила німецька влада на робити до Німеччини, ми дістали новий ринок для наших книжок, ще більше для газет — „Райх". На жаль, з девізових причин тривало доволі довго, поки гроші за ці книжки і пресу приходили з конта Українського Видавництва в Берліні до Кракова.

Наші пляни створити відділ Українського Видавництва в Берліні не здійснилися.

Прибутки з розпродажу книжок і газет були обмежені нормуванням цін, яких ми не могли підвищувати без згоди відповідних урядових чинників. Зокрема дешеві були газети: одне число „Краківських Вістей" коштувало 30 грошів. Рівночасно ми мусіли частину паперу докуповувати на вільному ринку, звичайно по досить високих цінах.

З тимчасових фінансових труднощів Українське Видавництво рятував кредит; навесні 1941 року ми були заборговані в Українбанку на суму 100.000 зол.

Попри всі ці хиби, економічна сторінка видавництва кращала, як це стверджували контролі, і воно почало приносити чисті зиски.

Цікаво представити торги видавництва і рентовність різних галузів продукції*. Числа за 1940 рік у золотих:

Рід продукції	Торги	Зиск нетто	Витрати
Книжки й календарі	348.552	12.672	
Картини, карти й канцелярійне приладдя	73.649	18.603	
Газети й журнали	265.239		34.817
Оголошення	37.992	29.518	
Разом	725.442	60.793	34.817

*) На території Генеральної Губернії (за посередництвом Українського Видавництва) збут книжок — і менше журналів — мали українські видавництва Праги („Пробоем" і Юрія Тищенка-Сірого) та Берліну (Українського Національного Об'єднання). Їхні видання мали лише невеликий тираж.

Як бачимо, найбільший зиск приносив продаж листівок, картин-портретів, карт і канцелярійного приладдя, тобто побічна ділянка продукції та торгівлі видавництва. Менший прибуток приносила продукція книжок, а газети й журнали (в практиці „Краківські Вісті") приносили, навіть після врахування впливів за оголошення, 20.091 зол. дефіциту. Цей дефіцит (він зменшився в 1941 році, а зовсім вирівнявся в наступні роки) зрозумілий: тираж „Краківських Вістей" був невеликий, ціна за примірник була мала, а редакційний склад, кількість платних кореспондентів і авторів досить велика. З журналів не давали дефіциту лише „Малі Друзі", дуже дефіцитний був журнал „Дорога".

Порівняння зиску брутто з продажу в 1940 і 1941 роках:

	1940	1941*
Книжки й календарі	75.895	258.605
Листівки, картини, карти тощо	32.094	34.543
Газети й журнали	11.164	35.294
Оголошення	37.996	
Разом	157.149	328.442

Обороти з книжок і зиск брутто за обидва роки годі докладно порівнювати, бо від другого півріччя 1941 року видавництво поширило свою діяльність на Галичину, але й у першому півріччі 1941 року продаж книжок і газет значно зріс.

Чистий зиск за 1940 рік (також за 1941) приділено, згідно з статутом, частково на резервовий, частково на культурний фонди. До культурного фонду зачислено також весь зиск із розпродажу книжок з фонду колишньої накладні Оренштайна.

*) Зиск з оголошень врахований в різного роду продукції.

У другій половині 1940 року надзірна рада після нарад з дирекцією дала вказівки щодо дальшого розвитку видавництва: опрацювати докладніший видавничий плян (для цієї мети створено окрему комісію), збільшити кількість шкільних підручників для народних і фахових шкіл та белетристичних творів (головно історичних повістей), видавати для дітвори та юнацтва не лише невеличкі оповідання, але й більші книжечки, розбудувати видання для аматорських театрів і на кооперативні теми, врешті, започаткувати видання творів з різних ділянок українознавства, зокрема видання монографій про українські землі в Генеральній Губернії. По економічно-фінансовій лінії висловлено бажання до дирекції — посилити збут книжкових видань і газет, стягнути борги, набути на власність одну з друкарень, в яких друкуються наші видання.

Ці вказівки Українське Видавництво почало реалізувати, але події пов'язані з вибухом радянсько-німецької війни, й інкорпорація Галичини до Генеральної Губернії поставили видавництво перед зовсім новою, дуже складною ситуацією. Про це в другому томі нашої праці.

РОЗДІЛ IX

ЦЕРКОВНІ ПРОБЛЕМИ

Греко-католики і православні в Генеральній Губернії. Українці ГГ поділялися на дві віроісповідні групи: до Греко-католицької Церкви належало приблизно 310.000, до Православної приблизно 240.000 вірних. Крім того, на Холмщині й Підляшші жило близько 180.000 римо-католиків українського походження, т. зв. калакутів, а в Галичині близько 10.000 латинників. Здебільша греко-католики жили на території Галичини, православні — на Холмщині й Підляшші. Вийняток становило близько 18 тисяч православних на Лемківщині та кілька тисяч греко-католиків на Холмщині й Підляшші — переважно втікачі з Галичини.

Вірні Греко-католицької Церкви, що опинилися на зайнятих німцями землях були відірвані від своїх церковних осередків, неясним стало юридичне становище Православної Церкви; з другого боку, з припиненням польського утиску відкрилися для обох Церков, зокрема для Православної, нові перспективи. Автоматично постав ряд проблем, які вимагали негайного розв'язання.

Церковними справами займався я сам безпосередньо

і не в'язав їх ні з яким відділом УЦК. Як дорадчий орган, допомагала мені *Колеґія для справ Греко-католицької Церкви* (з весни 1940 р.) з о. ректором *Олександром Малиновським* у проводі, і *Головна Церковна Православна Рада* при УЦК, яку очолював проф. *Іван Огієнко* (з літа 1940 р.). Моїм завданням було допомогти обом Церквам шляхом інтервенції у влади та подбати про матеріяльні засоби для духовенства без втручання у внутрішні справи Церкви. Зокрема дуже потребувала допомоги Православна Церква, яка з організаційного погляду була в цілковитому хаосі, і тому її справам приділив я особливу увагу. Після розв'язання головних організаційних церковних проблем я уважав своє завдання за здійснене і дальшу опіку над церковними справами залишив самій ієрархії.

а) Проблема Греко-католицької Церкви в ГГ

З чотирьох епархій Галицької Греко-католицької Провінції на території ГГ був майже весь терен Лемківської Апостольської Адміністратури та малі частини Перемиської епархії — не пов'язані між собою територіяльно частини Чесанівщини і Белзчини, Посяння та положеної в глибині гір Балигородщини. З греко-католицьких владик на території ГГ перебували Апостольський Адміністратор Лемківщини д-р Яків Медвецький і перемиський єпископ-помічник д-р Григорій Лакота, делеґований перемиським владикою Йосафатом Коциловським, який сам залишився в Перемишлі. Осідком Преосвященного Григорія було місто Ярослав. Крім того, на території Холмщини і Підляшшя було кілька греко-католицьких парохій, які підлягали юрисдикції римо-католицьких єпископів у Любліні й Сєдльцах.

Однією з перших проблем була справа приміщення та праці для священиків утікачів. Їх було понад сто. Здебільша вони примістилися по греко-католицьких парохіях, як сотрудники парохів, деякі стали душпастирями в польських містах, куди наплинули наші втікачі, деякі виїхали до Німеччини і душпастирювали серед українських робітників; чимало священиків працювало у світських установах, переважно у шкільництві (як учительки працювали також деякі монахині). Нам вдалося виклопотати для українських священиків обох віровизнань грошову допомогу від уряду в такому розмірі, як це було до війни (польські священики такої допомоги не діставали). Допомогу для греко-католицьких священиків виплачував уряд ГГ за посередництвом монаха-студита німецького походження, о. ігумена Івана Петерса*), для православних за посередництвом о. декана Миколи Малюжинського. За деякий час ці функції виконували відповідні консисторії.

Важкі релігійно-національні проблеми створилися на Лемківщині. На терені *Лемківської Апостольської Адміністратури* і далі всевладно панував москвофіль-

*) Енерґія отця Петерса та його німецьке походження чимало допомагали в розв'язанні актуальних справ Греко-католицької Церкви. Згодом, вже у Львові, він попав у конфлікт з німецькою владою і був засланий до концентраційного табору в Дахав.

ський дух, хоча це було в різкій дисгармонії з загальним відродженням українства, з новою політичною дійсністю та з напливом нових українських священиків. Наслідки цієї дисгармонії дали себе скоро відчути. Щораз частіше виникали конфлікти апостольського адміністратора Медвецького з загалом українського громадянства, а навіть духовенства, зокрема з Українською Національною Радою в Сяноці. Ці прикрі відносини покращали, коли апостольський адміністратор під тиском української опінії та самого УЦК, знеможений уже тоді важкою недугою, призначив у серпні 1940 р. на становище свого генерального вікарія о. Олександра Малиновського, до війни ректора Духовної Семінарії у Львові, а тоді керівника відділу Суспільної опіки в УЦК, відомого священика і громадянина. Спочатку апостольський адміністратор під впливом свого москвофільського оточення не давав о. Малиновському ніяких виразних компетенцій діяння, але незабаром після нової інтервенції УЦК о. Малиновський перебрав дійсне керування Лемківською Адміністратурою. Відтоді вона перестала бути експозитурою російських і польських впливів, і незабаром почали загоюватися рани, що їх зазнала Лемківщина на церковному відтинку за польського лихоліття. Після смерти апостольського адміністратора Медвецького у краківській лікарні, 27 січня 1941 р., наші негайні інтервенції у папського нунція в Берліні знешкодили спроби москвофільської консисторії в Сяноці перебрати управу Апостольської Адміністратури в свої руки, бо вже 3 лютого Апостольська Столиця іменувала наступником о. Медвецького тодішнього генерального вікарія о. О. Малиновського. З того часу він мав змогу розвинути повністю свою діяльність.

Зовсім другорядне значення мала проблема Греко-католицької Церкви на Холмщині. До війни тут було кілька слабих парохій т. зв. католиків східнього обряду. Як відомо, польська держава не дозволила на діяльність Греко-католицької Церкви на північно-західніх землях, бо боялася українських впливів; тутешні уніяти підлягали юрисдикції римо-католицьких єпископів, а священиками часто були поляки. Після приходу німців частина цих парохій самоліквідувалася. Нові проблеми виринули з приходом кількох тисяч греко-католиків — втікачів, число яких було невелике, все ж таки вони відігравали важливу, часто провідну ролю у відродженні Холмщини. Як греко-католики, вони мусіли поступати з великим тактом, щоб не дратувати холмщан, які з релігійного погляду були досить вразливі. Цю чутливість використовували різні особи, здебільша росіяни або москвофіли, вони розпускали вістки, що уніяти хочуть перебрати собор у Холмі, що поширюють унію тощо. Щоб цим поголоскам покласти край, я написав у „Краківських Вістях" (ч. 84 з 30. 8. 1940 р.) статтю п. н. „Повна гармонійна співпраця" *), в якій зазначив, що на Холмщині немає місця для якоїсь католицької місійної акції серед правос-

*) Див. Додаток VIII.

лавного населення та що тутешні греко-католики мають повні права свобідно плекати свою віру. Стаття спричинилася до заспокоєння умів, та ще більше спричинився до того такт галицьких українців, які чимало допомогли православним в ревіндикації їх церков. Для обслуги потреб греко-католиків постало кілька парохій, головно в більших містах. Греко-католицькі священики підлягали юрисдикції, хоча не „де юре", та „де факто" владики Лакоти.

Для успішного розв'язання вищезгаданих проблем треба було численних заходів та інтервенцій перед церковними і світськими чинниками, між іншим, і в папського нунція Орсеніджа в Берліні. В порозумінні з нашими духовними колами я подав на руки нунція (на авдієнції я був 21. XII. 1940 р. разом із о. Петром Вергуном, апостольським візитатором для українців католиків у Німеччині, і з В. Глібовицьким) меморіял у справі нової організації Греко-католицької Церкви в ГГ. В меморіялі я пропонував організацію трьох епархій, Лемківської, Ярославської та Белзько-Холмської, які мали б творити одну провінцію під проводом митрополита. Очевидна річ, що ці справи могли б здійснитися тільки по скінченні війни і стабілізації відносин.*) Війна з СССР зробила їх неактуальними.

На території ГГ жила ще третя віроісповідна група — римо-католики. Це були переважно давні холмські уніяти (т. зв. калакути), які в 1905-08 рр. перейшли на римо-католицизм. Крім них, жило на Белзчині й Чесанівщині до 10.000 т. зв. латинників, яких в'язав з польськістю римо-католицизм, а з українством — мова й народна культура. Приєднати одних і других для українства можна було тільки тим, щоб переконати їх, що їхня римо-католицька віра не є однозначною з польськістю; з тією метою треба було, між іншим, подбати, щоб їхніми римо-католицькими священиками були українці. Самозрозуміло, що тоді під час війни тяжко було провести на тому дуже важкому відтинкові будь-які основні зміни, поза загальним з'ясуванням проблематики (докладніше про проблему калакутів і латинників нижче).

*) Під час нашої авдієнції у нунція, він застерігся, що говорить з нами, як з побожними католиками, що дбають про добро Церкви й висловив здивування, що в справах Греко-католицької Церкви не виявляє ініціятиви єпископ Лакота.

б) Проблеми Православної Церкви в ГГ

Значення церковної справи на Холмщині й Підляшші. Значно складніші були проблеми Православної Церкви. Українське православне населення в ГГ жило на 90 % або й більше на Холмщині та Підляшші і вважало церковну справу за найважливішу, не лише з релігійного, але й національного погляду. Ніде на українських землях, як серед православних, так і серед греко-католиків не відігравали церковні справи такої ролі, як саме тут, на Холмщині. Це особливе наставлення холмського українця стає зрозумілим, якщо пригадаємо собі умовини, серед яких він жив за

останні десятиліття. Польський натиск на Холмщину й Підляшшя був головно натиском на Православну Церкву. Масове нищення православних святинь, арешти священиків, спроби повної польонізації церковних установ, — все це зв'язало холмщанина ще сильніше з Православною Церквою і висунуло релігійну проблему на перше місце. Тому самозрозуміло, що після упадку Польщі українське громадянство Холмщини звернуло найбільшу увагу на відбудову знищеного релігійного життя, а український провід мусів цим справам присвятити чимало зусиль. Та поки прийдемо до цієї теми, буде доцільно згадати коротко умовини, в яких жила Православна Церква на Холмщині й Підляшші до приходу німців.

Православна Церква на Холмщині до 1914 року. Холмська епархія була однією з найстаріших в Україні, бо своїм початком сягала XI-го, а може й X-го віку; з часів Данила Романовича аж до 1915 чи 1918 р. її осідком був безперервно Холм. Від 1596 р., себто після Берестейської унії з Римом, аж до 1875 р. вона існувала як самостійна уніятська епархія (в 1620-54 роках існувала також паралельно православна холмська епархія). Ми вже згадували, що Уніятська Церква й уніятське священство підпали впродовж XIX віку сильним польонізаційним впливам. Ці впливи зупинив царський указ з 7 квітня 1875 р., який скасував унію, а холмську, досі уніятську, епархію з'єднав з варшавською православною епархією, залишаючи в

Холмі вікарного православного єпископа з окремою консисторією та духовною семінарією.

Частина уніятів (приблизно третина) перейшла на православіє лише формально, і коли 30. 4. 1905 р. вийшов царський указ про свободу віровизнання, вони повернулися в 1905-08 рр. до католицького, себто римо-католицького костьолу (унія далі була заборонена). Ті, що залишилися православними, були вже його відданими вірними, і ніякі польсько-католицькі впливи на них не діяли. Для зміцнення православія та оборони перед наступом польськости й католицизму відновлено 1905 р. самостійну холмську епархію та зорганізовано напередодні першої світової війни Холмську губернію. Російська влада на Холмщині намагалася не дратувати місцевих православних і тому залишила здебільша українську мову, як мову проповідей у церкві, також не усунено з церкви низки церковних обрядів з часів унії тощо. На становища священиків і світських службовців охоче притягано місцевих і давано їм особливі матеріяльні пільги.

Панування Польщі на Холмщині й Підляшші було однозначне з боротьбою проти православної віри населення. Вже в листопаді 1918 р. поляки скасували Холмську епархію та приєднали її до Варшавської. Після організації Автокефальної Православної Церкви в Польщі й визнання її царгородським патріярхом Григорієм VII (Томос з 13. XI. 1924 р.) Варшавсько-Холмська епархія стала однією з її п'ятьох епархій. Варшавсько-Холмську епархію очолював сам митрополит

Автокефальної Православної Церкви Діонисій (Валединський). Не місце тут писати про долю, а скоріше про недолю, Православної Церкви в Польщі. Пригадаємо лише, що вона була під цілковитим польським впливом. Дійсне керівництво Автокефальною Православною Церквою в Польщі належало директорові департаменту в Міністерстві Віровизнань і Освіти в Варшаві. Урядовою мовою була польська мова, вона також ставала щораз більше мовою навчання релігії в школах, навіть проповідей. Православне духовенство було під постійною контролею адміністраційної влади й поліції. Поруч із цим панували у Православній Церкві сильні російські впливи. Православними владиками були переважно росіяни (до 1938 року 6 росіян, 2 українці — на Волині); сам митрополит був також росіянин, хоч з помітними українськими симпатіями. Всі утиски на Православну Церкву в Польщі позначувалися з особливою силою на Холмщині й Підляшші — як відоме закриття, а згодом і буреня церков, конфіскація церковних земель, уведення польської мови й нечуване персональне гноблення православного духівництва. Не зважаючи на утиски збоку Польщі, селянська маса ще більше зв'язувалася з своєю Церквою. Храмові свята в Холмі, Яблочині, а передусім в Турковичах збирали тисячі вірних із усіх закутин Надбужанської України й були великими релігійно-національними маніфестаціями, які додавали вірним сили витримати наступ польського режиму. На нищення церков реаґував холмщанин сльозами, молитвою і...

надією на чудо — скорий упадок Польщі. Провідниками цього пасивного опору проти польського утиску були радше світські інтеліґенти, ніж духовенство. Вища православна ієрархія і тоді не здобулася на якийсь гостріший протест.

Православіє на Лемківщині. Зовсім інше обличчя мало православіє на Лемківщині. Тут в 1925-30 рр. перейшло на православіє кільканадцять тисяч лемків, до того часу греко-католиків, звичайно, під впливом москвофільських течій, часто при сприянні польських адміністраційних чинників. Інколи це була відповідь на надто ревну національну працю греко-католицького священика в українському дусі, без зрозуміння місцевих особливостей. На Холмщині православіє було однозначне з українством, а на Лемківщині здебільша з москвофільством і національною відсталістю. Тутешні православні священики були, за вийнятком 2-3 осіб, ворогами українства та пропаґаторами московщини й польщини, тому й протеґовані польською владою. Прикладом, як далеко можна дійти в ренеґатстві, може послужити факт, що низка православних священиків з Лемківщини з деканом О. Павлишиним на чолі оголосила у відомому україножерному й шовіністичному польському щоденнику „Кур'єрі краківському" заяву з протестом проти послання митрополита Андрея Шептицького в обороні нищених поляками православних церков на Холмщині.

Проблеми Православної Церкви після приходу

німців. Холмська Церковна Рада. З поділом державної території Польщі між СССР і Німеччиною на території ГГ з п'ятьох православних епархій залишилася лише Варшавсько - Холмська, і то не вся; з православних владик — тільки митрополит Діонисій і єпископ Тимофій Шретер.*) Не стало собору єпископів, ні синоду, і їх функції став виконувати сам митрополит. Становище митрополита Діонисія, що ревно підтримував Польщу і на початку війни видав заклик до вояків польської армії та православного населення — стати на захист Польщі, було важке. Тодішній Український Комітет у Варшаві під проводом д-ра Юрія Липи був виразником неприязного ставлення українців до митрополита Діонисія і немало спричинився до утруднення його позиції в новій німецькій дійсності, даючи про нього німцям неґативні й односторонні інформації. Не здавав собі справи д-р Липа у своїй наївності з того, що усунення митрополита Діонисія не дозволить взагалі на канонічну розв'язку проблеми Православної Церкви в ГГ, насамперед унеможливить висвячення українця на єпископа. Із зовсім інших мотивів виступав проти митр. Діонисія також лідер російської еміґрації в Польщі, Войцеховський. Росіянам залежало на тому, щоб знищити

*) Єпископ Тимофій Шретер походив із зукраїнізованої німецької родини з Волині. 1938 року був призначений польською владою польовим єпископом польської армії. Під час другої світової війни весь час перебував у Яблочинському манастирі на Підляшші.

автокефалію Православної Церкви на території ГГ і підпорядкувати її російській еміґраційній Церкві.

Відразу після приходу німецьких військ українське населення Холмщини й Підляшшя поставило, як перше домагання, повернення церков, загарбаних поляками. Лише в нечисленних випадках там, де знайшлися меткі люди, використано переходовий час військової влади і привернено українцям православні святині, замінені поляками на костьоли. З приходом німецької цивільної влади справу ревіндикації церков передано референтові церковних справ при управлінні ГГ в Кракові.

Для інтервенції у вищої німецької влади в справі повернення церков і для розв'язання багатьох інших проблем, зв'язаних із станом Православної Церкви, треба було плянових і послідовних заходів. На території Холмщини й Підляшшя церковні справи вела т. зв. Тимчасова Церковна Рада в Холмі, яка постала вже 5. XI. 1939 р. Вона складалася з 10, згодом з 16 духовних і світських церковних діячів, між іншим, з протопресвітера о. Івана Левчука, Семена Любарського, Володимира Косоноцького, Олександра Рочняка, о. Володимира Мархеви, Антона Павлюка й ін.; її правним дорадником був відомий галицький політичний діяч д-р Степан Баран, який оселився в той час у Холмі, як нотар і адвокат. Ця Церковна Рада вибрала Церковну управу з о. Іваном Левчуком у проводі й звернулася до митр. Діонисія з проханням затвердити її постанови і дати дозвіл ввести українську мову, як уря-

дову, та українську вимову старослов'янської мови до Богослужби, а також повернути принцип соборности в устрою церкви. Покищо Рада не ставила ясно справи відновлення холмського єпископства, не кажучи вже про проблему організації Православної Церкви в ГГ в цілому.

Митр. Діонисій поблагословив постанови З'їзду, затвердив Церковну Раду й Управу та іменував 16. XI. 1939 р. старенького пароха села Понятич, Грубешівського повіту, о. Івана Левчука протопресвітером і адміністратором православних парохій на Холмщині й Підляшші, але не визначив компетенцій ні адміністратора, ні Ради, ні Управи. Не зробив цього митрополит тому, що становище Православної Церкви в ГГ було невияснене. За кілька днів, 22. XI. 1939 р., під натиском німецької влади він мусів відмовитися від обов'язків митрополита й передати владу в руки православного берлінського архиєпископа Серафима Лядде, як „хоронителя митрополичого престола", після чого відсунувся до Отвоцька під Варшавою, де перебував під наглядом німецької Служби Безпеки.

Архиєпископ Серафим. Архиєпископ Серафим (світське прізвище Лядде) походив із православних волинських німців; як єпископ для православних у Німеччині, він підлягав російській еміґраційній Православній Церкві, осідок якої був у Югославії в Сремських Карльовіцах. Тимчасовим заступником митрополита Автокефальної Православної Церкви в Польщі

іменувало його Міністерство Церковних Справ у Берліні. Ця персональна унія зверхника православних у Німеччині й в ГГ була для українських інтересів дуже небезпечна, бо можна було побоюватися, що російський владика і на своєму новому становищі вестиме русофільську політику. Побоювання цілком виправдалося. Архиєпископ Серафим брав за помічників самих росіян, на Лемківщині іменував адміністратором ославленого Павлишина, на Холмщині підтримував священиків москвофілів.

Особливо була загрожена Холмщина. Нам залежало не лише на тому, щоб на Холмщині відродилося православіє, але насамперед, щоб воно мало український характер. З приходом архиєп. Серафима відразу підняли голови священики русофільського напрямку, а інші, за винятком кількох стійких українців, кожної хвилини готові були піти за начальством. За таких обставин треба було вжити заходів, щоб Холмщина залишилася з церковного погляду автономною, щоб за деякий час постало холмське єпископство, врешті, щоб архиєп. Серафим вернувся до Берліну, а в ГГ була відновлена Автокефальна Православна Церква з виразним українським національним обличчям. Розв'язка цих проблем була в руках німецької влади в Кракові й Берліні, а моїм обов'язком залишалося докладати зусиль, щоб вона була корисною для нашої справи.

В порозумінні з українськими православними чинниками, в той час головно з Церковною Радою в Хол-

мі, постановлено, як перше завдання, ревіндикацію церков, передусім Холмського собору, та затвердження церковної автономії Холмщини. Ще в листопаді 1939 р. я нав'язав ближчі зв'язки з референтом церковних справ в управлінні ГГ, д-ром Бюхнером, а згодом з його наступником, радником Вільденом. Зокрема цей останній ішов назустріч нашим бажанням, боронив їх перед своєю зверхньою владою і поважно спричинився до позитивного, з українського погляду, розв'язання проблеми Православної Церкви в ГГ.

Ревіндикація Холмського собору. Ревіндикація церков була для холмського українця не лише поверненням загарбаних церков православним власникам. Поки він бачив свої церкви в руках поляків, не хотів вірити, що настали якісь зміни; щойно перехід Холмського собору на Даниловій гірці в православні руки був би для широких мас видимою ознакою кінця польського утиску.

Ми вже згадували, що в часи військової влади повернено православним близько 20 святинь та що згодом справа ревіндикації була утруднена й належала до управління ГГ в Кракові. Для ревіндикації кожної церкви треба було подавати окреме прохання з точним умотивуванням. Майже всі ці прохання проходили через Церковну Раду в Холмі й були відповідно оформлювані д-ром С. Бараном. Цим шляхом перейшли до православних нові два десятки церков, так що в половині 1940 р. число православних святинь на

Холмщині збільшилося з 51 до 91. Все ж таки й тепер це була ледве четвертина з довоєнного стану — 383 церкви. В тому числі 183 були зруйновані, але 109 залишилося в польських руках.

Найбільше зусиль вимагала боротьба за відібрання Холмського собору. Вже після першої авдієнції українців у ген.-губернатора Франка в листопаді 1939 р., він дав доручення передати собор в руки православних, але місцева німецька влада цього не виконала. Треба було довгих заходів, щоб тільки в квітні 1940 р. — знову при нагоді авдієнції української делегації — ген.-губернатор видав наказ передати негайно українцям Холмський собор. У цій справі я їздив до люблінського губернатора д-ра Цернера та цим приспішив її вирішення, і остаточно на початку травня 1940 р. польські духовники залишили собор. Данилова Гірка і собор являли собою сумний вигляд після понад двадцятилітнього панування поляків і „опіки" над святинею збоку польського духівництва. Із собору забрано все, до стародавніх фресок включно, що свідчило б про те, що сотнями років вона була українською уніятською або православною святинею. Старий цвинтар побіч собору представляв картину не лише повного запущення, але й знищення: повалені нагробники, поламані хрести, понищені написи, а навіть повикидані кості. При вході на цвинтар стояв нагробник мого покійного стрия, який довгі роки, ще до першої світової війни, вчителював у холмській гімназії; великий мармуровий хрест нагробника мав відбите рам'я, портрет-

медальйон був вирваний. В підземеллях святині, де ховали високе духівництво, між іншим і уніятських, себто католицьких єпископів, вандальські руки порозбивали труни, поперевертали кості померлих, понищили їхнє одіння.

19 травня 1940 р. відбувся акт повернення собору його відвічним власникам, українцям. Це була величезна маніфестація української Холмщини, вона стягнула тисячі народу із усіх закутин Холмщини й Підляшшя, багато делегацій з Посяння, Лемківщини, Варшави та майже з усіх українських колоній корінної Польщі. З численних німців у святі брали участь, між іншими, люблінський губернатор д-р Цернер і радник Вільден. Натомість у тому святі не взяв участи ні архиєп. Серафим, ні росіяни, але взяли участь у ньому численні українці католики, а серед промов, які почалися моїм словом, було й привітання українського греко-католицького священика.

„Оце, щоправда, переходить, — казав він, — Дім Божий з католицьких рук до православних, але український католицький священик може виявити свою радість, що усунено насилля і гноблення, що Дім Божий повернувся до рук власника, може радуватися, як християнин і українець, а справу з'єднання обох Церков може залишити Божому Провидінню...”

Свято 19 травня залишило в усіх учасників незабутнє враження. Думки учасників і слова промовців летіли до собору св. Софії в Києві й храму св. Юра у Львові... Для Холмщини це був символічний день

національного відродження, найважливіший, мабуть, і найкращий за час шістьох понурих воєнних років; це був також день святочного єднання всіх українців західніх окраїн.

Повернення Холмського собору в українські руки мав для Холмщини переломове значення. Холмщани набрали довір'я у власні сили й енергії до національної праці, на церковному відтинку українська течія взяла рішучу перевагу, значення українського проводу в Кракові зростало. Данилова Гірка стала осередком національно-релігійного життя відродженої Холмщини.

Нові організаційні форми Православної Церкви на Холмщині. Приблизно в той самий час були устійнені тимчасові форми Православної Церкви на Холмщині й Підляшші. Ще в березні 1940 р. Холмська Церковна Рада склала відповідні проєкти тимчасової управи Церкви на Холмщині. Архиєп. Серафим подав свої контрпроєкти, і вся справа опинилася в управлінні ГГ. Остаточно в другій половині травня влада видала т. зв. *Статут тимчасової управи православних парохій в Люблінській області* з підписами архиєп. Серафима, духовних членів Холмської Церковної Ради і президента відділу внутрішніх справ в управлінні ГГ, д-ра Зіберта. Це був компроміс між трьома проєктами — Церковної Ради, архиєп. Серафима й уряду. Під загальною зверхністю архиєп. Серафима управління православними парохіями належало чотирьом чинникам: адміністраторові, генеральному вікарієві, Церковній Раді й Церковній Управі. Не входячи в по-

дробиці, лише зазначимо, що нам вдалося відстояти українські домагання: забезпечити український характер Православної Церкви. Урядовою мовою стала українська мова, мовою богослужб — старослов'янська з українською вимовою, адміністратором, генеральним вікарієм і членами Управи могли бути лише українці. Адміністратором був затверджений о. Іван Левчук, а ген. вікарієм був іменований о. Володимир Малюжинський. В управі Церквою панував у дійсності дуалізм, бо сам адміністратор не міг нічого вирішити без ген. вікарія. Це було зроблено з чисто персональних причин: о. Левчук був загальновідомим священиком-холмщанином, але вже був старшою людиною, без досвіду в адміністрації й без організаційних здібностей, з другого боку, особа о. Малюжинського*) давала запоруку української лінії в управі Православною Церквою на Холмщині.

*) о. Володимир Малюжинський — одна з найкращих постатей серед українського православного духовенства на Західній Україні. За Польщі він був деканом славнозвісного села Гриньок на совєтсько-польському пограниччі на Волині. Тамошнє населення змушувано силою до переходу на католицизм за допомогою війська й поліції. Відома була тоді мужня постава о. Малюжинського. Усунений з Гриньок, він душпастирював далі на Волині аж до вибуху війни. По зайнятті Волині большевиками сховався на Холмщину й перебрав православну парохію в Томашеві, одночасно виконував обов'язки благочинного (декана) і був головою Українського Комітету. Згодом став генеральним вікарієм Холмщини, а після створення Холмської епархії — членом Холмської консисторії. Після вибуху війни з большевиками повернувся на рідну Волинь з великими надіями на працю на релігійному й національному полі. Та не судилось... Його розстріляли німці, як і багатьох інших українських патріотів.

Відновлення Автокефальної Православної Церкви в ГГ. Попри ці успіхи справа Православної Церкви на Холмщині не була ще дефінітивно полагоджена. Російські впливи діяли з укриття далі й були підтримані архиєп. Серафимом, у Церковній Управі українську лінію репрезентував виразно лише о. Малюжинський; Холм потребував українського єпископа, а Православна Церква в ГГ — справжнього українського обличчя. Після дискусій з багатьома православними діячами в Холмі, Варшаві й Кракові мені стало ясним, що єдиним розв'язанням може бути відновлення Автокефальної Православної Церкви в Польщі на тій її території, яка входила тепер до складу ГГ, та надання їй українського обличчя шляхом висвячення українських єпископів. З канонічного погляду Автокефальна Православна Церква існувала далі, бо існував Томос царгородського патріярха з 1924 р., а на території ГГ жив її голова митр. Діонисій і єпископ Шретер. Як практично провести її відновлення і надати їй українського характеру, — це було насамперед предметом моїх дискусій з проф. Іваном Огієнком*), який від початку війни

*) Проф. Іван Огієнко родом з Київщини — відомий учений і культурний діяч. Він був не лише відомим мовознавцем, але й одним із кращих знавців церковного питання у практиці й теорії. Він ознайомився з цими питаннями, як міністер освіти і віровизнань УНР, як член або й голова багатьох церковних рад, братств, товариств, як член Передсобору і Собору Автокефальної Православної Церкви в Польщі тощо. Крім низки праць з церковної ділянки, він був відомий, як перекладач св. Письма та багатьох богослужбових книг на українську мову. Після приходу німців заснував і очолював Українську Церковну Раду у Варшаві.

очолював Церковну Раду у Варшаві, а в червні 1940 р. погодився очолювати Головну Церковну Православну Раду при УЦК.

Ми прийшли спільно до переконання, що для реалізації наших плянів треба повернути митр. Діонисієві його давнє становище, умовитися з ним у справі висвячення українців-єпископів, підшукати відповідних кандидатів на єпископів і, що найважливіше, знайти підтримку наших домагань у німецької влади. Не легко було знайти відповідних кандидатів на можливих українських владик. Це мусіли бути люди з вищою богословською освітою, добрі священики і щирі патріоти, очевидна річ, неодружені або вдівці, і мати такі чесноти, яких треба вимагати від українських владик. Таких одиниць було дуже мало, тож і вибір був надто обмежений. З різних боків вказувано на проф. Огієнка, як кандидата на холмського єпископа, бо хоч він не був духовником, але постійно займався церковними проблемами, мав відоме ім'я і давав запоруку, що, як православний владика, завжди буде держати українську лінію. З уваги на ці позитивні прикмети сходив у тінь деякий егоцентризм проф. Огієнка. На пропозицію різних церковних комітетів, передусім Холмської Церковної Ради та мою, як провідника УЦК, проф. Огієнко погодився прийняти кандидатуру на холмського владику. Ми плянували, щоб проф. Огієнко став єпископом холмським і підляським з титулом архиєпископа, і щоб його епархія обіймала всю люблінську область, в якій, як знаємо, жило 90 % усіх православних у ГГ. Дві інші епархії мали бути зовсім малі, а треба було їх організувати лише тому, щоб Собор єпископів мав щонайменше трьох членів. Однією з них мала бути Краківсько-Лемківська епархія, в якій жило до 20.000 православних, головно лемків. Кандидатом на владику цієї епархії був архимандрит Палладій Видибида-Руденко. Третю епархію мала становити корінна Польща: дві чисто польські області, Варшавська і Радомська, де жило близько 10.000 православних, виключно еміґрантів, за національністю росіян і українців; ця епархія мала б бути під безпосередньою зверхністю самого митрополита.

Щоб провести ці пляни в життя, треба було приєднати для них німецьку владу і митр. Діонисія. Довелося мені, між іншим, боронити митр. Діонисія перед німцями і вияснювати, що він не був такий неприхильний для українців, як це представив д-р Липа, та що напевно буде льояльний щодо німецької влади. Підтримку відповідних німецьких чинників, насамперед референта церковних справ у ГГ, радника Вільдена та його заступника д-ра Ґербуса я здобув. Тоді я познайомив їх з проф. Огієнком, і в липні 1940 р. ми склали вчотирьох візиту митр. Діонисієві в його резиденції в Отвоцьку. Внаслідок довших пертрактацій ми узгіднили плян, щоб митр. Діонисій повернувся до виконування обов'язків голови Автокефальної Церкви в ГГ, перевів поділ на три епархії за нашим пляном і ґарантував українське обличчя Православної Церкви, висвячуючи на єпископів проф. Огієнка і архимандрита Палладія.

Митрополит прийняв наші пропозиції, бо це була для нього єдина можливість у змінених політичних умовах вивести Православну Церкву з того зачарованого кола, в якому вона опинилася, та її далі очолювати; для українців це був єдиний шлях канонічним способом створити українську епархію. Слід ще згадати, що митрополит відкинув суґестії, щоб після висвячення українських владик вдруге зрезиґнувати із становища митрополита.

На всі ці пляни мусів дати згоду ген.-губернатор; рівночасно треба було ще вирішити справу архиєп. Серафима, який перебував то в Берліні, то в Варшаві. На допомогу прийшов нам характеристичний для німців спір про компетенції між Краковом і Берліном. Архиєп. Серафима прислало до ГГ Міністерство церковних справ у Берліні без запиту ген.-губернатора Франка. Не важко було йому вияснити, що це втручання в його компетенції та що на території „його держави" повинна існувати незалежна Автокефальна Православна Церква. Важливіше, що і з німецького політичного погляду було доцільніше мати справу на своїй території з канонічно оформленою, територіяльною автокефальною Церквою, що мала свої глибокі вікові традиції і могла бути політичним інструментом у німецьких руках, ніж з еміґрантською Церквою з неясним канонічним обличчям, митрополит якої був на території чужої держави — Юґославії. В результаті довших переговорів між Краковом і Берліном архиєп. Серафим перестав бути „хоронителем" митрополичого престола в Варшаві й повернувся до Берліну, а ген.-губернатор прийняв 24. 9. 1940 р. митр. Діонисія на авдієнції й після заяви льояльности з його боку дав свою згоду на те, щоб митрополит знову перебрав провід Православної Церкви в ГГ. При цій нагоді митр. Діонисій склав заяву, що добро Православної Церкви в ГГ, яка складається майже з самих українців, вимагає поділу Церкви на три епархії: українсько-російську Варшавсько-Радомську, і дві українські, Холмсько-Підляську і Краківсько-Лемківську, та що на холмсько-підляського єпископа треба висвятити проф. Огієнка. Учасниками цього акту були з українського боку проф. Огієнко, о. Малюжинський і я.

Нові православні владики. Дальші події розвивалися дуже скоро. Вже 30. 9. 1940 р. Собор єпископів Автокефальної Православної Церкви (до його складу входили митр. Діонисій і єп. Тимофій Шретер) постановив, що Православна Церква в ГГ становить одну митрополію з поділом на три епархії, що Холмсько-Підляська епархія підноситься до ступеня архиєпископії та що кандидатом на холмсько-підляського владику є проф. І. Огієнко. За кілька днів відбувся в Яблочинському манастирі на Підляшші акт постриження проф. Огієнка в ченці, виконаний в присутності самого митрополита. Новий монах прийняв ім'я Іларіона. Минуло ще кілька днів, Іларіон став ієродияконом, ієромонахом і остаточно архимандритом. 19 жовтня 1940 р. митр. Діонисій виконав у супроводі єп. Саватія

з Праги та єп. Тимофія Шретера врочистий акт хіротонії архимандрита Іларіона на архиєпископа. Ця урочистість відбулася на Даниловій Гірці в Холмі при участі тисяч вірних. Наприкінці жовтня архиєп. Іларіон склав запевнення льояльности державному секретареві д-рові Бюлерові в Кракові, а на початку листопада відбулася його врочиста інтронізація в Холмі. Ще в жовтні собор єпископів вибрав архиєп. Іларіона заступником митрополита.

Православну ієрархію в ГГ завершено в лютому 1941 р. хіротонією архимандрита Палладія*) на архиєпископа лемківсько - краківського. Титул архиєпископа митр. Діонисій дав новому владиці без відома архиєп. Іларіона, що останнього досить вразило. Архиєп. Палладій провів деякі персональні реформи в своїй епархії, священиків-росіян віддав до диспозиції митрополита, а на їх парохіях поселив українців, призначив благочинними священиків, які йшли за українським напрямом тощо. Завдяки цим змінам релігійно-національні відносини на Лемківщині підлягли виразній санації також на православному відтинку.

*) Світське прізвище владики Палладія — Видибида-Рудейко. Родом з Київщини, за царських часів був українським діячем і працював на господарсько-фінансовому відтинку. За української державности був членом Центральної Ради, а згодом заступником міністра фінансів в уряді УНР. В 1921 р. став священиком і працював на Волині, пізніше поселився в Варшаві, працював у митрополії та був заступником секретаря Синоду Автокефальної Православної Церкви. В 1935 р. прийняв монашество. Належав до найближчих співробітників проф. Огієнка в Головній Церковній Раді.

А втім, архиєп. Палладій не міг проявити поважнішої діяльности з уваги на те, що його епархія була мала; він постійно перебував і далі в Варшаві. Владика Тимофій вернувся до Яблочинського манастиря і не відігравав ніякої ролі. До складу Собору єпископів він не входив.

Значення відновлення Автокефальної Православної Церкви. З проведенням хіротонії архиєп. Палладія Автокефальна Православна Церква на території ГГ дістала своє остаточне оформлення. Її канонічною основою був Томос Патріярха з 1924 р., наявність голови Автокефальної Православної Церкви в Польщі в особі митр. Діонисія, створення Собору єпископів і Синоду, врешті, згода світської влади. Це була дальша частина давньої Автокефальної Православної Церкви в Польщі, але її обличчя було зовсім інше. Вона тепер не була джерелом російщини і польщини, як за польських часів, але була Церквою українською, хоча не користувалася тією назвою. Запорукою її українського обличчя були передусім українські владики. Нова світська влада, яка взагалі має великий вплив на Православну Церкву, не втручалася покищо в її внутрішні справи й залишала їй велику свободу діяння.

Відновлення Автокефальної Православної Церкви на території ГГ мало значення не лише для українців західніх окраїн. Це ж була єдина Автокефальна Православна Церква з виразним українським обличчям на всьому світі, це була дальша частина Української Пра-

вославної Церкви в Києві, що існувала 700 років і після упадку царату на короткий час — не зовсім канонічно відновилася. У зв'язку з подіями на сході, з якими ми рахувалися, Автокефальна Православна Церква в ГГ могла відіграти поважну ролю. Можна було тепер спокійно підготувати пляни дій на майбутнє. Про ці справи думали ті українці, які спричинилися до відновлення Автокефальної Православної Церкви в ГГ. Після її оформлення ці завдання лягли передусім на архиєп. Іларіона.

Митр. Діонисій не робив українцям жадних труднощів, поводився дуже коректно, не висував ніколи свого російського походження, пам'ятав, що 95 % його вірних — це українці, та розумів дуже добре тодішні політичні умовини. В його епархії мали рівні права вірні української та російської національности. Митрополичий собор у Варшаві був до диспозиції насамперед українців, і сам митрополит правив час від часу Службу Божу живою українською мовою.*)

*) Під час моєї діяльности і згодом зустрівся я з неодноразовою критикою, що надто ревно займаюся проблемами Православної, а багато менше Греко-католицької Церкви. Так було дійсно і так мусіло бути. Я займався завжди тими проблемами, які були пекучі та вимагали розв'язання. Форми й дії Греко-католицької Церкви, частини Вселенської Церкви, устійнені та ясні; на території ГГ найважливішою проблемою Греко-католицької Церкви було ввести на Лемківщині шляхом персональних змін гармонію між церковною ієрархією і вірними та задоволити їх національні потреби. На відтинку Православної Церкви були проблеми значно складніші, їх розв'язання було у великій мірі в руках світських чинників, з цим не слід було отягатися і їм я присвятив більше енергії.

Праця в Холмсько-Підляській епархії. З моменту, коли владичий престіл перебрав архиєп. Іларіон, перестала існувати Тимчасова Церковна Рада в Холмі, а її місце зайняла Холмська консисторія. З питомою йому енергією взявся архиєп. Іларіон до праці у своїй епархії. Немало труднощів було на матеріяльному відтинку. Всю землю, яка належала до Православної Церкви перед 1918 р. (16.650 га), загарбали поляки ще в листопаді 1918 р., і православні парохії були дуже бідні. Тоді, під час війни, матеріяльне становище парохів було зокрема дуже важке. Відчувався великий брак відповідних священиків, а також не полегшував праці консерватизм населення, з яким треба було рахуватися. І тому було правильним, що в церковне життя Холмщини не введено ніяких радикальних реформ. Богослуження відбувалися старослов'янською мовою з українською вимовою, а по-українськи лише на окреме прохання парохіян і за згодою архиєпископа; за малими вийнятками, залишено на місцях дотеперішніх священиків, бо нових кандидатів не було, але докладено зусиль, щоб загал священства вів як релігійну, так і суспільно-національну працю. Засновано кілька десятків нових парохій і ревіндиковано близько 20 нових церков, в тому числі собор у Замості; на нові парохії призначувано священиків-утікачів з Буковини. Як допоміжний орган, створив владика Іларіон Архиєпископську Раду з мирян. Щоб розв'язати проблему нового священичого доросту, він випрацював плян Духовної Православної Академії в Холмі, але цього діла не можна було реалізувати через спротив влади,

а також через неустійненість цієї проблеми між самими православними владиками. Щойно згодом, у 1942 р., в Холмі постала скромна Духовна Семінарія. Також через труднощі, які робила влада, не міг постати в Холмі ніякий поважніший видавничий осередок. Та, не зважаючи на все це, Холм був осередком українського православного життя, а його роля була тим більша, що в ці сумні часи це був єдиний явний осередок української православної думки на українських землях.

Велику ролю в національному відродженні Холмщини відіграв архиєпископ Іларіон. Порівняно з цими заслугами на дальший плян відходять деякі його недоліки, що випливали з надміру амбіції та вразливости. Через це він відсував не раз від праці світлі одиниці, як, напр., о. В. Малюжинського, а приймав людей, які були без більших вартостей, але в усьому його виславляли. Це створювало прикрі дисонанси між ним та іншими православними владиками, як також давало нагоду німцям дізнаватися про внутрішні церковні справи. Нарешті, його втручання в чисто світські справи, які належали до компетенцій УЦК і УДК, спричиняли часто зайві ускладнення.

Від часу відновлення Автокефальної Православної Церкви та завершення її українського обличчя я залишив клопотання про церковні справи владикам. Дальша роля УЦК й моя особиста обмежувалася допомогою там, де її було треба, передусім інтервенціями перед урядовими чинниками. Це завдання відносилося до обох наших Церков.

РОЗДІЛ X

СВІТЛА Й ТІНІ ДІЯЛЬНОСТИ УЦК

Ми пізнали умовини праці УЦК та його діяльність на різних ділянках суспільного життя. Рамки для праці УЦК становили нові політичні умовини, себто розпад Польщі й німецька дійсність. Базою для української праці були наші західні окраїни та їх людність із своїми особливостями, а далі — втікачі. Змістом праці мало бути збереження української субстанції та зміцнення нашого національного стану посідання на окраїнах.

Нашу роботу уможливлювали нові політичні умовини, бо в той період німецька влада не робила нам більших перешкод; зрештою, дуже багато залежало від льокальних взаємовідносин між німецькою адміністрацією і українським громадянством. Корисним явищем був приплив утікачів, завдяки яким західні окраїни дістали досить поважну кількість інтеліґенції. Ці можливості роботи на непереораному ще терені викликували своєрідний ентузіязм і романтику праці, яка

охоплювала місцевих діячів, свіжоприбулу інтеліґенцію й широкі маси. Зерна національного відродження, що падали на урожайний, плугатором ще не діткнений терен, давали скоро буйні плоди. Провідницька система у своєрідних воєнних умовинах мала ту добру прикмету, що дозволяла на доцільне плянування суспільного життя й скоре виконування плянів.

Але не бракувало й труднощів. Про деякі з них була вже мова. Вони випливали з прикмет самої української території в ГГ, хоч простором невеликої, але розтягнутої майже на 1.000 км уздовж і несуцільної; це спричинювало технічні труднощі в утримуванні зв'язку з поодинокими частинами наших окраїн, а осідок нашої централі — Краків лежав далеко за їх межами. Ступінь національної свідомости та рівень національної зрілости українського населення окраїн був різний, в загальному невисокий, а Польща — як відомо — скріпляла льокальні окремішності. З цього виринала проблема *партикуляризму і реґіоналізму*. Нові еміґранти становили справді найсвідомішу й найактивнішу частину українського громадянства в ГГ, але робили тактичні помилки, що випливали насамперед з незнання й нерозуміння терену; це, між іншим, і спричинило проблему *„тутешніх і зайдів"*. У нові, зовсім відмінні політичні умовини важко було вжитися більшості нашого громадянства, так само, як і в нову *провідницьку систему*. Дальшою трудністю праці була замала кількість людей до нашої праці, себто людей жертвенних, чесних і кваліфікованих, що були б готові зректися

матеріяльно корисніших постів і працювати на суспільному полі та бути льояльними до установи, в якій працювали. Тому централя постійно шукала *відповідної людини*.

З перехрещування цих позитивних умовин праці й труднощів, цих світел і тіней праці УЦК, поставала низка проблем, від яких залежала більша або менша успішність наших заходів та загальний вислід праці. На першому місці була проблема партикуляризму і реґіоналізму та стисло зв'язане з нею питання „місцевих і зайдів", далі світла й тіні провідницької системи, проблема постійности й послідовности праці, проблема якости людини, що працювала в нашій організації, проблема взаємовідносин з німцями та відношення УЦК до різних політичних груп, зокрема до ОУН. Обговоримо все по черзі.

Партикуляризм і реґіоналізм. В наслідок географічних умовин та історичного минулого на наших окраїнах розвинулися згадані вже реґіональні відмінності. Національна свідомість тутешнього населення полягала у виразному протиставленні себе полякам і почуттю зв'язків з материком на сході, при чому воно не завжди робило різницю між Львовом, Києвом, а навіть Москвою. Тому збереглася тут стара назва Русь, руський, русин — і лише поволі поступалася назві українець, український. Тому на Лемківщині виникло специфічне русофільство, а на Холмщині віроісповідна приналежність була подекуди важливішою від націо-

нальної. Без власної культурної чи хоч би господарської організації, без рідного друкованого слова (його поляки не допускали), з дуже слабим прошарком власної інтеліґенції українець західніх окраїн не міг розвинути своєї національної свідомости так, як, наприклад, галичанин, волиняк, придніпрянець. Але, зберігаючи свою віру, мову і побут, він підкреслював свою національну приналежність сильніше, ніж найгучнішими патріотичними фразами, і заслужив собі на пошану і на жертвенну працю над розбудженням його національної свідомости в модерному розумінні цього слова. З цих причин ми не лише шанували, але й підтримували здоровий реґіоналізм, а також прояви народної культури, народну ношу, реґіональне музейництво тощо. Українське Видавництво і наша преса присвячували реґіональним проблемам багато уваги.

Однак УЦК виступав проти нездорових проявів політичного реґіоналізму, що вели до сепаратизму. Тому ми рішуче поборювали русофільство в усіх проявах і вели постійну боротьбу з русофільськими діячами. При цьому ми відрізняли чесних та ідейних наших противників від тих, що під час польської займанщини йшли назустріч польським вимогам проти власного народу. Ми вели боротьбу за повне освідомлення наших окраїн, зокрема Лемківщини, позитивним шляхом за допомогою нашої культурної роботи. Окрему увагу звернено на молодь, яку ми намагалися виховати за допомогою школи, куренів молоді, УОТ, літератури й журналів. Незабаром вони ставали піонерами модерного українства, не втрачаючи своїх племінних особливостей.

„Тутешні і зайди". У праці над відродженням окраїн ішли рука в руку місцеві діячі з утікачами з Галичини й Волині. Завдяки своєму досвідові в суспільній праці, активності, вищій фаховій кваліфікації, численності, а на Холмщині і знанню німецької мови, втікачі зайняли скоро домінуюче становище в українському житті в ГГ. Звичайно, напочатку очолювали різні установи, передусім українські комітети, місцеві діячі, а втікачі допомагали їм у праці. Але поступово, в міру того, як праця ставала щораз більше скомплікованою і важкою, їх місце почали займати втікачі. Ці зміни насамперед сталися в комітетах. У проводі комітетів місцеве населення хотіло бачити не так місцеву людину, як радше діяча, який давав би запоруку, що подолає багатогранну працю в комітеті й буде мати найбільше успіхів у роботі. І, зовсім природно, дійшло до того, що в половині 1941 року на 14 важливіших УДК ледве один комітет очолювала місцева людина, два комітети — особи, щоправда, не народжені в даних повітах, але приїжджі ще до війни, а в усіх інших УДК головами були втікачі.

Треба підкреслити, що взагалі широкі шари населення були з праці втікачів задоволені, і між місцевими діячами та втікачами панувала гармонія. Все ж таки траплялися і деякі дисонанси. Іноді — головно напочатку — місцеві громадяни не хотіли допустити

до праці втікачів, яких презирливо називали „зайдами", бо боялися за свої впливи, а часто також і тому, щоб прикрити власну інерцію. Ці випадки, зовсім зрозумілі з психологічного боку, були, повторюємо, рідкі. Може найбільше галасу з приводу проблеми „місцеві і зайди" робили місцеві діячі з Холмщини, а скорше з самого міста Холма; вони виявляли деяку надмірну релігійну й регіональну вразливість і зверталися до проводу з усякими домаганнями, які не завжди були виправдані їхньою власною працею над відродженням Холмщини та її успіхами.

Однак треба визнати, що втікачі, які працювали на західніх окраїнах, головно молодь, робили низку тактичних помилок, не із злої волі, але через незнання терену, надто великого теоретизування, далі через перенесення на окраїни тих метод праці, що були добрі в Галичині, чи на Волині, але тут не були доцільні. До цих помилок належали, наприклад, нетактовні й нерозумні спроби прибулої націоналістичної молоді змінити прегарний і довговіковий привіт на Лемківщині „Слава Ісусу Христу" на „Слава Україні", поборювання москвофільства лемка без огляду на методи тощо. Такі дрібниці, як, наприклад, улаштування на Холмщині Миколаївських вистав, що було прийнято в Галичині, але серед православних викликувало релігійне здивування, копали часто прірву між місцевим селянином і немісцевими діячами, в наслідок чого виникало обопільне розчарування. Молодий діяч гнівався на лемка чи холмщанина, коли він не ставав відразу свідомим

— в його розумінні — українцем, але не ставив собі запиту, чи, замість нарікати на невдячний терен та опускати руки в знеохоті, не краще старатися зрозуміти середовище праці, передумати доцільність метод національної роботи, подумати, чи говорить до населення зрозумілою йому мовою. Щоб зменшити ці помилки молодих діячів, УЦК улаштував для своїх працівників, зокрема для тих, що працювали на культурному відтинку (УОТ), серед молоді й дошкілля, регіональні курси. Наша преса, як ми вже згадували, містила на ці теми низку статтей, а Українське Видавництво видало добрий десяток книжок і брошур про наші західні окраїни.

Витривалість і солом'яний вогонь. Великою перешкодою в праці на окраїнах був притаманний для нас брак витривалости. Національна робота на незайманих теренах, де вона була довгими роками заборонена, манила працівників на суспільній ділянці й маси. Рідна школа і рідний учитель, рідна церква, своє друковане слово і рідні організації — все це, здобуте за короткий час, сповняло активіста й пасивного споживача цих національних дібр немалим патосом і ентузіязмом.

Однак „медові місяці" не тривали довго. Здобутки, надбані впродовж короткого часу, треба було зміцнити й поширити, та вже не шляхом революційних зрушень, але постійною, доцільною і витривалою працею. Одночасно в народних масах виступила вже прохолода, і вони вимагали фахової праці, практичних

досвідчених керівників та рядових працівників, які допомагали б їм у їх житті, що в міру продовжування війни ставало щораз складніше. Треба було не лише пробудити національний ентузіязм, але поглиблювати його ділами — в школі й церкві, комітеті, УОТ, адміністрації, кооперативі, треба було боронити село перед надмірними воєнними повинностями, перед тисячами злиднів, що їх приносив воєнний режим. І від цих буднів утікало багато працівників, головно молодь, бо ці будні не приваблювали вже романтизмом і не давали блискучих результатів. Зокрема, коли на весні 1941 року відчувався подих війни на сході, сотні працівників кидали свої місця праці, бо вони були нецікаві в порівнянні з перспективами, які відкривалися на сході... До цієї справи ще повернемось, а тут лише згадаємо, що УЦК мусів докладати зусиль, щоб заповнити опустілі місця знову людьми й вести далі працю не лише в „медові", але і в сірі місяці.

Проблема людини. Без уваги на те, які корисні зовнішні умови мала б наша праця, яке розумне й доцільне було б плянування проводу, все ж таки наслідки її залежали від людини, що мала цю працю виконувати. За весь час існування УЦК його провід звертав рівномірно увагу на зміст праці й на виконавців. Ми постійно шукали відповідних працівників і то від найвищих до найнижчих становищ.

На території ГГ опинилося кілька тисяч українських інтеліґентів-фахівців. На перший погляд може здаватися, що це досить велике число в порівнянні з півмільйоновою масою всієї української людности (без калакутів). На ділі, це було число і надто велике і надто мале. В нормальних умовинах воно було б надто мале, щоб зайняти всі становища, які повинні були обсадити ці фахівці-інтеліґенти (в культурному і господарському житті, в адміністрації різних видів тощо), та через мінімальний наш стан посідання по містах не можна було зразу знайти відповідних верстатів праці для всіх наших інтеліґентів. Досить скоро ми заповнили нашими людьми шкільництво, кооперацію, самоуправу, наші комітети. Значно більше труду коштувало здобути становища на державній службі та організувати індивідуальні верстати праці в ділянці господарства і вільних професій. Не раз бувало так, що ми не могли обсадити різних постів в адміністрації й судівництві не тому, що ми не мали відповідних сил, але тому, що вони не завжди хотіли чи не могли ці становища зайняти, хоч як це було важливо для всього національного організму.

На це склався ряд причин. Чимало кандидатів на пости в адміністрації й шкільництві залишилося в Німеччині, де вони жили в досить нормальних умовинах і не поспішали повертатися на рідні землі, бо там чекала на них важка праця, низька матеріяльна винагорода, там вони жили б як члени підкореного населення, до якого підходили німці з колоніяльними методами; дехто з охочих виїхати з Німеччини не міг дістати дозволу на в'їзд до ГГ. Чимало наших фахівців поки-

нули свої довоєнні зайняття і зайняли матеріяльно корисніші, хоч з погляду на національні потреби маловажні. Зокрема багато українців — серед них чимало кваліфікованих фахівців і багато молоді — зайняли в перші місяці німецького панування тимчасові управління жидівських фірм, головно торговельних; ці т. зв. „тройгендери" жили матеріяльно дуже добре й не думали покидати свої вигідні становища для суспільної роботи. Найбільше їх перебувало в Кракові. Не один з наших відомих громадян так довго тужив за суспільною працею на окраїнах, поки не дістав . . . „тройгендерки". Пригадую собі, як відомий колишній громадський, суспільний і політичний діяч конче хотів, і то негайно, ще в листопаді 1939 року виїхати на Холмщину, щоб „працювати для народу, пробудити забутий наш Холм" тощо. І міг дістати відповідне становище, та, коли став „тройгендером" багатого жидівського підприємства, забув свої мрії і любов до „святої холмської землі" та залишився в Кракові. Зайняття на державній службі не знаходило кандидатів також з уваги на низькі платні. Щоправда, вже в той час УЦК допомагав державним службовцям і вчителям, але ця допомога була невелика; поважніше ми розвинули цю акцію щойно в Галичині.

У той самий час, коли ми не мали кваліфікованих сил для різних важливих становищ, не бракувало кандидатів на ці пости, на жаль, серед осіб, що не мали потрібної кваліфікації. Місцеві громадяни хотіли бачити на різних постах своїх місцевих людей, хоч вони

здебільша не підходили до цього. Найчастіше це бувало в Холмі. Ось один з багатьох прикладів: на становищі директора української гімназії в Холмі (літо 1940 р.) хотіли холмщани бачити обов'язково холмщанина, або щонайменше православного, та не хотіли повірити, що їх кандидат, хоч добрий педагог, не міг стати директором, бо зовсім не знав німецької мови, а обсаду цього становища українцем з Галичини (М. Біликом) уважали за протеґування галичан.

У перші тижні по приході німців низку постів зайняли люди, щоправда, без відповідної кваліфікації, але енерґійні й такі, що мали відвагу ці становища зайняти. Переважно це була молодь з-під стягу ОУН. Про їх заслуги на відтинку шкільництва була вже кілька разів згадка. Згодом, коли минули часи провізорії, повинні були їх місця зайняти кваліфіковані сили, але ті, що їх уже посіли, тримались часто цупко раз здобутих позицій, хоч тепер уже на ці становища не підходили. Довго тривала боротьба між організаційним і господарським керманичами УЦК за душу першого директора Повітового Союзу Кооператив у Холмі Лапуньки, який, хоча нефахівець, перший зорганізував союз так, як умів, і зробив цим добре діло. Коли ж справи союзу розрослися, він не міг вже виконувати свого завдання. Для добра справи повинен був уступити, але вже зайняв місце і мав підтримку своєї організації. Остаточно справу вирішено по діловій лінії. Таких прикладів можна б подати чимало. Якщо йдеться про некваліфікованих учителів, яких влітку

1940 року влада усунула з посад, то все ж таки частина їх повернулася на свої пости.

За деякий час відносини на ринку праці трохи покращали. Ми здобули для наших громадян низку нових становищ у державній адміністрації, судівництві *), та в самоуправі, а після опанування перших позицій у містах ставало щораз легше творити нові верстати праці з ділянки господарського життя і вільних професій. Крім того, з Райху напливали нові кваліфіковані сили або перекваліфіковані на різних курсах чи врешті ті, що закінчили студії. Все ж таки і далі, хоча вже далеко слабше, ми мали справу одночасно з браком кваліфікованих сил і безробіттям некваліфікованих.

Проблема людини в УЦК і УДК. На найбільші труднощі ми натрапляли при обсаді різних становищ в самому УЦК і в його низових клітинах — УДК. Цю проблему ми вже частково обговорювали. Праця в нашій організації не була легка: вона була багатогранна, відповідальна, конкретна, зовсім відмінна від праці в наших довоєнних організаціях і установах. При обсаді становищ в нашій організації треба було звертати увагу на фахову кваліфікацію, на організаційні здібності та на активність, на моральну вартість людини, на її

*) Судівництво і нотаріят обсаджено на українських окраїнах повністю українцями; це сталося у великій мірі завдяки заходам д-ра Л. Голейка в Люблінській області і д-ра В. Загайкевича в Краківській.

такт, а часто і на дипломатичний хист. Крім того, треба було рахуватися з опінією низів і по змозі залишати склад комітетів у тому виді, як його висунули місцеві громадяни.

Людей, що мали б ці прикмети, не було легко знайти, а деякі з тих, що їх мали не поспішали до праці в нашій організації заради особистої вигоди. Становища на державній службі, в кооперації, в господарських підприємствах, у вільних фахах, не кажучи вже про „тройгендерки", були менше відповідальні, менше складні, краще оплачувані. В шуканні за людьми до централі й до комітетів я звертався кілька разів до наших визначних фахівців і громадських діячів з проханням перебрати навіть найвищі функції в УЦК і допомогти в нашій праці, та звичайно зустрічав відмову, знову, повторюю, не з принципових причин, але заради вигоди. Зокрема сильна група фахівців, колишніх кооперативних діячів і діячів з партії УНДО, перебувала в Любліні *) й займала там становища в державних господарських підприємствах; в УЦК ми називали їх часто „люблінськими цісарями". Збоку люблінської групи не бракувало критичних зауваг про діяльність УЦК, переважно правильних; я їх спокійно приймав і додавав ще критичнішу оцінку діяльности установи, якою керував, але зазначував при тому: „Панове, поможіть у праці! Ви висококваліфіковані фахівці. Пе-

*) Василь Болюх, Мирон Луцький, Зенон Пеленський, Євген Храпливий, Юліян Шепарович та інші.

реберіть обов'язки керівників господарства, суспільної опіки, фінансів, а навіть ділового чи організаційного керманичів, і справи підуть краще". Та моїх пропозицій вони не прийняли.*)

І тому в централі, а ще більше в комітетах переважав молодий елемент, здебільша члени ОУН, в загальному активний і жертвенний, але, звичайно, з малим досвідом і фаховим знанням, часто мало витривалий у праці і не завжди льояльний щодо установи, де працював. Через те, що різноманітні становища в нашій організації мусіли бути кимось обсаджені, ми постійно шукали відповідних людей, пізнавали їх, змінювали, переучували і взагалі намагались добирати щораз кращий елемент.

Відносно легко було дібрати відповідних працівників у централі, важче в терені, зокрема голів комітетів. При їх підборі треба було з одного боку взяти до уваги волю місцевого громадянства, з другого пам'ятати, що голови комітетів мають не лише виконувати функції на внутрішньоукраїнському відтинку, але й бути в контакті з німецькою владою. Часто наші голови і їх співробітники не вміли нав'язати відповідних зв'язків з владою, себто таких, щоб з нею жити в гармонії, але і гідно боронити інтереси українського населення. Траплялося, що німецький окружний староста намагався накинути на голову комітету свого кандидата, або вважав голову за свого службовця. Тоді поставав конфлікт з нашою централею, бо ми дотримувалися стисло статуту, на підставі якого влада могла не погодитися на іменованого нами голову, але не мала права його нам накидати. Бували, на жаль, серед наших комітетських діячів і такі, для яких важливішою була чужа німецька влада, ніж своя власна — українська. Мали ми й таких голів, що уважали своє становище за підставу своєї партійної діяльности, що не завжди було корисне для інтересів загалу й установи, яку очолювали.

Всілякого роду відправи, з'їзди, конференції, поїздки в терен, особистий контакт, видаваний нами „Вісник УЦК", статті в пресі тощо мали за мету підтягати вище наших товаришів праці й доповнити їх кадри новими силами. Це нам здебільшого вдавалося, і під кінець першого періоду діяльности УЦК ми вже мали кілька сотень незлих працівників у централі й у терені.

Світла й тіні провідницької системи. Провідницька система в такій формі, як вона виступає в статуті УЦК, була накинена владою. Про чутливість німців на цьому відтинку та про їх побоювання будь-яких демократичних відхилень свідчить факт, що вони ніколи не затвердили, не зважаючи на кількакратні наші дома-

*) Я зробив би кривду „люблінським цісарям", якщо б не підкреслив їх корисної діяльности для української справи. Свої становища вони використали, щоб дати працю сотням українців і зміцнити українське господарство. Зокрема співпрацювали вони з господарським відділом УЦК на території Люблінської області і входили до складу господарської ради УЦК; допомагали також у праці представникові УЦК в Любліні.

гання, повного складу членів УЦК і не дали згоди на їх скликання. Треба однак визнати, що вже статут УНО, опрацьований самими нами, мав за основу провідницьку систему, хоч із значнішим впливом громадянства, як це було в статуті та в практиці УЦК.

Як кожна система, так і провідницька має свої позитивні й негативні сторони. Думаю, що вона добра у виняткових ситуаціях і лише на короткий час. В такій формі вона не є чужа, мабуть, ні одному народові, зокрема в часи війни, яка вимагає скорих і рішучих рішень. В умовинах праці УЦК провідницька система була зовсім доцільна й відповідала духові часу. Це були воєнні часи, нашим партнером були німці з їх провідницькою системою, на окраїнах створилися зовсім своєрідні умовини праці. Не забуваймо при цьому, що Польща не мала вже від років демократії, що на наших західніх окраїнах, які були тереном діяльности УЦК, були майже зовсім знищені всі наші організації й установи, що тутешнє українське населення відзвичаїлося від демократичних форм, а Холмщина властиво ніколи їх не мала. Тож побудувати доцільно і скоро національне життя, повести плянову роботу при якнайменшій витраті часу і людей, яких нам постійно бракувало, можна було лише при провідницькій системі. Думаю, що відродження окраїн за такий короткий час без заведення цієї системи не було б можливе. Доцільність провідницької системи в той час відчували добре низи. Хоч постали там в перші місяці комітети із своєрідними формами, які були мішаниною

демократичної й провідницької системи, низи висували від початку потребу сильної централі, побудованої на провідницькій системі. Це виявилося на різних зібраннях комітетів, насамперед на з'їзді всіх комітетів у квітні 1940 року, коли учасники висловилися досить виразно й ясно за нею.

Найбільшою хибою провідницької системи є те, що вона не вміщує в собі критики й не дозволяє на здорове співзмагання різних груп та що зв'язок проводу з громадянством досить слабий. Перша загроза в нашій дійсності була не надто актуальна, бо на окраїнах до війни майже не було наших товариств і організацій, а творити їх тепер під час війни й викликати може навіть штучно співзмагання, було недоцільне. Зате відчувалося в роботі УЦК надто слабий контакт з громадянством, хоч я особисто особливо підкреслював його потребу. Для підтримування такого контакту ми створили різні комісії, велику свободу дій мали численні секції й об'єднання праці, з цією метою ми з централі, і я особисто, відбували чимало поїздок в терен, конференції, з'їзди представників комітетів, окружні й повітові відправи мужів довір'я, анкетні зібрання, реферати тощо. Світлиці, що їх організацію мали провести голови наших комітетів, мусіли бути тим осередком, де мав відбуватися вільний обмін думками проводу з громадянством. Отже, контакт централі УЦК з громадянством все ж таки був досить жвавий.

Не завжди було так у поодиноких УДК. Деякі голови комітетів розуміли провідницьку систему зовсім

не так, як треба, а еґоцентризм декого з них творив прірву між ним і громадянством. Якщо вістки про це доходили до централі, а переважно так бувало, ми постійно на це реаґували й намагалися відновити захитану рівновагу між проводом і громадянством хоч би навіть шляхом зміни голови, йдучи звичайно, але по провірці, назустріч бажанням терену.

УЦК і ОУН. УЦК був суспільною установою, а її завданням було обслуговувати всіх українців у ГГ без огляду на їх релігію, походження, партійну приналежність тощо, себто кожного і в однаковій мірі. До активної праці в нашій установі ми притягали всіх, хто стояв на українській національній плятформі, був ідейним українцем і чесною людиною. Критеріями, за якими ми шукали людей до праці, були: чесність, працездатність, здібність і фаховість. Ми не цікавилися партійною приналежністю наших працівників, тільки вимагали від них льояльности до установи, де вони працювали. УЦК, як єдине леґальне представництво українців у ГГ і їх єдина громадська установа, був організацією позапартійною і до деякої міри понадпартійною.

Такий був мій погляд на відношення УЦК до різних груп, установ і людей, насамперед до різних політичних угрупувань. У практиці УЦК мусів рахуватися з дійсністю, себто передусім з сильною і активною Організацією Українських Націоналістів. Не забуваймо також, що УЦК, так само як його предтеча — УНО, постав під впливом і заходами ОУН та що на його

особистий склад і перші дії мав великий, можна сказати, цілковитий вплив відпоручник ОУН на території ГГ — полк. Р. Сушко.

У перші місяці існування ГГ діяльність ОУН і його членства була на різних відтинках українського суспільного життя дуже позитивна, якщо візьмемо до уваги працю в комітетах, кооперації, шкільництві, позашкільній освіті тощо. В цій роботі була притаманна для молодих націоналістів велика ідейність, жертвенність, активність, патос праці та бойовість. Завдяки цим прикметам вони немало спричинилися до відродження наших окраїн. Та від самого початку видно було і слабі сторінки членства ОУН. Ними були незначне фахове знання (часто дилетантизм), невелике політичне вироблення, брак витривалости і послідовности в праці, нахил до нелеґальщини там, де її не треба було, нерозуміння специфічних відносин у терені, часто односторонні зв'язки з німецькою владою та наївне до неї довір'я. Члени ОУН робили великі послуги в суспільно-громадській праці в перші місяці після приходу німців, як чинники руху, ставлення доконаних фактів, одним словом, — революційних дій. Однак згодом, коли треба було не лише запалу, але й досвіду й фаховости та постійної, послідовної, сірої праці, яка не приносила відразу ефектів, вони нерідко розчаровували.

Українські комітети на низах поставали часто за почином націоналістів, а майже завжди при їх співучасті. Однак, лише зрідка націоналісти очолювали ко-

мітети через брак людей з відповідним громадським стажем, а також тому, щоб не нести безпосередньої відповідальности за їх працю. Найскорше вони докладали зусиль, щоб на чолі комітету став старший, відомий громадянин, який, однак, підпадав би під їх впливи. Самі ж члени ОУН займали найважливіші становища в проводі комітету. Так було і напочатку діяльности УЦК. А втім, не було в тому нічого дивного: найсильніша група зайняла найважливіші пости. Вся біда була в тому, що ОУН було вбоге на фахівців і чимало її членів-працівників у системі УЦК-УДК не могло виконувати завдань, зв'язаних з їх обов'язками. Крім того, націоналісти намагалися не допустити до громадської праці своїх противників і вважали себе єдиним показником добра нації. Характеристична річ, що ОУН не поборювала своїх недавніх противників у Галичині з табору УНДО, бо вважала, що ця група не є для ОУН небезпечна із світоглядового погляду та що з їх рядів можна дістати льояльних фахівців. Зате провід ОУН звернув більшу увагу на людей з католицьких організацій, а ще більшу на членів Фронту Національної Єдности, бо бачив у них, а зокрема в особі її провідника Дмитра Палієва, свого потенціяльного противника і конкурента.*)

*) Тому коли Паліїв поселився з кількома своїми товаришами в Криниці (до речі, він перший „відкрив" Криницю, як осередок західньої Лемківщини), члени ОУН намагалися не допустити їх до громадської праці на цьому клаптику окраїн України, а навіть поширювали серед лемківських селян, яких треба було щойно вчити національної абетки, та невеликої групи місцевої інтелігенції всякі невірні негативні відомості про весь ФНЄ і Палієва.

Чимало націоналістів, що працювали в УДК, виконувало рівночасно функції в ОУН. Автоматично вони підлягали двом диспозиційним осередкам: політичному ОУН і громадсько-суспільному — УЦК. Часто вони звертали головну увагу на інтереси своєї організації і використовували своє становище (реєстрація в урядах праці, платня, свобода рухів у терені тощо) для її потреб та не зуміли втримати гармонії між обов'язками, які тяжіли на них, як на працівниках УДК, і партійною приналежністю. Не міг, наприклад, зрозуміти організаційний референт в одному УДК, що під час своїх службових поїздок він не може одночасно провадити пропаґанду за ОУН; фінансовий референт не розумів, що не можна використовувати своє становище для одночасного збирання грошей на партійний фонд тощо. Я представляв проводові ОУН мою думку, що їх члени, які хочуть працювати в УЦК чи його клітинах, повинні цілковито присвятитися цій праці й не виконувати одночасно завдань в ОУН, що ті члени, які працюють у системі УЦК, повинні дістати безтермінову відпустку, що недобре, якщо члени ОУН виконують в організації такі обов'язки, які можуть іти врозріз з їх функціями в УЦК. Ці мої міркування були переважно безуспішні або скоріше я діставав запевнення, що моя думка справедлива, а, на ділі, залишалося по-старому.

Попри це, мушу ствердити, що моя співпраця з ОУН чи з її представником полк. Р. Сушком була вза-

галі гармонійна. Особисто я не вважав себе підпорядкованим ОУН; щоправда, я перебрав провід на пропозицію полк. Сушка, але без ніяких зобов'язань. Затверджений на становищі провідника представниками всіх комітетів, я входив щораз більше в терен і працю. Зміцнивши власну позицію, у своїй праці я звертав насамперед увагу на загальне добро українського населення в ГГ. З ОУН я співпрацював так далеко, як цього вимагали її реальні, загальнонаціональні заслуги й також тактика щодо найсильнішої організації. Зате я докладав зусиль, щоб загальногромадська установа, якою був УЦК, не стала прибудівкою однієї політичної групи, хоч би найсильнішої.

Зрозуміння цього становища УЦК я знаходив також у полк. Сушка й у тих керманичів та більшости референтів УЦК, які належали до ОУН. До деяких нельояльних — в моєму (може наївному) розумінні — вчинків нашого персоналу я мусів звикнути. Ми були приготовані на те, що секретарки УЦК передаватимуть відписи нашої кореспонденції своїй організації й вважатимуть це за нормальне. Я не дивувався, коли під час прогулянки з Дмитром Палієвим, а це було навесні 1940 року, службовець УЦК схопив мене „ін фляґранті", сфотографував і показував у наступну неділю під церквою світлину, як сумний доказ, що провідник УЦК дійшов до того, що розмовляє з ідеологічним противником ОУН. До веселих інцидентів належав випадок, коли навесні 1940 року централя влаштувала для німецьких і своїх гостей свячене — перший товариський виступ назовні. Із здивуванням я помітив, що серед запрошених бракує деяких найвизначніших членів УНДО. Запитав про причину. Виявилося, що наш референт, один з визначніших членів ОУН, що мав розіслати запрошення за одержаним списком, викреслив з нього осіб, які, на його думку, не були „гідні тієї почести". Коли я вимагав вияснення, то дістав наївну відповідь, що я сам близько співпрацюю з полк. Сушком і з ОУН, тож референт уважав зовсім природним порадитися з деякими членами ОУН і спільно з ними зробити „для добра справи" поправку в списку запрошених гостей. Значно прикрішим був випадок, коли наш референт у відділі опіки над молоддю, студент високої школи, під час свого полудневого чергування допоміг „викрасти" циклькостиль з бюра УЦК для своєї організації (грудень 1940). Справа вияснилася значно пізніше, коли поліція під час обшуку принагідно знайшла і наш циклькостиль. Таких прикладів можна б навести більше. Та все ж таки ще раз треба зазначити, що більшість членів ОУН, зайнята в УЦК, працювала льояльно й жертвенно. Зокрема це відноситься до людей у зрілому віці на постах керманичів, які вміли здебільшого погодити свої обов'язки в УЦК з партійною приналежністю.

Розкол в ОУН. Представлені відносини дуже змінилися, коли одноцільна досі Організація Українських Націоналістів розкололася на дві фракції: менша визнавала за свого провідника й далі полк. Андрія Мель-

ника, більшість відмовила йому послуху і вибрала собі за провідника Степана Бандеру. Хоч до остаточного розриву між обома групами прийшло трохи пізніше, все ж таки боротьба між ними набрала гострих форм уже вліті 1940 року. Не є моїм завданням докладніше аналізувати причини розколу ОУН. Вони були насамперед персональної натури — різниці між старими революціонерами, які жили на еміґрації, і молодими, що жили в краю і щойно тепер на новій еміґрації зійшлися віч-на-віч одні з одними. Ідеологічно обидва угрупування спиралися на тому самому світогляді, але різнилися подекуди тактикою дій. Давній провід складався з людей старших, з більшим досвідом і тактом, з меншою активністю. Полк. Мельник був людиною з високим громадським і військовим стажем. Група, що відкололася, була буйніша, рухливіша, не перебирала засобами боротьби, визнавала беззастережно і, на ділі, реалізувала націоналістичний декалог.

Боротьба між обома групами ОУН, для яких згодом прийнялася назва „мельниківців" і „бандерівців", велася спочатку в середині самої організації. Обидві групи хотіли схилити на свій бік якнайбільше прихильників між членами ОУН. Боротьбу ведено словом, друком, а навіть фізичними засобами. Обидві сторони видавали різні летючки, заяви, білі книги і, мабуть, ніколи не було витрачено у нас стільки циклостилевого паперу, як на цю полеміку. Ця полеміка не перебирала засобами, очорнювала противника, витягала на денне світло таємниці організації, розконспіровувала людей,

давала багато матеріялу для поліції. Щораз частіше приходило до побоїв противника.

Дуже скоро перекинулася боротьба ОУН і поза межі організації. Обидві націоналістичні групи намагалися поширити свої впливи на різні українські установи в ГГ та в Німеччині — комітети, кооперацію, студентські організації тощо і здобути собі симпатії серед широких кіл громадянства. Обом групам ішлося не лише про перевагу в середині організації — ставка була значно більша: вони претендували на владу в Україні і, коли перший акт боротьби відгравався тут, під німецькою окупацією, другий мав відігратися на рідних землях. Тому в міру, як зростало напруження відносин між Німеччиною і СССР та збільшувалися шанси збройного конфлікту між обома державами, боротьба обох націоналістичних груп ставала все гострішою. Одночасно все більше втягано в цю боротьбу чужий німецький чинник, бо обидві сторони намагалися схилити до себе ті німецькі кола, які цікавилися українськими проблемами — насамперед військові.

Боротьба ОУН мала великий вплив на життя в краю. Багато членів ОУН, які досі працювали на окраїнах і здобули собі довір'я населення, звернули тепер свою енерґію на внутрішню українську боротьбу, при чому часто переносили свій партійний спір на терен лемківської і холмської хати. В боротьбі за впливи окрему увагу присвятили обидві групи націоналістів молоді, зокрема студентству. Майже вся молодь належала вже до ОУН або була під її впливами, а тепер іш-

лося про декларацію: за Мельника чи за Бандеру. Організації нашої високошкільної молоді в Німеччині, головно в Берліні, Відні, а також у Празі стали тереном гострої боротьби обох течій. Наслідки прийшли незабаром. Українські студенти, які займали досі серед чужинців під оглядом успіхів у навчанні одне з перших місць, відійшли тоді на дальший плян — таке заявив мені д-р Геппельс, референт стипендійного фонду ім. Гумбольдта в Берліні. Загал нашої студентської молоді потопав у марних дебатах і словесній боротьбі, відкладаючи студії на дальший плян. Заклик шістьох українських професорів високих шкіл до української студентської молоді (див. додаток ч. XI), з пригадкою про її завдання й повинності, що полягають у гармонії між обов'язком набувати знання і (в другу чергу) діяльністю в громадському житті, небагато допоміг.*) У вир боротьби українців проти українців втягнено також середньошкільну, а навіть сільську молодь на наших окраїнах, згуртовану в куренях молоді.**)

*) Найгірші відносини панували у берлінському студентському середовищі.

**) Не забуду ніколи, як під час моєї поїздки по Грубешівщині підійшов до мене схвильований може 16-літній сільський юнак і прохав мене на хвилину розмови. Він довірився мені, що недавно прийшов у його село молодий пан з міста, розказував про спір націоналістів і запитав його, хто він такий. А коли молодий холмщанин відповів, що він українець, дістав запит: „Чи ти мельниківець чи бандерівець?" „Я українець" — була відповідь. „Так ти дурень", — вирішив галицький „будитель". І хлопчина, що горів молодою палкою любов'ю до вітчизни, питав мене, чи цього замало, що він лише українець, чи він мусить стати ще чимсь іншим...

Боротьба ОУН і УЦК. Боротьба між обома групами націоналістів дала себе швидко відчути також в апараті УЦК, передусім у його низових клітинах. Як уже було сказано, більшість членства ОУН, яке працювало в системі УЦК-УДК, звернула тепер свою енергію на взаємну боротьбу. Це створило ускладнення в моїх взаємовідносинах з проводом ОУН. Досі я мав підтримку полк. Сушка, як відповідального за все членство ОУН на території ГГ, і відносно легко було залагодити різні труднощі в терені; тепер „трійка" (так називали бюро полк. Сушка — від числа помешкання, ним зайнятого; воно містилося в тому самому будинку, де і УЦК) була обезсилена. Деякий час — уліті 1940 року — навіть „трійку" опанували прихильники Бандери.*) Якщо йдеться про членів ОУН, які працювали в централі УЦК, то всі три чи чотири керманичі відділів залишилися вірні полк. Мельникові й Сушкові, з наших референтів більшість стояла по стороні Бандери, деякі не визначилися. Але, повторяю, й після розколу ОУН наші працівники-націоналісти в централі вміли — за малими винятками — погодити свої обов'язки в УЦК з партійною чи радше фракційною приналежністю. Особливо делікатне було становище організаційного керманича інж. Бойдуника, якому, як видатному діячеві ОУН з групи полк. Мельника, нелегко було бути об'єктивним у персональних справах

*) В „трійці" резидував тоді діяч ОУН Іван Ґабрусевич. Дійти до якогось порозуміння з цією самовпевненою й зарозумілою людиною було трудно.

УЦК, що були тереном розгри обох груп націоналістів. Треба сказати, що він і його заступник мґр Ценко (який не був зв'язаний з групою полк. Мельника) брали до уваги в своїй тереновій роботі насамперед загальні інтереси УЦК. Я намагався бути в розгрі між обома групами ОУН невтральним, все ж таки через те, що на найвищих постах в ієрархії УЦК стояли „мельниківці", а не було „бандерівців", і завдяки моєму особистому контактові з полк. Мельником УЦК мав у прихильників Бандери „мельниківську" марку. Це було лише в деякій мірі згідне з дійсним станом справи, бо насправді розлам ОУН приспішив еманципацію УЦК від впливів ОУН.

Коли труднощі, спричинені боротьбою обох груп ОУН ми відносно легко опанували в централі, ситуація в терені була значно складніша. В поодиноких УДК переважали впливи то однієї, то другої групи націоналістів. Серед них були такі, для яких комітет був насамперед базою для діяльности їх групи, а тоді були втрачені межі між загальними і партійними інтересами; це були головно ті комітети, які були очолювані членами ОУН. До них належав, наприклад, з літа 1940 року УДК на Краків місто, і треба було змінити голову комітету. Значно складнішою була справа в Холмі. Тут на чолі комітету стояла з літа 1940 року здібна, працьовита й жертвенна молода (наймолодша з усіх голів УДК) людина — мґр Микола Мостович. Я мав змогу пізнати його позитивні прикмети ще з часів, коли він працював у Володаві, і прохав його

стати головою одного з найважливіших комітетів — Холмського. Спочатку молодий голова виправдував покладені на нього надії, але за деякий час йому не вдалося витримати натиск „бандерівців", що намагалися зробити УДК в Холмі осередком свого руху на Холмщині. В комітеті влаштовувалися на працю їх прихильники, але вони займалися не справами комітету, а своєї групи. Виникло невдоволення холмщан, загострювалися суперечки з іншими угрупуваннями, подекуди приходило до бійок і навіть самосудів. І це все в Холмі з його реґіональною вразливістю! Коли мої роз'яснювання, дружні поради і прохання не допомогли, треба було слати до Холма спеціяльного комісара з централі (інж. А. Файґеля), а пізніше вислати на голову комітету давнього еміґранта, капітан-ляйтенанта С. Шрамченка з Ченстохови. Для порівняння додам, що, наприклад, в комітеті в Білій Підляській мали впливи прихильники Бандери, але їх праця в комітеті була задовільна і не було ніяких причин робити зміни в складі комітету, не зважаючи на алярми, які приходили до централі від противників Бандери.

Таку саму боротьбу за впливи ведено також внутрі інших неполітичних установ, щоб використати їх для своїх партійних цілей, без огляду на їх дальшу долю. Йшлося передусім про впливи в кооперації. Єдиний на всю ГГ Окружний Союз Кооператив, що був у руках українців, Лемківський ОСК у Сяноці, опанували бандерівці. Союз опинився у важкому становищі, з якого його врятували клопотання інж. Ю. Павликовського і комісарична управа.

Наслідки запеклої боротьби націоналістів були для українського життя в ГГ неґативні. На окраїнах, що потребували інтенсивної, але спокійної, систематичної, витривалої і лише позитивної праці, націоналісти ввели прояви анархії. Тисячі людей відтягнено від конструктивної роботи, процес національного освідомлення окраїн ослабився не лише через відплив частини молодих громадян від праці, але, що гірше, через виявлення перед лемком чи холмщанином неґативних сторін українства. Та сумнішим наслідком боротьби було *моральне спустошення,* насамперед серед молоді. Безвідповідальні методи боротьби, взаємні наклепи, брак лицарської шляхетности в змаганні, методи фізичного насильства, боляки прихованих збірок, ніким не контрольованих, взагалі постійне жирування на високих ідеалах для звичайних партійних цілей — це елементи морального знищення, яке внесла боротьба націоналістів. Своє становище я виразно зазначив у статті „За оборону ідейности і жертвенности", поміщеній у березні 1941 р. в „Краківських Вістях"; в ній я плямував анархізацію молоді й приховані збірки та жирування на найцінніших чеснотах — ідейности і жертвенности.*)

В міру зменшення зацікавлення націоналістів суспільною роботою в УЦК-УДК, треба було їх щораз частіше заміняти іншими силами, *головно місцевими.* Ми намагалися залишити як в централі, так і в наших низових клітинах лише тих членів ОУН — і то обох груп,

*) Див. Додатки ч. 10.

— які віддавалися насамперед праці в нашій установі і які були щодо неї льояльні; інших поступово усували. Підкреслити треба ще раз, що й далі працювали в УЦК націоналісти обох угрупувань, переважно (зокрема на важливіших постах) з прихильників полк. Мельника.

Серед наростаючих політичних пристрастей роля УЦК не була легка. Ми не витворювали політичних ситуацій, їх витворювали німці й ОУН, але ми мусіли відтерпіти наслідки. Постають, наприклад, анархічні відносини в Холмі, і УЦК мусить витрачати енерґію та слати людей для оздоровлення тамошніх відносин, треба санувати відносини в УДК Краків-місто і в переселенському таборі, витягати Лемківський ОСК з безодні, в яку не ми його штовхнули, воювати з діяльністю ОУН серед молоді, зокрема шкільної, вислухувати постійних нарікань німецької адміністрації тощо. Боротьба за правопорядок була тим трудніша, що ми не могли представляти картини світлого майбутнього, яке запанує в Україні, а кликали лише до жертвенної праці на окраїнах, до моралі, говорили про потребу буденної позитивної праці. Все ж таки біля УЦК згуртувалася група людей, які діяли і зжилися в конкретній праці для конкретних цілей.

Внутрішні українські міжусобиці були поважною перешкодою в нашій праці на окраїнах; якщо б їх не було, балянс нашої праці був би куди видатніший. Все ж таки наш стан посідання на окраїнах поступово кращав та відкривав щораз кращі перспективи.

Взаємовідносини УЦК з німецькою владою. Відношення німецької влади до українців в період до вибуху німецько-совєтської війни характеризувала неясність. Треба повторити, що на горі, в Берліні, українська справа не існувала як політична проблема, тут, у ГГ, українців толерували, робили нам, як знаємо, досить великі поступки, головно на культурному відтинку, але їх треба було прямо видирати від відповідних чинників. В міру того, як загострювалися відносини з совєтами, ці поступки було щораз легше дістати, бо німцям ішлося про те, щоб з'єднати собі українців по обох боках німецько-совєтського кордону на теренах можливого збройного конфлікту. Тому що ясних напрямних з Берліну в українській справі не було, практичні відносини залежали переважно від персональних зв'язків з вищими німецькими урядовцями і в Кракові й на провінції.

Конференції з найвищими представниками влади УЦК відбував дуже рідко. Властиво єдину ділову конференцію з ген.-губернатором Франком і його урядом, якщо не візьмемо до уваги першої авдієнції українців у листопаді 1939 року, ми відбули в квітні 1941 року, про що ближче розповімо згодом. Натомість ми мали постійно справу з тими урядами й урядовцями, до компетенцій яких належали українські справи і які здійснювали контролю над діяльністю УЦК. Таким урядом був, як знаємо, відділ *людности і суспільної опіки* (Bevoelkerungswesen und Fuersorge Abteilung), що входив

до складу головного відділу внутрішніх справ. Вже із сполучення цих двох проблем в одному відділі видно, що адміністрація ГГ дивилася на проблеми ненімецького населення лише з погляду суспільної опіки; політичні справи були доменою поліції безпеки (СД). До відділу людности і суспільної опіки належала не лише контроля діяльности УЦК, але і посередництво в наших взаєминах з іншими німецькими урядами та установами. На ділі, ми обходили ці приписи там, де цього вимагала справа і дозволяла тактика, та виробили собі позиції у всіх майже урядах, з якими нам треба було мати зв'язки. Та часто було доцільнішим, щоб у різних українських справах втручався і боронив їх з уряду сам відділ людности.

Організатором відділу Б. у. Ф. (так його називано в скороченні) був д-р Фрітц Арльт. Д-р Ф. Арльт скоро ознайомився з незнаною йому досі українською проблемою (перші відомості в цьому напрямі дав йому Дмитро Паліїв), доцінював її вагу на сході Европи і незабаром став нашим щирим приятелем. Як начальник відділу Б. у. Ф., він уважав себе речником українських постулятів і був ним насправді. У великій мірі за його допомогою ми могли розширити вузькі рамки статутів УЦК для нашої багатогранної діяльности. Д-р Арльт був також інформатором німецьких чинників про українців у ГГ, як окрему етнічну групу; цим завданням служила згадана вже його брошура про українців у ГГ. Його заходам у Любліні завдячуємо поліпшення українсько-німецьких взаємовідносин на

території Люблінської области. Референтом українських справ у відділі Б. у. Ф. був випробуваний наш приятель полковник *Альфред Бізанц*. Він був всюди промотором української справи, а його вояцька відвертість і щирість відкривала йому двері майже до всіх урядів і високих урядовців в ГГ. Референтом суспільної опіки був молодий правник *Герберт Гайнріх* (Heinrich), людина здібна й інтелігентна, хоч ще без більшого досвіду й ідейного вироблення. Під впливом д-ра Арльта і полк. Бізанца він був прихильно наставлений до українських справ. Референтом справ молоді був теж нам прихильний майор Р., походженням австрієць. Під кінець літа 1940 року д-р Арльт повернувся до Німеччини, а його місце зайняв і залишився на ньому весь час існування ГГ надрадник *Льотар Вайравх* (Weirauch), здібний адміністративний урядовець, досить чесний, з ним завжди можна було договоритися на діловій площині. Людностеві справи вів тоді д-р *Ріхард Фель* (Foehl), людина здібна й амбітна, він хотів піднятися вище, спеціялізуючись у східніх проблемах. Працював рівночасно в СС і згодом у військовій розвідці.

Крім уряду Б. у. Ф., УЦК мав офіційне відношення до головного відділу народної освіти й пропаґанди. Його наглядові підлягав наш відділ культурної праці й Українське Видавництво. Українські справи підлягали в цьому відділі д-рові Гайнріхові Курцові, якому ми багато доброго завдячували. І він під кінець 1940 року залишив Краків, а його наступником

став д-р *Людеман* (Luedemann). Про всіх названих осіб можна сказати, що вони були службовцями вищого рівня і здебільшого прихильні до української справи, ділові й розумні, та що в тоталітарно-поліційному режимі не втратили почуття чести й моралі. Вони допомагали українській справі в міру своїх можливостей. Їм в ГГ завдячуємо досить багато — очевидна річ, не в принципових справах, бо на це вони не мали ніякого впливу. В найбільш засадничих справах ніяких рішень в ГГ не могло бути, це завжди залежало від компетенцій Берліну.

Українськими справами цікавилося також військо (Wehrmacht), його розвідчий відділ (Abwehr) — т. зв. „І Ц". З військовими чинниками мали справу головно націоналісти обох напрямів, але також УЦК, бо військо було зацікавлене відносинами на українських окраїнах, які мали стати випадовою базою для можливого наступу на схід. Тому що війську залежало, щоб на теренах воєнних операцій мати прихильне собі населення, воно з свого боку підтримувало наше відродження на окраїнах. Десь до літа 1940 р. референтом українських справ в „І Ц" був проф. Т. Оберлендер, про якого ми вже вище згадували. Керівниками цього відділу були майор Візен (Wiesen) і майор Ернест Айкерн (zu Eickern). Справами українського військового з'єднання з полк. Сушком на чолі відав

в 1939 році майор Демель (Dehmel). З усіми ними я підтримував зв'язки.

В поліційній державі, а ще більше в її колонії, колосальне значення мала поліція. Без згоди поліції, або без опінії служби безпеки (СД) адміністрація не могла вирішити ніякої важливішої справи. Очевидна річ, СД мало вплив на всі важливіші рішення в українських справах. Упорядкування відносин у Православній Церкві, відкриття гімназії, дозвіл на організацію молоді чи заснування нових секцій при комітетах і десятки подібних справ вимагали згоди СД. Також СД могло не погодитися на таку чи іншу персональну обсаду наших комітетів і самого УЦК. На чолі СД в ГГ стояв у той час комісар Гайм (Heim), що за короткий час з поручника став полковником поліції; його референтом до українських справ був прихильний нам д-р Глязер. Оборона інтересів українського населення, взагалі справи затвердження складу комітетів, інтервенції в справах ув'язнень, заслань до концентраційних таборів, зловживань низових клітин поліції і десятки подібних справ вимагали постійного контакту УЦК з СД.

Для нашої справи було дуже корисне, що з кінця 1939 р. до осени 1940 р. українськими справами займалися такі наші прихильники, як згадані вже д-р Арльт, д-р Куртц і проф. Оберлендер. Вони допомогли нам перебороти труднощі у зв'язках з німецькими чинниками і зміцнити позицію українців та УЦК у ГГ.

Раз зроблені зв'язки й здобуті позиції ми змогли вже втримати чи навіть поширити по відході згаданих осіб з ГГ.

Незалежно від зв'язків із згаданими установами, що займалися з уряду українськими справами, УЦК підтримував контакт з усіма чинниками німецької адміністрації, якщо цього вимагала справа. Ми намагалися зацікавити нашими проблемами десятки високих німецьких урядовців до президентів включно, нав'язували з ними контакти і постійно їх підтримували. Діяли ми безпосередньо або за посередництвом відділу Б. у. Ф. чи пропаґанди. Зокрема тісний контакт ми мали з шкільною владою, з шефом преси, з відділом церковних справ і з усіма господарськими урядами. З головними відділами справедливости, лісництва, пошти, залізниць тощо ми мали зв'язки головно в справі влаштування наших людей на працю. Всі ці високі урядовці в ГГ не розумілися спочатку зовсім на українській проблематиці, часто не здавали собі справи, що взагалі українці живуть в ГГ. Треба було їх з українською справою ознайомити і зацікавити нею, згодом висувати наші бажання і докладати зусиль, щоб їх можна було зреалізувати. В цій „освідомній" праці дуже помічні були полк. Бізанц, д-р Куртц, д-р Арльт, проф. Оберлендер та ін.

Взагалі наші домагання задовольнялися, якщо вони були суттєві й не мали політичного характеру. При всіх інтервенціях і конференціях з владою треба було

звертати увагу, що в німецькому тотальному устрою не були виразно окреслені компетенції поодиноких ресортів влади, що вони перехрещувалися й що між поодинокими німецькими урядовцями йшла постійна суперечка за компетенції. Треба було добре вважати, щоб не попасти в ці розходження, не порушити компетенцій якогось німецького уряду, бо тоді легко можна було пошкодити справі. Тому часто доцільніше було залагоджувати справи за посередництвом відділу Б. у. Ф., щоб не стати жертвою боротьби німецьких чинників за компетенції. До поглиблення зв'язків з представниками влади спричинялися також т. зв. товариські зустрічі, звичайно на Великдень або з якоїсь іншої нагоди. В зустрічах брало участь багато німецьких гостей, а серед них завжди кілька президентів, представників армії, поліції тощо. Та, крім цих „великих виступів", не менше значення мали приватні товариські зв'язки, головно з референтами українських справ.

Централя УЦК мала зв'язки не лише з управлінням ГГ, але і з урядом краківського губернатора. Ним був тоді д-р *Отто Вехтер*, згодом відомий губернатор Галичини. Сам він немав ще в той час ближчого зацікавлення українськими проблемами.

Перед губерніяльною владою в Любліні наші інтереси відстоював наш представник дир. *Володимир Тимцюрак*, за професією вищий банковий урядовець, колишній сотник УГА. Спочатку там були дуже великі труднощі в наладнанні відносин з німецькою владою.

Ні перший люблінський губернатор Шмідт (Schmidt), ні командант поліції, сумнозвісний генерал Ґльобочнік (Globocnik), не признавали українців на терені люблінської области і не ґарантували їм ніяких прав... Щойно на початку 1940 р., коли місце Шмідта посів д-р Цернер (Zoerner)*) та після спеціяльної поїздки д-ра Арльта до Любліна та в наслідок неполітичної, але послідовної праці нашого представника і „люблінських цісарів", відносини покращали. Досить великі успіхи ми мали, якщо йшлося про обсаду українцями становищ у господарському секторі, в судівництві, натомість чимало труднощів було на відтинку шкільництва й культури.

УДК і місцева німецька влада. Для українського життя важливі були не лише зв'язки з центральною і губерніяльною владою, але також відносини наших комітетів до німецької влади на низах. Нагорі, у центральної чи дистриктової влади можна було здобути деякі принципові рішення у важливих справах, що їх залагодження належало до компетенцій центральної влади, та інтервеніювати в справах, яких не залагоджено по округах, але більшість т. зв. дрібних, що з них складається життя громадянина, залагоджувалося на низах. Треба ще додати, що при провідницькій і тотальній системі крайсгавптман був свого роду воло-

*) Колишній надбурмістер міста Дрездену в Німеччині, кілька місяців міський староста Кракова, людина загалом порядна, але м'яка. Властива влада в Люблінській області належала Ґльобочнікові, людині з усіми прикметами справжнього ґестапівця.

дарем, який часто інтерпретував по-своєму рішення центральної влади. Як в централі, так і по округах діяли один побіч другого два німецькі чинники — адміністраційний, зосереджений в руках крайсгавптмана, і цілком не залежний від нього — поліційний.

Як виглядали взаємовідносини українців з владою по округах, залежало від такту наших комітетів з одного боку, і від персональних прикмет представників влади — з другого. В загальному треба сказати, що в той час німецька адміністрація і нагорі і на низах стояла на висоті завдань, головно, якщо йшлося про загальну адміністрацію й господарство. Значно слабшими силами були обсаджені ресорти шкільництва і пропаґанди, бо на них звертали менше уваги в колоніяльному краю, і не було відповідних сил, які розуміли б відносини на сході. Німецький адміністративний апарат стояв у той час з ділового погляду вище, ніж колишній польський. Згодом, коли німці зайняли великі простори й мусіли обсадити їх своїм апаратом, він ставав, очевидно, щораз слабший.

Взаємовідносини наших комітетів з владою були різні. Ми радили комітетам підтримувати зв'язки з владою, намагатися осягнути різні концесії, але так, щоб не давати нагоди на втручання влади у внутрішні комітетські справи. Ми звертали увагу, щоб не попадати в конфлікт з владою, бо тоді створилися б дуже неприємні ситуації, а можливості виграти спір перед вищою німецькою інстанцією були невеликі. Зокрема вимагали такту взаємовідносини з поліцією. Ми вже

згадували, що були голови комітетів, які мали з владою контакт, але лише в принципових справах і не надто часто, та звертали увагу на скріплення українського стану посідання не так шляхом німецьких концесій, як через власну працю та не допускали німців у внутрішнє життя українців. Такі комітети, наприклад, Ярославський, мали найбільші успіхи. Були також голови комітетів, що уважали себе насамперед за адвокатів, які мали добувати від німців найбільше благ, що були б свідоцтвом їх успіхів. Ці комітети найчастіше занедбували внутрішнє українське життя на своєму терені. Ще гірше було, коли деякі діячі в комітетах — та й не лише в комітетах — знаходили собі підтримку когось з німецьких можновладців і не рахувалися із своєю українською владою. Були випадки, що один комітет (УДК Варшава) від самого початку свого існування тісно зв'язався з СД і всякі спроби змін не були можливі. Загалом, там, де були неправильності у відносинах комітетів до влади, там, де вони були надто слабі або надто міцні, ми змінювали голів, хоча в другому випадку це не було легко. Ні в якому разі ми не дозволяли собі накинути на голову комітету людину, яку хотів бачити на цьому становищі лише окружний староста або поліція. Натомість нам вдалося кілька разів успішно влаштувати на різні становища людей, яких спочатку не хотіла затвердити німецька влада.

РОЗДІЛ XI

БАЛЯНС ПРАЦІ УЦК НА ОКРАЇНАХ

Загальні замітки. Не зважаючи на величезні труднощі та деякі недоліки, треба вважати балянс нашої праці на українських окраїнах, що опинилися під час війни в ГГ, позитивним. Ця праця, що її різні ділянки ми вже пізнали, прямувала до того, щоб збільшити український стан посідання, себто усунути польські впливи і зміцнити національну свідомість місцевого населення, а згодом перейти до наступу та відвоювати хоч частину того, що ми втратили в минулому. Зокрема треба було докласти зусиль, щоб витворити наш третій стан, скріпити місцеву провідну верству й українізувати міста. Ці завдання ми хотіли розв'язати в ході широко розгорнутої суспільно-виховної акції. Процес усуспільнення української людини на окраїнах ми намагалися сперти на чуттєві та розумові підвалини, виходячи з того, що Україна, як глибоке психічне переживання в кожному з нас, дає поштовх до дрібної

сірої щоденної суспільної праці, яка в висліді вирішує успіх.

Всю цю працю ми проводили скоро, щоб окраїни, в разі відпливу з них утікачів, стали на власні сили, себто, щоб національну роботу сперти чимскоріше на місцевих людях. Очевидна річ, упродовж двох чи навіть більше років не можна було провести дефінітивних змін. Можна було лише створити патос національної роботи, ослабити чужий елемент, перейти з оборони до наступу, створити ряд українських станиць і щойно за їхньою допомогою поволі зміцнити, згодом й остаточно закріпити тодішні свіжі надбання. За два роки можна було лише переорати лемківські й холмські перелоги, тому наша робота мусіла бути трохи екстенсивна й поверхова. Тільки згодом могло прийти її поглиблення. Ми звертали особливу увагу на молодий елемент і тому так пильно дбали про розбудову дошкілля, всякого роду шкіл, бурс, фахових курсів, куренів молоді. Для старших клітинами праці були УОТ, кооперативи, гуртки „Сільського Господаря".

Відносно легко вдалося усунути польські впливи по селах. Про їхню нетривалість свідчить факт, що зникли вони переважно автоматично з упадком польського панування. Трудніше було зміцнити український стан посідання в чужих досі містах і повернути українству спольонізовані душі. Рішучого удару ми завдали русофільській орієнтації, що тоді була позбавлена польської підтримки. При ній залишилися ще деякі інтеліґенти на Лемківщині, але їх вплив на маси

був невеликий. Молодь всюди увійшла в українське річище.

Українське життя зосереджувалося коло українських станиць. Майже в кожному з тисячі сіл з українським населенням (воно становило в них часто меншість) постали українська школа і кооператива, себто трохи не всі українці були обслужені рідною школою й кооперативою. Збільшилася кількість душпастирств і священиків (головно православних), так що все українське населення мало свою рідну церкву і духовників. Увесь край вкрила мережа українських комітетів і делеґатур, в 70 % наших сіл УДК мали своїх мужів довір'я, 80 % українських сіл — свої УОТ, а 50 % — курені молоді. Кожне друге село мало на другому році нашої діяльности дитячий садок. Всі ці клітини за Польщі або зовсім не існували, або було їх дуже мало (в найкращому разі ледве 15 % стану з 1941 року), а діяльність їх була досить слаба.

98 % українського населення на окраїнах жило до війни по селах, а український елемент у містах підпав далеко посуненій денаціоналізації. На жаль, міста, осередки динамічного руху, що керують національним життям, були в польських і жидівських руках. У Ярославі, Сяноці, Холмі ледве животіли українські установи й українські люди, не кажучи вже про Білу, Грубешів, Замостя, Криницю й багато інших міст, де українство було зовсім придушене. Тепер, з припливом утікачів, з розбудовою українських громадських, освітніх і господарських установ та з розвитком приват-

них верстатів праці ці міста стали відразу українськими осередками. Багато фахових курсів і шкіл допомагало в прискореному темпі витворити третій стан. І хоч після вибуху війни з совєтами й зайняття Галичини німцями більшість утікачів покинула наші пограничні міста, все ж таки вони й надалі залишилися осередками українського життя.

а) Лемківщина

Загальна характеристика. Ми вже ознайомилися з умовинами праці на Лемківщині. Сприятливою, корисною обставиною для національної роботи було те, що на території Лемківщини, за винятком північної Сяніччини, майже не було поляків, зате некорисним явищем були консерватизм населення, русофільські впливи і вбогість країни. 98 % населення Лемківщини — селяни. Всі міста лежали вже за межами Лемківщини, на польській етнографічній території, і були чисто польські абож польсько-жидівські (Новий Санч, Горлиці, Ясло, Жмигород, Дукля, Риманів, Динів). Єдиним винятком був Сянік, природний осередок східньої Лемківщини, але і в ньому українці становили тільки 8 % всього населення; положена серед чисто української території на західній Лемківщині Мушина становила польський острів, а Криниця, колись українське село, перетворилася на польсько-жидівське місто-курорт.

Господарські відносини. Більше як в будь-якому

іншому українському районі в ГГ, треба було на Лемківщині звертати увагу на господарську проблему. Війна внесла основні зміни в господарство лемка, бо більшість його довоєнних прибутків відпала. Занепали курорти, а заразом місце збуту багатьох продуктів лемка (молочні продукти, ягоди, гриби) та місце заробітку (домашня прислуга, підводи тощо), припинилася щедра допомога, яку лемки мали від своїх земляків із ЗСА. Перестали давати прибутки дрібні лісові промисли і продаж дров, бо держава монополізувала в своїх руках експлуатацію й торгівлю лісом. Воєнні умовини наклали на лемка великі тягарі; найважчий був обов'язок праці в лісах, часто далеко від рідного села, за малу плату, при чому селянин нищив коней, упряж, взуття, одяг, а нового не мав за що купити. Країна, яка до війни ввозила щорічно 400 вагонів збіжжя, мусіла тепер віддавати контингент вівсом, картоплею, молоком, вовною, лісовими продуктами (ягоди і гриби). Бажаючи змусити людей до здачі збіжжя, влада забрала жорна, щоб селянин не міг цим, хоч як примітивним способом, змолоти крадькома дрібку свого зерна.

УЦК і поодинокі допомогові комітети докладали зусиль, щоб улегшити важку долю лемків. Постійним клопотанням перед владою треба завдячувати зменшення контингентів, залишення деяким лемкам жорен і доставу, за посередництвом української кооперації, харчів в заміну за контингенти праці й лісових продуктів. Велика частина матеріяльних засобів, які посі-

дав УЦК, була призначена для Лемківщини. Роздача сухих харчів, взуття, одежі й інших предметів першої потреби, організація народних кухонь, а ще більше доживлювання дітей по школах — це все допомогло Лемківщині успішно перетривати воєнну харчову кризу. Деяким відтяженням був виїзд досить великого відсотка населення (в той час близько 10-15 %, згодом ще більше) на роботи до Німеччини та виїзд двох сотень родин на понімецькі оселі в Холмщині; про виїзд близько 5.000 лемків із західньої й середньої частини Лемківщини (початок 1940 року) до СССР була вже згадка.

Крім цих охоронних засобів перед примарою голоду, не бракувало і конструктивної господарської праці, хоч як важка вона була під час війни. Німецькі господарські чинники плянували завести на Лемківщині лісово-годівельне господарство і для цієї мети збільшити простір лісів, сіножатей, пасовищ та кормових культур коштом ріллі й збіжевої площі, піднести їх культуру та відповідно поставити тваринництво. Деяка праця в цьому напрямі проводилась уже тоді без уваги на воєнний час. В тому ж напрямі йшли й українські зусилля, а саме господарських референтур по комітетах і т-ва „Сільський Господар". При господарському відділі УЦК постала, як ми вже згадували, окрема плянова комісія для загосподарювання Лемківщини, засновано низку сільсько-господарських нижчих і обов'язкових фахових шкіл, головно в Криниці й Сяноці. Не зважаючи на воєнні труднощі, на Лемківщині діяло кілька сотень низових кооператив, Окружний Союз Українських Кооператив в Сяноці, повітові союзи в Криниці й Горлицях та кілька їхніх складів, багато приватних торговельних станиць в усіх містах і містечках, кілька дрібних промислових закладів і кілька станиць мистецького ремесла (в Криниці й на Сяніччині), що були першими ластівками цієї галузі промислу, яка мала тут сприятливі умовини розвитку. Тривалі наслідки цих господарських змін можна було б помітити щойно після війни. Тоді на Лемківщині — більше, ніж на інших окраїнах — ми поставили собі за мету на сільсько-господарському відтинку перетривати воєнне лихоліття, а на відтинку міста повести якнайдальшу розбудову.

Культурна і національна праця. Значніші досягнення мала Лемківщина на інших ділянках. Легше, ніж інші окраїни, було її очистити від польських впливів. Хоч поляки у своїй державі докладали так багато зусиль, щоб спольонізувати Лемківщину, наслідки їх заходів зникли разом з їхнім пануванням.

Куди довше тривала боротьба з русофільством. Русофільську течію ослабив упадок Польщі, що її підтримувала, відплив кількох тисяч симпатиків Росії чи Совєтського Союзу до СССР, моральна компромітація багатьох русофільських діячів за співпрацю з поляками. Ми намагалися ослабити русофільські впливи посередньо, працюючи для добра лемка під українським прапором. Призначення о. ректора Малиновського Ге-

неральним Вікарієм, а незабаром перебрання ним Апостольської Адміністратури на Лемківщині усунуло ворожі українству тенденції на терені Греко-католицької Церкви. За деякий час і лемківське православіє перестало бути розплідником москвофільства, коли владикою новоствореної Лемківсько - Краківської епархії став архиєп. Палладій. Після проведення цих змін і усунення з шкільництва деяких русофілів та польонофілів русофільська інтелігенція не проявляла вже ніякої діяльности, а ми її не турбували.*) Крім того, лемко бачив позитивну роботу українських установ, зокрема УДК, цінив її й уважав її щораз більше за свою підпору. Комітети та їх делеґатури, кооперація, школи, УОТ, дошкілля, курені молоді — це все позитивно впливало на лемка й перетворювало його щораз більше в свідомого українця. Молодь була повністю під нашим впливом.

Працю на Лемківщині утруднювало те, що, за винятком Сянока, всі міста лежали вже за межами української етнографічної території. Це непокоїло українських діячів вже на багато років до першої світової війни. В той час осередком західньої Лемківщини був Новий Санч, східньої — Сянік. Обидва ці міста були осідками філій „Просвіти", і під її прапорами ведено всю національну роботу, між іншим, і виховну (бурси). Але середні школи були чужі (гімназії в Новому Санчі, Горлицях, Яслі, Сяноці — польські), і молодий лемко не міг в них набратися українського духа, не було також фахових шкіл, і тому молодь Лемківщини, яка закінчила студії, не поверталася на свою ближчу батьківщину — за винятком священиків і вчителів. Не буде зайво тут пригадати, що Лемківщина може більше, ніж будь-яка частина Західньої України, дала українських діячів, головно церковних і культурних, але вони відпливали за її межі. Доцільнішу політику ведено за часів державної Польщі, коли посилано молодь переважно до українських шкіл — головно до Перемишля, як до гімназії, так і до фахових шкіл.

Тактика УЦК була трохи інша. Ми поставили собі за завдання створити бази для національного життя по містах і містечках таки на території самої Лемківщини або принаймні на її пограниччі. Для західньої Лемківщини мала бути головним осередком Криниця, для східньої — Сянік, меншими осередками — Горлиці, Дукля, Риманів, Балигород, Динів. В усіх цих місцевостях ми позакладали УДК чи їх делеґатури, тут постали українські середні школи або хоч семиклясові школи, бурси, міцні УОТ й курені молоді, повітові союзи кооператив чи їх склади, тут виникли українські верстати праці, головно торгівля, вільні зайняття, деяке число українців працювало в адміністрації й судівництві.

Національною роботою керували наші комітети.

*) Перед вибухом війни з советами німці заарештували деяких русофільських діячів на Лемківщині, як світських, так і духовних; цих останніх конфінували в різних містах корінної Польщі, головно в Кельцах. УЦК втрутився в цю справу, і ми добилися звільнення частини заарештованих чи конфінованих.

У зв'язку з адміністративним поділом, який ввели німці, ми мали на Лемківщині такі комітети: на округу Новий Торг із делеґатурами в Шляхтовій і в Закопаному (пізніше осідок УДК перенесено до Шляхтової); на округу Новий Санч з осідком у Криниці; УДК в Яслі з делеґатурами в Горлицях і Жмигороді; УДК в Коросні з делеґатурою в Дуклі (цей УДК згодом, коли Короснянський повіт влучено до Ясельської округи, залишився лише делеґатурою УДК в Яслі); УДК в Сяноці з делеґатурами в Балигороді, Команчі, Риманові й Динові.

Сянік. Сянік — це єдине місто Лемківщини. Колись княжий город, положений на чисто українській території на перехресті підгірського шляху з поперечним, що вів на Угорщину, жвавий торговельний осередок, став з часом скромним містом на українсько-польському етнографічному пограниччі, в якому українці становили ледве 1/10 населення.

Під час польського панування Сянік був осідком кількох українських господарських і культурних установ, однак вони не виявляли більшого розвитку. Українських шкіл у місті не було. Інтенсивно розвивався Лемківський музей, що його зорганізував маляр Лев Ґец. За останні роки до війни Сянік став осідком Апостольського Адміністратора Лемківщини. Серед місцевих діячів відзначилися два адвокати — д-р Василь Блавацький і д-р Степан Ванчицький.

У ГГ Сянік був осередком єдиної, побіч Грубешова, округи з невеликою українською більшістю. Некорисно впливало на розвиток Сянока його пограничне положення, в наслідок чого відпала від нього частина його запілля, що відійшло до УРСР, а південно-східній кут Сяніччини мав прямо жахливі комунікаційні умовини (села, положені над джерелами Сяну, були віддалені понад 100 км від Сянока і 50 км від найближчої залізничої станції; битого шляху не було). Втікачі, що наплили до Сянока з Галичини, зміцнили українські сили. В перші місяці по розпаді Польщі національним життям східньої Лемківщини керувала Українська Національна Рада з д-ром Степаном Ванчицьким на чолі (головою повітової організації на Сяніччину був д-р Василь Блавацький).

В той час українці — найкраще з усієї ГГ — зукраїнізували низовий адміністративний апарат по селах і волостях, використавши обставину, що деякий час повітовим старостою був д-р Блавацький. У Сяноці також найскоріше й найкраще розвинулося українське народне шкільництво з інспекторами д-ром Никифором Гірняком і о. Степаном Венгриновичем, згодом д-ром Петром Біланюком на чолі. З травня 1940 р. всім організованим життям керував УДК, що його очолював спершу д-р Ванчицький, згодом — короткий час — адвокат д-р Іван Лазор, а від грудня 1940 року д-р Петро Біланюк. З інших діячів УДК треба згадати мґра Омеляна Мацілинського (референт суспільної опіки), учителя гімназії Гната Мартинця (культурно-освітній референт), Володимира Кока й ін. У Сяноці

був єдиний в ГГ Окружний Союз Українських Кооператив з близько сотнею працівників (директор мґр Дмитро Яців, голова Надзірної Ради інж. Роман Кравців). Постала низка купецьких і ремісничих верстатів, гарно розвивалося т-во „Сільський Господар". На церковному полі Сянік став осідком українсько-католицького руху під світлим керівництвом апостольського адміністратора о. Олександра Малиновського. Постали численні фахові школи (сільсько-господарська, торговельна, ремісничі, господинська), на жаль, ми не могли добитися дозволу на гімназію і на вчительську семінарію. Сотням дітвори уможливлювали навчання численні бурси. Лемківський музей, збільшений збірками польського музею, перебрала, щоправда, німецька влада, але його управа була в руках українців. Досить інтенсивно розвивався в Сяноці культурний рух; тут діяли два мистці — Лев Ґец і Обаль. При УДК організувалися різні секції, з них найсильніші були учительська, комбатантська (голова д-р Біланюк) і жіноча.

Українське життя, яке до війни плило в Сяноці слабеньким потічком, набрало тепер сили, і Сянік став досить сильним українським осередком східньої Лемківщини. Наслідки праці були б кращі, якби не гостра боротьба обох груп націоналістів. Хоч з моментом вибуху війни з СССР частина галичан відплила назад, все ж таки деякі залишилися, і праця в Сяноці не припинилася. Сянік промінював й далі на всю східню Лемківщину.

З делеґатур сяніцького УДК більше значення мала *Балигородська* під умілим керівництвом інж. Олександра Гладишовського. *Риманівську* делеґатуру очолював д-р Іван Лазор (він був також посадником цього містечка), *Динівську* — Микола Левицький.

Криниця. Чим для східньої Лемківщини був Сянік, тим для західньої була Криниця. Але, якщо Сянік мав свої старі традиції, Криниця була новим надбанням. Колись звичайне лемківське село, Криниця стала в першій половині XIX століття курортом, який поступово набирав значення і за останні роки до війни був найбільшим курортом Польщі. Побіч давнього лемківського села виросло гарне місто-курорт, власність держави, заселене поляками й жидами. Лише тут і там на периферії, на „ґрунях", можна було побачити скромну стару лемківську „хижу". Лемки мали з Криниці і деяку користь, але лише господарську — легкий і по добрих цінах збут сільсько-господарських і лісових продуктів, побічні заробітки з винайму приміщень, працю візників і домашньої прислуги тощо. Але за останні роки управа курорту намагалася всякими способами витиснути лемка з Криниці.

По приході німців виникла думка, щоб Криницю зробити українським осередком західньої Лемківщини. Промовляли за те такі моменти, як положення серед українського оточення, частково український характер (близько 20 % постійного населення були українці), змога дістати низку будинків (курорт проявляв

під час війни лише слабу діяльність) для шкіл, бурс, лікування і відпочинку, можливість поселення українських купців і розвитку мистецького промислу. Піонером українізації Криниці був Дмитро Паліїв, що тут поселився. За короткий час Криниця стала осідком УДК для округи Новий Санч і Повітового Союзу Українських Кооператив, тут постала низка українських крамниць, підприємств, між іншими виробництво мистецького промислу „Бескид", до управи курорта і міста дістались українці.

Та куди більше значення мала Криниця як культурний осередок. Побіч Ярослава і Холма, тут постало найбільше скупчення українських шкіл у ГГ. Це передусім учительська семінарія, єдина на всю ГГ. Хоч учні походили з усієї ГГ, все ж таки 70 % було з Лемківщини. Учительська семінарія в Криниці мала велике значення для Лемківщини: вперше виникла на ній українська середня школа, а її абсольвенти не лише вийшли з лемківського села, але й поверталися до нього вже як учителі. Щоб уможливити цій молоді студії, зорганізовано низку бурс, у яких за невелику плату жило 90 % учнів. Великий відсоток учнів діставав стипендії від УЦК. Побіч семінарії, постали в Криниці з часом і різні фахові школи, як сільсько-господарська, ремісничі, купецька — все обов'язково фахові або нижчі фахові.

Велике скупчення молоді й учителів дало Криниці обличчя шкільного містечка, і під цим оглядом значення Криниці переходило далеко межі Лемківщини. Але

й під іншим оглядом Криниця мала значення для всіх українців у ГГ. Тут українці мали лікувальний дім, у якому спочатку перебували переважно хворі, колишні політичні в'язні, а згодом цей т. зв. „Наш Дім" перетворено на загальний відпочинковий дім, призначений насамперед для суспільних робітників. Загальне значення мав Дім Молоді, осередок всілякого роду відпочинкових і шкільних таборів. У Криниці ми влаштовували найчастіше різні курси для наших низових працівників, для керівниць дитячих садків тощо. Таким чином через Криницю проходили кожного року сотні, а може навіть тисячі осіб, одні з них набирали фізичних сил до дальшої праці, інші підготовлялися до суспільної роботи.

Велике скупчення учительства, місцевої інтеліґенції, а ще більше різних перелетних птахів, серед яких були численні мистці, письменники, суспільні діячі тощо, робили з Криниці важливий культурний осередок, що діяв на ціле довкілля. Протягом кільканадцятьох місяців чужа, навіть ворожа до всього українського Криниця стала українською Криницею. Вулицями Криниці, по яких до війни вешталися презирливі до лемка й українця різні чужі панки й підпанки, тепер поспішала лемківська молодь у своїх народних одягах до шкіл, гомоніла бадьора пісня учасників вишкільних курсів, поволі проходжувалися ті, що втратили здоров'я в польських тюрмах, а лемківський селянин ішов в справах до свого комітету, своєї кооперативи, своєї крамниці. І стала Криниця для Лемківщини і для Західньої України тим, чим повинна бути — дорогою українською Криницею!

Ці значні осяги Криниччина завдячувала двом щасливим обставинам. Німецька адміністрація в Новосандецькій окрузі складалася з добрих, прихильно до українців наставлених осіб, і з нею можна було налагодити задовільно справи, очевидна річ, в межах воєнних можливостей*). Крім того, серед утікачів з Галичини опинилися численні інтеліґентні фахівці із суспільним досвідом, так що їх силами можна було обсадити всі ділянки життя.

Життям у Криниччині керував УДК, його головою був по короткій праці о. прелата Василя Кузьми і д-ра Богдана Гнатевича, сотник Осип Навроцький. Його повній посвяти праці, тактові, енерґії та вмінню притягнути до співпраці громадянство й жити з німцями, але завжди у відповідних межах, багато завдячує Криниччина. Зокрема інтенсивної праці вимагала допомога лемківському населенню, утримання бурс (в бідній гірській країні під час війни), управа домів молоді, відпочинкових домів тощо. На господарському відтинку чималі заслуги поклав д-р Б. Гнатевич, основоположник Союзу Українських Кооператив, що його пізніше очолювали інж. Віктор Вакуловський, сотник А. Гончаренко, Леонтій Крушельницький та ін., далі І. Ґамбаль, Андрій Качор, Юліян Мінко (зокрема на відтинку сільсько-господарського шкільництва) й

*) Серед них треба насамперед згадати директора курорта Криниці Наве, який мав від крайсгавптмана уповноваження для української частини Новосандецької округи як ляндкомісар і тісно співпрацював з УДК у Криниці.

ін. На культурному відтинку почав працю Б. Шуп'яний, а пізніше працювали ред. Степан Волинець і мґр Михайло Кушнір, директор учительської семінарії Омелян Цісик, Роман Левицький та ін. В організації українського життя немало допоміг мґр Теофіл Руденський, війт Криницької волости. Побіч цих „зайд" працювали і місцеві лемки, що підвищували свою кваліфікацію. УДК в Криниці мав свою канцелярію в Новому Санчі.

Інші осередки Лемківщини. В порівнянні з Сяноком і Криницею інші осередки українського життя на Лемківщині мали менше значення.

Цікавим прикладом радикальної зміни відносин може бути найдалі на захід висунений клаптик Лемківщини, положений в *Новоторзькому повіті,* відділений польськими оселями від решти галицької Лемківщини. Це села Шляхтова, Явірки, Біла і Чорна Вода, разом 2.000 душ. Бідне населення жило переважно з дротярства і вже підпало під деякі впливи польського оточення (мова, одяг), школи були польські, жадної української установи, крім церкви, не було. Волость Щавниця, до якої належали ці громади, була цілком у польських руках. А по двох роках? УДК на округу Новий Торг створив свій осідок у *Шляхтовій,* у повітовому місті мав своє бюро, а в *Закопаному,* де жила сотня заточенців — свою делеґатуру. В кожній оселі були українська школа, УОТ, кооператива. Для цих 2.000 лемків постала званева сільсько-господар-

ська школа, кількоро хлопців училося в Криниці в учительській семінарії. По довгих заходах вдалося нам відокремити ці чотири села в окрему, чисто українську волость Шляхтову, до речі, найменшу в усьому ГГ. Всі ці здобутки вдалося зберегти за весь час існування ГГ. Головою УДК був, між іншим, інспектор Пафнутій Чупрун, а після перенесення осідку УДК до Шляхтової (січень 1942 рік) — о. д-р Діонісій Сенета.

Досить жвавим українським осередком стало містечко *Горлиці*, положене, щоправда, вже на польській території, але віддалене лише на 10 км від перших лемківських сіл. І тут виник ще восени 1939 року Український Комітет (головою був лікар д-р Роман Борисевич, найдіяльніший член комітету — лікар д-р Омелян Волинець), перетворений згодом у делеґатуру УДК в Яслі, діяв повітовий союз кооператив, поселилося кілька українських купців, ремісників, лікарів і адвокатів — одним словом створився малий осередок для української Горличчини. Щоб збільшити український стан посідання, зорганізовано 7-клясову школу — очевидна річ, і бурсу, бо всі учні походили з-поза Горлиць. Делеґатуру в Горлицях очолював, між іншими, Лев Чубатий, головним організатором терену, рівночасно культурно-освітнім референтом і референтом молоді був з половини 1940 року Володимир Пришляк, спершу учитель в Пантній. Головою УДК Ясло був весь час адвокат д-р Григорій Ничка, він своїм тактом і досвідом ліквідував часті непорозуміння на терені підпорядкованих йому делеґатур. Його помічником був мґр Осип Утриско, він вів бюро УДК в Яслі.

Найслабше розвивалася праця в середній Лемківщині, себто в південній *Ясельщині* (Жмигородщина), і в *Короснянщині* (Дуклянщина). Це був глухий кут із сильними русофільськими впливами, з малим числом української інтеліґенції й українських установ. І тут постали всюди українські школи й кооперативи, деяке число УОТ і куренів молоді. Делеґатуру у Жмигороді очолював адвокат мґр Іван Петрук. Жвавим осередком стало містечко *Дукля*, до війни жидівсько-польське, хоч положене на самій межі Лемківщини. Тоді жило тут кільканадцять українських родин, серед них два енерґійні молоді діячі — лікар д-р Андрій Козак і адвокат мґр Лев Букатович. Із старших діячів треба згадати адвоката д-ра Юліяна Налисника. Так само, як в Горлицях, виникли і тут, крім делеґатури, семиклясова школа з великою бурсою, склади кооператив, УОТ. У *Коросні*, як і в самому Яслі, було радше українське представництво перед владою (голова адвокат мґр Іван Боднарчук).

б) Посяння

Посяння становило найменшу й досить спольонізовану частину наших західніх окраїн. З давньої української території між Сяном і Вислоком залишилися суцільно українськими лише найбільше на схід висунені частини Перемищини і сусідньої Ярославщини. Тільки тут українці жили повним національним життям таксамо, як за Сяном у Галичині. А втім, вони були роз-

порошені по етнографічних островах серед польського моря, переважно змішані з поляками й частково спольонізовані. На сорок чотири села колишнього Ярославського повіту, що знаходилися в ГГ, ледве в сімох українське населення вживало української мови, як розмовної. Це мовно спольонізоване українське населення почувало себе українцями завдяки приналежності до Греко-католицької Церкви і живим традиціям минулого. Вже за польських часів можна було помітити тут і там відродження української мови й побуту. Однією з перешкод національного відродження була мала діяльність старої інтеліґенції, насамперед священиків, і польський характер міст, за винятком одного Перемишля. В колишньому княжому городі Ярославі українське життя і мова ледве животіли. Українські установи існували більш на папері, ніж у дійсності. Ще гірше було в таких містечках, як Дубецько, Порохник, Радимно; непогано був зорганізований Лежайськ.

Після приходу німців зміцнився український міський елемент на Посянні значно більше, ніж в інших частинах ГГ. Це самозрозуміле, бо в тому напрямі йшла головна хвиля втікачів, зокрема із Львова, а в Перемишлі сотні людей лише перейшли із самого міста на його передмістя — Засяння, положене на лівому березі Сяну. Організація українського життя на Посянні концентрувалася в двох містах — Перемишлі та Ярославі.

У Перемишлі керівництво життям взяли в руки місцеві громадяни, передусім гімназійні вчителі, що

перейшли сюди з правого берега Сяну. Вони звернули головну увагу на опанування адміністрації міста й повіту, на організацію гімназії, та, коли не дістали дозволу на українську гімназію, попали в деяку апатію.

Трохи інших метод праці уживали українці в Ярославі. Щоб скріпити українське життя в місті, вони вирішили створити солідну господарську й фінансову базу шляхом опанування торгівлі. За короткий час багато українських купців викупило пожидівські крамниці (німецька військова влада виселила ще восени всіх жидів), постали власні верстати праці місцевих і приїжджих ремісників та фахівців вільних професій. Щойно на дальшому пляні йшли зусилля опанувати пости в адміністрації. Якщо йдеться про шкільництво, Ярослав не обмежився, як це було в Перемишлі, заходами, щоб дістати дозвіл на гімназію, але взявся за організацію фахових шкіл, що їх влада радше підтримувала.

Перемишль. У суперництві двох надсянських міст Перемишля і Ярослава взяв перевагу Ярослав насамперед тому, що Перемишль був у труднішому положенні, ніж будь-яке інше місто на українській території в ГГ. По німецькому боці залишилася лише західня частина міста — Засяння, відома до війни, як дільниця пенсіонерів, тепер штучно виділена з усього міського організму. Тут не було більших купецьких чи ремісничих верстатів, а залізнича станція й електро-

станція залишилися по совєтському боці. Перемишль перестав також бути адміністративним осередком, бо з усього Посяння створено Ярославську округу. Отож, Ярославський УДК став єдиним комітетом на все Посяння, а в Перемишлі залишилася лише його делеґатура. Життєві умови для українського населення, зокрема для утікачів з самого Перемишля й Галичини (переважно інтеліґенції), були важкі; частина енерґійніших одиниць переїхала до Ярослава чи Кракова, де легше було дістати працю. Перед приходом німецької цивільної влади посадником міста був місцевий суддя, Гриць Лучаковський, і українці зайняли низку постів в управі міста. Не втратили вони їх і згодом, коли містом стали управляти німці.

Навесні 1940 року німці виділили Перемишль в окрему місто-округу з упривілейованим статутом і назвали його Німецьким Перемишлем (Deutsch Przemysl). Це сталося й тому, що Перемишль-Засяння став найважливішим осередком товарообміну між Німеччиною та СССР (розбудовано велику перевантажну залізничу станцію в Журавиці) і німецьким вікном на схід у справах політичної та військової розвідки. На це вплинули також кілька німецьких урядовців, що приїхали з Берліну й захопилися красою самого Перемишля. Він нагадував їм старі міста Німеччини, і вони вимріяли собі, що Перемишль — це стара германська оселя, якій треба повернути первісний німецький характер. Це був передусім заступник бюрґермайстра Берліну д-р Ганс Ган (Hahn), що став тепер окружним старостою Перемишля, а ще більше письменник Юрґен Ган-Бутри (Hahn-Butry).

У зв'язку з виділенням Перемишля в окрему округу УЦК зорганізував тут УДК, що його очолював редактор Євген Зиблікевич. До війни він працював довший час у Перемишлі, а за німців зайняв важливий пост в управі міста. Одночасно в Перемишлі продовжувала діяти й делеґатура для південної частини Ярославської округи, її головою був колишній сенатор, о. Юліян Татомир. Серед багатьох завдань Перемиського УДК (на його території, після приєднання до нього кількох підміських сіл, жило близько 7.000 українців, в тому числі 2.500 утікачів) була насамперед проблема дохарчування нашого населення, забезпечення утікачів опалом і приміщенням, чого в протилежність до Ярослава було тут обмаль. Багато добра в допомоговій акції зробив для українців Перемишля інж. О. Скрипченко з Переворська. З видатніших діячів Перемиського УДК треба згадати Василя Нагаєвського, діяча ОУН Івана Клима (розстріляного німцями 1941 р. в Дрогобичі), організатора куренів молоді м-ґра Івана Красника, директора народної школи Йосипа Пеленського, інж. Лідію Бурачинську, яка деякий час тут працювала, та інших. Український спортовий клюб „Сян" (голова Є. Зиблікевич) в Перемишлі був найкращий в усій ГГ.

Ярослав. Мало було міст у ГГ, які змінили б так скоро своє обличчя, як Ярослав. З польсько-жидівського міста, де більшість українців вживала польської

мови і була радше греко-католиками, ніж українцями, де кілька українських установ розвивало слабеньке життя, Ярослав став польсько-українським містом, центром Посяння, сильним скупченням української інтеліґенції, осідком багатьох господарських і культурних установ, м. і., Повітового Союзу Кооператив (серед діячів треба відзначити інж. Хархаліса й ін.), Українбанку на всю ГГ, добре зорганізованого „Сільського Господаря" (голова інж. Каплистий) тощо. Ярослав став також тимчасовим осідком греко-католицького єпископа. Тут постало найбільше шкіл, гімназія, середня торговельна школа, середня сільсько-господарська школа, кілька ремісничих шкіл тощо. Для учнів та учениць зорганізовано низку бурс. Побіч Криниці й Холма, Ярослав був одним із шкільних осередків для українців у ГГ. Він мав найкращі педагогічні сили, згадати б д-ра Маркіяна Терлецького, що став згодом директором ярославської гімназії (першим директором був Євген Форостина), директора торговельної і сільсько-господарської шкіл Леонида Бачинського, д-ра Євгена Грицака, Осипа Залеського, м-ґра Петра Ісаєва, Володимира Поліху й інших. Для організації народного шкільництва поклав чимало заслуг кол. учитель перемиської гімназії, а тоді шкільний інспектор д-р Іван Околот. Велике скупчення шкіл, численна інтеліґенція й сильніше, ніж в інших містах, українське купецтво надавало забарвлення містові. Всією працею керував місцевий УДК (до травня 1940 року Український Національний Комітет — перший його

голова проф. Михайло Гнатюк, згодом почесний крилошанин о. Кипріян Хотинецький), зорганізований ред. Василем Глібовицьким, який згодом став діловим керманичем УЦК. Після нього Ярославський УДК очолювали по черзі: Роман Данилевич, адвокат д-р Юрій Старосольський, лікар д-р Іван Черкавський, вкінці аж до 1944 року — д-р Маркіян Терлецький; з молодших діячів комітету згадаймо мґра Щирбу й мґра Янду. Ярославський УДК належав за весь час існування УЦК до найкращих комітетів у ГГ.

Другорядними осередками Посяння були міста *Радимно, Лежайськ, Порохник, Переворськ, Дубецько, Ніско,* всі вони були осідками делеґатур Ярославського комітету. У всіх цих місцевостях українська робота розвивалася під проводом таких місцевих діячів, як енерґійний і жертвенний о. Юрій Кікта в Лежайську, о. Йосип Яхимович у Порохнику, о. Іван Черкавський у Радимні (посадником Радимна був ред. Михайло Добрянський) та інші. У Переворську, (головою делеґатури був адвокат Левинський, пізніше вбитий польською боївкою) завдяки завідуючому великою цукроварнею інж. Олександрові Скрипченкові скупчилося багато українських робітників, членів охорони фабрики (т. зв. Веркшуц) і численний український інженерський та адміністративний персонал.

Ряшівщина. Найбільше на захід висунені українські острови входили вже до складу Ряшівської округи. На її території жило 4.000 українців, які — за ви-

нятком трьох сіл — вживали вже польської мови. В самому місті Ряшеві жило близько 400 українців, здебільша втікачів з Галичини. УДК у Ряшеві (він діяв уже від листопада 1939 року) належав до кращих комітетів у системі УЦК. Серед діячів Ряшівського УДК треба згадати лікаря д-ра Ярослава Солтикевича, що був довший час головою УДК, організатора терену Євгена Пруца, інж. Юхновича та ін.

Балянс національної праці на Посянні був цілком позитивний. В усіх українських оселях, очевидна річ, і в мішаних, постали українські школи, УОТ, дитячі садки, курені молоді, кооперативи, всюди були наші мужі довір'я. Збільшилася мережа греко-католицьких душпастирств. Навіть у найдальших закутках сталося відродження української мови, пісні, побуту; поширилося більше, ніж на інших окраїнах, українське друковане слово. Відроджена сила українства захопила не лише молодь, але й старше покоління. На розвиток українства на Посянні можна було дивитися з радістю, зокрема на давній княжий Ярослав. Відродження Посяння не припинилося навіть після відпливу частини втікачів до Галичини, бо підставова робота була вже пророблена, більшість діячів, зокрема учительства, далі залишилася, а ще й тому, що на Посяння діяв тепер безпосередній вплив недалекого Львова.

в) Холмщина і Підляшшя

Найбільше скомпліковані національні відносини і найбільші труднощі в нашій роботі ми мали на Холмщині й Підляшші. Ніде на наших окраїнах не були світла й тіні праці УЦК такі виразні, як тут. Холмщина з Підляшшям була єдиною українською землею в ГГ, що охоплювала суцільну й досить велику територію та мала славне й давнє минуле. Однак, Холмщина і Підляшшя були вже не суцільною українською територією, а мішаною українсько-польською. Ніякий інший український край не зазнав таких великих національних втрат упродовж такого короткого часу, ніде інде, як тут, не підпали міста під таку сильну польонізацію, ніде не зустрічали ми такої маси денаціоналізованих селян (калакути), як саме тут. Додаймо до цього, що польський натиск ніде не був такий сильний, як тут, а опір населення був радше пасивний. Сміло можна сказати, що розпад Польщі прийшов тут на п'ять хвилин перед дванадцятою. У нашій роботі ми зустрічали тут більше, ніж на інших окраїнах, такі проблеми, як партикуляризм і реґіоналізм, проблему тутешніх і зайшлих. Всі ці проблеми зокрема яскраво виступали в центрі Холмщини — Холмі. Лише на Підляшші й Холмщині ми зустрічали такі питання, як калакутське і білоруське.

Паралельно з боротьбою з польськими впливами ми вели на Холмщині боротьбу з русофільством, до речі, значно слабшим. Російські впливи були зломані з моментом, коли Православна Церква на Холмщині прийняла український національний характер, а холмським владикою став архиєп. Іларіон. Тоді відійшли з Холмщини зайшлі священики росіяни, а прийшов ряд

священиків буковинців з високою освітою і ясним національним обличчям. Але і згодом всюди, де лише була змога пошкодити українцям, діяла російська рука. Вона не діяла безпосередньо, але підшивалася під т. зв. білоруську акцію на Підляшші, пробувала підтримувати партикулярні тенденції тощо.

Значно труднішою була боротьба з польщиною. Ніде польські впливи не були такі сильні, а ми такі слабі, як саме тут. Ніде теж не були поляки такі агресивні — і за Польщі, і також за німецьких часів. Їх стан посідання збільшився навіть тоді, під час війни, завдяки переселенню поляків з Познанщини на місце німців. Вони мали в своїх руках адміністрацію, господарство, поліцію. Додаймо до цього, що ще довгий час по приході німців холмщанин був під психічним терором поляків і щойно, коли холмський собор перейшов в українські руки, наступив у нього злам і збудилася віра в самого себе.

Як на всіх окраїнах в ГГ, так і тут, зовнішнім балянсом праці над відродженням Холмщини були сотні українських шкіл, УОТ, дитячих садків, кооператив, куренів молоді та ревіндиковані церкви. Кількість православних парохій зросла майже втроє. Повільно, хоч слабше, як на Лемківщині й Посянні, скріплювався український елемент по містах. Взагалі поступ українізації був пропорційний до відсотка й сили українства і тому найсильніший — на Грубешівщині, найслабший — на Підляшші.

Зовсім інше обличчя мали ті окраїни Галичини,

що прилягали до Холмщини (частина Ярославщини, Чесанівщини, Равщини і Белзчини) і які включено до Люблінської области. Це найсвідоміша частина наших окраїн у ГГ. До війни вона жила повним національним життям і тоді (в ГГ) дуже позитивно впливала на національний розвиток сусідніх частин Холмщини, до яких її прилучено під адміністраційним оглядом (округи Білгорай, Замостя і Грубешів).

На території Холмщини діяли такі більші УДК та їхні делеґатури: 1) УДК в Холмі з сильною делеґатурою у Володаві; 2) УДК в Грубешові з делеґатурами в Белзі й Угринові; 3) УДК в Замості з делеґатурами в Томашові й Чесанові; 4) УДК в Білгораї з делеґатурою в Терногороді; 5) УДК в Білій Підляській з малими делеґатурами в Тересполі, Янові Підляському і Вишничах. Крім того, існували три малі УДК: в Радині на Підляшші, в Красноставі та в Любліні. Інтереси поодиноких УДК відстоювало перед обласною владою представництво УЦК в Любліні.

Холм. Природним осередком Холмщини й Підляшшя було від сотень років місто Холм — колишня столиця Галицько-Волинської держави. Та його давня слава минула, і за польських часів Холм був польсько-жидівським провінційним містом. До 1915 року він був ще церковним і адміністративним осередком Холмщини, за Польщі не було й цього. На початку 1920-их років Холм був короткий час осередком українського культурного й політичного життя, яке швидко брутально знищила Польща. Познак українського життя в

Холмі в 1930-их рр. можна було дошукатися хіба під церквою й на базарі; в цьому місті був ледве десяток родин, що вживали української мови. Гордість Холма — Данилова Гірка і собор були в польських руках, старі пам'ятки українського Холма знищені, а то й збезчещені. Щоб ще більше зміцнити польськість міста, польська влада створила в Холмі дирекцію залізниць і збудувала цілий квартал для нових службовців.

За короткий час нашої праці Холм дістав нове обличчя — став українським осередком Забужанської України, насамперед культурно-церковним. Найкраща частина Холма — Данилова Гірка, положена високо над містом, вкрита влітку розкішним садом, із своїм імпозантним барокковим собором, стала символом релігійно-національного відродження Холмщини. Тут був осідок холмського владики, його консисторії, архиєпископської ради, різних церковно-національних установ, за деякий час і духовної семінарії, одним словом, Данилова Гірка стала посестрою львівського св. Юра.

Також значення Холма для всієї Холмщини полягало в тому, що він був шкільним осередком. У холмській гімназії — її директором у той час був добрий педагог, Михайло Білик, згодом Теодосій Ставничий — вчилося близько 800 осіб молоді. У Холмі була єдина технічна школа вищого типу, низка фахових шкіл — торговельна, реміснича, сільсько-господарська (в Окшеві під Холмом) тощо. Українське обличчя надавала Холмові передусім українська шкільна молодь, що кількістю перевищила тисячу; вона приміщувалась

у кількох бурсах, частково у приватних родинах. На жаль, не вдалося здобути в той час дозволу на заснування так дуже потрібної для Холмщини учительської семінарії; щойно в другій фазі нашої діяльности вона постала в Грубешові. Не міг також стати Холм видавничим осередком через відсутність дозволу німецької влади, яка хотіла мати весь видавничий рух у Кракові під своїм оком. З другого боку, деякі українські установи для всієї Холмщини мусіли мати осідок у центрі области — Любліні: представництво УЦК, обласний ревізійний союз українських кооператив, відділ Українбанку й інші.

Завдяки більшому, ніж в будь-якому іншому місті Холмщини, скупченню українців Холм був осідком єдиного постійного українського театру в ГГ — Обідзінського. Тут розвивало свою діяльність сильне УОТ під проводом ред. Володимира Островського, тут були сильніші, ніж в інших містах курені молоді, спортові товариства тощо. Якщо йдеться про господарську ділянку, то в Холмі поселилося чимало українських купців, менше ремісників, тут був осідок Повітового Союзу Кооператив і філії „Сільського Господаря". Багато українців знайшло працю в різних державних урядах, в самоврядуванні, в шпиталі (його управа була в українських руках), у вільних фахах.

З довоєнних діячів, що в 20-их роках очолювали національний рух Холмщини, в Холмі жили тоді адвокат Антін Павлюк, перший заслужений голова Українського Комітету, відомі церковні діячі Семен Любар-

ський і Володимир Косоноцький, перший — регіональний письменник, другий — публіцист і статистик. Поселився в Холмі о. Іван Левчук, перший холмський адміністратор, о. Микола Малюжинський, перший генеральний вікарій, публіцист і письменник Володимир Островський та інші. На жаль, не повернувся до Холма колишній посол і найактивніший холмський діяч Антін Васинчук (перебував у Варшаві). З галичан, що знайшли пристановище в Холмі треба згадати передусім відомого політичного діяча д-ра Степана Барана; він працював тут як нотар та адвокат і відіграв поважну ролю на початку боротьби за українське обличчя православної Церкви на Холмщині, як знавець цих проблем і юрисконсульт адміністратури. Д-р Баран, а побіч нього В. Островський, були також найвизначнішими публіцистами Холмщини і порушували на сторінках „Краківських Вістей" найважливіші проблеми цієї країни. З інших діячів треба згадати другого голову холмського УДК мґра Миколу Мостовича, Степана Скрипника, який багато допоміг українській справі, використовуючи свій пост інспектора самоврядування, та господарників — інж. Віктора Вакуловського, інж. Михайла Боровського, інж. Івана Драбатого й Івана Лютого, інж. Антона Романенка, рухливого голову „Сільського Господаря", директора гімназії Михайла Білика, директора технічної школи інж. Івана Тракала й ін.*)

*) Чимало симпатії до української справи виявив холмський крайсгавптман Гаґер.

Ми вже згадували, що Холм був тереном деяких розходжень між „тутешніми" і „зайдами" — розходжень, перебільшуваних холмщанами. Взагалі, ферментів світоглядових, політичних, релігійних і... чисто особистих у Холмі не бракувало. На жаль, це не були змагання на високому рівні, але здебільша суперечки за політичні й особисті впливи та жалюгідні усобиці між обома відломами націоналістів. У Холмі намагалася також поширити свої впливи давня еміґрація з табору УНР і гетьманців, якої представники приїздили звичайно з Варшави й Берліну. Вкінці почали тут появлятися різні коньюнктурники і пройдисвіти та знаходили собі часто помічників.*) Всі ці суперечки нега-

*) Таким був колишній сотник української армії Дмитренко, що до війни працював у бібліотеці Українського Наукового Інституту в Берліні. Тоді він встановив, між іншим, зв'язки з д-ром Юрієм Ляйбрандтом, впливовим членом націоналістичної партії, пізніше високим урядовцем у міністерстві Сходу. Ляйбрандт був автором кількох праць про німецькі колонії в південній Україні, звідки був родом, і любив співпрацювати з менше відомими еміґрантами. Озброєний німецькими рекомендаціями, Дмитренко появився восени 1939 року в Варшаві, перебрав адміністрацію Українського Наукового Інституту („директорство") та був помічний при його ліквідації, але, головне, нелеґально торгував здебільшого харчовими продуктами й алькоголем на лінії Варшава-Люблін-Холмщина у спілці з німцями. Йому вдалося познайомитися з рядом вищих німецьких урядовців у ГГ, між іншими, з люблінським губернатором. Перед німцями часто виступав як речник українців, знову ж українцям (навіть декому з наших „люблінських цісарів") імпонував своїми зв'язками. Для більшої поваги їздив звичайно із своєю нареченою, високою бльонднкою, німкенею („айне дойтше фрав"), прикрашеною партійною відзнакою. Коли Дмитренко почав втручатися в комітетські справи (до речі, в УЦК ніколи він не появився), а його торговельні афери набрали біль-

тивно відбивалися на реальній праці в терені. Надмірне розполітикування і нереальність інтеліґенції мали такий наслідок, що практична робота на користь села була в Холмському повіті слабша, ніж в інших. Праця і її наслідки не завжди йшли впарі з претенсіями та плянами...

Холмський УДК був, побіч Грубешівського, найсильнішим комітетом. Головував там, як знаємо, початково адвокат Антін Павлюк, згодом мґр Микола Мостович, вкінці капітан-ляйтенант Святослав Шрамченко, який на тому становищі залишився аж до 1944 року, себто до кінця діяльности Холмського комітету.

По приєднанні Галичини до ГГ Холм втратив багато із свого значення, тому що з нього відплило багато втікачів, і тому, що осередок українського життя в ГГ перенісся до Львова. Все ж таки він був і далі важливим реґіональним осередком, зокрема центром українського православного життя.

Люблін. Важливим адміністративним осередком для Холмщини був Люблін. Велике, суто польське місто стало за німців осідком Люблінської области, де

шого розголосу, я відвідав разом з ред. Глібовицьким шефа поліції безпеки в ГГ, штурмбанфюрера Гайма та засвідчив, що пан Дмитренко нічого спільного не має з організованою українською спільнотою в ГГ та що за його можливі вчинки ми не можемо відповідати; якщо йдеться про його зв'язки з німцями — це не наша справа. Що ця обережність була своєчасна, свідчить факт, що за деякий час Дмитренка у зв'язку з його аферами заарештовано і він зник разом з „дойтше фрав" з обрію ГГ. На цей раз німецька влада не могла мати до УЦК претенсій, мовляв, „знову ваша людина"...

рішалися різні важливі для українців Холмщини справи. Українці в Любліні (близько тисяча душ) складалися з галицьких заточенців, придніпрянської еміґрації і з нових утікачів, головно з Галичини. Життя тутешньої української колонії різнилося від інших громад, розкинених серед польського моря, тим, що вона мала зв'язки з сусідньою Холмщиною та виконувала для неї деякі завдання. Це було передусім завдання представництва УЦК з дир. Володимиром Тимцюраком на чолі. Допомагало йому чимало громадян, що займали різні важливі урядові становища, головно в господарській ділянці: колишній посол Зіновій Пеленський, Юліян Шепарович, Мирон Луцький, колишній посол Василь Болюх, відомий кубанський діяч проф. Василь Іванис, інж. Євген Ґловінський та ін. Чималі були заслуги д-ра Лонгина Голейка, нотаря, адвоката й голови нотаріяльної палати, що допомагав українцям зайняти становища в судівництві й нотаріяті. Ревізійний Союз для українських кооператив у Люблінській області очолював колишній директор „Сільського Господаря" у Львові, д-р Євген Храпливий. Президентом Окружного Суду в Любліні був д-р Василь Палидвір.

Місцевий комітет у Любліні (він постав за кілька днів після приходу німців) вів буденну працю у всіх ділянках життя. Його очолював до кінця 1940 року директор В. Тимцюрак, а згодом волинський діяч на культурному й церковному полі Неофіт Кибалюк. До обсягу діяльности УДК Любліну входило, крім

самого Любліну, кілька сіл Люблінського і Янівського повітів. УДК мав свої делеґатури в Янові Люблінському, Пулавах (мала українська колонія) і в селі Дратові (український етнографічний острів).

Грубешівщина. Найбуйніше розвинулося українське життя в Грубешівщині, поперше, тому що це була найчистіша під національним поглядом частина Холмщини, і, подруге, тому що на Грубешівщині діяли вже до війни досить сильні впливи з сусідньої Галичини й Волині. Це був єдиний повіт Холмщини, що мав численішу молоду місцеву інтеліґенцію і свідомих — в повному цього слова значенні — молодих селян. Велику ролю відіграло й те, що Грубешівщина була найбагатшою з наших земель в ГГ — країна чорнозему, пшениці й цукрового буряка. За короткий час вся Грубешівщина покрилася густою мережею — найгустішою на всю Холмщину — шкіл, УОТ, куренів молоді, кооператив. Самоврядування поволі перейшло в руки українців; по всіх українських селах діяла українська допоміжна поліція.

Працею в Грубешівщині керував грубешівський УДК. На його чолі стояло по черзі кілька громадян, які стали головами скорше випадково (вибір був невеликий), згодом д-р Михайло Струтинський, до війни адвокат у Буську в Галичині, застрілений 1943 року польською боївкою. Разом з директором Повітового Союзу українських кооператив Африканом Хрущем і місцевими діячами Герасимюком та Миколою Самохваленком д-р Струтинський вдало керував життям і працею Грубешівщини і здобув для комітету авторитет у своїх і чужих. Грубешівський комітет був найкращим, найбагатшим і з найбільшими впливами в терені комітетом на Холмщині. Мережа волосних і сільських мужів довір'я була тут, мабуть, найкраще розбудована з усієї ГГ, і комітет мав повний вплив на самоврядування. У порівнянні із „столичним" Холмом, Грубешів мав лише льокальні, але зовсім конкретні амбіції; мабуть, тому наслідки його праці були під кожним майже поглядом кращі.

Великою перешкодою у праці була недостача української інтеліґенції і, взагалі, українського елементу в самому Грубешові. Місцеві, згадані вище діячі жили на селі. Щойно за німецької влади втікачі з Галичини й Волині поселилися в самому місті та наплило невелике число українців з навколишніх сіл. В 1940-41 роках не було ще в Грубешові українських середніх шкіл, крім торговельної і кількох нижчих фахових, тільки пізніше постала тут згадана вже учительська семінарія. Досить сильний був Повітовий Союз українських кооператив, але йому не вдалося добути прав окружного союзу. В місті поселилися деякі інтеліґенти з вільних професій, зате українське купецтво було слабе. Все це були лише перші паростки українського оточення.

До складу Грубешівської округи входила *Белзчина.* В Белзі діяв спочатку окремий комітет, згодом делеґатура Грубешівського УДК, весь час під прово-

дом о. декана Іларіона Ґели. Крім того, Белз і Белзчина жили й далі досить самостійним життям; життя опанували тут повністю українці — польонізація зовсім зникла.

На початку 1941 року постала друга делеґатура Грубешівського УДК у *Варяжі* (голова — радник Микола Книш).

Замостщина. Третім щодо сили і значення комітетом Холмщини був УДК в Замості. Лише південна частина Замостської округи належала до суцільної української території — це була Томашівщина і сусідня Чесанівщина. У самій Замостщині було лише кілька українських сіл в півн.-зах. частині повіту, а місто Замостя лежало вже на польській етнографічній території й було польським містом. Томашівщина, досить чиста під етнічним оглядом, нагадувала Грубешівщину, сама ж Замостщина підпала вже під сильну польонізацію. Замостський УДК був спершу під проводом місцевого діяча судді Олександра Рочняка, пізніше під проводом галицького політичного діяча, адвоката д-ра Романа Перфецького. З його співробітників треба згадати енерґійного Петра Дужого, культурно-освітнього референта Базарка, адвоката д-ра Богдана Карпевича й інших. У самому місті Замості ведено працю над Замостщиною в стислому того слова значенню і залагоджувано ті справи всієї округи, які вимагали зв'язків з німецькою владою. Великою подією для Замостя було повернення в руки українців —

щойно 1942 року — замостського собору, найбільшої, по холмській, православної святині Холмщини.

Сама теренова робота була ведена в Томашові й Чесанові. *Томашів* був осідком досить сильної делеґатури, Повітового Союзу Кооператив і кількох шкіл. Тут жило чимало утікачів з сусідньої Галичини. Деякі з них розпочали працю на Томашівщині — адвокат д-р Данило Богачевський, мґр Микола Дужий (згодом зайняв становище культурно-освітнього керманича в УЦК), інспектор Володимир Гафткович та ін. В ці перші місяці головою Томашівського комітету був о. М. Малюжинський. Після кількаразових змін у проводі делеґатури її очолив на початку 1941 року о. декан Матвійчук.

Делеґатура в *Чесанові* охоплювала лише галицьку закутину з 7 селами й вела нормальну роботу.

Білгорайщина. Красноставщина. Лише південну частину Білгорайщини заселювали українці, і тому осередком нашої праці була делеґатура в містечку *Терногороді,* до якої прилучено кілька галицьких сіл з північної Ярославщини. УДК в Білгораю (голова адвокат д-р Теодор Михайлівський) називали в організаційному відділі УЦК „Сфінксом Холмщини", бо місяцями не присилав ніяких звітів ні розрахунків до централі. Білгорай був також осідком Союзу українських кооператив (директор Володимир Дармохвал). Гарно працював шкільний інспектор Андрій Ней. У

другій фазі діяльности УЦК ми перенесли осідок УДК до Терногороду.

На терені діяльности УДК в *Красноставі* жило ледве 5.000 українців, що підпали вже під деяку польонізацію. Національну роботу вело кільканадцять інтеліґентів, а промотором її був утікач з Галичини Андрій Турчин. Головою УДК був д-р Рудольф Скибінський, до війни адвокат у Дрогобичі.

Підляшшя. Північна частина Забужжя — Підляшшя обіймало давні повіти: Володавський, Більський і Радинський. За німецьких часів поділено Володавський повіт між Холмською і Більською округами. Наша праця на Підляшші натрапляла на проблеми, яких не було в інших частинах Холмщини: Ці згадані вже проблеми — калакутська та білоруська. Сильні впливи поляків, повне спольонізування міст, брак української інтеліґенції, за винятком кількох осіб, особливо утруднювали працю.

Ще розмірно найкращі відносини мали ми на *Володавщині,* бо це була, побіч Грубешівщини, територія з найбільшим відсотком українців. У Володаві скупчилося досить велике число утікачів з Волині й Галичини, постало багато купецьких і ремісничих станиць, Повітовий Союз українських кооператив (директором був мґр Леонтій Крушельницький, він же був організатором гарного хору), розвивалася середня торговельна школа (директор інж. Михайло Ліщинський), а управа міста була під проводом українця, мґра Теодора Ваня. З місцевих діячів тут працював лікар д-р Тиміш Олесіюк, із „зайшлих" якийсь час брати Микола (поклав підвалини під працю комітету) й Леонид Мостовичі, поруч з ними о. Порфирій Шкоропар — всі три з Волині, Олег Залізняк й ін. Комітет у Володаві, пізніше делеґатура Холмського УДК, належав до кращих в усій ГГ, головно через справжню атмосферу праці і згідливу співпрацю всіх місцевих установ та інтеліґенції.

Досить великих успіхів добилися українці на *Радинщині,* колись українській території, заселеній здебільша калакутами (8.000 українців, 36.000 калакутів). У кількох селах, що залишилися православними, українці здобули назад свої церкви, самоврядування було в їхніх руках, успішно розвивалося шкільництво й усі установи, які лише могли існувати. Ці успіхи завдячувала Радинщина головно лікареві д-рові Остапові Бурці, лемкові з походження, який ще перед війною осів у Любартові, а тепер розвинув жваву діяльність на Радинщині і вмів нав'язати добрі контакти з німецькою владою. Це і було причиною його трагічної смерти: згинув від куль польської боївки 1943 року. Головою УДК в Радині був д-р Арсен Тригубчак, вмілим організатором терену — д-р Василь Шкурат.

Дуже трудна була праця в *Біло-Підляській* окрузі. Православні українці становили в ній ледве 1/5 населення, майже половину — калакути. Повітове місто Біла Підляська було чисто польське і лежало вже

на польській, або ж і калакутській території. В Більському повіті жило кілька українських громадських діячів, як от Іван Пастернак, кол. сенатор, його син інж. Євген Пастернак, лікар д-р Василь Дмитріюк в містечку Тересполі, колишній посол до варшавського сойму, кілька міщанських родин в самому місті Білій, серед них Микола Білич, Андрій Гаврилюк і всього три священики, що були свідомими українцями.

За німецьких часів польські впливи на адміністрацію і господарське життя повіту були дуже сильні: поліція та самоуправа були в польських, або так званих білоруських руках. На великі труднощі натрапляв розвиток кооперації, краще було із шкільництвом. В осідку повіту Білій постало кілька українських станиць, як УДК, Повітовий Союз кооператив, середня торговельна школа, а при ній бурса. Ми намагалися давати Білій Підляській всяку допомогу, передусім людьми, бо їх вона найбільше потребувала. Переважно це були молоді націоналісти, що приїхали сюди з Кракова і в більшості успішно працювали в комітеті, шкільництві тощо. Першим головою Більського комітету був сенатор Пастернак, згодом галичанин інж. Богдан Глібовицький, за фахом лісівник; йому і кільком молодим працівникам (Володимир Процюк, Василь Яворів, Володимир Фрайт й ін.) завдячувала Біла Підляська багато. Із старших громадян чимало праці вклали суддя Володимир Соловій, директор Союзу Українських Кооператив Роман Кочержук, нотар мґр

Володимир Мандичевський, лікар Мельник, інж. Є. Пастернак та ін.

Українське життя на Підляшші, зокрема в Білій Підляській, заломилося вліті 1941 року, коли з Підляшшя вибула більшість галичан. Від цього часу лише з великими зусиллями нам вдавалося підтримувати національне життя. Галичина не давала, на жаль, в той час належної допомоги Підляшшю.

Білоруська проблема. На території ГГ білоруси становили кілька малих колоній у більших містах, головно у Варшаві, де вони за німців мали свій допомоговий комітет. Кількість білорусів збільшилася, коли большевики зайняли Західню Білорусь, а згодом теж Литву і Віленщину. Деякі з них знайшли захист на терені ГГ. Етнографічна білоруська територія не входила до терену ГГ, бо етнографічна межа між українцями і білорусами проходить аж над Нарвою, себто за кількадесят кілометрів від найбільш на північ висуненої частини українських земель в ГГ. Загалом до південного Підляшшя, яке тоді входило до складу ГГ, не мали білоруси до війни претенсій і не намагалися вести якісь свої акції з тої простої причини, що їх тут не було.

Інакше стало тепер. Білоруські патріоти, подібно як і ми, покладали надії на можливу війну між Німеччиною і СССР та на постання незалежної Білоруси. Для своїх заходів вони хотіли мати територіяльну базу — південне Підляшшя, бо воно лежало недалеко

від їхньої етнографічної території, а на сході межувало з совєтською Білоруссю (з Берестейщиною, яку большевики включили до Білоруської ССР, не зважаючи на її суто український етнічний характер). Ця акція дістала повну підтримку німецьких чинників, передусім поліції безпеки і місцевої адміністрації. І так нещасна Біла дістала ще білоруську проблему!

У Білій постав Білоруський Допомоговий Комітет, сформований з осіб, що приїхали з Варшави (ред. Сянкевіч й ін.). Німецька адміністрація обсадила становища війтів і солтисів у збірних громадах північної частини повіту білорусами — новими або давніми еміґрантами. До білорусів пристали відразу русофільські елементи, насамперед кілька священиків. Хоч ця білоруська акція не могла похвалитися більшими успіхами, вона внесла деякий заколот, дезорієнтувала селян, збільшувала аґресивність поляків, а німецька влада, яка їй патронувала, відносилася до життєвих українських справ зовсім байдуже.

На церковному відтинку внесло кілька священиків до архиєп. Іларіона й до німецької влади протест проти українізації богослужби, себто введення української вимови в старослов'янську мову. Дуже зручно зареаґував архиєп. Іларіон: він дав згоду на білоруську вимову і на введення білоруських проповідей. Та тоді зацікавлені священики стали прохати владику, щоб відкликав своє розпорядження, бо вірні не будуть розуміти. Ясно, що цим т. зв. білорусам, йшлося не про білорущення, але про русифікацію церкви. На відтинку шкіл не було конкретних спроб білоруської акції. Треба ще додати, що білоруси, зустрічаючись з місцевим населенням, намагалися говорити не по-білоруськи, але по-українськи або по-російськи.

Білоруську проблему я намагався обговорити з головою їхнього комітету, д-ром Шорсом з Варшави. На жаль, ми не дійшли до ніяких позитивних наслідків. При всій симпатії до політичних аспірацій білорусів, яких ми вважали за природних союзників в боротьбі з нашими національними противниками, ми не могли погодитися ні на те, щоб їхня база творилася коштом українців, ні на методи їх роботи. Більські події не вплинули неґативно на наші взаємовідносини з білорусами. Ми приймали їх до наших комітетів там, де було їх замало, щоб могли мати свої клітини, я підтримував зв'язки з їх провідними колами в Празі й Берліні. Більський інцидент ми вважали лише... інцидентом. А втім по вибуху війни з СССР акція білорусів на Підляшші ослабла, а впливи їх в терені завжди були мінімальні й обмежувалися впливами білоруських війтів та добрими взаєминами з німецькою владою.

Проблема калакутів. Про калакутів ми згадували вже кілька разів. Це з походження і крови чисті українці, які перейшли в польський табір через приналежність до римо-католицької Церкви. На 700.000 населення Холмщини і Підляшшя на українців припадало близько 220.000, на поляків 260.000, на калакутів 160.000, на жидів і німців 80.000 (числа на 1939 рік).

Іншими словами, разом з калакутами українці становили б 53 % всього населення, без них 31 %. Розв'язання проблеми калакутів рішало про те, яка національність становитиме тут більшість. Калакути підлягали під сильні польські культурні впливи ще в той час, коли були уніятами, ці впливи не зменшилися і після 1873 року, коли їх перетягнено на православіє, а збільшилися по поверненні калакутів до католицизму, але вже латинського обряду. Очевидна річ, вершок впливів польськости був за часів Польщі. Калакути приймали польську мову і звичаї, почували себе приналежними до польської нації; кожний, хто з них переходив із села до міста, ставав уже цілковитим поляком. Польським впливам ніхто з них не протиставлявся. Між українцями, колишніми уніятами, з яких одні стали православними, інші — римо-католиками, постала психологічна прірва. Православні українці назвали презирливо своїх братів „калакутами" (перевертнями) й уважали їх за відступників від батьківської віри, а тим самим і від народу. Їх відписано і ніхто більше з українського боку ними не займався.

Та все таки калакутів в'язало ще багато з українством. Лише на пограниччях вони підпали під мовну й побутову польонізацію. На Підляшші, де було їх найбільше і де вони становили суцільну групу, калакути зберегли ще українську мову — або вживали двох мов — зберігали український побут і виразне почуття відрубности від польського селянина, хоч почували себе приналежними до польської нації.

Упадок Польщі і відродження українства на Холмщині й Підляшші мали вплив і на калакутів. Нові події викликали в них жваву психологічну реакцію, і це був момент, коли можна було серед них розпочати освідомну українську акцію. Вже під час першої подорожі по Холмщині взимі 1940 року проблемі калакутів я присвятив багато уваги. А втім, вона цікавила мене не лише, як суспільного діяча, але й як науковця. Проведено низку розмов з місцевими діячами, що знали калакутську проблему, з'ясовано вагу цієї справи нашим комітетам і проведено докладні досліди в терені. У відділі культурної праці УЦК назначено окремого референта для калакутських справ (ним був діяч ОУН Микола Лемик). Він перебував переважно в терені, збирав відомості і мав завдання ширити національну свідомість серед калакутів.

На підставі цих дослідів можна було опрацювати плян заходів повернення спольонізованих українців Холмщини й Підляшшя до нації батьків. Швидко виявилося, що не можна було й думати про те, щоб калакути повернулися до православія. Більші можливості мав поворот до унії, але на це треба було довшого часу і праці. На церковному відтинку розв'язку проблеми можна було знайти лише в тому, щоб для калакутів створити окреме римо-католицьке єпископство з українським єпископом і священиками. Ми знали, що це буде трудний шлях, і змагали до мети різними етапами. Покищо ми внесли в цій справі відповідний меморіял до Апостольської Столиці за посередницт-

вом нунція в Берліні. На відтинку шкільництва ми плянували вкрити калакутську територію українськими школами з українськими учителями і з українською та польською мовами навчання. Проєктувалося видавати книжки по-українськи, але латинкою, закладати дитячі садки, курені молоді, поширити мережу УОТ, починаючи в них роботу від хорів і театральних вистав тощо.

Наша калакутська програма залишилася здебільша теорією. Крім меморіялу в церковній справі до Апостольського Престолу, ми порушили проблему калакутів також у меморіялі до генерального губернатора, при чому ми отримали принципову згоду влади взяти до уваги калакутську проблему на відтинку самоуправи і шкільництва. Ми видали буквар для тих, що не знали української абетки, тут і там калакути стали брати участь в наших імпрезах, почали посилати дітей до українських шкіл — але це і все. Взагалі, калакути до наших заходів ставилися пасивно. Коли деякі православні щойно після повернення Холмського собору перестали оглядатися на задні колеса, то для калакутів треба було ще більше — вони хотіли мати певність, що Польща вже не вернеться. З другого боку, діяльність місцевих комітетів і діячів у калакутській проблемі обмежувалася здебільшого теоретизуванням — тому, що вона не була легка, і тому що саме ця проблема була найяскравіша в цій Більщині, на яку падало стільки ударів і де ми були відносно слабі. Додаймо ще, що референт калакутської справи, здібний організатор, покинув одного дня свою працю в самому її розпалі, бо його провід дав йому інше призначення. Згодом, по вибуху війни з совєтами, вибуло з Підляшшя стільки сил, що ми лише з найбільшим зусиллям могли зберегти свій стан посідання, і проблема калакутів пішла в забуття, як багато інших. Не бракувало нам ідей, але, на жаль, бракувало виконавців.

Латинники. На тих окраїнах Галичини, які включено до Люблінської области, головно в Белзчині, жило близько 10.000 латинників, себто римо-католиків з українською розмовною мовою. Подібно, як у калакутів, мова й побут в'язали латинників з українством, віра — з польськістю. Їх національне почуття було переважно польське. З хвилиною упадку Польщі автоматично зменшився польський вплив на латинників, а збільшився вплив українського оточення. Все ж таки загал латинників, як і калакутів, зайняв пасивне становище до подій. Остаточне національне їх оформлення могло прийти щойно по війні, і то залежно від її наслідків.

г) Українці в корінній Польщі

Українські колонії. До війни на території корінної Польщі жило, майже виключно по містах, кільканадцять тисяч українців. Це були частково галичани, які зайшли сюди різними шляхами, здебільша як дер-

жавні службовці, учителі, робітники, домашня прислуга тощо, частково військові й цивільні еміґранти з Придніпрянщини з 1920-21 років. Крім них, як перелітні птахи, жили в університетських містах наші студенти. Найбільше українців жило по більших містах, які мали притягальну силу як господарські, культурні й адміністративні осередки. Найсильнішою українською колонією в Польщі була Варшава, осередок придніпрянської еміґрації, слабшими колоніями були Краків і Люблін.

Для українців, розсіяних по чужих містах, головною проблемою було зберегти себе, а ще більше своїх дітей перед денаціоналізацією. Це не було легко, бо із страху перед польським тиском українці, зокрема державні службовці, боялися організуватися. У кращому становищі були придніпрянці (майже всі бездержавники з нансенівськими пашпортами), вони мали свою організацію — Український Центральний Комітет з осідком у Варшаві і численними філіями на провінції. Крім Варшави, найкраще зорганізоване було друге щодо величини скупчення українців — місто Краків, де жили переважно галичани.

По приході німців до більшости корінно польських міст в ГГ наплило багато українських утікачів і вони зміцнили українські колонії. Крім того, приїхав сюди і дехто з українців з тих частин Польщі, що їх німці включили безпосередньо до Райху, бо німецька влада їх виселила, здебільша, якщо вони за Польщі були державними службовцями. Утікачі поселилися в

Любліні, Ряшеві, Кельцах, Радомі, Ченстохові, навіть у зруйнованій Варшаві, а найбільше у Кракові. Всюди в цих містах постали українські комітети під різними назвами, згодом вони були переорганізовані на Українські Допомогові Комітети абож їх делеґатури. В них скупчувалося все українське життя. Комітет був і читальнею, і клюбом, і харчівнею, і школою. Тут, в корінній Польщі, не було політичної проблематики, лише культурно-освітня і харитативна. Зусилля комітетів йшли в тому напрямі, щоб організувати українську народну школу й дошкілля, УОТ, щоб створити харчівню та придбати для своїх членів харчові засоби, бо життя в чужому середовищі було особливо тяжке. В загальному всі ці зусилля вдалося нашим комітетам на заточенні реалізувати. Трохи специфічні відносини були у Варшаві й у Кракові, але про це окремо. Із загального українського погляду значення наших колоній полягало в тому, що вони складалися здебільша з інтеліґенції і фахівців, які пізніше, по поверненні до рідного краю могли відіграти дуже корисну ролю.

На території Краківської области діяли два УДК: у Кракові (з делеґатурами в Бохні й Мехові) та Тарнові (голова мґр Михайло Гуцал). Про Люблінський УДК була вже мова. На території Радомської области сильніші комітети були в Кельцах (з інж. Миколою Яримовичем на чолі) і в Радомі (з інж. Львом Яцкевичем) — обидва зразково поставлені; слабші комітети діяли в Ченстохові, Пйотркові й Опатові. У Варшавській області були лише два комітети: у Варшаві з

кількома делеґатурами і в Сєдльцах (голова мґр Кирило Кушнірук, пізніше інж. Смітюх).

Варшава. Найбільшим скупченням українців у корінній Польщі була Варшава (2.000-3.000 осіб). В основному це були придніпрянські еміґранти, число галичан, волиняків і нових втікачів було невелике. Варшава, побіч Праги, Берліну й Парижу, була одним із центрів української політичної еміґрації, зокрема центром проводу Української Народної Республіки. Тут перебував постійно президент Андрій Лівицький і частина членів екзильного уряду УНР; тут діяла низка політичних, наукових, культурних і громадських установ, які часто мали загальноукраїнське значення. У Варшаві мав свій осідок згаданий уже Український Центральний Комітет у Польщі, що був організацією українських еміґрантів і захищав їхні інтереси перед польською владою та провадив важливу культурну й харитативну діяльність. Наукове життя було зосереджене передусім навколо Українського Наукового Інституту у Варшаві (з 1929 року) з його цінною бібліотекою й публікаціями. Військовики скупчувалися коло своїх комбатантських організацій та Українського Воєнно-Історичного Товариства, деякі з них служили як контрактові старшини в польській армії. Як столиця митрополита Автокефальної Православної Церкви, Варшава була до деякої міри й церковною столицею для всіх православних українців у Польщі. У Варшаві жили й українські учені, мистці, письменники, у високих школах вчилося кілька сотень наших студентів. Варшава була також важливим українським видавничим центром — побіч Львова — найбільшим у Польщі. З другого боку, довголітнє перебування на еміґрації і то в специфічному середовищі польської Варшави, матеріяльні злидні, безробіття серед частини еміґрації, зокрема серед колишніх старшин армії УНР, що не мали змоги працювати за давнім фахом — все це створило специфічну, досить нездорову атмосферу серед української еміґрації у Варшаві.

З приходом німців прийшло до повної зміни відносин. З одного боку, нашій еміґрації довелося жити в знищеному місті серед важких матеріяльних умовин. З другого боку, тоді перестало діяти українське зорганізоване життя. Припинив діяльність екзильний уряд УНР і ослабли впливи осіб з цього табору, зліквідовано Український Науковий Інститут, не міг діяти Український Центральний Комітет у Польщі із своїми клітинами, натомість на поверхню виплили нові люди, дотепер переважно невідомі, розпочалася боротьба різних течій, що переважно не мали нічого спільного з політичним чи ідейним світоглядом, постали нові випадкові організації, як наприклад, спроба організації націонал-соціялістичної партії, відкрито можливість німецькій владі, зокрема службі безпеки, широко втручатися у внутрішні українські справи. Все українське зорганізоване життя мусіло в нових умовинах вміститися у вузьких рамках Українського Комітету.

Перший комітет, що постав ще в жовтні 1939 ро-

ку під проводом д-ра Юрія Липи (великий вплив на діяльність комітету мала його дружина), пробував організувати українське життя в дусі повного тоталізму та досить наївно уважав за головного оборонця та приятеля українців німецьку службу безпеки. В той час і пізніше Варшавський комітет з рації свого осідку в столиці Польщі мріяв поширити свої впливи й поза Варшаву та перебрати ролю колишнього Українського Центрального Комітету в Польщі. Ці намагання збігалися з думками деяких німецьких чинників у Берліні, щоб для бездержавників української національности, що опинилися на території ГГ, відкрити у Варшаві філію Українського Уряду Довір'я в Берліні. В цій справі приїздив пізніше до ГГ д-р Микола Сушко, голова Українського Уряду Довір'я, але справа розбилася через опір німецької адміністраційної влади в Кракові. Про втручання Варшавського комітету і д-ра Липи в справи Православної Церкви і митр. Діонісія ми вже писали. Незабаром комітет у Варшаві став тереном боротьби різних груп, на місце д-ра Липи прийшов на короткий час ген. Андрій Вовк (гетьманець), але скоро зрезиґнував з свого посту.

Як знаємо, під час нашої поїздки до Варшави взимі 1940 року ми переорганізували комітет і відтоді його очолював аж до своєї трагічної смерти в 1942 році підполковник Михайло Поготовко. УЦК зустрів великі труднощі при переорганізуванні Варшавського комітету на УДК з причини пасивного опору підполк. Поготовка, якого підтримувала варшавська служба

безпеки. Щойно після довшого перебування у Варшаві інж. Бойдуника та поїздки полк. Бізанца і д-ра Феля до Варшави Варшавський комітет замінено на УДК, але й потім його підпорядкування централі було мінімальне. УДК у Варшаві розпоряджав досить великим майном, мав свою кам'яницю, діставав місячну дотацію у розмірі 30.000 золотих від управи міста Варшави та розвивав досить широку діяльність в ділянці суспільної опіки. В складі його секцій і об'єднань праці найважливішим було об'єднання комбатантів. Відносини в комітеті не були задовільні, методи праці його голови були часто зовсім своєрідні, число службовців було неспівмірно високе (з трудом зменшили ми їх з 59 на 38), але всі спроби змін і санації відносин, зокрема намагання привернути довір'я громадянства до свого проводу ні до чого не призвели з уваги на становище німецької поліції, яка робила все можливе, щоб мати в комітеті віддані собі особи. Я був примушений залишити українську колонію у Варшаві на її власну відповідальність, себто мати з Варшавським УДК лише формальні, чисто урядові й холодні зв'язки.

Треба ще згадати, що хоч у Варшаві були важкі умовини життя, лише винятково переїжджали варшавські українці на сусіднє Підляшшя й Холмщину, хоч як ці окраїни потребували українських інтеліґентних сил.

Краків. До війни українська колонія в Кракові мала до 2.000 душ, серед них було кілька сотень сту-

дентів, що студіювали в польських високих школах. Українське життя скупчувалося біля т-ва „Просвіта", греко-католицької церкви св. Норберта і в студентських організаціях.

Після зайняття Західньої України большевиками Краків став на деякий час осередком української еміґрації й осідком центральних установ для всіх українців у ГГ. До Кракова прибуло кілька тисяч українців, які знайшли тут зайняття як службовці українських і державних установ (зокрема в уряді праці), в різних підприємствах, у вільних фахах тощо, багато було українських „тройгендерів". У таборі для втікачів (колишній польський Академічний Дім) жило завжди кілька сотень українців. Краків був також переходовою станицею для тих, що переїздили на працю до Німеччини. У Кракові перебувала більшість українських політичних діячів, зокрема націоналістів та їхні проводи, тут жили численні наші учені, письменники, мистці, економісти тощо. Краків був осідком таких центральних установ, як Український Центральний Комітет, Українське Видавництво, а також українських пресових органів. З господарських установ треба згадати Патронат Української Кооперації, Українбанк, УГАС.

Краківський комітет виконував у перші місяці своєї діяльности деякі центральні завдання.

В той час його очолював д-р Володимир Горбовий, його заступником був д-р Володимир Загайкевич, а секретарем — діяч ОУН Ярослав Старух. Деякий час

у комітеті працювали колишній посол Степан Скрипник, мґр Микола Ценко й ін. Провід комітету працював енерґійно й жертвенно, хоч і хаотично та дещо однобічно — під кутом потреб ОУН. Після постання УЦК й заміни Краківського комітету на УДК, йому залишилися льокальні справи, яких було чимало, зокрема в ділянках суспільної опіки й культури. Від жовтня 1940 року головою УДК був д-р В. Загайкевич, з квітня 1941 року — емеритований суддя Григорій Онуферко, секретарем — Юрій Дачишин. Як велике скупчення діячів культури і споживачів їх творів, український Краків був місцем жвавого культурного життя (доповіді, театральні й інші імпрези, хор під керівництвом д-ра Богдана П'юрка, мистецькі виставки тощо). Разом у Кракові жило до 4.000 українців. Більшість їх повернулася вліті 1941 р. до Галичини.

РОЗДІЛ XII

НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ З СОВЄТСЬКИМ СОЮЗОМ

Ознаки наближення війни. Вже до початку совєтсько-німецької війни було чимало ознак, що незабаром прийде до вирішальної розгри між цими двома найбільшими потугами европейського суходолу. Пересічний обсерватор в ГГ бачив концентрацію німецьких військ на пограниччі, розбудову летунських баз, укріплень. Для провідних українських діячів були ще інші ознаки: німецькі військові кола говорили майже відтверто на тему війни й майбутніх політичних подій на Сході. Всюди видно було зацікавлення українською проблематикою. Знову появилися на овиді такі спеціялісти від українських справ, як проф. Г. Кох, який до того часу перебував у Болгарії, а тепер виринув у Берліні і Кракові. До Кракова й до інших скупчень українців приїздили представники різних німецьких установ і фірм та явно розшукували серед українців різних фахівців, які мали б піти з їх експозитурами на Схід, шукали також перекладачів. Комічно виглядає

сьогодні факт, що на початку червня 1941 року з'явився в мене представник нафтового промислу в Берліні, заявляючи, що шукає українських нафтових спеців і перекладачів для Передкавказзя і Баку, що їх німецькі війська мали б здобути за кілька тижнів.

Всі ці ознаки наближення війни витворювали серед українців у ГГ нервозну атмосферу. Все жило запитами, чи буде війна, коли почнеться, яка буде в ній роля й доля українців. Звичайні турботи, праця на окраїнах сходили на дальший плян. Очевидна річ, це відбивалося на праці УЦК, а ще більше на праці його низових клітин. Ми докладали всіх зусиль, щоб наша нормальна робота йшла своїм звичайним порядком, але й нас інтересували майбутні події, ми мусіли про них думати й визначати своє ставлення до різних подій, зв'язаних з майбутньою завірюхою.

У той час одною з найважливіших подій була конференція в генерал-губернатора Франка з участю представників УЦК, речників українського населення. Ми внесли меморіял, який представляв наші домагання до влади, й одержали відповідь. То була єдина повністю ділова конференція, яку ми провели з найвищими представниками німецької влади в ГГ, при чому обидві сторони виступали як самостійні партнери. Ясно, що до цієї конференції дійшло під аспектами війни з Совєтами, яка давно вже була вирішена Гітлером, про що напевно знав Франк. Німцям йшлося про те, щоб мати по своїй стороні прихильність українського населення, що на його території мала розігратися війна,

і тому вони виявили готовість іти назустріч нашим вимогам. Крім того, треба думати, що сам Франк не знав, як Гітлер вирішить українську справу, яку ролю матимуть українці на Сході та в „його" ГГ, і тому на всякий випадок хотів собі їх з'єднати.

Наша конференція, наш меморіял і відповідь на нього — цікавий документ, бо до деякої міри це було завершенням наших досягнень на західніх окраїнах. Він зв'язаний тісно з представленим вище балянсом праці УЦК на окраїнах, і тому про нього згадаємо більше.

Конференція в генерал-губернатора і наш меморіял. У конференції з генерал-губернатором 18 квітня 1941 року взяли участь: з одного боку сам генерал-губернатор, державний секретар д-р Кундт, краківський губернатор д-р Вехтер, президент внутрішнього управління д-р Вестеркамп, шеф преси д-р Ґаснер і директор відділу справ населення та суспільної опіки д-р Фель, а з другого боку керуючий справами УЦК Василь Глібовицький, керівник господарських справ Атанас Мілянич і я.

Конференція тривала дві години й мала дуже діловий характер. Її темою були всі важливіші справи українського населення в ГГ, що вимагали позитивного полагодження збоку влади. Їх з'ясовано в докладному меморіялі, який згодом переглянули президенти головних відділів управління та головні референти, і на підставі їх зауважень за два місяці, 21 червня 1941, саме

напередодні вибуху війни з большевиками в імені генерал-губернатора дав нам відповідь державний секретар д-р Й. Бюлер.

Наш меморіял мав 26 стор. машинопису; крім того, на 37 стор. ми приклали 18 додатків, що висвітлювали деякі проблеми, згадані в меморіялі лише загально. У меморіялі заторкнено 9 головних проблем: 1) публічно-правне становище української групи в ГГ; 2) українська етнографічна територія в ГГ; 3) обсада постів на українській національній території; 4) церковні проблеми; 5) римо-католицькі українці; 6) культурні проблеми; 7) проблеми молоді; 8) суспільна опіка; 9) господарські проблеми. У додатках подано подробиці до згаданих проблем, проєкти законів, які мав би видати уряд ГГ в українських справах, статути українських організацій, на застосування яких ми хотіли дістати дозвіл. Приглянься докладніше до нашого меморіялу.

Життя українців у ГГ натрапляло на великі труднощі тому, що не було ніяких правних приписів, які визначували б *правне становище українців у ГГ* і відрізняли б їх від поляків. Право ГГ визнавало лише приналежних до неї, і українці були з правного погляду трактовані так, як і поляки, а навіть гірше, бо ГГ була визнана країною, призначеною для поляків (гаймштетте фюр полєн), і весь адміністративний та господарський апарат був переважно в польських руках. Також у різних півурядових установах (наприклад, кооперація, різні господарські палати) українці або

не мали свого представника, або були сильно майоризовані. Українська мова не мала забезпечених прав. Ми не мали ніяких підстав, щоб солідарно з поляками терпіти німецький гніт і в той час ставитися нельояльно до німців. Правда, у практиці ми дістали низку концесій, головно в ділянках культури й шкільництва, Ґестапо ще в той час не переслідувало українців, на низах вдалося нам дістатися тут і там до адміністративного, самоуправного і господарського апаратів, але всі ці поступки залежали від доброї волі поодиноких німецьких урядовців, бо правно ми не існували. Не забуваймо, що в ГГ ми були лише малою меншиною (5-7% усього населення). І тому серед наших побажань до влади ми поставили на першому місці домагання окреслити права українців у рамах загального права в ГГ. У зв'язку з правним визнанням нашої групи ми висунули такі домагання: а) введення окремих „розпізнавчих карт" (виказок) для українців; б) деякі адміністративні приписи, які обмежували життя поляків у ГГ, не повинні стосуватися до українців; в) польські адміністративні органи всілякого роду не мали бути компетентні для українців, для них мали б постати окремі державні органи всілякого роду; г) окремі розпорядження повинні устійнити висоту платень для українців, які були державними службовцями, бо з дотеперішніх заробітків вони не могли вижити; ґ) допущення української мови як урядової.

На наші домагання ми дістали таку відповідь: а) „розпізнавчі карти" вводяться; б) вийде розпоря-

дження, щоб при застосуванні в життя деяких розпорядків влади бралося до уваги момент, чи і в якій формі українці мають бути відмінно трактовані від поляків; в) вийде розпорядження, щоб на українській етнографічній території приймати на адміністративну службу в першу чергу українців, а також в усіх центральних урядах українці можуть бути прийняті на ті пости, які не застережені для німців; г) влада не може робити різниць між платнею українців і поляків; ґ) у судівництві українська мова вже має права і тепер вони будуть поширені; остаточне розпорядження в справі допущення української мови як урядової може вийти тоді, коли перепис населення чи введення „розпізнавчих карт" виявить, який відсоток становлять українці. До того часу службовці ненімці в контактах з українцями мають уживати української мови, німці мають мати перекладачів. Орієнтаційні написи на українських теренах мають бути також українські.

Українська етнографічна територія в ГГ була і далі під польським натиском, бо ми становили невеликий відсоток у порівнянні з усім населенням, а тисячі поляків жили на наших окраїнах, зокрема на Холмщині. Тому ми поставили вимогу окреслення границь української території в ГГ, яка була б призначена як місце осідку українців, як решта ГГ мала бути місцем осідку для поляків. На цій території не могли поселюватися неукраїнці, тут мали бути поселені українці, які втекли з СССР, колишні полонені, які тепер були на праці в Німеччині; врешті мала б прийти виміна населення між українцями і поляками, тобто на нашій території поселено б українців з наших етнографічних островів, а виселено б з неї відповідне число поляків. Ця українська територія охоплювала б усю Лемківщину за винятком деяких островів, на Посянні перебігала б уздовж лінії Дукля-Березів-Динів-Переворськ, себто посередині між сьогоднішньою і давньою етнографічною і політичною границею, на Холмщині і Підляшші була б узагалі згідна з історичною й етнографічною границею, а заразом західньою границею української держави, устійненою берестейським миром 1918 року. Так окреслена територія охоплювала б кругло 17,000 км² з 1,200.000 населення, в тому числі 700.000 українців (разом з спольонізованими українцями), 400.000 поляків і 100.000 жидів та інших. На пропозицію утворення української території генерал-губернатор відповів відмовою — власне, відклав цю справу аж до закінчення війни та до часу, коли виявиться, скільки осіб на цій території визнають себе приналежними до української національности. До речі, ми й не сподівалися позитивної відповіді на це наше домагання, однак ми його поставили, бо воно було логічним доповненням нашого першого домагання — автономії для української етнічної групи в ГГ.

Логічним доповненням двох перших домагань було третє за чергою: *обсадити* на українській території всі *пости* в загальній адміністрації, самоврядуванні, поліції, судівництві й адвокатурі українцями, якщо ті

пости не зарезервовані для німців. Для перевишколу українських службовиків ми пропонували влаштувати короткореченцеві курси. У відповідь на це генерал-губернатор доручив створити в плянованій адміністративній школі окремий український відділ, а до інших наших бажань поставився в загальному позитивно. Для вишколу нових кадрів української допоміжної поліції мали бути організовані вишкільні курси.

З церковних справ ми згадали про окрему проблему всіх трьох наших віроісповідних груп: греко-католиків, православних і римо-католиків. На відтинку Греко-католицької Церкви ми вимагали згоди на заснування греко-католицької духовної семінарії та підтримки наших прохань у Римі створити на території ГГ три єпископства з митрополитом на чолі. На відтинку Православної Церкви ми вимагали повернення українцям решти колишніх православних церков (26), повернення церковних земель і заснування православної духовної семінарії в Холмі. Врешті, ми прохали підтримати наші заходи в справі організації окремої епархії для українських римо-католиків. На ці домагання влада могла відповісти лише частково. Щодо проблеми Католицької Церкви, то влада обіцяла підтримати наші прохання перед Римом з тим, що вся справа може стати актуальною щойно по війні. Зате пішла назустріч нашим бажанням на відтинку Православної Церкви.

Окрему увагу ми присвятили проблемі *римо-католицьких українців* (калакутів). Нам ішлося про те, щоб освідомити німців, що така проблема взагалі є, і одержати їх підтримку для наших акцій, які мали довести до повернення наших братів до рідної нації. Тому ми поставили домагання, щоб центральна влада повідомила місцеві німецькі органи, що є римо-католики українці і що не треба їх вважати за поляків. Ми прохали про підтримку побажань у справі наших змагань на церковному відтинку, про заснування українських шкіл з українською і польською мовою навчання та про обсаду постів у самоврядуванні українцями. Відповідь влади в загальному була позитивна, але, як знаємо, вибух війни й відплив українських сил з Холмщини не дозволив поставити проблеми римо-католицьких українців на реальні рейки.

На відтинку народного *шкільництва* ми домагалися дозволу на відкриття українських приватних народних шкіл і часткового фінансування їх владою там, де кількість українських дітей шкільного віку виносила менше 40, та введення навчання історії та географії України. Перше наше домагання було прийняте, друге відкладене аж до часу затвердження відповідних плянів навчання і підручників. З ділянки середнього шкільництва ми домагалися відкриття другої учительської семінарії на Холмщині і двох нових гімназій та нових фахових шкіл. Усі ці домагання були прийняті.

Щоб леґалізувати відносини, які витворилися на відтинку молоді, ми домагалися дозволу на *організа-*

цію молоді й додали докладно опрацьовані статути такої організації. Її організаційна схема була подібна до схеми Українських Освітніх Товариств. Влада, щоправда, не відкинула нашого прохання, але узалежнила його реалізацію від відповідної кількости провідників молоді. Ними мали бути молоді вчителі або ті, що відбули Українську Службу Батьківщині; всі вони мали бути затверджені керманичем УСБ чи шкільним радником і перейти вишкіл у відповідних таборах, організованих у порозумінні з Відділом Людности. Тоді щойно можна було засновувати льокальні клітини молоді під їх керівництвом. Таким чином ми дістали дозвіл на засновування льокальних клітин молоді за згодою Відділу справ населення та суспільної опіки, але не дістали дозволу на оформлення центральної організації молоді; причина — постійний страх німців перед загальноукраїнською організацією. З ділянки *тіловиховання* влада згодилася на збільшення кількости наших спортових товариств у люблинській області, на передачу нам нових відпочинкових домів для молоді й допомогу в їх фінансуванні та на відведення нам спортових майданів і постачання спортового приладдя. Також успішно полагоджено деякі наші домагання на відтинку Української Служби Батьківщині.

З ділянки *суспільної опіки* ми домагалися більшого, ніж дотепер, приділу харчів для Лемківщини, забезпечення українського населення окружними й повітовими лікарями та медсестрами, визнання рент інвалідам з наших визвольних змагань та обсади урядів

праці українськими службовцями. Всі ці справи полагоджено позитивно.

Доволі багато було наших домагань з ділянки *господарства*. Поперше, йшлося нам про те, щоб на українській етнографічній території обсадити українцями пости окружних агрономів, земських інспекторів, молочних організаторів і вищого лісового персоналу. Ми домагалися створення окремих господарських українських референтур при різних господарських обласних палатах у Кракові й Люблині. На кооперативному секторі ми прохали дозволу на організацію української закупної централі, яку мала польська кооперація (Сполем). Далі ми домагалися згоди на заснування молочарської централі, фахової організації українських ремісників і купців; нарешті, більших кредитів для нашого мистецького промислу й для Українбанку. І ці домагання або полагоджено, або передано для позитивного полагодження відповідним ресортовим службовикам.

Ми зупинилися докладніше на нашому меморіялі до німецької влади, бо це документ, з якого докладно видно *наші тенденції на західніх окраїнах:* створити територію, на якій українці могли б жити сяк-так вільно національним життям. Тому ми домагалися автономії для української етнічної групи, відокремлення української території, усунення з неї польських впливів. У взаєминах з поляками ми бачили єдину розв'язку — *повне відокремлення* обох народів. Тому ми прямували до виділення української території і через обмін

населенням до створення з неї чисто української землі, сподіваючись, що таким чином невзгодини між обома народами обмежаться до мінімуму. Ми були свідомі, що німці не дадуть дефінітивної відповіді на наші засадничі домагання. Вони не хотіли дратувати поляків, не хотіли переселення в часі війни і, що найважливіше, не хотіли приймати ніяких більших зобов'язань перед нами. Зате за дотеперішньою практикою робили низку поступок неполітичного характеру, які давали нам деякі полегшення, скріплюючи наш стан посідання. Дозвіл на організацію молоді (хоч і з великими обмеженнями), спортових товариств, заснування нових середніх шкіл, згода на виповнення адміністрації українським елементом, низка концесій на секторі господарському і соціяльної опіки — то були помітні досягнення.

Акція консолідації і концентрації. В міру того, як згущувалася воєнна атмосфера, збільшувалися й надії українців. Вони були куди більші, ніж пам'ятної осени 1939 року. Це вперше від 20 літ починалася війна з найбільшим ворогом України. Загал українського громадянства вірив, що перед українською нацією відкривається довго очікувана можливість здійснити свій національний ідеал — відновити власну самостійну державу. Він уявляв собі, що похід німців на Схід не можливий без позитивного розв'язання української проблеми. Здавалося, що на нас, на еміграції, лежить велика частина велетенського завдання відбудови української держави, що ми маємо репрезентувати українські інтереси перед німцями, здобувати їх допомогу і, принаймні в першій стадії, давати спрямування українському життю в краю.

До цього завдання лагодилися різні загальноукраїнські угруповання, що їх керівні органи були на еміґрації та на території, зайнятій німцями: правний спадкоємець останньої реальної української влади — уряд УНР з президентом Андрієм Лівицьким на чолі, гетьман Павло Скоропадський та обидві групи ОУН. Найкращу коньюнктуру мало ОУН з огляду на свою активність, політичну силу та ідеологічне споріднення з керівною німецькою партією. Можна було думати, що, коли німці висунуть українську проблему, то опруться на одну з українських груп і на одну людину, як зробили це у Хорватії, а до деякої міри і в Словаччині. Тому з національного погляду було велике лихо, що напередодні війни на сході ОУН була роздвоєна. Розлам обох груп завершився, коли в квітні група Бандери оголосила себе властивим ОУН і виключила з організації полк. Мельника та його найближчих співробітників. Більшість націоналістів стала по стороні С. Бандери, меншість — по стороні полк. А. Мельника.

Обидві групи націоналістів готувалися перебрати в Україні владу й намагалися з'єднати для своїх завдань загал громадянства також і тут, на еміґрації. Потрібне це їм було на те, щоб показати німцям (себто у практиці військовим колам), що за ними, а не за іншими стоїть український загал, і тому, що треба їм

було в краю леґітимації, з якою вони хотіли виступати не лише як фракція ОУН, але як умандатована від загалу група. Тенденції націоналістів покривалися до деякої міри з тенденціями українського громадянства: з'єднати всі творчі національні сили на еміґрації та одностайно виступати назовні. У цьому всьому наше громадянство було взагалі згідне, але погляди розходилися, якщо йшлося про конкретизацію цих гарних ідеалів. Були дві спроби цієї реалізації: одна — т. зв. консолідаційна акція бандерівців, друга — ідея концентрації національних сил, з якою виступили мельниківці.

Акція консолідації мала полягати у створенні репрезентації всіх українців за межами СССР, при чому цього органу не міг очолювати ніхто з дотеперішніх провідників політичних груп; учасники цієї акції підпорядковують себе суверенній українській владі, створеній волею українського народу на рідних землях. До консолідаційної акції приступила понад сотня людей з кола націоналістів під проводом С. Бандери, групи УНДО та кілька діячів з давньої еміґрації (група Української Народної Республіки).

Акція концентрації національних сил мала конкретно з'єднати українські сили на еміґрації під проводом полк. Мельника як „вождя" нації, але не вождя ОУН. Цю акцію вів полк. М. Сціборський, деякий час брав і я в ній діяльну участь. Замітніших наслідків

ця акція не мала, тим більше що німецькі військові кола підтримали групу Бандери і з бандерівців, а не з мельниківців підготовляли групи, які в разі вибуху війни мали йти на схід з німецькою армією.

Описані події, які попередили вибух війни, мусіли заторкнути й УЦК. Поперше, обом групам націоналістів йшлося про те, щоб з'єднати собі УЦК і УДК та мати їх як базу для своєї роботи. Подруге, праця УЦК проходила не в абстрактних умовинах, а в реальній дійсності, і тому підготова обох груп до війни впливала й на наші дії. Зокрема, чим більше загострювалася воєнна ситуація, тим більше українців кидало свої пости, які вони займали в наших комітетах, у державних і самоуправних установах, у кооперації тощо, і нам доводилося якось ці діри латати. Врешті, нам, провідній громадській установі, не був байдужий розвиток подій, і ми почувалися також до обов'язку підготувати себе до майбутніх подій. Якщо йдеться про безпосередню участь УЦК в обох суто політичних акціях, то в них УЦК як такий не брав участи, хоч кілька членів проводу і голів УДК включилися в акцію консолідації чи концентрації сил. Натомість наші зусилля йшли по лінії перегрупування фахових сил, з яких одні мали б залишитися на окраїнах, інші — піти на Схід.

Плян нового розміщення фахівців. У разі вибуху війни й походу німців на Схід треба було мати на увазі факт, що більшість утікачів, які займали важні пости

в українському житті в ГГ, повернуться до рідного краю. Нервозний стан і великі надії на події на Сході могли легко спричинити масову і хаотичну втечу українців з окраїн. У результаті це грозило занепадом наших комітетів, шкільництва, господарських і культурних осередків. Могли опустіти з трудом здобуті стійки в державній і самоуправній службі тощо; одним словом, ми могли легко втратити велику частину наших здобутків на окраїнах. Рівночасно автоматично збільшилися б позиції наших національних противників і, що найважливіше, заломилося б довір'я українського населення окраїн до нашої провідної верстви, а навіть до всього національного руху. Як боляче було почути з уст одного селянина на Підляшші, країні, яка мала найбільші втрати через відплив інтеліґенції, слова: „Краще, щоб ви були не приходили", себто: прийшли, пробудили нас зі сну, ми зірвалися до національної праці, а ви залишили нас на поталу нашим противникам..." Нам треба було за всяку ціну уникнути заломання національного відродження на окраїнах. Тому УЦК заздалегідь намагався встановити деяку пляновість у відпливі (все на випадок походу на Схід) наших людей.

Для цієї мети організовано при УЦК окремий Відділ Праці під проводом Романа Голода. Його першим завданням була реєстрація українських фахових сил на території не лише ГГ, але й Німеччини та Чехії. На підставі джерел, які подавали до централі поодинокі об'єднання праці, УДК і їх делеґатури, УНО

в Берліні та приватні особи, ми зладили за короткий час докладну картотеку наших фахівців. Цим способом ми могли зорієнтуватися, якими силами фахівців диспонуємо і скільки їх треба конче залишити, щоб життя окраїн не потрепіло заломання. Голови наших УДК чи інші довірені особи з комітетів мали опрацювати пляни змін у наших комітетах й інших установах, беручи до уваги якнайбільше притягнення до праці місцевих сил. Рівночасно ми вели освідомну акцію, щоб на окраїнах все таки залишилася частина давніх утікачів, з другого боку щоб якнайбільше українців, які перебували в корінній Польщі, Німеччині, Чехії і Словаччині, вернулися на батьківщину. Ми гадали, що нашої еміґрації буде потребувати не лише Галичина, але й Наддніпрянщина, і там треба не технічних фахівців, а культурних і суспільних діячів, посередників між українським населенням і німецькою владою, зокрема численних перекладачів. Виходячи з цих міркувань, ми поділили наші фахові сили на тих, які 1) повинні лишитися на окраїнах, 2) повинні вернутися до Галичини і 3) підходять до виїзду на Велику Україну. Зібрані нами матеріяли мали становити не лише підставу нашої персональної політики на окраїнах, але й бути матеріялом для наших установ на батьківщині, а до деякої міри й служити німецькій військовій адміністрації. І тому на прохання військових чинників ми дали їм список наших фахівців, яким треба було б дозволити на виїзд на рідну землю та чимскоріше обсадити ними різні пости. Весь той час ми були в жи-

вому контакті з нашими низовими клітинами, інформуючи їх про всі поточні справи і давали відповідні доручення.

Останні дні перед війною на Сході. В останніх двох тижнях до початку війни воєнна гарячка піднеслася серед української еміґрації знову на кілька ступенів, зокрема серед націоналістів. Обидві групи ОУН лагодилися до походу на Схід, стягали своїх членів до військових формацій і гуртували їх на пограниччях. Сотні молодих людей залишили стійки, які займали в організованому нашому житті, зокрема в комітетах, шкільництві, кооперації. Треба було з великим зусиллям все це наладнати. Тут і там німецька військова влада покликувала чи просто забирала наших людей на перекладачів. Це було в першу чергу на Холмщині й Підляшші, де один наш чільний громадянин подав з власної ініціятиви військовій владі, без порозуміння з зацікавленими людьми й установами, списки людей, які підходили б на перекладачів, і їх покликано до війська за декілька днів перед початком війни. Зокрема боляче вдарило це по Білій Підляській, де одного дня забрано на перекладачів кількох наших інтеліґентів, серед них голову УДК і директора Повітового Союзу Кооператив. У той час залишили Білу Підляську також і націоналісти, і ця найбільш загрожена частина наших окраїн опинилася одної днини без людей, що вели національну роботу.

У момент вибуху війни втеча з окраїн ще збільшилася: втікали службовці українських і державних установ, зокрема вчителі, один з повітових судів перестав одного дня діяти, бо всі його члени перейшли Сян. Поставало невдоволення українського місцевого населення і влади. Хаос збільшив і той факт, що обидві групи націоналістів стягнули своїх членів, які студіювали у високих школах у Німеччині і Чехії до краю. Переважно це були стипендіяти УЦК, і багато з них були напередодні кінцевих іспитів. Бандерівці здебільша приділили студентів до своїх відділів, мельниківці не мали що з ними робити, і молоді люди, відірвані від студій, залишились у Кракові.

Якось треба було рятувати, щоб не завалилося все великими зусиллями здобуте життя. На щастя, то була літня пора, і не відчувався брак учителів. Найменші втрати мали проводи комітетів. З гордістю треба сказати, що ні один голова комітету не покинув свого місця, хоч майже всі походили з Галичини, а на місце референтів і службовиків, які залишили свої пости, підготовано вже давно нові людські ґарнітури. Для стримання хаотичної втечі з місць я видав у пресі відповідний заклик, що спонукало декого до призадуми над безвідповідальним залишенням постів. Та ще більше вплинуло на це те, що по перших днях захоплення настало деяке очікування у зв'язку з неясною поведінкою німців на Сході.

Напередодні початку війни скріпилася консолідаційна акція. У день її вибуху відбувся в Кракові з'їзд тих осіб, які підписали заяву в справі консолідації, і

вони створили т. зв. *Український Національний Комітет* (УНК), який мав бути єдиним виявом організованої волі української еміграції до часу відновлення діяльности української держави в Києві. На чолі Українського Національного Комітету стояв д-р Володимир Горбовий (бандерівець) як голова, його заступниками були — Василь Мудрий, Віктор Андрієвський (давній емігрант). Про діяльність УНК буде мова в другій частині цієї праці.

ТИМЧАСОВИЙ ПРАВИЛЬНИК

ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ДОПОМОГОВИХ КОМІТЕТІВ У МІСЦЯХ ОСІДКУ ОКРУЖНИХ ЧИ МІСЬКИХ СТАРОСТІВ*

а) Німецький оригінал

Krakau, den 4. Mai 1940.

Der Herr Generalgouverneur fuer die besetzten polnischen Gebiete hat am Geburtstag des Fuehrers des Deutschen Reiches den Ukrainern die Bildung eigener Wohlfahrtseinrichtungen zugestanden. Im Vollzug dieser Erlaubnis wird vorbehaltlich einer endgueltigen Regelung der

*) Цей правильник був опрацьований Відділом Внутрішнього Управління в уряді генерал-губернатора — справи населення й суспільної опіки — в квітні 1940 р. і мав на меті леґалізувати працю українських комітетів як Українських Допомогових Комітетів та — в дуже скромній формі — їх централю як „Авскунфтсперзон" (особа, що дає інформації). Цей правильник проголосив на з'їзді Українських Комітетів у Кракові 13. 4. 1940 р. д-р Ф. Арльт, керівник підвідділу для справ населення й суспільної опіки. 4 травня того року він був з деякими змінами опублікований. До правильника додано „Напрямні для праці в Українських Допомогових Комітетах". Подаємо правильник і напрямні в німецькому оригіналі й українському перекладі (в такій формі, в якій він був зроблений 1940 р. і розісланий комітетам).

freien Wohlfahrt in den besetzten polnischen Gebieten folgende vorlaeufige Anweisung erlassen:

1. Am Sitz der einzelnen Stadt- und Kreishauptleute werden je nach Bedarf ukrainische Hilfskomitees gegruendet.
2. Der Aufbau der Hilfskomitees is folgender:
   Jedes Komitee hat 5 ordentliche Mitglieder, zu denen weitere Mitarbeiter hinzutreten koennen. Die 5 ordentlichen Mitglieder teilen sich ihre Arbeitsaufgaben folgendermassen:
   a) Der Obmann.
   b) Der Sekretaer und Organisation.
   c) Arbeits- und Wirtschaftshilfe.
   d) Jugend- und Familienhilfe.
   e) Kassenwesen.
3. In den Staedten und Sammelgemeinden der einzelnen Kreis- bezw. Stadthauptmannschaften werden Delegaturen der zustaendigen ukrainischen Hilfskomitees errichtet. In jeder Delegatur koennen Hilfskraefte zur Mitarbeit herangezogen werden.
4. Eine andere Namensgebung als die in Punkt 1 bis 3 angegebene ist unzulaessig, insbesondere duerfen Delegaturen nicht zu Hilfskomitees erhoben werden.
5. Bei der Abteilung Innere Verwaltung im Amt des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — wird eine *Auskunftsperson* fuer die ukrainische Wohlfahrt ernannt. Als Auskunftsperson wird Professor Kubijowitsch bestellt.
6. Die Auskunftsperson schlaegt dem Referenten fuer die freie Wohlfahrt in der Abteilung Innere Verwaltung im Amt des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — die Mitglieder der einzelnen Hilfskomitees und der Delegaturen vor. Der obengenannte Referent im Amt des Generalgouverneurs gibt diese Vorschlaege den zustaendigen Kreis-bezw. Stadthauptleuten mit der Bitte um sicherheitspolizeiliche Ueberpruefung und um anschliessende Bestaetigung weiter. Die Abberufung eines Mitgliedes hat zu erfolgen, sofern dies der zustaendige Kreis- bezw. Stadthauptmann verlangt.
7. a) Weitere Mitglieder, ausser den obenerwaehnten 5 ordentlichen Mitgliedern, insbesondere Vereine und Verbaende der freien Wohlfahrt koennen den Hilfskomitees als foerdernde Mitglieder beitreten, sofern hierzu die Zustimmung des Kreis- bezw. Stadthauptmanns vorliegt.
   b) Der Austritt eines Mitgliedes aus den Hilfskomitees ist nur zum Schluss eines Geschaeftsjahres moeglich. Der Ausschluss kann durch den Vorsitzenden mit Zustimmung des betreffenden Kreis- oder Stadthauptmanns oder auf dessen Weisung erfolgen.
8. Die einzelnen Hilfskomitees sind fuer ihre Taetigkeit den Kreis-bezw. Stadthauptleuten gegenueber voll verantwortlich. Sie sind an deren Weisungen gebunden und zu jeglicher Auskunft verpflichtet.
9. Zur Erfuellung der den Hilfskomitees obliegenden Aufgaben haben die unter Punkt 7 Absatz a genannten Mitglieder Beitraege zu leisten, deren Hoehe fuer jedes

Mitglied jeweils fuer ein Geschaeftsjahr festgesetzt wird.

10. Das Geschaeftsjahr beginnt am 1. April und endet am 31. Maerz des folgenden Jahres. Das erste Geschaeftsjahr endet am 31. Maerz 1941.

11. Die Hilfskomitees arbeiten grundsaetzlich mit ehrenamtlich taetigen Kraeften. Ausnahmen sind mit Zustimmung des zustaendigen Kreis- bezw. Stadthauptmanns zulaessig.

12. Die Hilfskomitees haben folgende Aufgaben:
   a) Alle Organisationen der freien ukrainischen Wohlfahrt in den einzelnen Kreis- bezw. Stadthauptmannschaften zu einheitlich ausgerichteter Arbeit zusammenzufassen.
   b) Allgemeine Wohlfahrtspflege zu treiben.
   c) Alle Massnahmen zu treffen, um die zur Errichtung des Zweckes benoetigten Mittel zu beschaffen.
   d) Geld- und Sachspenden an die unterstuetzungsbedueftige Bevoelkerung zu verteilen.
   e) Ukrainische Wohlfahrtsanstalten und -einrichtungen zu errichten, zu unterhalten oder zu unterstuetzen.

Richtlinien fuer die Arbeit in den ukrainischen Hilfskomitees.

Unter der Anordnung allgemeine Wohlfahrtspflege zu treiben is folgendes zu verstehen:

1. Das Einsetzen von sofortigen Hilfsaktionen bei Elementarkatastrophen und das Treffen von vorbeugenden Massnahmen vor Einsatz der staatlichen Hilfe.

2. Das Einsetzen von Hilfsmassnahmen fuer Fluechtlinge und Evakuierte vor ihrem Einsatz in neuen Arbeitsstellen. Diese Fluechtlings- und Evakuiertenfuersorge muss aber so geschehen, dass dies keine dauernde Unterstuetzung bleibt, sondern dass man versucht, diese Leute, wie schon obengesagt, auf neuen Arbeitsplaetzen unterbringt, da sonst die Gefahr besteht, dass einzelne Leute sich nur als Nutzniesser dieser Unterstuetzung betrachten.

3. Jugendliche und Kinder, deren Erzieher nicht mehr vorhanden sind und deren Unterbringung in Waisenhaeuser nicht moeglich ist, oder Jugendliche und Kinder aus sozial bedrohten Familien in Familien mit geordneten Verhaeltnissen unterzubringen und diesen "Ersatzfamilien" notfalls eine Unterstuetzung fuer die Betreuung der zugewiesenen Kinder oder Jugendliche zu zahlen.

4. Jugenderziehung. Dazu ist die Gruendung von Kindergaerten notwendig, in denen die Kinder in der Abwesenheit ihrer Eltern oder die Kinder besonders sozial bedrohter Familien untergebracht werden koennen. Die Errichtung von Waisenhaeusern. Die Errichtung von Erholungsheimen fuer kranke Kinder und Jugendliche aus sozial bedrohten Familien. Die gesundheitliche Erziehung der Jugend. Die Heranziehung zu gesunder Freizeitgestaltung um eine koerperliche Gesundung der verarmten Bevoelkerung durchzufuehren.

5. Ernaehrungshilfe der notleidenden Bevoelkerung. Die Errichtung von Fachkursen zur Hebung der Wirt-

schaftsmoeglichkeiten der Ukrainer. Es ist dabei an landwirtschaftliche Kurse, Spezialarbeiterkurse, Handwerkerkurse u. a. Kurse zu denken und Unterstuetzung zur Errichtung von Arbeitsmoeglichkeiten fuer die notleidende Bevoelkerung. Eingreifen der Hilfskomitees bei Arbeitslosigkeit bis zum Einsetzen der Arbeitslosenunterstuetzung. Die Vermittlung von brachliegenden Kraeften in neue Arbeitsstellen. Dazu ist es notwendig, genaue Statistiken ueber Arbeitslose und ueber die in Arbeit Befindlichen zu fuehren.

6. Die sanitaere und hygienische Schulung des Volkes. Errichtung von Kursen zur Durchfuehrung der genannten Aufgaben. Errichtung von Umschulungslagern zur Umschulung der Bevoelkerung in andere Berufe.
7. Vorbeugungsfuersorge fuer sittlich bedrohte Frauen und Maedchen.
8. Unterstuetzung von Familien, die durch die Kriegsverheerungen ihren Besitz und ihr Eigentum verloren haben, oder die ausgesiedelt worden sind, ohne die Moeglichkeit irgendwelches Eigentum mitnehmen zu koennen.
9. Unterstuetzung von Angehoerigen von Kriegsgefangenen vor Einsatz der staatlichen Hilfe.

Um die Erfuellung dieser Aufgaben moeglich zu machen, ergehen folgende Richtlinien:

1. Mit Erlaubnis des Kreishauptmanns koennen Sammlungen von Geld- und Sachspenden innerhalb der ukrainischen Bevoelkerung durchgefuehrt werden. Fuer besondere Faelle im Einvernehmen mit den Kreis- bezw.

Stadthauptleuten koennen ueber den Referenten fuer die freie Wohlfahrt beim Amt des Generalgouverneurs staatliche Mittel beantragt werden. Ebenso koennen beim Kreis- bezw. Stadthauptmann und bei den Buergermeistern fuer besondere Faelle gemeindliche Mittel beantragt werden. Die staatlichen Mittel werden dann nach Benachrichtigung der Kreis- bezw. Stadthauptleute an die Hilfskomitees ueber den Referenten fuer die freie Wohlfahrt im Amt des Generalgouverneurs gegeben, waehrend die gemeindlichen Mittel direkt an die Hilfskomitees geleitet werden. Zur Verstaerkung der Gebefreudigkeit der Bovoelkerung muss eine zielbewusste Propaganda getrieben werden, deren Ausrichtung dem Referenten fuer die freie Wohlfahrt im Amt des Generalgouverneurs unterliegt.

2. Eine weitere Einnahmequelle sind die Beitraege von unterstuetzenden Mitgliedern der Hilfskomitees, deren Hoehe in jedem einzelnen Falle durch die Hilfskomitees im Einvernehmen mit dem Kreis- bezw. Stadthauptmann festgesetzt wird. Als unterstuetzende Mitglieder werden auch ukrainische Wohlfahrtsorganisationen angesehen.
3. Ueber diese Einnahmequellen muessen die einzelnen Hilfskomitees in einem monatlichen Bericht an den Referenten fuer die freie Wohlfahrt im Amt des Generalgouverneurs und an die zustaendigen Kreis- bezw. Stadthauptleute genaue Angaben machen.

Die Verteilung der einkommenden Mittel geschieht folgendermassen:

1. Die einkommenden Geld- und Sachspenden werden nach Pruefung der Verhaeltnisse durch das Hilfskomitee an notleidende und unterstuetzungsbeduerftige Personen oder Institutionen gegeben.
2. Die Hilfskomitees sind verpflichtet, Geld- und Sachspenden auch ueber das notwendige Mass hinaus zu betreiben. Die ueberschuessigen Geld- und Sachspenden werden auf dem Weg ueber die Gruppe Bevoelkerungswesen und Fuersorge der Abteilung Innere Verwaltung beim Amt des Generalgouverneurs an andere, die Mittel notwendig gebrauchende Hilfskomitees weitergegeben. Ueber alle Ausgaben muessen die einzelnen Hilfskomitees in den monatlichen Berichten genaue Mitteilung machen.
3. Die einzelnen Hilfskomitees muessen durch den Kreis- bezw. Stadthauptmann der Gruppe Bevoelkerungswesen und Fuersorge der Abteilung Innere Verwaltung im Amt des Generalgouverners ein genaues Budget ueber die erforderlichen Ausgaben und Einnahmen vorlegen.
4. Die einzelnen Hilfskomitees muessen eine einfache Buchfuehrung durchfuehren. Diese Buchfuehrung is so zu fuehren, dass sie jederzeit dem zustaendigen Kreis- bezw. Stadthauptmann oder dem Referenten fuer die freie Wohlfahrt im Amt des Generalgouverneurs vorgelegt werden kann. Bei Unregelmaessigkeiten sind saemtliche Mitglieder des betreffenden Hilfskomitees verantwortlich.
5. Die Aufgaben unterliegen der Genehmigung des Stadthauptmanns. In Zweifelsfaellen entscheidet die Abteilung Innere Verwaltung im Amt des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge.

6. Fuer groessere Aufgaben stehen gegebenenfalls Mittel der freien Wohlfahrt zur Verfuegung, welche bei dem Referenten fuer die freie Wohlfahrt im Amt des Generalgouverneurs ueber den Kreishauptmann (Stadthauptmann) anzufordern sind. In diesem Fall ist die Genehmigung der Planung der Mittel vorher ueber den Kreishauptmann bezw. Stadthauptmann bei der Abteilung Innere Verwaltung im Amt des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — einzuholen.
7. Die Auskunftsperson im Amt des Generalgouverneurs wird von diesem zu der Kontrolle der einzelnen ukrainischen Hilfskomitees hinzugezogen.
8. Die einzelnen Hilfskomitees geben monatlich Arbeitsberichte an das Referat Freie Wohlfahrt im Amt des Generalgouverneurs und an den zustaendigen Kreishauptmann.
9. Der Abteilung Innere Verwaltung im Amt des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — bleibt es vorbehalten, weitere Richtlinien fuer die Arbeit der ukrainischen Hilfskomitees bei den Kreis- und Stadthauptleuten zu erteilen.
10. Die ukrainischen Hilfskomitees fuehren Stempel in deutscher und ukrainischer Sprache.

Dr. Arlt.

б) Український переклад

Краків, 4 травня 1940.

Пан генерал-губернатор для польських окупованих областей дозволив українцям у день народження фюрера німецької держави організувати свої установи добродійної акції. Здійснюючи цей дозвіл, видається, як довго не буде остаточно впорядкована вільна добродійна акція, така тимчасова інструкція:

1. В місцях осідку поодиноких міських і окружних старостів засновуються в міру потреби Українські Допомогові Комітети.

2. Побудова Допомогових Комітетів така:

Кожний Комітет має 5 звичайних членів, до яких можна ще приєднувати дальших членів. Цих 5 звичайних членів діляться своїми завданнями так:

а) голова,
б) секретар і організація,
в) допомога в праці й господарстві,
г) допомога молоді й родинам,
ґ) фінанси.

3. В містах і збірних громадах поодиноких окружних чи міських старостів засновуються Делеґатури компетентних Українських Допомогових Комітетів. У кожній Делеґатурі можна притягнути до співпраці помічні сили.

4. Не дозволяємо вживати інших назв, як під

точками 1 до 3, зокрема не можна підвищувати Делеґатури до Допомогових Комітетів.

5. При Відділі Внутрішньої Управи в уряді генерал-губернатора — справи населення й суспільної опіки — іменуємо для справ української добродійної акції „Авскунфтсперсон". Як „Авскунфтсперсон" призначаємо професора В. Кубійовича.

6. „Авскунфтсперсон" пропонує референтові вільної добродійної акції у Відділі Внутрішніх Справ при уряді генерал-губернатора — справи населення й суспільної опіки — членів поодиноких Допомогових Комітетів і Делеґатур. Вищеназваний референт в уряді генерал-губернатора передає ці пропозиції відповідним окружним чи міським старостам з проханням провірити їх поліцією безпеки і згодом затвердити. На вимогу відповідного окружного чи міського старости може бути якийсь з членів відкликаний.

7. а) Дальші члени, крім вищеназваних 5 звичайних членів, зокрема товариства і спілки вільної добродійної акції, можуть приступити до Допомогових Комітетів як спомагаючі члени, якщо є на це згода окружного чи міського старости.

б) Виступлення члена з Допомогового Комітету може наступити лише в кінці ділового року. Виключити члена може голова за згодою відповідного окружного чи міського старости або на його вказівку.

8. Поодинокі Допомогові Комітети відповідають вповні за свою діяльність перед окружним чи міським старостою. Вони зв'язані його вказівками й зобов'язані до всякої інформації.

9. Для здійснення завдань, до яких зобов'язані Допомогові Комітети, мають члени, вичислені під точкою 7 а, складати внески, висоту яких для кожного члена встановляється залежно від обставин на кожний діловий рік.

10. Діловий рік починається 1 квітня й кінчається 31 березня наступного року. Перший діловий рік кінчається 31 березня 1941 р.

11. Допомогові Комітети працюють у принципі при використанні осіб, що діють почесно. Вийнятки можуть бути допущені за згодою відповідного окружного чи міського старости.

12. Допомогові Комітети мають такі завдання:

а) Узгіднювати працю всіх організацій української допомогової акції на території поодиноких окружних чи міських старостів.

б) Проводити загальну допомогову акцію.

в) Уживати всіх заходів, щоб зібрати засоби, потрібні для виконання завдань.

г) Розділювати для потребуючого населення грошові й речеві підмоги.

ґ) Засновувати, удержувати або підпомагати українські допомогові установи.

Напрямні для праці в Українських Допомогових Комітетах

Під розпорядком ведення загальної суспільної опіки слід розуміти:

1. Організувати негайно допомогові акції при елементарних катастрофах і вживати запобіжних заходів перед прибуттям державної допомоги.

2. Організувати допомогові засоби для втікачів та евакуйованих перед їх приміщенням на нових місцях праці. Однак цю суспільну допомогу для втікачів та евакуйованих треба так вести, щоб це не була ніяка постійна піддержка, бо в противному випадку заходить небезпека, що поодинокі особи будуть себе вважати тільки за споживачів цієї допомоги.

3. Юнацтво та дітей, які не мають уже виховників та яких неможливо примістити в сиротинцях, або юнаків і дітей із соціяльно загрожених родин слід примістити в родинах з упорядкованими відносинами. Цим заступчим родинам слід, в разі потреби, виплачувати допомогу за опіку над приділеними дітьми й юнаками.

4. Виховання молоді. Для того треба основувати дитячі садки, в яких можуть бути приміщені діти в часі неприсутности батьків або діти особливо соціяльно загрожених родин. Заснування сиротинців. Заснування відпочинкових осель для хворих дітей і юнаків з соціяльно загрожених родин. Фізичне виховання молоді. Притягання до здорових розгривко-

вих ігор, щоб там проводити фізичне оздоровлення зубожілого населення.

5. Харчова допомога бідному населенню. Організування фахових курсів, підвищення господарських можливостей українців. При тому слід подумати про сільсько-господарські курси, спеціяльні курси для робітників, ремісників тощо та про допомогу з метою зорганізування можливостей праці для потребуючого населення. Встрявання комітетів у справи безробіття аж до встановлення підмоги на випадок безробіття. Посередництво для незайнятих робочих сил з метою приміщення їх на нові місця праці. Для цієї мети слід вести докладну статистику безробітних і тих, що працюють.

6. Санітарний і гігієнічний вишкіл народу. Організування курсів для переведення згаданих завдань. Організування перешкільних таборів для перевишколу населення на інші фахи.

7. Запобіжна суспільна опіка для морально загрожених жінок і дівчат.

8. Допомога родинам, які в наслідок воєнних спустошень втратили своє посідання або своє майно та яких виселено без змоги забрати з собою будь-яке майно.

9. Допомога родинам полонених перед встановленням державної допомоги.

Для вможливлення виконання цих завдань видаємо такі напрямні:

1. За дозволом окружного старости можна переводити збірки грошових і матеріяльних пожертв серед українського населення. В особливих випадках за згодою окружних (міських) старостів можна старатися через референта для вільної суспільної опіки при уряді генерал-губернатора про державні засоби. Так само в особливому випадку можна старатися в окружних (міських) старостів і посадників про громадські засоби. Комітети одержать державні засоби після повідомлення їх через окружного (міського) старосту за посередництвом референта для вільної суспільної опіки при уряді генерал-губернатора, натомість громадські засоби будуть спрямовані безпосередньо до комітетів. Для збільшення жертвенности населення слід вести освідомну пропаґанду, проведення якої підлягає референтові для вільної суспільної опіки при уряді генерал-губернатора.

2. Дальшим джерелом прибутків є внески спомагаючих членів Українських Допомогових Комітетів, висоту яких в кожному окремому випадку встановляє Український Допомоговий Комітет за згодою окружного (міського) старости. Спомагаючими членами слід уважати теж українські добродійні організації.

3. Про ці джерела прибутків мають поодинокі Українські Комітети подавати докладні дані в місячних звітах референтові вільної суспільної опіки при уряді генерал-губернатора і відповідним окружним (міським) старостам.

Надходячі засоби розділюється так:

1. Надходячі грошові й матеріяльні пожертви розділюється, після перевірки відносин допомоговими комітетами, між особами, які перебувають у злиднях і потребують допомоги, або між установами.

2. Допомогові комітети зобов'язані займатися збіркою грошових і матеріяльних пожертв також понад необхідну потребу. Зайві грошові й матеріяльні пожертви передаються за посередництвом групи — справи населення й суспільної опіки Відділу Внутрішньої Управи в уряді генерал-губернатора — іншим комітетам, які потребують необхідно засобів. Про всі витрати мають поодинокі допомогові комітети давати докладні інформації в місячних звітах.

3. Поодинокі допомогові комітети мають представляти через окружного чи міського старосту групі — справи населення і суспільної опіки Відділу Внутрішньої Управи в уряді генерал-губернатора — докладний бюджет про потрібні витрати та прибутки.

4. Поодинокі допомогові комітети мають вести просте діловодство. Це діловодство треба так провадити, щоб кожночасно можна було пред'явити його приналежному окружному чи міському старості або референтові вільної суспільної опіки в уряді генерал-губернатора. За неправильності відповідають усі члени відповідного допомогового комітету.

5. Завдання залежать від згоди окружного чи міського старости. В сумнівних випадках рішає Відділ Внутрішньої Управи в уряді генерал-губернатора — справи населення й суспільної опіки.

6. Для більших завдань стоять за даних умов до диспозиції засоби вільної суспільної опіки, яких треба вимагати від референта вільної суспільної опіки в уряді генерал-губернатора. В такому випадку треба насамперед просити дозволу плянування завдань через окружного чи міського старосту у Відділі Внутрішнього Управління в уряді генерал-губернатора — справи населення й суспільної опіки.

7. „Ді Авскунфтсперсон" в уряді генерал-губернатора буде ним притягнена до контролю поодиноких Українських Допомогових Комітетів.

8. Поодинокі допомогові комітети посилатимуть місячно звідомлення з праці до реферату вільної суспільної опіки в уряді генерал-губернатора і до свого окружного чи міського старости.

9. Відділ Внутрішньої Управи в уряді генерал-губернатора — справи населення і суспільної опіки — залишає за собою право видати нові напрямні для праці Українських Допомогових Комітетів при окружних чи міських старостах.

10. Українські Допомогові Комітети вживають печатки німецькою та українською мовами.

Д-р Арльт

II.

СТАТУТ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ *

а) Німецький оригінал

SATZUNG DES UKRAINISCHEN HAUPTAUSSCHUSSES

§ 1

Die Organisationen der freien ukrainischen Wohlfahrt werden in dem *Ukrainischen Hauptausschuss* zusammengefasst. Sie verlieren durch Zugehoerigkeit zu dem Ukrainischen Hauptausschuss ihre Selbststaendigkeit, ihre Satzungen werden aufgehoben und die Vermoegenswerte dem Ukrainischen Hauptausschuss uebertragen.

---

*) Статут УЦК складається з основного статуту (Satzung) та з Ділового Правильника (Geschaeftsordnung) I і II. Статут був опрацьований німецькою владою в червні 1940 р., але затверджений щойно 25. 7. 1942 р. Головним Відділом Внутрішнього Правління в уряді генерал-губернатора, при чому викреслено частину другого речення „und die Vermoegenswerte dem Ukrainischen Hauptausschuss uebertragen"і введено деякі дрібні несуттєвого значення зміни. 26. 9. 1942 р. статут зареєстрував міський староста в Кракові (дирекція поліції).

§ 2

Sitz des Ukrainischen Hauptausschusses ist Krakau.

§ 3

Der Ukrainische Hauptausschuss hat folgende Aufgaben:

1. alle Organisationen der freien Wohlfahrt im Generalgouvernement zu einheitlich ausgerichteter Arbeit zusammenzufassen;
2. allgemeine Wohlfahrtspflege zu treiben;
3. allgemeine Massnahmen zu treffen, um die zur Erreichung des Satzungszweckes benoetigten Mittel zu beschaffen;
4. Sach- und Geldspenden an die unterstuetzungsbeduerftige Bevoelkerung zu verteilen;
5. Wohlfahrtsanstalten und -einrichtungen zu errichten, zu unterhalten oder zu unterstuetzen;
6. die Zusammenarbeit mit auslaendischen Wohlfahrtsorganisationen durch Vermittlung des Beauftragten des Deutschen Roten Kreuzes bei der Regierung des Generalgouverneurs zu pflegen.

§ 4

Die in § 3 erwaehnten Aufgaben des Ukrainischen Hauptausschusses bestehen gegenueber der ukrainischen Bevoelkerung. Zu ihnen gehoert nicht die Betreuung der im Generalgouvernement lebenden Deutschen, Polen und Juden.

§ 5

(1) Der Ukrainische Hauptausschuss besteht aus mindestens 7 ordentlichen Mitgliedern ukrainischer Volks-

zugehoerigkeit. Der Beitritt von ordentlichen Mitgliedern bedarf der Zustimmung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs.

(2) Weitere Mitglieder koennen dem Ukrainischen Hauptausschuss als foerdernde Mitglieder beitreten, sofern hierzu die Zustimmung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs vorliegt.

(3) Der Austritt eines Mitgliedes aus dem Ukrainischen Hauptausschuss ist nur zum Schlusse eines Geschaeftsjahres zulaessig.

(4) Der Ausschluss eines Mitgliedes kann durch den Vorstand mit Zustimmung der Abteilung Innere Verwaltung im Amt des Generalgouverneurs oder auf dessen Weisung erfolgen.

§ 6

(1) Der Vorstand des Ukrainischen Hauptausschusses besteht aus einem Vorsitzenden und einem stellvertretenden Vorsitzenden.

(2) Die Vorstandmitglieder werden jeweils fuer ein Geschaeftsjahr durch die unter § 5 Abs. 1 erwaehnten ordentlichen Mitglieder gewaehlt.

(3) Die gewaehlten Vorstandsmitglieder beduerfen der Bestaetigung durch die Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs.

§ 7

(1) Die Fuehrung der laufenden Geschaefte des Ukrainischen Hauptausschusses erfolgt je nach Bedarf durch

einen geschaeftsfuehrenden Direktor und weitere Hilfskraefte, die der Vorstand (§ 6) anstellt. Anstellungsvertraege sind der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs unverzueglich bekannt zugeben.

(2) Auf Ersuchen der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs sind laufende Anstellungsvertraege unverzueglich zu loesen.

§ 8

(1) Der Ukrainische Hauptausschuss ist fuer seine Taetigkeit der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs gegenueber voll verantwortlich und zu jeglicher Auskunft verpflichtet.

§ 9

Der Vorstand des Ukrainischen Hauptausschusses erlaesst eine Geschaeftsordnung, die der Genehmigung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs bedarf.

§ 10

(1) Zur Erfuellung der dem Ukrainischen Hauptausschuss obliegenden Aufgaben haben die Mitglieder Beitraege zu leisten, deren Hoehe fuer jedes Mitglied jeweils fuer ein Geschaeftsjahr festgesetzt wird.

(2) Weitere Mittel kann der Ukrainische Hauptausschuss durch staatliche und kommunale Subventionen erhalten, durch Geld- und Sachspenden, Sammlungen, Lotterien und sonstige Zuwendungen unter Lebenden oder von Todes wegen. Sammlungen duerfen nur an festge-

legten Sammelstellen erfolgen. Listensammlungen von Haus zu Haus sind untersagt.

§ 11

Das Geschaeftsjahr beginnt am 1. April und endet am 31. Maerz des folgenden Jahres. Das erste Geschaeftsjahr endet am 31. Maerz 1941.

§ 12

(1) Der Ukrainische Hauptausschuss errichtet am Sitz der Kreishauptleute (Stadthauptleute) je nach Bedarf ukrainische Hilfskomitees. Diese bestehen aus je 5 Mitgliedern ukrainischer Volkszugehoerigkeit, fuer deren Bestellung die Zustimmung des zustaendigen Kreishauptmanns (Stadthauptmanns) vorliegen muss. Die Abberufung eines Mitgliedes hat zu erfolgen, sofern dies der zustaendige Kreishauptmann (Stadthauptmann) verlangt.

(2) Die Hilfskomitees nehmen die dem Ukrainischen Hauptausschuss satzungsgemaess obliegenden Aufgaben in ihrem Bereich wahr.

§ 13

Die in § 12 genannten Hilfskomitees handeln im Namen des Ukrainischen Hauptausschusses und sind nicht Traeger von eigenen Rechten und Verbindlichkeiten. Die Hilfskomitees sind dem ihnen uebergeordneten Ukrainischen Hauptausschuss und dem fuer sie zustaendigen Kreishauptmann (Stadthauptmann) verantwortlich und an deren Weisungen gebunden.

§ 14

Aenderungen dieser Satzung sind nur rechtsgueltig,

wenn sie durch die Mitgliederversammlung einstimmig beschlossen und durch die Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs genehmigt sind.

I. Geschaeftsordnung des Ukrainischen Hauptausschusses

§ 1

Die Benennung ist ausschliesslich im ganzen Bereich des Generalgouvernements:

Ukrainischer Hauptausschuss (UHA)
Ukrainskyj Centralnyj Komitet (UCK)

Andere Bezeichnungen sind nicht zulaessig. Die Hilfskomitees fuehren zu der Bezeichnung „Ukrainischer Hauptausschuss" einen entsprechenden Zusatz.

§ 2

Zur aeusseren Kennzeichnung der Dienststellen des Ukrainischen Hauptausschusses sind Dienstgebaeude und Geschaeftsraeume des Ukrainischen Hauptausschusses mit Schildern versehen. Diese enthalten in deutscher und ukrainischer Sprache die Bezeichnung „Ukrainischer Hauptausschuss", gegebenfalls unter naeherer Kennzeichnung der betreffenden Dienststelle.

§ 3

Der Ukrainische Hauptausschuss untersteht mit seinen saemtlichen Dienststellen der Aufsicht der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge. Soweit der Ukrainische Hauptausschuss durch den Beauftragten des Deutschen Roten Kreuzes Spenden auslaendischer Or-

ganisationen zur Verteilung erhaelt, beduerfen die Verteilungsplaene ausserdem der Zustimmung des Beauftragten des Deutschen Roten Kreuzes bei der Regierung des Generalgouverneurs.

§ 4

Um die Zusammenarbeit zwischen der freien Wohlfahrt und der staatlichen Fuersorge zu gewaehrleisten, wird der Referent fuer freie Wohlfahrt in der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — zu diesem Zweck staendig dafuer delegiert.

§ 5

(1) Die 8 ordentlichen Mitglieder bilden das Praesidium des Ukrainischen Hauptausschusses und uebernehmen gleichzeitig je eines der folgenden Arbeitsgebiete:

1. Vorsitzender
2. Stellvertretender Vorsitzender und Sekretaer
3. Rechnungswesen
4. Jugend- und Familienhilfe
5. Arbeits- und Wirtschaftshilfe
6. Ernaehrungshilfe
7. Organisation und Personalfragen
8. Verbindungsmann fuer ukrainische kulturelle Taetigkeit.

Sie sind der deutschen Verwaltung gegenueber fuer ihr Arbeitsgebiet verantwortlich.

(2) Die Mitglieder des Praesidiums werden durch die Versammlung der ordentlichen Mitglieder (§ 5 Abs. 1 der Satzung) gewaehlt und beduerfen der Zustimmung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des

Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge.

(3) Die Festsetzung der Mitgliedsbeitraege (vergl. § 10 Abs. 1 der Satzung) erfolgt durch das Praesidium und bedarf der Genehmigung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge.

(4) Die Geschaeftsfuehrung und die Erledigung der laufenden Verwaltungsangelegenheiten uebernimmt der geschaeftsfuehrende Direktor mit weiteren Angestellten, deren Bestellung in § 7 der Satzung geregelt ist.

§ 6

Der Abschluss von Vertraegen ueber Objekte von besonderer Bedeutung bedarf der Zustimmung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge. Das Gleiche gilt fuer die Aufnahme von Rechtsstreitigkeiten vor Gerichten.

§ 7

Die Errichtung von selbstaendigen Wohlfahrtsanstalten bedarf der Genehmigung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge. Bei allen Verhandlungen ueber die Planung dieser Vorhaben ist die Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — hinzuzuziehen.

§ 8

In der Zeit vom 3. bis 7. jeden Monats ist am Dienst-

sitz des Ukrainischen Hauptausschusses eine ordentliche Sitzung des Praesidiums abzuhalten. In dieser Sitzung ist ein Rechenschaftsbericht fuer den abgelaufenen Monat vorzulegen.

§ 9

Die ordentlichen Mitglieder (§ 5 Abs. 1 der Satzung) werden auf Vorschlag des Praesidiums von der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — bestaetigt und bilden den Beirat des Praesidiums soweit sie nicht dessen Mitglieder sind. Sie treten zu Sitzungen zusammen, sofern es das Praesidium fuer erforderlich haelt. Den Sitzungen des Beirates sind insbesondere die Rechenschaftsberichte vorzulegen und zu eroertern.

§ 10

Jede Versammlung des Ukrainischen Hauptausschusses und Sitzung des Praesidiums wird in jedem Falle der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — angekuendigt. Die Einladung ist der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — rechtzeitig vorher zuzustellen.

§ 11

Fuer jede Sitzung oder Versammlung ist ein Protokoll zu fuehren, das von dem Verhandlugsleiter zu zeichnen ist. Protokolle werden in deutscher und ukrainischer Sprache angefertigt. Das deutsche Exemplar wird der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des

Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — eingereicht, wobei der deutsche Text massgeblich ist.

§ 12

(1) Der Ukrainische Hauptausschuss hat monatlich bis zum 2. jeden Monats an die Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — einen Taetigkeitsbericht fuer den vergangenen Monat einzureichen. In ihm muss behandelt sein:

1. Wichtige geschaeftliche Angelegenheiten
2. Planung neuer Vorhaben
3. Erfahrungen und Vorschlaege ueber die Ausgestaltung der freien Wohlfahrt im Bereich des Generalgouvernements
4. Zusammenfassung der gewaehrten Unterstuetzungen
5. Vermoegensstatus und Monatsbilanz.

(2) In gleicher Weise ist innerhalb von 2 Monaten nach Ablauf eines Geschaeftsjahres fuer das abgelaufene Geschaeftsjahr ein Jahresbericht einzureichen.

§ 13

Der Ukrainische Hauptausschuss hat fuer jedes Geschaeftsjahr einen Haushaltsplan aufzustellen. Er bedarf der Genehmigung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge.

§ 14

Subventionen von den Staats- und Gemeindeverwaltungen sowie oeffentlich rechtlichen Verbaenden sind aus-

schliesslich ueber die Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — zu beantragen.

§ 15

Der Hauptausschuss fuehrt ein Dienstsiegel mit der Aufschrift:

Ukrainischer Hauptausschuss (UHA)
Ukrainskyj Centralnyj Komitet (UCK)

§ 16

Sofern der Ukrainische Hauptausschuss ein Mitteilungsblatt herausgibt, ist es vor Drucklegung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — zur Genehmigung vorzulegen. Dem Antrag auf Genehmigung der Drucklegung ist eine deutsche Uebersetzung beizufuegen.

§ 17

Verlautbarungen, Erklaerungen oder Aufsaetze fuer die Presse sowie in sonstiger Weise veroeffentlichte Aufrufe beduerfen der vorher einzuholenden Genehmigung der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge.

§ 18

(1) Den ordentlichen Mitgliedern des Ukrainischen Hauptausschusses und der Hilfskomitees werden durch die Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — Lichtbildausweise ausgehaendigt, die die Bestaetigung ihrer Taetigkeit fuer den Ukrainischen Hauptausschuss enthalten.

(2) Ein Missbrauch dieser Ausweise zieht strafrechtliche und disziplinaere Verfolgung nach sich.

§ 19

Eine besondere Kennzeichnung der Mitglieder des Ukrainischen Hauptausschusses und seiner Untergliederungen durch Abzeichen, Armbinden usw. ist untersagt.

§ 20

Die Arbeit der Hilfskomitees ist in entsprechender Anwendung der vorliegenden Geschaeftsordnung durchzufuehren, mit der Massgabe, dass an Stelle der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — der zustaendige Kreis- bezw. Stadthauptmann tritt.

§ 21

Aufgabe der Hilfskomitees ist, Hilfsbeduerftige nach Massgabe der zur Verfuegung stehenden Mittel zu unterstuetzen, insbesondere aber:

1. Bei Naturkatastrophen vor Eingreifen der staatlichen Hilfe sofortige Hilfsmassnahmen zu treffen,
2. fuer Fluechtlinge und Evakuierte vor ihrem Einsatz in neuen Arbeitsstellen erste aber nicht dauernde Hilfsmassnahme zu treffen,
3. Kinder und Jugendliche, deren Erzieher oder Betreuer verstorben sind oder die keine ordnungsgemaesse Erziehung und Pflege geniessen, in Waisenhaeusern oder Ersatzfamilien unterzubringen und hierfuer notfalls eine finanzielle Beihilfe zu gewaehren,

4. die notleidende Bevoelkerung in Volkskuechen durch Zuweisung von zusaetzlichen Nahrungsmitteln oder Geldleistungen zu unterstuetzen,
5. beduerftige Familien bei Arbeitslosigkeit bis zum Einsatz der Arbeitslosenversicherung zu unterstuetzen und bei der Unterbringung Arbeitsloser mitzuwirken,
6. bei der Bekaempfung der Unzucht mitzuwirken,
7. die Angehoerigen von Kriegsgefangenen vor Einsatz der staatlichen Hilfe zu unterstuetzen,
8. Wohlfahrtsanstalten und -einrichtungen zur Erfuellung dieser Aufgaben zu errichten, zu erhalten oder zu unterstuetzen,
9. Sammlungen von Geld- und Sachspenden mit Erlaubnis des Kreishauptmanns innerhalb des Bereiches der Kreis- bezw. Stadthauptmannschaft durchzufuehren,
10. die Gewaehrung staatlicher und gemeindlicher Mittel zur Durchfuehrung von Wohlfahrtsaufgaben bei den zustaendigen Stellen zu beantragen.

II. Geschaeftsordnung des Ukrainischen Hauptausschusses

§ 1

(1) Der gesamte Briefverkehr des Ukrainischen Hauptausschusses ist abschriftlich am Tage des Versandes der Hauptabteilung Innere Verwaltung in der Regierung des Generalgouverneurs — Bevoelkerungswesen und Fuersorge — mitzuteilen.
(2) Das gleiche gilt sinngemaess beim gesamten Briefverkehr der Berater bei den Distriktchefs und der Hilfskomitees.

(3) Der Briefverkehr zwischen dem Ukrainischen Hauptausschuss und den Hilfskomitees erfolgt in deutscher Sprache oder in ukrainischer Sprache.

§ 2

Als Vertraege von besonderer Bedeutung nach § 6 der ersten Geschaeftsordnung gelten solche ueber Objekte mit einem 2 000.— Zl. uebersteigenden Wert.

§ 3

Reisen, die im Auftrage einer Dienststelle der freien Wohlfahrt in Sachen der freien Wohlfahrt durchgefuehrt werden, sind der jeweiligen vorgeordneten deutschen Verwaltungsstelle mitzuteilen.

б) Український переклад

СТАТУТ
Українського Центрального Комітету

§ 1.

Організації вільної української добродійної акції скупчуються в Українському Центральному Комітеті. Вони втрачають свою самостійність через приналежність до Українського Центрального Комітету, їх статути перестають діяти, а майно передається Українському Центральному Комітетові.

§ 2.

Осідком Українського Центрального Комітету є Краків.

§ 3.

Український Центральний Комітет має такі завдання:

1) Охоплювати всі організації вільної української добродійної акції для уодностайнення праці;

2) вести загальну добродійну акцію;

3) вживати заходів, щоб для поданих статутом завдань придбати потрібні засоби;

4) розділяти грошові й матеріяльні підмоги для населення в потребі;

5) засновувати, вдержувати й підтримувати заклади для добродійної діяльности;

6) співпрацювати з закордонними добродійними організаціями за посередництвом уповноваженого для справ Німецького Червоного Хреста при уряді Генерал-Губернатора.

§ 4.

Подані в § 3. завдання Українського Центрального Комітету стосуються до українського населення. Не належить до них обслуга німців, поляків і жидів, що живуть в Генерал-Губернаторстві.

§ 5.

(1) Український Центральний Комітет складається із принаймні 7 звичайних членів української національности. Звичайне членство вимагає згоди Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора.

(2) Інші члени можуть, за згодою Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора, вступити в члени Українського Центрального Комітету як спомагаючі члени.

(3) Виступити з Українського Центрального Комітету можна членові щойно в кінці ділового року.

(4) Виключити члена може провід за згодою або вимогою Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора.

§ 6.

(1) Провід Українського Центрального Комітету складається з провідника та його заступника.

(2) Членів Проводу вибирають кожночасно на один діловий рік згадані в § 5 роз. 1 звичайні члени.

(3) Вибрані члени Проводу мусять бути затверджені Головним Відділом Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора.

§ 7.

(1) Поточні справи Українського Центрального Комітету веде діловий керманич (директор) та інші помічні сили, покликані Проводом (§ 6). Про службові договори має негайно бути повідомлений Головний Відділ Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора.

(2) На прохання Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора поточні службові договори мають бути негайно розв'язані.

§ 8.

Український Центральний Комітет відповідає за

всю свою діяльність перед Головним Відділом Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора та зобов'язаний давати йому всякі інформації.

§ 9.

Провід Українського Центрального Комітету видає діловий правильник, що мусить бути затверджений Головним Відділом Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора.

§ 10.

(1) Для виконання завдань Українського Центрального Комітету мають члени складати внески, а їх висота для кожного члена буде устійнена на один діловий рік.

(2) Дальші засоби може Український Центральний Комітет діставати з таких джерел: державні та самоуправні субвенції, грошові та інші датки, збірки, льотерії та інші подібні акції між живими чи на випадок смерти. Збірки можуть відбуватися тільки в означених збіркових місцях, не можна переводити збірок листами від хати до хати.

§ 11.

Діловий рік починається 1 квітня й кінчається 31 березня чергового року. Перший діловий рік кінчається 31 березня 1941 р.

§ 12.

(1) Український Центральний Комітет засновує в міру потреби в місцях осідку старостів (Крайсгавптльойте, Штадтсгавптльойте) Українські Допомогові Комітети. Вони складаються з 5 членів української національности, і на них потрібна згода відповідного старости (Крайсгавптмана, Штадтгавптмана). На домагання старости (Крайсгавптмана, Штадтгавптмана) члена треба відкликати.

(2) Українські Допомогові Комітети перебирають у своєму обсягу статутові завдання Українського Центрального Комітету.

§ 13.

Згадані в § 12 Допомогові Комітети діють в імені Українського Центрального Комітету й не мають власних прав чи зобов'язань. Допомогові Комітети відповідальні перед надрядним для них Українським Центральним Комітетом і перед відповідним старостою (Крайсгавптманом, Штадтгавптманом) та обов'язані придержуватися їхніх вказівок.

§ 14.

Зміна цього статуту дістає правну силу тільки після одноголосної постанови Збору всіх членів Українського Центрального Комітету та затвердження Головним Відділом Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора.

I. Діловий правильник Українського Центрального Комітету в Кракові

§ 1.

В цілому Генерал-Губернаторстві вживається виключна назва:

Український Центральний Комітет (УЦК)
Ukrainischer Hauptausschuss (UHA)

Інші означення не дозволені. Допомогові Комітети мають при назві „Український Центральний Комітет" відповідний додаток.

§ 2.

Для зовнішнього означення станиць Українського Центрального Комітету на будинках і бюрових кімнатах мають бути поміщені вивіски. На них має бути виписана німецькою та українською мовами назва „Український Центральний Комітет", „Ukrainischer Hauptausschuss" чи ближче означення відповідного Відділу.

§ 3.

Український Центральний Комітет з усіма своїми станицями підлягає наглядові Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення і суспільної опіки. Якщо б Український Центральний Комітет дістав до розподілу пожертви заграничних організацій за посередництвом уповноваженого для справ Німецького Червоного Хреста, розподільні пляни вимагають теж затвердження уповноваженого для справ Німецького Червоного Хреста при уряді Генерал-Губернатора.

§ 4.

Для узгіднення співпраці вільної добродійної акції з державною опікою делеґується референт для справ вільної добродійної акції в Головному Відділі

Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки.

§ 5.

(1) 8 звичайних членів становлять Президію Українського Центрального Комітету та переймають водночас по одній з таких ділянок праці:

1. Провідник
2. Заступник провідника й секретар
3. Каса
4. Допомога молоді й родині
5. Допомога в праці та в господарстві.
6. Прохарчування
7. Організаційні й персональні справи
8. Зв'язковий для української культурної діяльности.

За свою ділянку праці відповідають вони перед німецькою адміністрацією.

(2) Членів Президії вибирає збір звичайних членів (§ 5, ст. 1 статуту) за затвердженням Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора — справи населення й суспільної опіки.

(3) Членські внески (§ 10, ст. 1 статуту) устійнює Президія за затвердженням Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки.

(4) Діловодство та полагоджування поточних адміністраційних справ переймає Діловий Керманич з іншими урядовцями, що їх приймання управильнює § 7 статуту.

§ 6.

Заключені договори в справі об'єктів особливого значення вимагають затвердження Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора — справи населення й суспільної опіки. Те саме стосується до започаткування спорів перед судом.

§ 7.

Заснування самостійних установ для добродійної діяльности вимагає затвердження Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора — справи населення й суспільної опіки. До всіх нарад над плянуванням таких задумів треба притягати Головний Відділ Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки.

§ 8.

Між 3 і 7 днем кожного місяця має відбутися звичайне засідання Президії в місці осідку Українського Центрального Комітету. На тому засіданні має бути пред'явлений рахунковий звіт за минулий місяць.

§ 9.

Звичайних членів (§ 5, ст. 1 статуту) затверджує на пропозицію Президії Головний Відділ Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки. Вони становлять Прибічну Раду Президії, якщо не входять до складу останньої. Вони сходяться на засідання, коли Президія вважає це потрібним. Зокрема на засіданнях Прибічної Ради мають бути пред'явлені та обговорені рахункові звіти.

§ 10.

Про кожний Збір Українського Центрального Комітету й кожне засідання Президії має бути наперед повідомлений Головний Відділ Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки — своєчасно висланим запрошенням.

§ 11.

З кожного засідання чи Збору слід зладити протокол, підписаний головою нарад. Протоколи виготовляються мовами німецькою та українською, при чому вирішальний текст німецький. Німецький примірник вручається Головному Відділові Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки.

§ 12.

(1) Український Центральний Комітет має до 2-го дня кожного місяця переслати звіт за діяльність з минулого місяця. Зокрема в звіті треба обговорити:

1. Важливіші ділові справи
2. Розгорнення нових плянів
3. Досвіди й пропозиції в справі розгорнення добродійної акції в Генерал-Губернаторстві

4. Перегляд даних підмог

5. Маєтковий стан і місячний баланс.

На такий самий лад упродовж двох місяців по закінченні ділового року слід переслати звіт за минулий рік.

§ 13.

Український Центральний Комітет випрацьовує бюджет на кожний діловий рік, а його затверджує Головний Відділ Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки.

§ 14.

Про субвенції державні, самоуправні, а також від публічно-правних інституцій слід старатися виключно через Головний Відділ Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки.

§ 15.

Український Центральний Комітет уживає урядової печатки з написом:

Ukrainischer Hauptausschuss (UHA)
Український Центральний Комітет (УЦК)

§ 16.

Якщо Український Центральний Комітет видає інформаційний листок, має він бути перед друком пред'явлений Головному Відділові Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки — до затвердження. До

внесення на затвердження друку слід долучити німецький переклад.

§ 17.

Оголошення, заяви чи статті для преси або якимнебудь іншим способом оголошувані заклики вимагають попередньої згоди Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки.

§ 18.

Звичайні члени Українського Центрального Комітету й Допомогових Комітетів дістають від Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора — справи населення й суспільної опіки — виказки із світлинами, де буде потверджена їхня діяльність в Українському Центральному Комітеті. Зловживання цими виказками потягне за собою карні та дисциплінарні наслідки.

§ 19.

Не можна окремо відмічувати членів Українського Центрального Комітету та його відділів відзнаками, опасками тощо.

§ 20.

Працю Допомогових Комітетів слід проводити згідно з постановами цього правильника з тим, що місце Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал - Губернатора — справи населення й суспільної опіки — заступає староста (Крайсгавптман, Штадтсгавптман).

§ 21.

Завданням Допомогових Комітетів є підтримувати потребуючих залежно від своїх засобів, а зокрема:

1. В разі стихійної катастрофи спішити з негайною допомогою, поки наспіє державна поміч;
2. давати першу, однак не постійну допомогу втікачам і виселенцям, поки підшукають їм працю;
3. приміщувати в сирітських захистах або при бездітних родинах дітей і молодь, що їм померли батьки або опікуни, й через це вони не мають відповідної опіки й виховання, при чому в разі конечности давати грошову допомогу захистам і сиротинцям на ту саму потребу;
4. допомагати бідному населенню, передаючи народним дешевим харчівням харчові засоби та грошові датки;
5. допомагати безробітним родинам, поки дістануть працю, співпрацювати для приміщення безробітних;
6. співпрацювати при поборюванні розпусти;
7. допомагати родинам воєнно-полонених, поки наспіє державна поміч;
8. засновувати, вдержувати або підтримувати добродійні установи й інституції;
9. проводити грошові і матеріяльні збірки за дозволом старости (Крайсгавптмана, Штадтгавптмана) в їхніх округах;
10. ставити в відповідних урядах пропозиції на приділення з державних чи самоврядних джерел засобів, потрібних для проведення в життя добродійних акцій.

II. Діловий правильник Українського Центрального Комітету

§ 1.

(1) Копії всієї кореспонденції Українського Центрального Комітету мають бути в день експедиції переслані до Головного Відділу Внутрішньої Управи в уряді Генерал-Губернатора — справи населення й суспільної опіки.

(2) Те ж саме стосується до кореспонденції дорадників при шефах дистриктів і Допомогових Комітетів.

(3) Кореспонденція Українського Центрального Комітету з Допомоговими Комітетами відбувається німецькою та українською мовами.

§ 2.

Договорами особливого значення (§ 6, 1 ділового правильника) вважаються такі договори, що стосуються до об'єктів вартости вище 2.000 зол.

§ 3.

Про всі поїздки з доручення якоїнебудь станиці вільної добродійної акції в справах цієї акції слід кожночасно повідомити відповідний німецький уряд.

III.

ПРАВИЛЬНИК

діяльности Українських Допомогових Комітетів на основі статуту Українського Центрального Комітету й напрямних діяльности в Українських Допомогових Комітетах.*

Всі пляни чи устійнення завдань Комітету мусять бути узгіднені з місцевою німецькою владою, яка мусить дати згоду на це здійснення.

I. Назва, місце осідку, терен діяння.

а) Комітет має назву: „Український Допомоговий Комітет на повіт . . . ", німецькою мовою: „Ukrainisches Hilfskomitee fuer den Kreis . . ."

б) Осідком Комітету є осідок повітового чи міського старости (Крайс- чи Штадтсгавптмана). Якщо

*) Цей правильник (Handhabungsvorschriften) опрацював УЦК в липні 1940 р. як напрямні для Українських Допомогових Комітетів на підставі Тимчасового Правильника для Українських Допомогових Комітетів з датою 4. 5. 1940 р. і статуту Українського Центрального Комітету; його затвердила німецька влада. Подаємо лише український текст з неістотними мовно-правописними уточненнями. Звертаю увагу на дуже широку розбудову розділу II правильника (завдання комітетів).

осідок окружного старости був би поза українською етнографічною територією, тоді з практично-ділових мотивів можна за згодою Крайс- чи Штадтгавптмана заснувати Комітет в одному з осередків (міст), які лежать на українській території.

в) Тереном діяльности Комітету є терен властивого повіту.

II. Завдання Комітету й засоби здійснювання цих завдань.

Завданням Комітету згідно із статутом є:

а) Узгіднювати працю всіх добродійних товариств і установ на терені своєї діяльности та надавати допомоговій акції гармонійну цілість з тим, що жадних дотеперішніх організацій не треба розв'язувати;

б) Проводити загальнодопомогову акцію;

в) Уживати всіх заходів до того, щоб для виконання цього завдання зібрати потрібні засоби;

г) Розділювати для потребуючого населення грошову й матеріяльну підмогу;

ґ) Засновувати, удержувати або підтримувати українські добродійні установи.

Здійснення цих завдань Комітет в порозумінні із властивим повітовим чи міським старостою буде переводити такими засобами:

1) В організаційній ділянці та в персональних справах:

а) Організувати Делеґатури на терені діяння Комітету та дбати про правильне розміщення всіх Делеґатур, як теж про їх співпрацю;

б) Підшукати кандидатів до проводу в Делеґатурах;

в) Збирати й опрацьовувати статистику з виконаних праць та намічувати проєкти й плянування в рамках цього правильника дальших завдань Комітету;

г) Вести евіденцію людей, які є в терені, з підкресленням, до якої саме суспільної праці вони надаються.

2) В ділянці праці й господарської допомоги:

а) Основувати й допомагати в основуванні господарських, торговельних, виробничих (ремісничих, промислових) чи інших підприємств, збірних (кооперативних) й індивідуальних (приватних), які займалися б розбудовою продукції та організацією збуту, засоблюванням українського населення в харчі чи інші добра та цим способом причинялися б до творення верстатів для тих, що їх потребують чи будуть потребувати;

б) Основувати й вести господарські фахові курси з усіх галузей господарської ділянки, на яких відвідувачі набрали б фахового знання, а застосування цього знання в практичному житті причинилося б до господарської культури й добробуту свого власного й всього українського населення;

в) Основувати й допомагати в основуванні кредитових осередків, в яких незаможні чи, взагалі, потребуючі українські громадяни могли б одержати дешевий кредит;

г) Приходити з негайною допомогою населенню в елементарних катастрофах, приєднуючи до цього державну, самоуправну й всяку іншу допомогу;

ґ) Вести господарську пропаґанду, організуючи видання фахових часописів, книжок неперіодичної фахової літератури, та улаштовувати пропаґандивні кампанії в господарських справах, а зокрема господарські імпрези, свята, покази, виставки, прогулянки, оглядання тощо.

3) В ділянці опіки над молоддю і родиною:

а) Взагалі давати опіку й допомогу молоді в її моральному і фізичному вихованні на чесного, характерного громадянина, щоб успішно й чесно пробивався крізь бурхливе життя та не був тягарем суспільности;

б) Стежити за життям та працею молоді, творити, підпомагати та надавати напрям організаціям молоді, а зокрема юнацтва й доросту;

в) Творити самостійні гуртки з поділом на секції хлоп'ячі, жіночі, робітничі й інші;

г) Організувати і підпомагати спортово-руханкові товариства;

ґ) В час ферій організувати в порозумінні з батьками та з учительським збором відпочинкові

табори або табори праці на свіжому повітрі з метою набирати фізичної, моральної тугости і привикати до товариського збірного життя;

д) З позашкільної молоді організувати гуртки громадської вогневої сторожі, як запобіжний засіб проти стихійних нещасть, при вогні, повені, поміч при тих же нещастях, ведучи при цьому вишкіл і вправи;

е) Вести бібліотеки й видавництва для молоді.

4) В ділянці опіки над суспільністю:

а) Вести евіденцію фахових сил і верстатів праці;

б) Вести евіденцію всіх працівників на терені Комітету, які вже одержали працю, а також таких, що шукають праці;

в) Вести евіденцію вільних місць праці на терені діяння Комітету і обсаджувати їх безробітними українцями, порозуміваючись із відповідними чинниками;

г) Для шкільної та ремісничої молоді основувати бурси, інтернати, окремо для хлопців, а окремо для дівчат, дбаючи про те, щоб приміщення відповідали гігієнічним вимогам та щоб харч був здоровий, а провід добрий;

ґ) В порозумінні з заінтересованими чинниками вести при бурсах й інтернатах, захистах та приютах власні верстати праці як: переплетні, швальні, вишивальні, різьбарства, столярства, слюсарства й інші, працюючи таким способом не лише для хліба, але й для мистецтва;

д) Особливою опікою оточити шкільну та ремісничу молодь, інтернати, бурси, захисти, дитячі садки та захоронки, дбаючи рівночасно про їх виживлення та вбрання;

е) Основувати, провадити, підпомагати порадні матерей та уможливлювати незаможним користування з дешевого знижкового чи дарового лікування в лікарнях, санаторіях чи купелевих закладах;

є) Дбати про стан здоров'я працівників та всього населення, звертаючи увагу на гігієну мешкань, верстатів праці, одежі, тіла й відповідне харчування;

ж) Організувати, основувати, підпомагати захисти для бездомних, бідних немічних дітей і стариків та вдів усюди там, де для цього виявиться потреба, для постійного як і часового перебування і забезпечення їм повного утримання;

з) Улаштовувати санітарні курси та реферати про гігієну;

и) Принагідних бездомних і безробітних приміщувати в громадських приютах, для цієї цілі переходово зорганізованих, даючи їм допомогу в натурі, та затруднювати їх принагідно хоч би скромною працею;

й) Вести евіденцію воєнних бранців та організувати для них і їх родин поміч;

і) Займатися організацією інвалідів та відпо-

відно до їх процентової спосібности до праці виєднувати для них працю, допомогу або ренту, зокрема для зовсім нездібних до праці, дбаючи про приміщення для них, удержання, санітарну та лікарську поміч;

і) У випадках елементарних нещасть організувати в порозумінні з господарськими чинниками і владою негайно допомогу матеріяльну, при помочі всіх місцевих комітетів в даному терені;

к) Для утікачів, які залишилися без зайняття і засобів до життя, основувати табори, засобляти в потрібну кількість харчів та в усі артикули першої потреби;

л) Вести евіденцію для допомогових інституцій та установ на терені діяння Комітету й узгіднювати їхню допомогову акцію.

5) В ділянці культурно-освітній:

Правильник для культурно-освітньої праці буде виданий по опрацюванні його Відділом Народної Освіти і Пропаґанди й Українським Центральним Комітетом. Тим часом треба вибрати зв'язкового. (Перші напрямні для Відділу Культурної Праці при УЦК уже появились).

6) В ділянці фінансовій:

а) Плянувати збірку фондів і вести господарювання цими фондами згідно з ухвалами Комітету;

б) В порозумінні з Комітетом виєднувати у

представників влади (окружного чи міського старости) дозволи на збірку грошових і речевих дарів серед українського населення, виєднувати державну й самоуправну допомогу та вимагати від громадян, щоб вони причинилися постійними субвенціями до матеріяльної підтримки Комітету;

в) Вести для цієї цілі пропаґанду серед населення;

г) Дбати про приєднання до Комітету якнайбільше спомагаючих членів та стежити за тим, щоб вони солідно й точно вплачували членські внески;

ґ) Виготовити бюджети, стежити за тим, щоб господарювання було ведене точно в рамах бюджету;

д) Грошові й речеві надвишки відпроваджувати через Український Центральний Комітет до інших Комітетів;

е) Ухвалені на засіданні Комітету бюджети подавати на затвердження УЦК, а опісля повітовому чи міському старості до відома;

є) Розділювати підмоги потребуючим, згідно з ухвалами Комітету.

III. Членство.

Спомагаючим членом Комітету повинен бути кожний український громадянин (ка), постійно й точно вплачувати членські внески в устійненій висоті. Висоту цю устійнюється кожного року на цілий діловий рік.

IV. Провід Комітету, поділ чинностей.

а) Склад Українського Допомогового Комітету є такий:

1. Голова
2. Заступник і секретар
3. Фінансовий референт
4. Референт опіки над молоддю і родиною
5. Референт праці й господарства
6. Референт прохарчування (суспільна опіка)
7. Референт організаційний і персональних справ
8. Зв'язковий для культурно-освітньої праці.

б) Особовий склад Комітету мусить бути поданий до відома Українському Центральному Комітетові. На провідника УЦК є покликаний проф. д-р Володимир Кубійович. Цей особовий склад Комітету Провідник УЦК пред'являє приналежному референтові при уряді Генерал-Губернатора, а цей по розгляненні й затвердженні подає список окружним чи міським старостам до заакцептування. На домагання окружного чи міського старости може бути котрийсь із пропонованих членів відкликаний;

в) Крім названих 8 надзвичайних членів, може Комітет покликати в міру потреби дальших співпрацівників;

г) Виступлення члена з Комітету може статися

з кінцем ділового року. Виключення може статися за згодою окружного чи міського старости. У спірних випадках рішає референт при уряді Генерал-Губернатора;

ґ) Поодинокі члени Проводу Комітету виконують такі завдання:

Голова:

1. Відповідає перед УЦК та владою за діяльність Комітету;
2. Проводить працею Комітету;
3. Означує напрям праці Комітету й Делеґатур в рамах правильника і розпоряджень влади;
4. Контролює діяльність Комітету і Делеґатур;
5. Репрезентує Комітет назовні;
6. Виєднує у влади все, що в рамах цього правильника для українського населення виєднати треба, а це на основі опрацьованих Комітетом матеріялів;
7. Підписує вихідні письма враз із секретарем чи відповідним референтом;
8. Намічує людей, що мають увійти в склад Комітету і Делеґатур, та подає до УЦК з пропозицією на затвердження;
9. Проводить нарадами Комітету.

Заступник і секретар:

1. Завідує канцелярією Комітету;
2. Веде евіденцію всіх вхідних і вихідних писем;
3. Секретарює на засіданнях Комітету;

4. Збирає матеріяли, виготовляє для влади письма і звіти, підписуючи їх разом з головою;

5. Полагоджує сторони сам або спрямовує їх до окремих референтів;

6. Зберігає печатку й акти Комітету в належному порядку.

Фінансовий референт:

Виконує чинності, подані в розділі II, точ. 6.

Референт опіки над молоддю і родиною:

Виконує чинності, подані в розділі II, точ. 3.

Референт праці й господарства:

Виконує чинності, подані в розділі II, точ. 2.

Референт опіки суспільністю та прохарчування:

Виконує завдання, подані в розділі II, точ. 4.

Референт організаційний і персональних справ:

1. Веде евіденцію працівників Комітету та його Делеґатур, пред'являючи їх Голові до затвердження;

2. Веде сам або при помочі дібраного персоналу статистику з терену, в якому Комітет діє;

3. Виконує завдання, подані в розділі II, точ. 1.

Зв'язковий для культурно-освітньої праці:

Виконує завдання, які будуть згодом подані до відома.

V. Для виконання поодиноких завдань можуть Комітети творити відповідні Комісії, які переберуть на себе обов'язок ведення намічених праць.

VI. Всі референти виконують свої завдання самостійно, але за попередньою ухвалою Комітету і за відомом голови. Ніяких потягнень без відома голови робити не вільно.

VII. За всі чинності Комітету відповідає кожний референт за свій відділ зокрема, а всі солідарно за цілість перед УЦК і окружним чи міським старостою. Комітети зобов'язані подавати згаданим чинникам кожночасно всякі інформації відносно своєї діяльности.

VIII. Діловодство, контроль, звідомлення.

а) Діловий рік починається 1 квітня, а кінчається 31 березня найближчого року. Перший діловий рік кінчиться 31 березня 1941 р.

б) З метою охоплення фінансових справ Комітети зобов'язані вести докладне і проглядне діловодство, послуговуючись потрібними до цього друками та книжками. Зокрема Комітет зобов'язаний вести: реєстр членів, касову книгу, посвідки (вплат і виплат), помічні книги за взорами та інструкціями, які будуть видані.

в) Найдалі до 15-го кожного місяця Комітет пересилає звідомлення з праці враз із касовим звітом за минулий місяць до:

1. Відділу Іннере Фервальтунґ — Бефелькерунґсвезен унд Фюрзорґе, реферат фрає Вольфарт;
2. Повітового чи міського старости;
3. Українського Центрального Комітету.

Все діловодство і книговодство вести точно,

проглядно та робити так, щоб кожного часу можна було пред'явити його до контролю УЦК та повітовому чи міському старості. Згадані чинники можуть кожної хвилини, без попереднього повідомлення, переводити самі чи наказати контроль книгоділоводства й усієї праці Комітетів та їх Делеґатур.

IX. Делеґатури і Делеґати.

а) На основі напрямних німецької влади, кожний Комітет має право — для успішного виконання своїх завдань — творити в містечках і волостях на терені, на якому діє, свої Делеґатури;

б) На чолі Делеґатури стоїть делеґат, що його пропонує Голова Комітету УЦК, а той — приналежному референтові, який ці пропозиції передає властивому старості до затвердження;

в) Кожний делеґат Комітету в міру вимог і потреб покликає собі співробітників та розділює поміж них працю згідно з поділом праці в Комітеті;

г) Делеґат є відповідальний за свою і всіх співробітників працю та за цілу Делеґатуру перед Головою Комітету, якого є делеґатом;

ґ) В міру потреби, а зокрема там, де терен діяння Комітету є розтяглий, Комітет може творити районові Делеґатури, які виконують завдання Комітету в даному районі;

д) Делеґатура не може бути ніколи названа комітетом;

е) Делеґатури раз на місяць, себто 5 дня, звітують Комітетові про виконану працю в своєму районі чи у своїй місцевості, надсилаючи звідомлення на письмі;

є) Голова Комітету чи визначені ним члени Комітету мають право кожної хвилини без попереднього повідомлення перевести контролю праці і господарювання Делеґатури чи Делеґатів.

X. Кінцеві постанови.

а) Комітет вживає двомовної печатки — українською та німецькою мовами такого змісту: Український Допомоговий Комітет на повіт . . . . . в . . . . . — Ukrainisches Hilfskomitee fuer den Kreis . . . . . in . . . . . .

б) Делеґатура вживає також двомовної печатки такого змісту: українською мовою — Український Допомоговий Комітет на повіт . . . . . Делеґатура в . . . . . , німецькою мовою — Ukrainisches Hilfskomitee fuer den Kreis . . . . . Delegatur in . . . . . .

в) Цей правильник може бути кожної хвилини змінений відповідним референтом при уряді Генерал-Губернатора або Крайс- чи Штадтгавптманом.

IV.

ПЕРШІ НАПРЯМНІ

ДЛЯ ВІДДІЛУ КУЛЬТУРНОЇ ПРАЦІ ПРИ УКРАЇНСЬКОМУ ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТІ

а) Німецький текст

ERSTE RICHTLINIEN

fuer die Abteilung Kulturelle Betaetigung beim Ukrainischen Hauptausschuss

I. *Ziel.*

Die Abteilung Kulturelle Betaetigung beim Ukrainischen Hauptausschuss hat folgende Aufgaben:

Organisation und Durchfuehrung der Volkskultur, Bildung und Erziehung ausserhalb der Schulen in den ukrainischen Gebieten sowie auch unter den Ukrainern im gesamten Gebiet des Generalgouvernements.

II. *Organisation.*

1. Die Durchfuehrung der Aufgaben der Abteilung Kulturelle Betaetigung beim Ukrainischen Hauptausschuss liegt in den Haenden des Beauftragten fuer ukrainische kulturelle Betaetigung beim Ukrainischen Hauptausschuss, der zugleich der Leiter der Abteilung Kulturelle Betaetigung im Ukrainischen Hauptausschuss ist. Er plant, organisiert und gibt Richtlinien fuer die in den Satzungen vorgesehene Arbeit an die ihm unterstellten Mitarbeiter. Die Anweisungen fuer die Richtlinien werden ihm von der Abteilung fuer Volksaufklaerung und Propaganda im Amt des Generalgouverneurs gegeben.
2. Jedem Ukrainischen Hilfskomitee ist mit Wissen und Genehmigung des Leiters der Abteilung fuer Volksaufklaerung und Propaganda in den zustaendigen Distrikten und des zustaendigen Kreishauptmanns ein Referent fuer Kulturelle Betaetigung zugeteilt. Dieser Referent ist fuer den zustaendigen Kreishauptmann der Beauftragte fuer ukrainische kulturelle Betaetigung im Bereich der Kreishauptmannschaft. Er erhaelt Richtlinien fuer seine Aufgaben vom Leiter der Abteilung Kulturelle Betaetigung beim Ukrainischen Hauptausschuss und ist in seinem Wirkungsbereich der leitende und ausuebende Faktor der ihm anvertrauten Aufgaben.
3. Die praktische Durchfuehrung der Aufgaben erfolgt durch voneinander unabhaengige Ortsvereine „Ukrainischer Volksbildungsverein" (UVV).
4. In jeder Ortschaft des Generalgouvernements kann auf Wunsch der dort lebenden Ukrainer und nach der Genehmigung des Ukrainischen Hilfskomitees des betrefenden Kreises ein Ortsverein UVV entstehen.

   In grossen Orten koennen mit Genehmigung des Ukrainischen Hilfskomitees mehrere Ortsvereine entstehen, die dann noch zutraeglich mit roemischen Ziffern bezeichnet werden.

5. Der Beauftragte fuer ukrainische kulturelle Betaetigung beim Kreishauptmann gruendet in seiner Eigenschaft als Referent fuer Kulturelle Betaetigung beim Ukrainischen Hilfskomitee die einzelnen Ortsvereine UVV im Bereich seiner zustaendigen Kreishauptmannschaft. Er ist fuer die gute Fuehrung der einzelnen Ortsvereine und die Einhaltung der unten angegebenen Statuten gegenueber dem Kreishauptmann und dem Ukrainischen Hilfskomitee verantwortlich.

III. *Aufgabenbereich.*

A) Der Beauftragte fuer ukrainische Kulturelle Betaetigung, zugleich Leiter der Abteilung Kulturelle Betaetigung beim Ukrainischen Hauptausschuss, wird vom Leiter des Ukrainischen Hauptausschusses im Einvernehmen mit der Abteilung fuer Volksaufklaerung und Propaganda im Amt des Generalgouverneurs berufen.

Der Aufgabenbereich des Beauftragten fuer Kulturelle Betaetigung im Ukrainischen Hauptausschuss umfasst folgende Punkte:

1. Aufsicht ueber die Gruendung der Ortsvereine UVV und Ueberwachung ihrer satzungsgemaessen Arbeit.

Ferner die Ueberwachung folgender praktischer Aufgaben, die im Rahmen der Ortsvereine durchgefuehrt werden.

2. Herausgabe der populaeren und populaerwissenschaftlichen Literatur.
3. Einrichtung von staendigen und wandernden Bibliotheken, Leihanstalten und Lesehallen mit Buechern und Zeitschriften.
4. Abhaltung von Vortraegen und Schulungsabenden ueber Kultur, nationale und koerperliche Erziehung, Hygiene sowie ueber Fragen aus der ukrainischen Geschichte und Literatur.
5. Die Leitung der Bildungs- und Selbstbildungskurse in verschiedenen Faechern.
6. Die Bekaempfung des Analphabetismus, Alkoholismus usw.
7. Durchfuehrung von national-kulturellen Vorfuehrungen wie Feste, Konzerte, Akademien, verschiedene kulturelle Ausstellungen, Theatervorstellungen usw.
8. Leitung des Turnens, der Sportspiele und ueberhaupt der koerperlichen Kultur, ausschliesslich der Taetigkeit der ukrainischen Sportvereine.
9. Die Pflege der Gesellschaftskultur durch Errichtung von Gesellschaftsversammlungen, Teeabenden; Gesellschaftsabenden, Tanzunterhaltungen, Gartenfesten, Ausfluegen usw.
10. Bedarfsweise Errichtung kultureller, bildender und erziehender Gemeinschaften in Form von Gruppen und zwar Jugend-, Frauen-, Selbstbildungs-, Kuenstler-, Saenger-, Turn-, Sport- und Volkstanzgruppen sowie auch solche fuer museale Arbeiten.

B) Der Beauftragte fuer ukrainische Kulturelle Betaetigung bei den Kreishauptleuten, zugleich Referent fuer Kulturelle Betaetigung bei den Ukrainischen Hilfsko-

mitees, wird vom Leiter des Ukrainischen Hauptausschusses im Einvernehmen mit der zustaendigen Abteilung fuer Volksaufklaerung und Propaganda des Distriktes und dem zustaendigen Kreishauptmann bestellt.

Die Aufgaben der Beauftragten fuer ukrainische Kulturelle Betaetigung bei den Kreishauptleuten sind folgende:

1. Die Einrichtung bzw. Ueberwachung der Taetigkeit der Ortsvereine UVV.
2. Die Einsetzung von Leitern der Ortsvereine UVV.
3. Die Durchfuehrung der praktischen Arbeit in den einzelnen Ortsvereinen der zustaendigen Kreishauptmannschaft an Hand der Satzungen, Richtlinien und Empfehlungen, die vom Leiter der Abteilung Kulturelle Betaetigung im Ukrainischen Hauptausschuss durchgegeben werden.
4. Die Durchfuehrung dieser Arbeiten erfolgt in engstem Einvernehmen mit dem Obmann des Ukrainischen Hilfskomitees.
5. Regelmaessige Berichterstattung an den zustaendigen Kreishauptmann und an den Leiter der Abteilung Kulturelle Betaetigung im Ukrainischen Hauptausschuss.

IV. *Satzungen der Ortsvereine „Ukrainischer Volksbildungsverein"*

1. Die Ortsvereine „Ukrainischer Volksbildungsverein" fuehren alle kulturellen Veranstaltungen im Ort durch,

leiten die kulturellen Einrichtungen wie Bibliotheken, Heime mit Versammlungsraeumen und besondere Aufgaben; die durch Gruppen innerhalb der Ortsvereine ausgefuehrt werden, z. B. Saenger-, Turn-, Sport- und sonstigen Gruppen.
2. Die Ortsvereine werden gegruendet und ihre Leiter bestaetigt durch den Beauftragten fuer ukrainische Kulturelle Betaetigung beim Kreishauptmann des zustaendigen Kreises und durch das zustaendige ukrainische Hilfskomitee. Die Richtlinien und Empfehlungen fuer ihre Arbeit erhalten die einzelnen Ortsvereine ebenfalls von dem Beauftragten fuer kulturelle ukrainische Betaetigung.
3. Der Aufgabenbereich der Ortsvereine UVV erstreckt sich auf die im Abschnitt III. angefuehrten Punkte 2-10.
4. Die Ortsvereine versehen ihre Schreiben mit einem Stempel, der in ukrainischer und deutscher Sprache ausgefertigt ist.
5. Die Ortsvereine koennen die Einrichtungen der oertlichen ukrainischen kulturellen Organisationen wie Proswita, Ridna Schkola, Ridna Chata, Katschkowski-Verein, Luh, Sokol u. a. benutzen, und zwar die ihnen gehoerenden Heime, Lokale, Bibliotheken und anderen Besitz bis endgueltigen Regelung des ukrainischen Vereinswesens.
6. Der Leiter des Ortsvereins UVV bestellt fuer sich mit Genehmigung des Beauftragten fuer ukrainische Kultu-

relle Betaetigung beim Ukrainischen Hilfskomitee des zustaendigen Kreises Mitarbeiter, und zwar:

a) einen Stellvertreter des Leiters, der zugleich der Referent der Jugenderziehung ist,

b) einen Sekretaer, der zugleich der Veranstaltungsreferent ist,

c) einen Bibliothekar, der zugleich der Bildungsreferent ist,

d) einen Kassierer, der zugleich die Wirtschaft des Ortsvereins fuehrt.

7. Jeder Ukrainer, der nicht mehr schulpflichtig ist und ein tadelloses Leben fuehrt, kann, wenn er im Taetigkeitsbereich dieses Ortsvereins lebt und sich verpflichtet, die unten angefuehrten Pflichten auszufuehren, sich um die Mitgliedschaft bewerben.

   Die Pflichten sind:

   a) am Leben und der Arbeit des Ortsvereins teilzunehmen,

   b) das Gut und die Errichtung des Ortsvereins zu schuetzen,

   c) entsprechenden Mitgliedsbeitrag fuer die Belange des Ortsvereins zu zahlen,

   d) alle Anordnungen des Leiters des Ortsvereins durchzufuehren.

8. Der Leiter des Ortsvereins bestellt mit Hilfe seiner Mitarbeiter Leiter der Gruppen, die im Gebiet des Wirkungsbereiches dieses Ortsvereins taetig sind und fuer ihre Taetigkeit persoenlich gegenueber dem Leiter Verantwortung tragen.

V. *Finanzen.*

Fuer die Durchfuehrung der in den Satzungen angefuehrten Aufgaben und zur Deckung der damit verbundenen Ausgaben sind folgende Mittel vorgesehen:

1. Monatsbeitraege der Mitglieder der Ortsvereine,
2. Einkommen aus den Veranstaltungen der Ortsvereine,
3. freiwillige Spenden, Gaben, Unterstuetzungen, Nachlaesse, Legate fuer die Volksbildung und Erziehung der ukrainischen Bevoelkerung,
4. durch die Behoerden genehmigte oeffentliche Sammlungen.

Krakau, den 11. Juli 1940.

gez. Schmidt
Der Leiter der Abteilung fuer
Volksaufklaerung und Propaganda

б) Український текст

I. Мета

Відділ Культурної праці при Українському Центральному Комітеті має такі завдання:

організувати та здійснювати народну культуру, освіту й позашкільне виховання на українських землях і, взагалі, між українцями на цілій території Генерал-Губернаторства.

II. Організація

1. Здійснювати завдання Відділу Культурної Праці при Українському Центральному Комітеті має відпоручник для української культурної праці при Українському Центральному Комітеті, що є водночас керманичем Відділу Культурної Праці в Українському Центральному Комітеті. Він плянує, організує і дає напрямні, передбачені у правильнику праці для підпорядкованих йому співробітників. Вказівки для напрямних діставатиме він від Відділу Народної Освіти й Пропаґанди при уряді Генерал-Губернатора.
2. Кожному Українському Допомоговому Комітетові, за відомом і згодою керманича Відділу Народної Освіти й Пропаґанди у відповідних областях і відповідного начальника округи, приділяється референт культурної праці. Цей референт для відповідного начальника округи є відпоручником для української культурної праці на терені уряду начальника округи. Він дістає напрямні для своїх завдань від керманича Відділу Культурної Праці при Українському Центральному Комітеті та у своєму обсягу діяння є керівним і виконавчим чинником, доручених йому завдань.
3. Практичне здійснювання завдань проводять незалежні одне від одного місцеві товариства — Українське Освітнє Товариство (УОТ).

4. В кожній місцевості Генерал-Губернаторства, на бажання тамошніх українців і за згодою Українського Допомогового Комітету відповідної округи, може постати місцеве товариство УОТ. У великих місцевостях за дозволом Українського Допомогового Комітету може постати більше місцевих товариств, і тоді вони ще додатково будуть означені римськими цифрами.
5. Відпоручник для української культурної праці при начальникові округи — у ролі референта Культурної Праці при Українському Допомоговому Комітеті — засновує поодинокі місцеві товариства УОТ на терені свого діяння у відповідній окрузі. Він відповідальний за добре ведення поодиноких місцевих товариств і за дотримання нижчеподаних приписів перед начальником округи і Українським Допомоговим Комітетом.

III. Обсяг завдань

А. Відпоручника для української культурної праці, водночас керманича Відділу Культурної Праці при Українському Центральному Комітеті, покликає провідник Українського Центрального Комітету в порозумінні з Відділом Народної Освіти і Пропаґанди при уряді генерал-губернатора.

Обсяг завдань відпоручника для культурної

праці при Українському Центральному Комітеті охоплює такі точки:

1. Нагляд за засновуванням місцевих товариств УОТ й опіка над їх працею, згідною з правилами.

   Зокрема опіка над тими практичними завданнями, що будуть здійснювані в рамах місцевих товариств.
2. Видавання популярної і популярно-наукової літератури.
3. Влаштовування постійних і мандрівних бібліотек, позичалень і читалень книжок та часописів.
4. Влаштовування викладів і вечірніх курсів на тему культури, національного й фізичного виховання, гігієни, як і з питань української історії та письменства.
5. Ведення освітніх і самоосвітніх курсів із різних ділянок знання.
6. Поборювання неграмотности, пиянства і под.
7. Влаштовування національно - культурних імпрез — свят, концертів, академій, різних культурних показів, театральних вистав і под.
8. Ведення руханки, спортових забав і плекання культури тіла взагалі, за вийнятком діяльности українських спортових товариств.
9. Плекання товариської культури шляхом улаштовування товариських сходин, чайних вечорів, вечерниць, забав, фестинів, прогулянок тощо.
10. Творення в міру потреби спільнот культурної, освітньої і виховної праці в формі гуртків молоді, жіночих, самоосвітніх, мистецьких, співочих, руханкових, спортових і народних танків, як теж гуртків для музейної праці.

Б. Відпоручника для української культурної праці при начальниках округ, водночас референта культурної праці при Українських Допомогових Комітетах призначує провідник Українського Центрального Комітету в порозумінні з Відділом Народної Освіти й Пропаґанди відповідної области та з відповідним начальником округи.

Завдання відпоручника для української культурної праці при начальниках округ такі:

1. Засновування чи нагляд над діяльністю місцевих товариств — УОТ.
2. Призначування голів місцевих товариств УОТ.
3. Здійснювання практичної роботи в поодиноких місцевих товариствах даного уряду начальника округи — на основі статуту, напрямних і доручень, які видасть керманич Відділу Культурної Праці в Українському Центральному Комітеті.
4. Здійснювання цих праць проходить у найстислішому порозумінні з головою Українського Допомогового Комітету.
5. Правильне складання звідомлень даному начальникові округи й керманичеві Відділу Культурної Праці в Українському Центральному Комітеті.

IV. Статут місцевих товариств — Українське Освітнє Товариство

1. Місцеві товариства — Українське Освітнє Товариство — проводять у місцевості всі культурні імпрези, ведуть культурні установи — бібліотеки, доми, світлиці й виконують особливі завдання, що їх унутрі місцевих товариств виконують гуртки, наприклад: співочі, руханкові, спортові й інші.
2. Місцеві товариства засновує і їх голів затверджує відпоручник для української культурної праці при начальникові даної округи та даний Український Допомоговий Комітет. Напрямні й доручення для їх праці дістають поодинокі місцеві товариства теж від відпоручника для української культурної праці.
3. Обсяг завдань місцевих товариств УОТ охоплює точки 2-10, наведені в III розділі.
4. Місцеві товариства прикладають на своїх письмах печатку українською та німецькою мовами.
5. Місцеві товариства можуть користуватись улаштуваннями таких місцевих українських культурних організацій, як „Просвіта", „Рідна Школа", „Рідна Хата", Товариства ім. Качковського, „Луг", „Сокіл" та ін., себто їх домами, домівками, бібліотеками й іншим майном — аж до остаточного унормування питання українських товариств узагалі.

6. Голова місцевого товариства УОТ, за згодою відпоручника для української культурної праці при Українському Допомоговому Комітеті даної округи, добирає собі співпрацівників, а саме:
   а. заступника голови, що є водночас референтом виховання молоді;
   б. секретаря, що є водночас референтом імпрез;
   в. бібліотекаря, що є водночас освітнім референтом;
   г. скарбника, що водночас веде господарську справу місцевого товариства.
7. Кожний українець (кожна українка), що вже не обов'язаний відвідувати школу, веде бездоганне життя, живе на терені діяльности того місцевого товариства та зобов'яжеться виконувати нижченаведені обов'язки, може вступити в його члени.
   Обов'язки такі:
   а) брати участь у житті й праці місцевого товариства,
   б) берегти майно й улаштування місцевого товариства,
   в) вплачувати відповідний членський внесок на потреби місцевого товариства,
   г) виконувати всі доручення голови місцевого товариства.

8. Голова місцевого товариства за допомогою своїх співпрацівників призначає провідників гуртків, що діють на терені того місцевого товариства, і ті провідники за свою діяльність особисто відповідають перед головою.

V. Фінанси

Для здійснення завдань, означених статутом, та на покриття зв'язаних із цим витрат передбачаються такі засоби:

1. Місячні внески членів місцевих товариств,
2. Прибутки з імпрез місцевих товариств,
3. Добровільні датки, дари, підмоги, спадщини й записи на культурно-освітні цілі українського населення,
4. Прилюдні збірки, дозволені владою.

Краків, 11 липня 1940.

Шмідт (в. р.)
Керманич Відділу Народної
Освіти й Пропаґанди
при уряді генерал-губернатора

V.

РАМОВИЙ ПРАВИЛЬНИК ДЛЯ ОБ'ЄДНАНЬ ПРАЦІ *

I. Об'єднання Праці та їх завдання.

§ 1.

Об'єднання Праці становлять громадяни української спільноти, члени УЦК, що виконують або виконували (тепер є в стані спочинку) професійно означену працю. Об'єднання на інших засадах є недопускальне.

§ 2.

Завданням Об'єднання Праці є:

1. охоплювати працюючих за професіями-станами в організовані рамці Об'єднань;
2. допомагати УЦК у здійснюванні його цілей;
3. обороняти інтереси членів;
4. ініціювати або організувати фаховий вишкіл чи

*) Рамовий правильник для Об'єднань Праці УЦК видав Провід УЦК в такому виді щойно 3. 1. 1944 р., але на таких самих засадах у практиці були опрацьовані правильники всіх фахових секцій чи теж Об'єднань Праці ще з 1940 р.

дошкіл членів;
5. матеріяльна допомога членам;
6. піклування здоров'ям членів та їх родин;
7. опіка над тими, що втратили працездатність;
8. плекання товариського та культурного життя серед членів;
9. інші завдання, що є особливо передбачені в правильнику поодиноких Об'єднань або що їх Провід УЦК особливо надасть.

II. Членство.

§ 3.

Членами Об'єднань Праці можуть бути тільки члени УЦК чи його низових клітин. Прийняття в членство означують докладніше правильники поодиноких Об'єднань.

§ 4.

Обов'язки й права членів з'ясовують точно правильники поодиноких Об'єднань.

§ 5.

Членство втрачається:
1. добровільним виступленням з Об'єднання;
2. втратою членства УЦК чи його низової клітини;
3. викресленням з членів.

§ 6.

У випадках яскравого порушення внутрішньої дисципліни, діяння на шкоду Об'єднання або УЦК, сповнення негромадянського вчинку тощо — може

Муж Довір'я Окружного або Повітового Об'єднання викреслити виновника з членів Об'єднання. Відклики на відмову прийняття в члени Об'єднання або відклики на викреслення з членів Об'єднання вирішує в першій інстанції Головний Муж Довір'я, а в другій — Керманич відділу, до якого дане Об'єднання прикріплене.

III. Провід.

§ 7.

На чолі Об'єднання стоять Головні Мужі Довір'я.

§ 8.

Головний Муж Довір'я керує цілістю праці свого Об'єднання і відповідає за неї перед Керманичем відділу, до якого його Об'єднання є прикріплене. В рамках § 7 постанови проводу у справі організаційного упорядкування Об'єднань Праці та їхнього відношення до Підвідділу Об'єднань Праці при Організаційному Відділі УЦК з 3. 1. 1944 несе він відповідальність теж перед Начальником Підвідділу Об'єднань Праці.

§ 9.

Головного Мужа Довір'я іменує провідник УЦК. Внесення подає керманич Відділу, при якому це Об'єднання є прикріплене, через Підвідділ Об'єднань Праці, який займає до внесення своє становище й

пред'являє його разом із своїми заувагами провідникові до затвердження або до відкинення.

§ 10.

Головний Муж Довір'я сповняє заразом обов'язки Окружного Мужа Довір'я на округу Львів. Винятки допускальні.

§ 11.

Головний Муж Довір'я підбирає собі співробітників залежно від потреби. Їх кількість і точні завдання можуть нормувати правильники поодиноких Об'єднань зокрема.

IV. Організація Об'єднань в краю.

§ 12.

В осідках Окружних Комітетів або Делеґатур можуть існувати Окружні чи Повітові Об'єднання, якщо знайдеться відповідна кількість членів, передбачена виразно в правильниках поодиноких Об'єднань, потрібна для заснування окружних чи повітових Об'єднань.

§ 13.

З огляду на доцільність Окружне Об'єднання може охоплювати кілька округ нараз, а повітове — кілька повітів нараз або теж окружне може ділитися на інші низові одиниці, а повітові або повітове Об'єднання може поділятися на зв'язкових у поодиноких місцевостях. Форма поділу Об'єднань на низові

клітини буде кожночасно точно подана у правильнику поодиноких об'єднань.

§ 14.

Окружні чи повітові Об'єднання очолюють окружні або повітові Мужі Довір'я. Їх іменує Головний Муж Довір'я ознайомившись із опінією голови даного УОК * (УДК) чи Делеґатури. У випадках,коли дане окружне чи повітове Об'єднання діє на терені кількох УОК (УДК) чи Делеґатур, Головний Муж Довір'я порозуміваеться з головою УОК (УДК) чи Делеґатур місця даного окружного чи повітового Мужа Довір'я.

§ 15.

Правильники поодиноких Об'єднань визначають виразно, чи повітові Об'єднання підпорядковані безпосередньо Головним Мужам Довір'я, чи Окружному Мужеві Довір'я. Якщо вони підпорядковані Окружному Мужеві Довір'я, тоді й іменування Повітового Мужа Довір'я переводить Окружний Муж Довір'я.

§ 16.

Окружні й повітові Мужі Довір'я підбирають собі співробітників залежно від потреби. Їх кількість і точні завдання можуть нормувати правильники поодиноких Об'єднань зокрема.

---

*) На території Галицької области Українські Допомогові Комітети (УДК) мали назву Українських Окружних Комітетів (УОК).

V. Контроля.

§ 17.

Керманич Відділу УЦК веде нагляд і контролю діяльности до нього приналежних Об'єднань. Правильники поодиноких Об'єднань можуть докладніше з'ясувати форму та спосіб проведення контролі.

§ 18.

Контроля Об'єднання Праці Підвідділом Об'єднань Праці при Організаційному Відділі УЦК залежить від керманичів ресортових відділів і переводиться в межах § 7 ст. 4-8 постанови Проводу в справі організаційного упорядкування Об'єднань Праці та їхнього відношення до підвідділу Об'єднань Праці при Організаційному Відділі УЦК за 3. 1. 1944.*

§ 19.

Фінансово - матеріяльну контролю переводить Бюро Контролі УЦК.

VI. Загальні збори.

§ 20.

Головні Мужі Довір'я скликають раз на рік загальні збори членів Об'єднання.

§ 21.

Окружні Мужі Довір'я можуть скликувати збори Окружного Об'єднання частіше, ніж раз на рік.

*) Восени 1943 р. створено при Організаційному Відділі УЦК Підвідділ Об'єднань Праці для пожвавлення й посилення праці поодиноких Об'єднань.

§ 22.

Спосіб скликування зборів, предмет нарад зборів тощо визначують докладно й вичерпно правильники поодиноких Об'єднань Праці.

VII. Майно Об'єднання.

§ 23.

Об'єднання Праці користуються такими грошовими засобами:

1. внесками, добровільними датками, записами та дотаціями;
2. прибутками з імпрез;
3. допомогою Українського Центрального Комітету;
4. іншими засобами, передбаченими особливо в правильниках поодиноких Об'єднань.

§ 24.

Висоту добровільного членського внеску і вписового визначують проводи Об'єднань; вони теж рішають про всякі можливі виняткові відхилення від прийнятої норми.

§ 25.

Майном Об'єднання завідує його Головний Провід. Спосіб завідування можуть нормувати правильники поодиноких Об'єднань або внутрішній обіжник Проводу, якщо не будуть видані Проводом УЦК загальнообов'язкові постанови в цім напрямі.

VIII. Кінцеві та перехідні постанови.

§ 26.

Цей правильник діє з днем проголошення.

§ 27.

Постанови правильників поодиноких Об'єднань, що суперечать напрямним цього рамового правильника, тратять свою важність з днем введення в життя виконавчого розпорядку до постанови Проводу в справі організаційного упорядкування Об'єднання Праці та їхнього відношення до Підвідділу Об'єднань Праці при Організаційному Відділі УЦК і до цього правильника. Виконавчий розпорядок унормує вичерпно, які постанови та які правильники тратять важність або підпадають змінам.

§ 28.

Провід УЦК може кожночасно цей правильник змінити, уневажнити та надати інший.

(В. Кубійович в. р.)

Львів, 3. 1. 1944.

VI.

НАПРЯМНІ
УКРАЇНСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ ПРАЦІ *

*) У зв'язку з постановами Культурного З'їзду в Кракові 15-16 березня 1940 р. УЦК створив станову організацію українських учителів під назвою Секція Учителів при УЦК. 18. 10. 1940 р. ми післали програму діяльности цієї секції на затвердження німецькій владі, але відповіді не дістали (незалежно від цього Секція Учителів діяла). Коли 22. 5. 1941 р. влада забажала перебудувати фахові секції на т. зв. Об'єднання Праці, ми вислали 17. 6. 1941 р. до затвердження влади т. зв. „Напрямні праці Українського Учительського Об'єднання Праці". 9. 8. 1941 р. їх затвердив із значними змінами уряд Генеральної Губернії — Головний Відділ Науки й Навчання — в порозумінні з Відділом справ населення й суспільної опіки, підкреслюючи, що приналежність до УУОП є добровільна і що всяке втручання в працю шкільної влади не дозволене. Ці напрямні подаємо тут в українському перекладі.

Щойно 13. 6. 1942 р. ми дістали офіційний дозвіл влади поширити діяльність УУОП на Галичину, при чому влада зробила два характеристичні додатки до „Напрямних". І так, до завдань УУОП додано, що воно має дбати, щоб „українське учительство виконувало свої виховні завдання в дусі повного довір'я до Німеччини і беззастережного вкладу всіх своїх сил для проведення спільних европейських завдань". Відбування нарад учительства обмежено таким додатком: „Поки тривають

теперішні труднощі транспорту, харчування тощо, відбування піврічних з'їздів, як і конференції всього учительства залежать від виразної згоди Головного Відділу Внутрішньої Управи — справи населення й суспільної Опіки".

На підставі цих розпоряджень влади УЦК виготовив обширний тимчасовий внутрішній правильник Українського Учительського Об'єднання Праці 26 вересня 1942 р.

Згідно з розпорядком Головного Відділу Внутрішньої Управи з 22. 5. 1941 р. А. чи. II. (1010-01) сс H/W визначує собі Український Центральний Комітет такі напрямні для діяльности Українського Учительського Об'єднання Праці:

Українське Учительське Об'єднання Праці, яке є свобідним об'єднанням для праці й до якого члени можуть належати добровільно, має такі завдання:

1) Доповненням фахового знання й науковими удосконаленнями членів причинитися до дальшої освіти свідомого своїх завдань учительства.
2) На випадок потреби давати допомоги українському учительству.
3) Допомагати практично проводити розпорядки шкільної влади.

Щоб осягнути свою ціль, Українське Учительське Об'єднання Праці буде:

а) улаштовувати доповіді, виклади й відповідні виставки,
б) приготовляти матеріяли для шкільних та учительських часописів та інших видань і укладати шкільні підручники,

в) засновувати шкільні й учительські бібліотеки та передплачувати учительські часописи,
г) старатися за приміщення учителів і членів їхніх родин в учительських відпочинкових оселях і санаторіях,
ґ) улаштовувати для учителів і членів їхніх родин та запрошених гостей вистави й забави (прогулянки, вечерниці, концерти, театральні вистави, пописи і т. ін.).

Провідник Українського Центрального Комітету іменує для ведення Українського Учительського Об'єднання Праці мужа довір'я, який на випадок потреби покликає собі помічників. Для проведення завдань організації в окремих округах назначує муж довір'я співробітників при Українських Допомогових Комітетах.

Муж довір'я чи його співробітники скликають учителів на наради в справах проведення всіх завдань Українського Учительського Об'єднання Праці. Муж Довір'я може скликувати що півроку з'їзди членів Українського Учительського Об'єднання Праці в обох областях, а раз на рік — спільну конференцію для цілого Учительського Об'єднання Праці в Генеральній Губернії. Порядок нарад треба своєчасно пред'явити відповідній владі з проханням про дозвіл. Якщо б пляновано запросити на ці конференції або з'їзди німецьких представників влади, то краківський муж довір'я повинен порозумітися що-

до запросин так з Головним Відділом Внутрішньої Управи, Відділ Народних Справ і Суспільної Опіки, як і з Головним Відділом Науки й Навчання ще перед визначенням однієї з таких конференцій.

VII.

ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВИДАВНИЦТВА *

Діялось у Кракові, при вул. св. Івана, число шість в канцелярії підписаного нотаря, дня двадцять сьомого грудня року тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятого.

Переді мною, Емілем Стампором, нотарем у Кракові, стають мені знані особисто панове: д-р Володимир Кубійович, д-р Іван Зілинський, д-р Євген Юлій Пеленський, д-р Степан Шухевич, інж. Михайло Хронов'ят, Іван Коцур, інж. Осип Бойдуник і мґр. Юліян Ґеник-Березовський — всі замешкалі в Кракові, і заключають

СПІЛКОВУ УМОВУ.

§ 1. Підписані д-р Володимир Кубійович, д-р Іван Зілинський, д-р Євген Юлій Пеленський, д-р Степан Шухевич, інж. Михайло Хронов'ят, Іван Ко-

*) Переклад з німецької мови нотаріяльного акту.

цур, інж. Осип Бойдуник і мґр. Юліян Ґеник-Березовський засновують спілку з обмеженою відповідальністю.

§ 2. Фірма спілки звучить: „Ukrainischer Verlag" Gesellschaft mit begrenzter Haftung, по-українськи: „Українське Видавництво, Спілка з обмеженою відповідальністю".

§ 3. Спілка має свій осідок у Кракові.

§ 4. Завданням підприємства є в порозумінні з урядом Генерал-Губернатора для зайнятих польських областей, Відділ Народної Освіти і Пропаґанди, видавати книжки, часописи, брошури, образи, ноти, мапи й інші друковані речі українською мовою, а також видавати письма. Для виконання цього завдання Спілка може набувати потрібні до цього уладжені фірми й улаштування або їх винаймати.

§ 5. Спілка засновується на необмежений час.

§ 6. Основний капітал виносить 10,000 зл. (десять тисяч злотих).

§ 7. Пай виносить п'ятсот злотих. Кількість паїв виносить двадцять.

§ 8. Кожний член може мати більше паїв.

§ 9. Члени Спілки переймають таку кількість паїв: д-р Володимир Кубійович — тринадцять паїв, д-р Іван Зілинський — один пай, д-р Євген Юлій Пеленський — один пай, д-р Степан Шухевич — один пай, інж. Михайло Хронов'ят — один пай, Іван Коцур — один пай, інж. Осип Бойдуник — один пай, мґр. Юліян Ґеник-Березовський — один пай. Весь

закладовий капітал вплачено до каси Спілки готівкою.

§ 10. Продаж або застав паїв дозволені лише за згодою управи Спілки.

§ 11. Розподіл чистого прибутку поміж членів не дозволений. Загальні збори членів рішають про використання чистого прибутку, який може бути ужитий тільки для заснування резервового фонду і на культурні потреби.

§ 12. Управа Спілки складається з однієї особи. Фірмовий підпис Спілки здійснюється таким способом, що під назвою фірми, вибитої печаткою, надрукованою або написаною, управа кладе свій підпис.

§ 13. Члени Спілки вибирають одноголосно на управителя пана д-ра Євгена Юлія Пеленського в Кракові, вул. Ожешкової 7.

§ 14. Спілка має Надзірну Раду. Надзірна Рада має складатись із трьох осіб. Членами Надзірної Ради вибрано одноголосно панів: д-ра Володимира Кубійовича, Івана Коцура й Осипа Бойдуника.

§ 15. Всі інші питання вирішує торговельний закон.

§ 16. Основники Спілки годяться на виготовлення відписів цього акту.

§ 17. Спілка платить кошти виготовлення цього акту і штемплеві оплати.

Після відчитання цього акту, акт прийнято й підписано.

Д-р Володимир Кубійович вр., д-р Іван Зілинський вр., д-р Євген Юлій Пеленський вр., д-р Степан Шухевич вр., інж. Михайло Хронов'ят вр., Іван Коцур вр., інж. Осип Бойдуник вр., Юліян Ґеник-Березовський вр., Еміль Стампор нотар вр.

VIII.

ПОВНА ГАРМОНІЙНА СПІВПРАЦЯ

Володимир Кубійович

На терені українських земель в Генерал-Губернаторстві є три віроісповідні групи між українським населенням: греко-католики, православні та римо-католики. Ці останні живуть у суцільній масі на Холмщині й Підляшші та були раніш православними. В обійми Римо-католицької Церкви загнала їх політика царського уряду. Між усіма цими віроісповідними групами панує тісна співпраця, бо всіх свідомих українців єднають спільні ідеї та зусилля: щастя рідної землі.

Всі ці три групи є вислідом історичного процесу. І так, Греко-католицька Церква об'єднала всіх українців Галичини й у ході століть стала наскрізь національною Церквою. Греко-католицьке духівництво було першими піонерами національного відродження в Галичині. І нині на землях між Бугом і Сяном та у великій більшості на Лемківщині живуть греко-католики, а на Холмщині й Підляшші існує

суцільно православна Церква. Правда, перед війною жило ще на Холмщині й Підляшші кілька тисяч греко-католиків — автохтонів, які підлягали юрисдикції польських єпископів. Одначе по війні їх кількість маліє. Одночасно на цих землях, головно по містах Холмщини й Підляшшя, живуть тепер українці, здебільша з Галичини, які взялися до праці, запопадливо помагаючи своїм братам холмщанам піднятися з занепаду в кожній ділянці національного життя. Між галичанами й інтеліґенцією та населенням Холмщини є якнайтісніша співпраця. Греко-католики не лише радіють з усіх успіхів православної Церкви у зв'язку з частинним відібранням загарбаних поляками святинь та з вирівнянням інших важких кривд, що їх зазнали наші православні брати від поляків, але теж і чимало спричинилися до направи заподіяних кривд, зокрема до повернення дорогоцінної пам'ятки всіх українців без огляду на релігійні переконання, старовинного собору короля Данила в Холмі. Свідомі українці греко-католики стають в обороні Української Православної Церкви, йдучи слідами свого великого князя Греко-католицької Церкви Митрополита Андрея, який під час відомого переслідування православної Церкви за часів польської влади ставав в її обороні, знаючи, що українська Церква є одночасно національним заборолом.

І саме ця гармонійна співпраця українців, православних і нечисленних греко-католиків на Холмщині та Підляшші, дуже неприємна для відвічних ворогів українського народу. Тому вони стараються тепер вбити клин між холмщаків і галичан на релігійному ґрунті. З тією метою поширюють неправдиві поголоски, що — мовляв — галичани задумують ширити унію на Холмщині й навіть Свята Гірка має перейти до уніятів. Характеристичне, що ці неправдиві поголоски стали поширювати наші вороги по наших селах з того часу, як православна Церква дістала тимчасовий статут і автономію, що надає їй національне обличчя. Факт, що при відправі Богослужби в церквах старослов'янська мова дістає українську вимову, використовують вороги православ'я до ширення неправдивих поголосок про повернення унії. Ба, що більше, вороги поширюють не лише поголоски про здогадні зазіхання уніятів супроти православних, але теж і про боротьбу уніятів з православними, що нібито вже десь іде на Холмщині й Підляшші.

Тим часом на основі вісток з терену можемо з радістю ствердити, що на Холмщині й Підляшші панує повний релігійний мир та між греко-католиками і православними панує повна співпраця. Одночасно з притиском і повною рішучістю стверджую, що на Холмщині й Підляшші нема місця для релігійної боротьби і нема теж ніяких підстав до будь-якої місійної унійної акції, бо врешті всякі спроби такої акції небажані не лише з національних оглядів, але навіть і з чисто релігійних. Можливо, що тут і там

знайшлися деякі греко-католики, які, не знаючи звичаїв православних, зробили малий промах (напр., українські вчителі влаштували свято св. Миколая для шкільних дітей, не знаючи, що культ св. Миколая в такому виді невідомий на Холмщині). А якщо були б деякі греко-католики, які мали б намір займатися місійною акцією між православними, єдиною розв'язкою для добра українського народу є негайний їх відхід із Холмщини.

З другого боку наші православні брати повинні зрозуміти, що релігійні потреби тих кількох тисяч галичан на Холмщині й Підляшші повинні бути заспокоєні в їхніх греко-католицьких громадах. Врешті ще раз з притиском зазначую, що на Холмщині й Підляшші нема місця для ніякої релігійної боротьби, але навпаки — є розлоге поле до інтенсивної співпраці в усіх ділянках нашого життя для добра українського народу й української Церкви.

(„Краківські Вісті" з 30. 8. 1940 р., ч. 84)

IX.

ПРИГОРНІМОСЬ ДО РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Володимир Кубійович

З усіх українських земель в Европі землі, що опинились у новому політичному творі Генерал-Губернаторства, були, мабуть, таки найбільше діткнені й найболючіше зранені 600-літньою, по суті завсіди польською неволею. Тут, на західньому пограниччі нашої етнографічної території, йшов найсильніший натиск польської культурно-політичної експанзії, тут теж позначились найяскравіше наші втрати. Українська національна границя під оцим тиском з заходу пересунулась на схід. Українська етнографічна територія засіялась польським напливовим елементом. Міста були геть спольонізовані, з ними теж спольонізувалася велика частина української інтеліґенції. Тут урешті постала шахівниця віроісповідних впливів, зокрема запряжених до польонізаторського возу впливів римо-католицизму, які довели до такого дивоглядного явища, яким є т. зв. калакути: люди,

що змінили свою віру й частинно свою мову щоденного вжитку, та проте зберегли у глибині душі живий сантимент до свого рідного, покиненого. Не диво, що той безупинний натиск, поруч із великою віддаллю від осередків українського національного життя та взагалі від осередків культури, казав численним одиницям шукати на інших землях кращої можливости вияву, кращої атмосфери праці та кращої можливости власної екзистенції. Через те знову українські землі по цьому боці зубожіли на рідну інтеліґенцію, що з черги допомогло пляновим польським зусиллям — тримати ці землі у путах культурної темряви та матеріяльної бідноти. І зацвів на цих землях консерватизм у своєму найгіршому прояві назадництва, якийсь анахронічний старорежимний русофілізм, льокальний патріотизм у формі партикулярного „тутешняцтва". Польська адміністрація ревно підтримувала всі ці від'ємні чи навіть зовсім дивоглядні явища. Щоб краще плекати їх, переривала одну за одною нитки, що в'язали ці землі із львівським національно політичним, культурним і господарським осередком: на півночі постав „сокальський кордон", не допускали туди української преси, викреслили кооперативи з Ревізійного Союзу Українських Кооператив, лемківське судівництво приділили до краківської апеляції, щоб не допустити української мови в судах, здеморалізували релігійне життя, вводячи до нього суто політичний денаціоналізуючий момент, винайшли врешті окремий

„лемківський народ", впроваджуючи всупереч елементарним засадам педагогіки льокальну — та ще й штучно викривлену — говірку до шкільних підручників. Народилася теорія „православних поляків", ксьондз-полковник Мйодонський із Перемишля дістав вільну руку й державні фонди ловити до польщини селян вудкою „шляхти заґродової", котилась по Холмщині, Підляшші й Лемківщині хвиля диких експериментів, получених із терором, щоб мерщій і невідклично вимазати з цих земель їхній український характер.

Під румовищем усіх інших задумів і мрій „великої" Польщі опинилися й ці пляни й заходи. Немов за ніч відкрилися перед українцями по цьому боці двох історичних річок ті всі можливості, що їх вони раніш не мали. І відразу стала рубом проблема: якими людьми та якими засобами переробити той народ, що на ньому витиснули своє глибоке п'ятно всі згадані експерименти, якими руками виполоти бур'ян, засіяний та вирослий упродовж віків?! Нема лиха без добра й, на щастя для цих земель, хвиля подій викинула на наш берег силу українських рук. Більшість українських інтеліґентів, що з'явилися тут, залишилися на українській території. Від непам'ятних часів ці західні окрайки дістали тепер такі кадри рідної інтеліґенції! Спольонізоване містечко на очах почало діставати нове (себто своє, колишнє!) обличчя, село дістало учителів, кооператорів, освітників. Рідна земля дістала інтеліґентів, інтелі-

що змінили свою віру й частинно свою мову щоденного вжитку, та проте зберегли у глибині душі живий сантимент до свого рідного, покиненого. Не диво, що той безупинний натиск, поруч із великою віддаллю від осередків українського національного життя та взагалі від осередків культури, казав численним одиницям шукати на інших землях кращої можливости вияву, кращої атмосфери праці та кращої можливости власної екзистенції. Через те знову українські землі по цьому боці зубожіли на рідну інтеліґенцію, що з черги допомогло пляновим польським зусиллям — тримати ці землі у путах культурної темряви та матеріяльної бідноти. І зацвів на цих землях консерватизм у своєму найгіршому прояві назадництва, якийсь анахронічний старорежимний русофілізм, льокальний патріотизм у формі партикулярного „тутешняцтва". Польська адміністрація ревно підтримувала всі ці від'ємні чи навіть зовсім дивоглядні явища. Щоб краще плекати їх, переривала одну за одною нитки, що в'язали ці землі із львівським національно політичним, культурним і господарським осередком: на півночі постав „сокальський кордон", не допускали туди української преси, викреслили кооперативи з Ревізійного Союзу Українських Кооператив, лемківське судівництво приділили до краківської апеляції, щоб не допустити української мови в судах, здеморалізували релігійне життя, вводячи до нього суто політичний денаціоналізуючий момент, винайшли врешті окремий

„лемківський народ", впроваджуючи всупереч елементарним засадам педагогіки льокальну — та ще й штучно викривлену — говірку до шкільних підручників. Народилася теорія „православних поляків", ксьондз-полковник Мйодонський із Перемишля дістав вільну руку й державні фонди ловити до польщини селян вудкою „шляхти загродової", котилась по Холмщині, Підляшші й Лемківщині хвиля диких експериментів, получених із терором, щоб мерщій і невідклично вимазати з цих земель їхній український характер.

Під румовищем усіх інших задумів і мрій „великої" Польщі опинилися й ці пляни й заходи. Немов за ніч відкрилися перед українцями по цьому боці двох історичних річок ті всі можливості, що їх вони раніш не мали. І відразу стала рубом проблема: якими людьми та якими засобами переробити той народ, що на ньому витиснули своє глибоке п'ятно всі згадані експерименти, якими руками виполоти бур'ян, засіяний та вирослий упродовж віків?! Нема лиха без добра й, на щастя для цих земель, хвиля подій викинула на наш берег силу українських рук. Більшість українських інтеліґентів, що з'явилися тут, залишилися на українській території. Від непам'ятних часів ці західні окрайки дістали тепер такі кадри рідної інтеліґенції! Спольонізоване містечко на очах почало діставати нове (себто своє, колишнє!) обличчя, село дістало учителів, кооператорів, освітників. Рідна земля дістала інтеліґентів, інтелі-

ґенція — рідну землю. Бо ті, що втратили все, ввесь свій дорібок та свою рідну землю, тепер її тут напевно відзискали. Вони перестали бути листям, що ним жбурляє вітер по чужому полі, а стали направду автохтонами, зв'язаними з місцем своєї нової праці не тільки новими обов'язками, але й почуванням, яке освячує цю працю, як нову місійну акцію.

Чого ж бажає собі ця наша Рідна Земля у Генерал-Губернаторстві від своїх старших й наймолодших синів? Щоб вони обмили її з чужого намулу, щоб привернули їй давнє національне обличчя, щоб вилікували її скривлену душу, щоб надхнули її амбіцією стати справді культурною та заможною землею. Ця рідна земля не хоче знати колишніх партійних критеріїв ані поділів на будь-які нові групи, не хоче знати між своїми дітьми ніяких суперечок, борні, розладдя. Вона хоче, щоб її міста стали знову українськими, щоб українська мова гомоніла там, де вже її забули, щоб 150,000 українців римо-католиків із Підляшшя, що відчужилися від української мови, стали повновартними українцями, щоб других 150 тисяч анальфабетів навчились української грамоти. Щоб урешті якнайбільше українців осіло на тій рідній землі в Генерал-Губернаторстві, замість деморалізуватися по чужонаціональних осередках та забувати про всякий зв'язок із рідною землею.

Але українська земля у Генерал-Губернаторстві не хоче красуватися тільки числом своїх мешканців-українців. Цій землі потрібні в найпершу чергу — фахівці. Їй треба учителів, священиків, лікарів, кооператорів, ремісників, промисловців, таких, щоб основували й вели власні варстати праці, які давали б працю і другим, їй треба фахових адміністративних урядовців-українців і таких, що могли б переймати у рідні руки місцеву самоуправу. Все воно тепер можливе. Але — при всьому відродженецькому русі Холмщини, Підляшшя, Надсяння і Лемківщини — все воно йде страшенно пиняво та зустрічає майже непереможні перешкоди. Бо, не зважаючи на розмірно великий, раніш небувалий, наплив інтеліґенції, тих ф а х о в и х і тих о х о ч и х сил бракує. У краю замало українських лікарів, залізничників, кандидатів на адміністративні становища, ба, навіть машиністок і стенотипісток. Не тільки тому, що їх нема, бо деякі категорії тих фахових інтеліґентів є, але й тому, що не всі вони — на жаль, на жаль! — відчувають потребу й охоту осісти на рідній землі. Але її правдою є, що за польських часів не було змоги творити кадрів українських фахівців: на фахові посади не приймали, до фахових шкіл не допускали. Тепер нема того остракізму. І тепер рідна земля накидає нам новий імператив: у швидкому темпі переводити перевишкіл українських фахових сил для фахової праці на с в о ї й землі!

Чи ми ці вимоги виконаємо? Завдаємо собі це питання самі, завдають нам це питання й німці. Ми вперше зустрінулися тут віч-на-віч у конкретній пра-

ці з німцями: вони приглядаються до нас та хочуть виробити собі думку про нас на підставі нашої праці, нашого хисту працювати й доброї волі працювати. І таким способом ми опинилися неначе у примусовій ситуації: мусимо не тільки надолужити втрату українського стану посідання, але й своєю поведінкою, своєю борнею за ревіндикацію наших цінностей репрезентувати назверх добре українське ім'я, українську добру славу.

В обличчі цих конкретних завдань не можемо дозволити собі на люксус мрійництва ні безплідного критиканства. І тільки національно-громадська єдність та творчий конструктивізм дозволять нам здійснити ці завдання. І в тому нашому положенні, що ми всі українці опинилися — треба бачити Боже Провидіння, що казало нам пригорнутися до цього клаптика рідної землі та заправляти на ньому свої сили, свій хист, свою здатність. Може декому ці наші теперішні завдання видаються маленькими: але, як можна виконати завдання де-де більші, коли хтось не вмів виконати їх у маленькому розмірі?!

(„Краківські Вісті" з 7. 1. 1940, ч. 4/160)

X.

ЗА ОБОРОНУ ІДЕЙНОСТИ Й ЖЕРТВЕННОСТИ

Володимир Кубійович

Ідейність і жертвенність — це дві підставові чесноти, що на них основуються всі інші моральні вартості, як одиниці, так і цілої суспільности. Це неначе два крила — духові двигуни, що підносять людину вгору — понад приземний матеріялізм та низький егоїзм так, що сміло можна сказати, що без ідейности та жертвенности людина властиво не заслуговує на почесну назву людини. А обі ці чесноти органічно із собою злучені, неначе дві сторони тієї самої медалі. Ідейність — це оцінка всіх життєвих вартостей з погляду високої Ідеї, а жертвенність — це практичний вияв цього ідейного підходу до життя. Як віра без діл мертва, так ідейність без жертвенности є пустим звуком, фразою без живого змісту, облудною позою. Словом, справжня ідейність у практиці виявляється як жертвенність у різному вилі — починаючи від грошової жертвенности та кінчаючи

на готовості віддавати для ідеї свій труд, енергію, здоров'я, ба навіть саме життя.

І вже з цього виходить, які високовартісні ці дві чесноти та які конечні вони для нації. Тому треба їх, з одного боку, з великою дбайливістю плекати, а з другого, не тільки ними дуже дорожити, але й берегти їх та охороняти перед усякими надужиттями та зловживаннями. Бо так воно вже є на світі — що більша цінність, то більші грозять їй небезпеки.

Всі ці міркування насуваються, коли уважніше приглядатися нашому національному життю з його деякими прикрими проявами. Вже від довшого часу дається в нас завважити загрозливе явище своєрідного жирування на цих саме високоцінних чеснотах, що ціхують львину частину нашого громадянства. Найновіші відомості з терену потверджують цей жалюгідний факт, і тому я вважаю моїм святим обов'язком прилюдно забрати в цій справі голос.

Маю на увазі передусім дві справи. Перша відноситься до безвідповідальної з національного погляду наскрізь шкідливої акції серед шкільної та позашкільної молоді, якої вислідом може бути деморалізація й анархізація тієї молоді. Це зло аж надто наглядне, щоб треба було ще його доказувати. Безвідповідальні, окутані серпанком таємничости одиниці підходять з демагогічними підшептами до недосвідченої молоді та стараються її збаламутити, відвести від солідної праці та здорового порядку й кинути в обійми гуляйпільщини та анархії. Очевидно, все це взиває до неба о пімсту, жирування на ніжній молодечій ідейності! Злочинна робота й супроти самої молоді й супроти нації. Погляд на це мусить бути ясний у цілому українському громадянстві. Сьогочасна політична дійсність зовсім відмінна від дійсности за польської неволі, тому продовжувати абсолютно пережиті методи є звичайним назадництвом, отупінням думки, безглуздям.

Друга справа дотичить т. зв. покутніх збірок на різні таємничі цілі, що в останньому часі прибирають масовий характер та стають своєрідною язвою в нашому житті. Декуди в'яжуться вони із своєрідним моральним терором і тим способом зовсім понуру тінь стягають на себе. Очевидно, все це супроводжене повною безконтрольністю та безвідповідальністю, а обчислене саме на ці дві прецінні чесноти — ідейність і жертвенність. А коли зважити, що ці часто дуже поважні грошові засоби служать на дальше роблення деморалізації та стають джерелом нового зла, то направду треба тому поставити остаточний край та сказати: ні, так далі бути не може!

Кожний суспільний гріш мусить бути уважаний справжньою святістю, бо він саме зроджений з тієї ідейности та жертвенности. Суспільний гріш може йти тільки у повно-громадські відповідальні руки та на виразно означені ідейні цілі під безсумнівною контрольністю. В іншому випадку це буде звичайний обман, нікчемне жирування на ідейності та жертвен-

ності. Тому, бажаючи охоронити ідейність та жертвенність нашого громадянства перед надужиттям і зловживанням, подаю до загального відома, що всякі збірки поза збірками, порученими Українським Центральним Комітетом, та збірками, переводженими існуючими організаціями, є неправосильні і з огляду на державний закон недозволені. З цілою рішучістю перед ними остерігаю та завзиваю ціле громадянство їм безоглядно протиставитися. Одночасно прошу далі розвивати свою ідейність і жертвенність, спрямовуючи її на виразно означені високі цілі, що їх завжди ясно та конкретно ставляє Український Центральний Комітет, що одинокий несе повну відповідальність за нашу національну працю в межах Генерал-Губернаторства.

(„Краківські Вісті" з 17. III. 1941, ч. 57/213)

XI.

ЗАКЛИК УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ВИСОКОШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ

До високошкільної української молоді.

До вас, надіє нашого народу, майбутні господарі української землі, ми, найстарші віком, ваші вчителі й ваші батьки, звертаємося з цим словом:

Будьте гідні тих надій і сподівань, що їх покладає на вас українське громадянство!

Безумовно, українське громадянство має обов'язок піддержувати вас морально й матеріяльно, щоб дати вам спромогу швидко й у властивому часі покінчити ваші високошкільні студії. Безумовно, українське громадянство не може вам, нашому доростові й нашим спадкоємцям, наказувати „втечу від політики" й попри ваші студії ви повинні брати чинну участь у нашому громадському житті. Особливо тепер, коли рішається доля українського народу,

все українське громадянство мусить з усіх сил приготовлятися до великих творчих, будуючих трудів грядучого майбутнього. Але довершення таких великих діл мусить бути всесторонньо докладно обдумане й під кожним оглядом точно переведене, якщо це має вийти тривка культурна будова! Тому, для осягнення найшвидшого успіху численні обов'язки, які нинішня доба накладає на українську інтелігенцію, мусять бути поділені. Ви, високошкільна молодь, мусите передусім присвятитись науці, щоб здобути основне фахове, теоретичне й практичне знання. Добро нашого народу вимагає, щоб ви були як слід освічені й підготовані зайняти місця культурних народних робітників, бо народ без належно вишколених працівників, без світлих, розумних провідників, заступників та оборонців — як доказує історія — легко може стати народом рабів і паріїв. Власне, добро нашого народу й вага теперішньої хвилини наказують нам звернути увагу на те, що тепер ви мусите засвоїти собі знання в можливо найкоротшому часі, щоб якнайскоріше стати до активної національно-творчої праці на місцях. Тепер це ваш перший національний обов'язок!

Другим вашим національним обов'язком є під теперішню хвилину зберігати національну єдність! Українська високошкільна молодь у своїх ідеалах і змаганнях завсіди була радикальна. Але наша молодь завсіди відзначалася змаганням до об'єднання, до національно-територіяльної й соціяльної інтеґ-

ральности. Закликаємо вас: Будьте об'єднуючі й об'єднані, будівничі, а не розбивачі! Будьте здібні до розумної злагоди й згоди, в ім'я єдности й соборности нашого народу й відкидайте міжусобиці й демагогію! Бо теперішній час вимагає не роздроблення й розбиття, а національної одноцілої єдности! Ви обов'язані проголосити та власним прикладом здійснити велике гасло, спільне й обов'язуюче тепер для всіх, хто називає себе українцем: „Добро українського народу понад усе — понад особисті, гурткові й партійні інтереси"!

Ви мусите бути солідно науково й практично підготовані до модерного державного життя, до необхідних соціяльних реформ, які ждуть наш народ. За час високошкільних студій ви мусите привчитися до солідної важкої фахової праці й виробити собі поняття народної карности та вміння не тільки наказувати, але й підпорядковуватися наказам загального народного проводу, бо тільки здисциплінований народ, без анархістичних проявів, може здобути свій найвищий ідеал! Адже ж історія нашого народу наглядно доказує нам, що міжусобиці завсіди спричинювали руїну нашого народного життя та все виходили на користь нашим ворогам. Тому тепер, коли рішається доля нашого народу, нам не вільно повторювати похибок наших нещасних предків і ми мусимо всі, з'єднані й згідні, йти до здійснення нашої великої мети.

Ви вступили в святині наук для здобуття знан-

ня; для засвоювання дорібку культурних народів, для праці над собою, для вироблення характерів та для гідної репрезентації нашого українського народу перед чужинцями, щоб ці чужинці могли наглядно переконатися, що ми є старим висококультурним народом, здібним до культурного, самостійного життя.

Дайте нам право й радість бути гордими й нашою високошкільною молоддю!

Проф. д-р Іван Зілинський, проф. д-р Мирон Кордуба, проф. д-р Богдан Лепкий, проф. д-р Іван Раковський, проф. д-р Степан Шухевич, проф. д-р Іван Фещенко-Чопівський

XII.

МЕМОРАНДУМ

УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРУПИ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ *

1. СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРУПИ В ГГ

а) Щоб чіткіше відрізнятися від поляків, українці бажають мати окрему особисту посвідку („кеннкарте"), яка б була відмінна від загальної польської.

— Про введення такої посвідки я вже розпорядився.

б) Деякі адміністративні постанови, що реґулюють життя поляків у ГГ, обмежують українців. Тому українці бажають, щоб такі розпорядки не застосовувалися до них.

— Я розпорядився, щоб Головний Відділ Внутрішнього Управління за згодою державно-

*) Тут зібрано коротко всі пункти меморандуму Українського Центрального Комітету, врученого 18. 4. 1941 року генерал-губернаторові Франкові, та його відповіді, яку він передав 21 червня за посередництвом державного секретаря д-ра Й. Бюлера. Це резюме було зроблене німецькою владою; містимо його оригінал і переклад. Німецька мова оригіналу виявляє чимало мовних — як стилістичних, так і граматичних — огріхів, які ми в принципі залишили.

го секретаря видав наказ, на підставі якого при здійсненні постанов і при власних адміністративних розпорядках постійно було б перевірюване питання, наскільки українцям і білорусам можна уділити чи допустити мовчки відмінне від поляків трактування. При цьому доцільно бути в постійному порозумінні з відповідними компетентними територіяльними органами поліції безпеки та СД.

в) „Всякого роду польські адміністративні органи не є компетентні для українців". Для українців повинні бути створені всякого роду окремі державні органи. Якщо нема для українців урядових установ, тоді для них є компетентні відповідні німецькі установи.

— Наказом слід реґулювати, що адміністративні органи в заселених українцями областях уважатимуть за вказане, в міру наявности придатних працівників, призначувати українців на місце поляків, якщо ненімецькі сили знаходять застосування. Якщо тепер в урядах і установах питання, що стосуються українського населення, підлягають полякам, німецький керівник даної установи зобов'язаний постійно з увагою перевіряти, чи поляк не зловживає своїм становищем у німецькому уряді чи установі, застосовуючи рішення проти українського населення, або відстоює погляд, який не збігається з німецькою політикою щодо відмінного трактування українського населення. Поскільки адміністративні органи в українських областях тепер ще в цілому або в розмірно дуже великій мірі обсаджені польськими силами, слід на майбутнє старатися, щоб польські працівники знайшли застосування на польській території і в міру наявности українських працівників були замінені українськими працівниками.

г) Українці бажають окремих розпоряджень щодо винагороди для українців на державних посадах та їхніх щоденних потреб.

— Не можна робити різниці щодо встановлення заробітної платні між українцями і поляками в ГГ, бо також поляки, коли їх прийнято на державну службу, однаково як і українці, мають працювати для інтересів Німецького Райху. Зате поляки є під гострішим політичним контролем, і українцям легше при однакових об'єктивних передумовах бути прийнятими на державну службу або здобути відповідальні становища, ніж полякам, так що вже завдяки самій політичній лінії уряду ГГ українці заздалегідь користаються мовчазним привілеєм.

г) Допущення української мови як урядової. Попри те, що українська мова під німецькою охороною має деяке визнання, є намагання польських службовців українську мову зневажати в установах.

Українці додають проєкт постанови про прилюдне право української мови в деяких округах ГГ.

— Поскільки вже, наприклад, були дані вказівки через Головний Відділ Юстиції, щоб українська мова знайшла відповідне застосування, треба подбати за допомогою нового наказу, щоб ці видані розпорядження були сумлінно виконувані там, де це дотепер не сталося.

На питання, наскільки в адміністрації і в судівництві відповідним мовним розпорядженням можна визначити окреме місце для української мови, можна відповісти тільки тоді, коли після видачі особистих посвідок буде видно, який відсоток становлять мешканці, що уважають себе приналежними до української національности на території дії відповідних установ і судів.

До того часу загальним розпорядженням звернено увагу всім органам ГГ, щоб німецькі урядники і службовці допомагали перекладачами тим українцям, які не володіють німецькою мовою, а там, де польські службовці мають діло з українцями, щоб вони у стосунках з українцями вживали української мови. Якщо польські службовці в українських областях не володіють українською мовою, слід замінити їх такими польськими службовцями, які володіють і вживають українську мову.

Видати розпорядження, яке дозволить українцям письмово поскаржитися окружному старості на польського службовця, який свідомо не вживає української мови, хоч її знає, через українського сільського старосту або війта, а якщо такого нема, то через голову найближчого УДК. Про наслідки, які слід витягнути з подібної скарги, будуть вирішувати окружні старости. Слід зберігати письмове полагодження цієї скарги.

У дальшому окружні старости повинні наглядати, щоб в областях і громадах з переважним українським населенням оголошення і орієнтаційні таблиці (не написи німецьких установ) були зроблені також українською мовою (здійснення цього належить підсекретареві).

е) Правна охорона українців перед зневагою. Зміна статті 152 польського карного закону.

— Буде розроблена постанова, на підставі якої підлягатимуть карі за образу мешканців ГГ ненімцями за національну приналежність і зневагу певного народу. Компетентними мають бути німецькі суди. З цього виключені зневаги жидів.

2. УКРАЇНСЬКА ЕТНІЧНА ТЕРИТОРІЯ В ГГ

Для охорони території, заселеної українцями в ГГ, українці прохають, щоб була визначена границя української території, на якій не були б поселювані польські й жидівські евакуйовані. Крім того, вони просять виселити з цієї території поляків і жидів, переселити натомість українців, які становлять на-

ціональні острови серед поляків. Військовополонені й зобов'язані до праці в Райху, а також переселенці із збірних таборів і втікачі з совєтської території були б також там поселені.

— Тому що не можна передбачити, яке населення в ГГ уважатиме себе приналежним до української національности, і що остаточні адміністративні заходи для мирного часу зможуть бути застосовані щойно після закінчення війни, офіційне вирішення, які території слід остаточно визнавати територією українського поселення, зможе бути розглянене щойно після закінчення війни.

3. ЗАЙНЯТТЯ ПОСАД НА УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНІЧНІЙ ТЕРИТОРІЇ

Українські бажання щодо розвитку життя своєї національної групи й виконання своїх обов'язків перед німецькими установами йдуть по тій лінії, щоб зайняти власними силами більше посад у таких ділянках праці:

а) Адміністрація

Прохання створити адміністративні школи й вишколи для українських службовців (Див. додаток 4. — програма потрібного вишколу).

— Це питання полагоджене пропозицією 1 в.

З метою підготови відповідно вишколених українців для їхнього включення в адміністрацію ГГ треба в рамках запланованої адміністративної школи ГГ запевнити відповідний вишкіл українців. (Виконання: канцелярія уряду, головний референт адміністративного вишколу).

б) Самоуправління

Українці хотіли б мати на своїй етнічній території посади інспекторів громад, секретарів громад та їхніх заступників.

— На цьому відтинку у великій мірі бажання українців уже виконане. Там, де цього не здійснено, причиною є брак придатних сил, що їх також можна буде вишколити в дусі пункту 3а), або йдеться про громади, в яких числове співвідношення між українським і польським населенням ще не вияснене. Це виясниться при видачі посвідок, після чого, в міру практичних можливостей, можна буде задоволити це прохання.

в) Поліція

Українці просять про збільшення персонального стану української поліції.

— Представник начальника поліції порядку, підполковник Кельнер, принципово згідний з тим, щоб створити українські поліційні сили всюди там, де цього вимагатимуть окружні старости. На території ГГ тепер працюють 4 старшини поліції і 350 поліцаїв, які відбули полі-

ційний вишкіл. Ці вишколи постійно продовжуються.

г) Судівництво й адвокатура

Українці бажають за певний, ще невизначений час, мати судову автономію. Крім того, вони прохають про участь у палатах адвокатів у Кракові та Люблині.

— Безпосередній шлях для здобуття судової автономії президент Вілле в порозумінні з визначними представниками українських правників уважає за нездійсненний. Бажання участи в палатах адвокатів ще передчасні, бо такі в ГГ мусять насамперед бути встановлені. Президент Вілле вже дав свою згоду для широкого приймання судових стажерів і допущення до іспиту українських адвокатських стажерів.

ґ) Фінанси

Українське населення болюче відчуває (див. 1а), що польські службовці у великій кількості займають фінансові пости на українській території. Щоб уникнути постійних напружень, прохання прийняти більшу кількість українських службовців.*

4. ЦЕРКОВНІ СПРАВИ

а) Греко-католицьке віровизнання

Українці бажають створити греко-католицьку

*) На це прохання відповідь німецької влади була позитивна, хоч цього не зазначено в документі.

митрополію з трьома незалежними дієцезіями: в Сяноку, Ярославі й Белзі, а також митрополичу духовну семінарію.

— В основному це бажання стосується до юрисдикції папського престолу. Було б побажане в наступні роки підвищити дотеперішню адміністратуру Сянока до незалежного єпископства, як Ярослав абож Перемишль.

Треба відмовитися від заснування єпископства в Белзі, бо невеликі громади в околицях Белза тепер обслуговуються Ярославом, де є осідок титулярного єпископа в Перемишлі.

З політичних причин треба вичікувати аж до кінця війни на певну акцію уряду ГГ в цьому напрямі. Проте не робитимуться ніякі труднощі компетентним греко-католицьким достойникам в ГГ в їхніх відповідних заходах, якщо вони стосуватимуться в порозумінні з Головним Відділом Внутрішнього Управління — Церковний підвідділ. Також треба відкласти до кінця війни справу Духовної Семінарії.

б) Римо-католицьке віровизнання

Близько 200.000 римо-католиків українців з дистрикту Люблину, які частково спольонізовані і деким трактовані як поляки, з українського погляду потребують українських священиків з окремою дієцезією з українським єпископом, як також теологічної академії для українських римо-католицьких священиків.

— Тому що й у цьому питанні не можна обійти компетенцій папи, треба з ним почекати до кінця війни.

в) Греко-православна Церква

Українці бажають повернення останніх дотепер ще не відданих 25 католицьких, раніше православних церков.

— Це прохання українців слід як і донині прихильно полагодити в Головному Відділі Внутрішнього Управління — Підвідділ церковних справ. Згодом Головний Відділ разом з Головним Відділом Прохарчування і Сільського Господарства вияснить питання, в якій мірі майно парафій, відданих українцям, раніше належних католицьким церквам, може бути передане в користування православним священикам або орендарям.

5. УКРАЇНЦІ РИМО-КАТОЛИКИ

Для національного охоплення українців римо-католиків, що проживають у Люблинському дистрикті, українці подають такі пропозиції:

Урядове вияснення всім німецьким установам про існування і трактування цих спольонізованих українців, створення окремої католицької дієцезії і заміна польських римо-католицьких священиків українськими; заснування українських народних шкіл

з поступовим відкриттям нових кляс і шкіл, зайняття всіх адміністративних посад у селах національно свідомими українцями.

— Відокремлення спольщених нащадків інших національностей від поляків засадничо є в інтересі політичного проводу ГГ. Тому Головний Відділ Внутрішнього Управління — Підвідділ населення і суспільної опіки в постійнім взаємнім порозумінні з державним секретарем повинен здійснювати в ході подій всі потрібні розпорядження, а також інформувати німецькі установи в ГГ.

Розпорядження, потрібні для вияснення пов'язаних з цією проблемою питань з ділянок церковної, шкільництва і персональних справ, адміністрації, зокрема адміністрації громад, подані в інших місцях цього основного розпорядження.

6. КУЛЬТУРНІ СПРАВИ

а) Народне шкільництво

Підтримка при розбудові приватних українських народних шкіл у місцевостях, де неможливо заснувати громадську українську народну школу.

Призначення українських учителів на спольщені українські території. Навчання історії й географії у всіх українських школах.

— Створення приватних українських наро-

дних шкіл у місцевостях, в яких нема громадських українських народних шкіл, принципово може бути допущене. У таких випадках Головний Відділ фінансів може дозволити Головному Відділові науки і навчання оплачувати вчителів, якщо зацікавлені українці візьмуть на себе інші витрати. Крім того, Головний Відділ фінансів може дозволити Головному Відділові науки і навчання в окремих випадках оплачувати мандрівних учителів, які вчили б українських дітей додатково української мови і української історії по громадських польських школах, де для навчання українських дітей не можна створити повновартісних приватних шкіл. В обох випадках можна навчати тільки дітей, чиїх батьки ствердять свою приналежність до української національности своєю посвідкою.

Відповідні заходи з боку українських батьків слід пересилати через окружних старостів до Головного Відділу Внутрішнього Управління — Підвідділ населення і суспільної опіки. Якщо Головний Відділ Внутрішнього Управління — Підвідділ населення і суспільної опіки є проти такого клопотання, тоді слід Головний Відділ науки і навчання повідомити про відмову на внесене прохання. В інших випадках вирішує Головний Відділ науки і навчання після призначення фінансових коштів Головним Відділом фінансів.

Навчання історії і географії може бути дозволене тільки тоді, коли відповідні підручники і пляни навчання будуть затверджені урядом.

б) Середнє шкільництво

З уваги на несприятливе географічне положення української території, а тому й учительської семінарії в Криниці та обох гімназій в Холмі й Ярославі, українці просять про другу учительську семінарію в Люблинському дистрикті, а також про дві нові гімназії у Грубешові й Сяноці абож у Коросні, в даному разі як приватні гімназії.

— У пляні розбудови середнього шкільництва для двох наступних років передбачено: учительську семінарію для східньої частини Краківського дистрикту; вона повинна бути територіяльно краще положена, ніж Криниця — більш у центрі території українського поселення; передбачено також одну гімназію, яка для 4 нижчих кляс могла б мати подвійні кляси. Для Люблинського дистрикту є плян заснування однієї вчительської семінарії і двох гімназій.

На створення приватних середніх шкіл дозволу не дається. Питання щодо створення української приватної гімназії в столиці Генеральної Губернії — у Кракові, залишаю собі для дальшого вирішення.

Далі слід звернути увагу, щоб у міру потреби заснувати на території, заселеній україн-

цями, відповідну кількість фахових шкіл (механічні, торговельні, сільсько-господарські).

7. МОЛОДЬ

а) Українські організації молоді

Українці просять про дозвіл на створення організації молоді, яка була б підпорядкована Українському Центральному Комітетові й Українським Допомоговим Комітетам. (Див. додаток 8).

Українці просять призначити їм спортові площі колишніх польських спортових товариств, при постанні яких вони співпрацювали.

Далі вносять прохання передати їм будинки для постійних відпочинкових таборів у Криниці, Команчі й Холмі та про матеріяльну допомогу для ведення курсів.

Українці бажали б, щоб у бюджетах Окружних Управ була передбачена допомога для відпочинкових таборів з метою перевишколу в різних видах спорту і фахових знань.

— Передумовою для створення важливої виховної і для української національности репрезентативної організації молоді є підготова придатних керівників молоді. Тому що таких придатних керівників молоді з потрібним вишколом ще нема, Головний Відділ Внутрішнього Управління, Підвідділ населення і суспільної опіки, повинен, при відповідній співпраці УЦК,

подбати про вишкіл придатних керівників молоді, беручи до уваги такі передумови:

1) На керівника молоді може бути прийнятий тільки той, хто відбув законом призначену службу в Українській Службі Батьківщині й від німецького провідника Української Служби Батьківщині отримав відповідну довідку.

2) Для вишколу керівників молоді можуть бути притягнені також молоді вчителі, навіть коли вони не відбули Української Служби Батьківщині, але дістали відповідну характеристику від німецької шкільної влади.

3) Зрозуміло, що в кожному випадку слід мати характеристику компетентних місцевих органів поліції безпеки і СД про політичну поведінку кожного керівника молоді.

4) Українців, які вважатимуться придатними для керівництва молоддю, слід вишколювати у спеціяльних вишкільних таборах під німецьким керівництвом. Від поведінки в таких таборах залежить, чи Головний Відділ Внутрішнього Управління — Підвідділ населення і суспільної опіки, уповноважить УЦК призначити відповідного кандидата керівником молоді в даній околиці й дозволить на створення місцевої організації молоді.

Завдання цієї організації молоді визначає Головний Відділ Внутрішнього Управління — Підвідділ населення і суспільної опіки в поро-

зумінні з начальником поліції безпеки і СД та відповідним відділом НСДАП * — керівництвом Гітлер-юґенд. Поскільки цим молодняцьким організаціям дозволяється також займатися спортом, слід знати також думку Головного Відділу Внутрішнього управління — уповноваженого спорту.

Формування української організації молоді поза рамками громади чи округи вимагає спеціяльного дозволу.

До створення організації молоді виявом згуртованости української молоді треба вважати шкільні кляси під керівництвом учителів і Українську Службу Батьківщині. Вони можуть з відповідним дозволом компетентних німецьких контрольних установ виступати в різних імпрезах українців. Поточні завдання опіки над молоддю виконують референти молоді УЦК і УДК. Їх завданням є насамперед наглядати і, в порозумінні з відповідними німецькими контрольними установами, вносити пропозиції, щоб зберегти українську молодь від всякого роду морального розкладу.

Я уповноважую Головний Відділ Внутрішнього Управління — Підвідділ населення і суспільної опіки, згідно з приписами розпорядку про життя товариств, у місцевостях, де існує

*) Націонал-Соціялістична Німецька Робітнича Партія.

обґрунтоване домагання українців, передати українським спортовим товариствам у користування і завідування спортові площі й приладдя ліквідованих польських спортових товариств.

Дозволяю Головному Відділові Внутрішнього Управління — Підвідділ населення і суспільної опіки, у порозумінні з начальником поліції безпеки і СД, відповідне збільшення українських спортових товариств у Люблинському дистрикті.

Уповноважую Головний Відділ фінансів підтримати пропозиції Головного Відділу Внутрішнього Управління — Підвідділ населення і суспільної опіки, в міру можливостей і потреби фінансувати постійні відпочинкові табори в Криниці, Команчі й Холмі, які мають бути розбудовані як табори вишколу для керівників молоді.

Дозволяю, щоб відповідно до потреб був улаштований ще один табір відпочинку або вишкільний табір у Люблинському дистрикті.

б) Українська Служба Батьківщині

Українці просять про дальше існування Служби Батьківщині, в якій дозволялося б виховувати молодь як громадсько, так і спортово. Далі вони прохають краще забезпечити таборову молодь одягом і взуттям, приділити всіх зобов'язаних працювати до Служби Батьківщині — все одно чи вони зголо-

сяться добровільно, чи будуть використовувані в сільському господарстві у Німеччині чи в ГГ; організувати табори Служби Батьківщині в порозумінні з УЦК.

— Із законного реґулювання про створення Української Служби Батьківщині випливає здійснення цього прохання в міру можливостей в рамках загального господарства прохарчуванням і промисловими продуктами. З міркувань вищих політичних потреб в інтересі Великого Райху і тим самим також в інтересі української національности в ГГ під час війни неможливо, щоб українці, які мусять працювати для сільського господарства або виконувати іншу роботу в Німеччині, насамперед відбули Українську Службу Батьківщині.

8. ХАРИТАТИВНА ДОПОМОГА

а) Українці шкодують, що через вербування українських робітників до Райху польськими вербувальниками і службовцями урядів праці часто виникають непорозуміння. Хоч українці становлять тільки 7% загального населення ГГ, вони складають 12-14% загалу робітників, які виїздять з ГГ на працю до Райху. Вони просять про точні вказівки щодо ставлення до українських робітників і про кращу обсаду урядів праці українцями.

— Що українці ГГ порівняно з польським населенням з деяких областей вислали до Райху

більше робочих сил, я розглядаю це як вислів волі кращої співпраці щодо зумовлених війною завдань праці Великого Німецького Райху. Я очікую, щоб згідно з висловленою льояльністю українського населення в ГГ для фюрера і Райху українське населення і на майбутнє себе відзначило порівняно з поляками готовістю вкладу праці для Райху.

Поскільки заміна польських службовців по урядах праці в областях з українським населенням побажана, я відсилаю до рішення 1).

При цьому я очікую, що при сильнішій обсаді цих урядів праці українцями виїзд на працю до Райху з українських областей буде численніший, ніж досі — за польських службовців.

Поскільки по урядах праці польські службовці дозволяють собі на зловживання при наборі на працю українських робітників, я уповноважую відповідні місцеві Українські Допомогові Комітети при виникненні конкретних випадків подавати скарги на того чи іншого польського службовця до Головного Відділу Внутрішнього Управління — Підвідділ населення і суспільної опіки, звідки через Головний Відділ Праці вийде відповідне доручення.

б) Забезпечення прохарчування Лемківщини

Українці скаржаться на погане забезпечення Лемківщини потрібними харчами. Порівняй додатки.

— Я уповноважую Головний Відділ Прохарчування і Сільського Господарства вжити відповідних заходів, щоб українське населення, зокрема незадовільно забезпечена з погляду прохарчування Лемківщина, в міру наявних можливостей, було відповідно забезпечене, принаймні в тій самій мірі, як поляки у містах з харчовими картками.

в) Санітарні справи

Українці просять про призначення українських, замість польських, окружних лікарів у заселених ними областях. Вони просять також дати медичних сестер, зарплата яких повинна бути забезпечена громадою.

— Головний Відділ Внутрішнього Управління — Відділ Здоров'я, повинен намагатися, щоб у міру фахових можливостей були призначені українські окружні лікарі в областях з українською абсолютною більшістю. Там, де є німецький окружний лікар, слід для української области додати до німецького окружного лікаря українського повітового лікаря. Так само треба уреґулювати й питання медичних сестер. Кошти утримання медичних сестер покриватимуть відповідні громадські спілки.

г) Українські воєнні інваліди

Українці просять про допомогу для українських інвалідів війни з 1918-20 рр. Мова йде про 133 особи.

— Головний Відділ Праці — Підвідділ Військового забезпечення повідомлений, щоб воєнні інваліди з українських визвольних змагань 1918-20 рр. були так само трактовані, як воєнні інваліди австрійсько-угорських армій з світової війни.

ґ) Соціяльне забезпечення

Українці просять, щоб були допущені українські лікарі і службовці поруч німецьких в соціяльному забезпеченні.

— Тут я скеровую на мій розпорядок 1 в).

д) Заробітна платня

Українці просять про підвищення заробітної платні українським службовцям, особливо першої категорії, та про підвищення заробітної платні всім українським службовцям на один щабель.

— Тут я скеровую на моє рішення в 1 г).

9. ГОСПОДАРСЬКІ СПРАВИ

Правильну оцінку українських досягнень, на думку українців, можна дати тільки тоді, коли б вони мали однакові умови праці з поляками.

а) Тому українці просять про призначення окружних аґрономів, сільсько-господарських інспекторів, молочарських організацій, заступників для лісових інспекторів, старших лісничих, лісничих.

Щоб запевнити відповідну пораду й керування

різних українських фахівців, вони просять про відповідних представників у палатах.

— Я скеровую на моє розпорядження 1 в) щодо палат. Я сповістив урядового комісара для центральної палати, щоб взяти до уваги це прохання в міру можливостей.

б) Українці просять про дозвіл на створення однієї централі закупів, молочарської організації, а також фахової спілки для українських ремісників і торговців.

— Це прохання буде розглянене компетентними органами уряду.

в) Українці просять про довготерміновий кредит у розмірі 250.000 золотих для допомоги домашньому виробництву, а також про кредит у сумі 3.000.000 золотих для розбудови Українського Банку.

— Я дав інструкцію директорові банку д-рові Першові прихильно розглянути прохання про призначення довготермінового кредиту.

DIE DENKSCHRIFT DER UKRAINISCHEN VOLKSGRUPPE IM GENERALGOUVERNEMENT

1. *Die Stellung der ukrainischen Volksgruppe im Generalgouvernement*

a) Um besser von den Polen unterschieden werden zu koennen, wuenschen die Ukrainer die Einfuehrung einer besonderen, von der allgemeinen polnischen unterschiedenen Kennkarte.

Die Einfuehrung einer Kennkarte habe ich bereits angeordnet.

b) Manche Verwaltungsbestimmungen, die das Leben des polnischen Volkes im Generalgouvernement regeln, beengen die Ukrainer. Sie wuenschen daher, dass solche Bestimmungen fuer die Ukrainer keine Geltung haben.

Ich habe angeordnet, dass die Hauptabteilung Innere Verwaltung mit Billigung des Staatssekretaers einen Erlass herausgibt, dass bei Durchfuehrung von Verordnungen und bei eigenen Verwaltungsanordnungen stets die Frage zu pruefen ist, inwieweit den Ukrainern und Weissruthenen eine von den Polen unterschiedliche Behandlung eingeraeumt werden koenne. Dabei ist es zweckmaessig, im steten Einvernehmen mit den gebietsmaessig zustaendigen Organen der Sicherheitspolizei und des SD vorzugehen.

c) „Die polnische Verwaltungsorgane aller Art sind fuer die Ukrainer nicht zustaendig". Es sollten besondere Staatsorgane aller Art fuer die Ukrainer gebildet werden. Gibt es keine Amtsstellen fuer Ukrainer, so sind die betreffenden deutschen Amtsstellen zustaendig.

Es ist durch Erlass zu regeln, dass die Verwaltungsorgane im ukrainischen Siedlungsgebiet es als Ziel betrachten, nach Massgabe vorhandene geeignete Arbeitskraefte an Stelle von Polen einzusetzen, sofern nichtdeutsche Kraefte Verwendung finden. Insoweit heute in Behoerden und Dienststellen polnische Kraefte auch mit der Behandlung von Fragen beschaeftigt werden, die die ukrainische Bevoelkerung betreffen,

ist der deutsche Behoerdenleiter verpflichtet, dauernd mit Aufmerksamkeit zu ueberwachen, ob der Pole seine Stellung bei der deutschen Behoerde oder Dienststelle nicht missbraucht, um gegen die ukrainische Bevoelkerung gerichtete Entscheidung zu treffen oder Verhaltungen zu ueben, die mit der im Interesse der deutschen Politik gelegenen besonderen Behandlung der ukrainischen Bevoelkerung nicht im Einklang stehen. Insoweit Verwaltungsorgane in Gebieten der ukrainischen Bevoelkerung heute noch zur Gaenze oder in einen verhaeltnismaessig zu hohen Masse mit polnischen Kraeften besetzt sind, ist auf weite Sicht nach Massgabe vorhandener ukrainischer Arbeitskraefte darauf hinzuarbeiten, dass die polnischen Arbeitskraefte im polnischen Gebiete Verwendung finden und durch ukrainische Arbeitskraefte ersetzt werden.

d) Die Ukrainer wuenschen besondere Verordnungen ueber die Verguetung fuer im Staatsdienst stehende Ukrainer und deren taeglichen Bedarf.

Ein Unterschied in der Gehaltsfestsetzung zwischen Ukrainern und Polen im Dienste des Generalgouvernements kann weder in Verordnungen noch in Erlaessen gemacht werden, da auch die Polen, wenn sie schon im Staatsdienst aufgenommen sind, in gleicher Weise wie die Ukrainer fuer die Interessen des Deutschen Reiches zu arbeiten haben. Dafuer stehen die Polen unter einer schaerferen politischen Kontrolle, und es ist den Ukrainern leichter bei gleichen sachlichen Voraussetzungen in den Staatsdienst aufgenommen zu werden, oder verantwortliche Stellungen zu erreichen als den Polen, so dass durch die politische Linie der Regierung des Generalgouvernement an sich die Ukrainer bereits einen stillschweigenden Vorzug geniessen.

e) Zulassung der ukrainischen Sprache als Amtssprache. Trotzdem die ukrainische Sprache unter deutschem Schutz eine gewisse Anerkennung findet, es gibt Versuche polnischer Bediensteten, die ukrainische Sprache in den Aemtern missachten.

Vgl. Verordnungsvorschlag ueber Oeffentlichkeitsrecht der ukrainischen Sprache in bestimmten Kreisen des Generalgouvernements.

Sofern bereits z. B. durch die Hauptabteilung Justiz Anweisungen gegeben sind, dass die ukrainische Sprache entsprechende Beruecksichtigung finden soll, ist durch einen neuen Erlass dafuer Sorge zu tragen, dass diese ergangenen Bestimmungen dort gewissenhaftenst eingehalten werden, wo dies bisher nicht der Fall gewesen ist.

Die Frage, inwieweit in der Verwaltung und Justiz durch eine entsprechende Sprachenverordnung der ukrainischen Sprache eine besondere Stellung eingeraeumt werden kann, kann erst beantwortet werden, wenn durch die Vollendung der Einfuehrung der Kennkarte ersichtlich ist, in welchen Prozentverhaeltnissen die sich zum ukrainischen Volkstum bekennenden Einwohner des Generalgouvernements im Wirkungsgebie-

te der entsprechenden Behoerden und Gerichte vorhanden sind.

Bis dahin ist durch einen allgemeinen Erlass an alle Organe des Generalgouvernements darauf hinzuweisen, dass durch deutsche Beamte und Angestellte den Ukrainern, die die deutsche Sprache nicht beherrschen, durch Einschaltung von Dolmetschern entgegenzukommen ist und dort, wo polnische Bedienstete mit Ukrainern zu tun haben, diese die ukrainische Sprache gegenueber den Ukrainern gebrauchen. Sofern polnische Bedienstete im ukrainischen Siedlungsgebiet die ukrainische Sprache nicht beherrschen, sind diese durch solche polnischen Bediensteten zu ersetzen, die die ukrainische Sprache beherrschen und gebrauchen.

Den Ukrainern ist durch Erlass die Moeglichkeit einzuraeumen, sich ueber polnische Bedienstete, die bewusst die ukrainische Sprache trotz Kenntnis nicht gebrauchen, ueber den ukrainischen Schulzen oder Vogt und, sofern ein solcher nicht vorhanden ist, ueber den Vorsitzenden des naechsten Ukrainischen Hilfskomitees beim Kreishauptmann schriftlich zu beschweren. Die Folgerungen, die aus einer solchen Beschwerde zu ziehen waeren, liegen im Ermessen des Kreishauptmanns. Eine schriftliche Erledigung dieser Beschwerde ist zu unterlassen.

Ferner ist von den Kreishauptmaennern darauf zu sehen, dass in Gebieten und Gemeinden mit vorwiegend ukrainischer Bevoelkerung Bekanntmachungen und Orientierungstaffeln (nicht Aufschriften deutscher Behoerden) auch in ukrainischer Sprache zu halten sind (Durchfuehrung Unterstaatssekretaer).

f) Rechtschutz der ukrainischen Volkszugehoerigen gegenueber Beleidigungen. Aenderungen des Artikels 152 des polnischen Strafgesetzes.

Es waere eine Verordnung auszuarbeiten, welche die Beleidigung von Einwohnern des Generalgouvernements durch Nichtdeutsche wegen ihrer Volkszugehoerigkeit und Beleidigungen gegen ein bestimmtes Volkstum unter Strafe stellt, wobei als zustaendig die deutschen Gerichte zu erklaeren waeren. Ausgenommen ist die Beleidigung von Juden.

Hierzu waeren dann die deutschen Staatsanwaelte anzuweisen, dass sie bei Beleidigungen irgendeines Volkstums durch Polen hoehere Strafauftraege stellen.

2. *Das ukrainische Volkstumsgebiet im Generalgouvernement*

Zur Wahrung des ukrainischen Siedlungsgebietes im Generalgouvernement bitten die Ukrainer um Festsetzung der Grenze des ukrainischen Gebietes, in das polnische und juedische Evakuierte nicht eingesetzt werden sollen. Darueber hinaus bitten sie um Saeuberung dieser Gebiete von polnischen und juedischen Elementen, anderseits um Umsiedlung ukrainischer Volkstumsinseln in das ukrainische Gebiet. Kriegsgefangene und im Reich Arbeitspflichtige sowie Umsiedler aus den Sammellagern und Fluechtlinge

aus dem sowjetrussischen Gebiet sollen ebenfalls dort eingesiedelt werden.

Da noch nicht zu uebersehen ist, wer im Generalgouvernement sich endgueltig zum ukrainischen Volkstum bekennen wird, und da endgueltige Verwaltungsmassnahmen fuer die Friedenszeit erst nach Abschluss des Krieges getroffen werden koennen, kann die amtliche Festlegung, welche Gebiete endgueltig als ukrainisches Siedlungsgebiet zu betrachten sind erst nach Abschluss des Krieges geprueft werden.

3. *Die Stellebesetzung im ukrainischen Volkstumsgebiet*

Die ukrainischen Wuensche zur Entfaltung des Lebens ihrer Volksgruppe und zur Erfuellung ihrer Pflichten gegenueber den deutschen Behoerden gehen dahin, mehr Stellen in folgenden Arbeitsgebieten mit eigenen Volkszugehoerigen zu besetzen.

a) Verwaltung.

Bitte um Durchfuehrung von Verwaltungsschulen und Kursen fuer ukrainische Angestellte. (Vgl. Anlage 4, Programm eines solchen Kurses).

Ist durch Vorschlag zu 1./c erledigt.

Zwecks Heranbildung entsprechender geschulter Ukrainer fuer die Einstellung in die Verwaltung des Generalgouvernements waere innerhalb der geplanten Verwaltungsschule des Generalgouvernements eine entsprechende Ausbildung von Ukrainern sicherzustellen. (Durchfuehrung: Regierungskanzlei, Hauptreferent der Verwaltungsschulung).

b) Selbstverwaltung.

Hier moechten die Ukrainer in ihrem ethnographischen Gebiet die Posten der Gemeindeinspektoren, Gemeindesekretaere und deren Vertreter besetzen.

Auf diesem Gebiet ist bereits in hohem Masse der Bitte der Ukrainer entsprochen. Sofern dies nicht der Fall ist, handelt es sich um das Fehlen geeigneter Kraefte, die ebenfalls durch Kurse im Sinne von 3.a) erzogen werden koennten, oder es handelt sich um Gemeinden, in denen das Zahlenverhaeltnis zwischen der ukrainischen und polnischen Bevoelkerung noch nicht klar ist. Diese Klarheit wird durch die Einfuehrung der Kennkarte erzielt werden, wonach nach Massgabe der praktischen Moeglichkeit teilweise dieser Bitte entsprochen werden wird.

c) Polizei.

Die Ukrainer bitten um Vergroesserung des Personenstandes der ukrainischen Polizei.

Der Vertreter des Befehlhabers der Ordnungspolizei Oberleutnant Koellner hat sich grundsaetzlich damit einverstanden erklaert, ukrainische Polizeikraefte ueberall dort, wo die Kreishauptmaenner solche anfordern, einzustellen. Im Gebiet des Generalgouvernements sind zur Zeit 4 ukrainische Polizeioffiziere und 350 Poliziesten angestellt, die in einem Polizeikursus geschult wurden. Diese Kurse laufen staendig weiter.

d) Gerichts- und Rechtsanwaltswesen.

Die Wuensche der Ukrainer gehen auf eine in einer

nicht festgestellten Zeit zu gewaehrenden Gerichtsautonomie. Sie bitten ferner um Beteiligung an den Rechtsanwaltskammern Krakau und Lublin.

Einen unmittelbaren Weg zur Herbeifuehrung einer ukrainischen Gerichtsautonomie zu beschreiten, haelt Praesident Wille im Einvernehmen mit hervorragenden Vertretern des ukrainischen Rechtsstandes fuer untunlich. Die Wuensche der Beteiligung an der Rechtsanwaltskammern sind verfrueht, da solche im Gebiet des Generalgouvernements erst gebildet werden muessen. Praesident Wille hat weitgehende Foerderungen von Justizapplikanten und Zulassung ukrainischer Rechtsanwaltsapplikanten zur Pruefung bereits zugesagt.

e) Finanzen.

Die ukrainische Bevoelkerung empfindet (Siehe 1./c) die weitgehenden Besetzungen der Finanzaemter im ukrainischen Gebiet durch polnische Angestellte als peinlich. Zur Vermeidung von auf der Hand liegenden Spannungen bitten sie um staerkeren Einsatz ukrainischer Angestellten.

4. *Kirchliche Angelegenheiten*

a) Griechisch-katholische Konfession.

Erstrebt ist die Errichtung einer griechisch-katholischen Metropolie mit drei selbststaendigen Dioezesen Sanok, Jaroslau und Belz nebst Metropolitanpriesterseminar.

Der groesste Teil dieser Wuensche gehoert in die Jurisdiktion des Paepstlichen Stuhles. Erstrebenswert waere, in den naechsten Jahren die bisherige Administratur Sanok zu einem selbststaendigen Bistum wie Jaroslau bzw. Przemysl zu erheben.

Vor der Gruendung eines Bisturns Belz ist abzusehen, da die wenigen griechisch-katholischen Gemeinden in der Umgebung von Belz heute von Jaroslau, dem Sitz des Titularbischof von Przemysl bearbeitet werden.

Eine Aktivitaet der Regierung des Generalgouvernements in dieser Richtung ist aus politischen Gruenden bis Kriegsende zu vertagen. Hingegen werden entsprechenden Schritten der zustaendigen Wuerdentraeger der griechisch-katholischen Kirche im Generalgouvernement, sofern sie in Einvernehmen mit der Hauptabteilung Innere Verwaltung — Kirchenwesenabteilung — erfolgen, keine Schwierigkeiten bereitet. Auch die Errichtung eines Priesterseminarium soll bis die Kriegsende vertagt werden.

b) Roemisch-katholische Konfession.

Die etwa 200 000 roemisch-katholische Ukrainer des Distriktes Lublin benoetigen nach ukrainischer Ansicht, da sie teilweise polonisiert sind und damit von manchen als Polen angesehen werden, ukrainische Pfarrer in einer besonderen Dioezese mit einem ukrainischen Bischof sowie einer theologischen Akademie fuer ukrainische roemisch-katholische Geistliche.

Da auch in dieser Frage die Zustaendigkeit des Papstes nicht zu umgehen ist, ist sie bis Kriegsende zu vertagen.

c) Griechisch-orthodoxe Kirche.

Die Ukrainer wuenschen die Rueckgabe der letzten, bisher noch nicht zurueckgegebenen, 25 katholischen, ehemals orthodoxen Kirchen.

Diese Bitte der Ukrainer ist wie bisher in der Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Kirchenwesen — wohlwollend zu behandeln. Weiter ist von der Hauptabteilung mit der Hauptabteilung Ernaehrung u. Landwirtschaft die Frage zu klaeren, inwieweit Pfarrerguete, die den Ukrainern zurueckgegebenen ehemals katholischen Kirchen gehoeren, dem orthodoxen Pfarrer oder Paechter irgendwie zur Benutzung ueberlassen werden koennen.

5. *Roemisch-katholische Ukrainer*

Die Ukrainer machen fuer die nationale Erfassung der im Distrikt Lublin lebenden roemisch-katholischen Ukrainer folgende Vorschlaege:

Amtliche Aufklaerung aller deutschen Dienststellen ueber Vorhandensein und Behandlung dieser polonisierten Ukrainer;

Bildung einer besonderen katholischen Dioezese und Abloesung der polnischen roem.-kath. Pfarrer durch ukrainische Pfarrer;

Gruendung eigener ukrainischer Volksschulen mit stufenweise fortschreitendem Unterricht;

Besetzung aller Verwaltungsposten der Doerfer mit national-bewussten Ukrainern.

Die Abspaltung polonisierter Abkoemmlinge anderen Volkstums von den Polen liegt grundsaetzlich im Interesse der politischen Fuehrung des Generalgouvernements. Daher hat die Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Bevoelkerungswesen u. Fuersorge — im staendigen Einvernehmen mit dem Staatssekretaer alle im Zuge der Entwicklung notwendigen Massnahmen und Aufklaerungen auch der deutschen Dienststellen im Generalgouvernement durchzufuehren.

Ueber die damit verknuepften kirchlichen Fragen, Schulfragen und Personalfragen der Verwaltung, insbesondere der Kommunalverwaltung sind die notwendigen Anordnungen an anderen Stellen dieser Gesamtanordnung gegeben.

6. *Kulturelle Angelegenheiten*

a) Volksschulwesen.

Unterstuetzungen beim Aufbau privater ukrainischer Volksschulen im Grenzgebiete an Orten, in denen eine oeffentliche ukrainische Volksschule nicht errichtet werden kann.

Einsetzung ukrainischer Lehrer in polonisierten ukrainischen Gebieten.

Unterricht in Geschichte und Erdkunde in allen ukrainischen Schulen.

Die Errichtung privater ukrainischer Volksschulen an Orten, an denen keine oeffentliche ukrainische Volksschule besteht, kann grundsaetzlich zugelassen werden. In solchen Faellen kann die Hauptabteilung Finanzen der Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht die Bezahlung von Lehrkraeften bewilligen,

wenn von Seiten der daran interessierten Ukrainer die uebrigen Kosten aufgebracht werden. Es kann weiterhin die Hauptabteilung Finanzen der Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht bewilligen, im besonderen Faellen zur Unterrichtung ukrainischer Kinder in Gebieten, in denen vollwertige Privatschulen nicht errichtet werden koennen, Wanderlehrer staatlich zu besolden, um die ukrainischen, in die oeffentlichen polnischen Schulen gehenden Kinder zusaetzlich in ukrainischer Sprache und ukrainischer Volkskunde zu unterrichten.

In beiden Faellen duerfen jedoch nur Kinder unterrichtet werden, deren Eltern sich durch die Kennkarte als Zugehoerige des ukrainischen Volkstums ausweisen.

Entsprechende Antraege seitens der ukrainischen Elternschaft sind von Kreishauptmann ueber die Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Bevoelkerungswesen u. Fuersorge — zu leiten. Ist die Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Bevoelkerungswesen u. Fuersorge — gegen den Antrag, so ist die Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht nur von der Ablehnung des Antrages zu unterrichten, im uebrigen entscheidet die Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht, nach Genehmigung der finanziellen Kosten durch die Hauptabteilung Finanzen.

Unterricht in Geschichte und Erdkunde kann erst genehmigt werden, wenn entsprechende Lehrbuecher und Lehrplaene seitens der Regierung genehmigt sind.

b) Mittelschulwesen.

Mit Ruecksicht auf die ungluckliche geographische Lage des ukrainischen Gebietes und die Lage der Lehrerbildungsanstalt in Krynica und der beiden Gymnasien in Cholm und Jaroslau, bitten die Ukrainer um eine weitere Lehrerbildungsanstalt im Distrikt Lublin sowie um zwei neue Gymnasien in Hrubieschow und Sanok, bzw. Krosno, gegebenenfalls als Privatgymnasien.

Es ist im Aufbauplan des Mittelschulwesens der Ukrainer fuer die Zeit der naechsten zwei Jahre aufzunehmen: eine Lehrerbildungsanstalt fuer die oestlichen Gebiete des Distrikts Krakau, die zweckmaessigerweise von Krynica mehr in die Mitte des dortigen ukrainischen Siedlungsgebietes zu verlegen waere und ein Gymnasium, dem allenfalls fuer die unteren vier Klassen Doppeltklassen bewilligt werden koennen.

Fuer den Distrikt Lublin die Errichtung einer Lehrerbildungsanstalt und zweier Gymnasien.

Die Bildung von Privatmittelschulen ist nicht zu gestatten.

Die Frage der Bildung eines Privatgymnasiums in der Hauptstadt Krakau behalte ich mir zur Entscheidung vor.

Weiter ist darauf zu sehen, dass nach Massgabe der Notwendigkeit in den von den Ukrainern bewohnten Gebieten eine entsprechende Anzahl von Fach-

schulen (Mechanikerschulen, Handelsschulen und landwirtschaftliche Schulen) errichtet werden.

7. *Jugend*

a) Ukrainische Jugendorganisation.

Die Ukrainer bitten um Genehmigung fuer Bildung einer Jugendorganisation, die dem Ukrainischen Hauptausschuss und den Hilfskomitees unterstellt werden soll. Vgl. Anlage 8.

Die Ukrainer bitten um Zuweisung von Sportplaetzen usw. der ehem. polnischen Sportvereine, an deren Entstehung sie mitgearbeitet haben. Es sind ferner Gebaeude fuer staendige Erholungslager in Krynica, Komancza und Cholm und materielle Unterstuetzung von Kursen erbeten.

Zuschuesse fuer Erholungslager, Umschulung in allen Sport- u. Berufsarten moechten in den Haushaltsplaenen der Kreisausschuesse vorgesehen werden.

Die Schaffung einer erzieherischen bedeutsamen und fuer das ukrainische Volkstum repraesentativen Jugendorganisation hat die Heranbildung geeigneter Jugendfuehrer zur Voraussetzung. Da geeignete Jugendfuehrer mit der notwendigen Ausbildung noch nicht vorhanden sind, ist seitens der Hauptabteilung Innere Verwaltung (Bevoelkerungswesen u. Fuersorge) unter entsprechender Hinzuziehung des Ukrainischen Hauptausschusses die Heranbildung geeigneter Jugendfuehrer unter Beachtung folgender Gesichtspunkte in die Wege zu leiten:

1) Als Jugendfuehrer kann nur derjenige in Betracht gezogen werden, der den gesetzlich vorgeschriebenen Dienst im Ukrainischen Heimatdienst durchgemacht hat und vom deutschen Leiter des Ukrainischen Heimatdienstes eine entsprechende Beschreibung erhaelt.

2) Zur Ausbildung von Jugendfuehrern koennen auch Junglehrer herangezogen werden, selbst wenn sie nicht den Ukrainischen Heimatdienst durchgegangen haben, aber von seiten der deutschen Schulaufsichtsbehoerde eine entsprechende Beschreibung erhalten.

3) Es versteht sich, dass in jedem Falle ueber die politische Bewaehrung eine Stellungnahme der oertlich zustaendigen Organe der Sicherheitspolizei und des SD einzuholen sind.

4) Die fuer die Jugendfuehrung als geeignet betrachtete Ukrainer sind in besonderen Schulungslagern unter deutscher Leitung zusammenzufassen. Von der Bewaehrung in solchen Lagern haengt es dann ab, ob die Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Bevoelkerungswesen u. Fuersorge — den Ukrainischen Hauptausschuss ermaechtigt, den betreffenden als Jugendfuehrer in einem bestimmten Gebiete einzusetzen und die Bildung einer oertlichen Jugendorganisation zu gestatten.

Die Aufgaben dieser Jugendorganisation bestimmt die Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Bevoelkerungswesen u. Fuersorge — im Einvernehmen mit dem Befehlshaber der Sicherheits-

polizei und des SD und der Bereichsleitung der NSDAP — Hitlerjugendfuehrung. Soweit dieser Jugendorganisation auch sportliche Aufgaben zugebilligt werden, ist innerhalb der Hauptabteilung Innere Verwaltung auch der Sportbeauftragte zu hoeren.

Die Bildung einer ukrainischen Jugendorganisation ueber den Rahmen einer Gemeinde oder einer Kreishauptmannschaft hinaus bedarf einer besonderen Genehmigung.

Bis dahin sind als Ausdruck der Zusammenfassung der ukrainischen Jugend die Schulklassen unter Fuehrung ihrer Lehrer und der Ukrainische Heimatdienst anzusehen. Diese koennen daher mit jeweiliger Zustimmung der zustaendigen deutschen Aufsichtsbehoerde bei Veranstaltungen der Ukrainer in Erscheinung treten.

Die laufenden Aufgaben einer Betreuung der Jugend versieht bis zur Bildung von Jugendorganisationen der Jugendreferent im Ukrainischen Hauptausschuss und in den Ukrainischen Hilfskomitees. Dieser hat vor allem darauf zu sehen und im Einvernehmen mit den zustaendigen deutschen Aufsichtsbehoerden entsprechende Vorschlaege zu machen, damit jede Art moralischer Zerruetung der ukrainischen Jugend hintan gehalten wird.

Ich ermaechtige die Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Bevoelkerungswesen und Fuersorge — nach Massgabe der Bestimmungen in der Verordnung ueber das Vereinswesen in jenen Orten, wo ein berechtigter Anspruch der Ukrainer besteht, Sportplaetze und Sportgeraete aufgeloester polnischer Sportvereine den ukrainischen Sportvereinen zur Benutzung und Verwaltung zu uebertragen.

Ich genehmige eine angemessene Vermehrung der ukrainischen Sportvereine im Distrikt Lublin durch die Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Bevoelkerungswesen u. Fuersorge — im Einvernehmen mit dem Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD.

Ich ermaechtige die Hauptabteilung Finanzen, Antraege der Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Bevoelkerungswesen und Fuersorge — nach Massgabe der Moeglichkeit und Notwendigkeit die staendigen Erholungslager in Krynica, Komancza und Cholm, die als Erziehungslager fuer Jugendfuehrer auszubauen sind, finanziell zu unterstuetzen.

Ich genehmige, dass noetigenfalls noch ein weiteres Erholungslager, bzw. Erziehungslager im Distrikt Lublin errichtet wird.

b) Ukrainischer Heimatdienst.

Die Ukrainer bitten um Weiterbestand des Heimatdienstes, in dem staerkter als bisher Gemeinschafts- und Sportschulung der Jugend erlaubt werden moechte. Bessere Betreuung der Lagerjugend mit Kleidern und Schuhen. Zuteilung aller Arbeitspflichtigen zum Heimatdienst, gleich ob sie sich freiwillig melden oder zur Landarbeit in Deutschland oder im Generalgouvernement benoetigt werden.

Organisation der Heimatdienstlager im Einvernehmen mit dem Ukrainischen Hauptausschuss.

Aus der gesetzlichen Regelung ueber die Errichtung des Ukrainischen Heimatdienstes ergibt sich von selbst die Erfuellung dieser Bitten nach Massgabe der Moeglichkeiten im Rahmen der allgemeinen Ernaehrungswirtschaft unter Beruecksichtigung von Industriewaren. Aus Gruenden hoeherer politischer Notwendigkeit im Interesse des Grossdeutschen Reiches und damit auch im Interesse des ukrainischen Volkstums im GG ist es fuer die Kriegsdauer unmoeglich, dass Ukrainer, die fuer Landarbeit oder andere Arbeit nach Deutschland abgegeben werden muessen, vorher den Ukrainischen Heimatdienst durchgehen koennen.

8. *Wohlfahrtspflege*

a) Die Ukrainer bedauern, dass durch die Anwerbung ukrainischer Arbeiter zur Arbeit im Reich durch polnische Werber und Arbeitsamtangestellte oft Misstimmungen entstehen. Obgleich die Ukrainer nur 7% der Gesamtbevoelkerung des GG bilden, haben sie fuer den Arbeitseinsatz im Reich 12-14% gestellt. Sie bitten um genaue Weisungen ueber die Behandlung ukrainischer Arbeiter und bessere Besetzung der Arbeitsaemter mit den Ukrainern.

Dass die Ukrainer des Generalgouvernements im Verhaeltnis zu der polnischen Bevoelkerung aus manchen Gebieten mehr Arbeitskraefte ins Reich entsandt haben, betrachte ich als den Ausdruck des Willens

einer besseren Mitarbeit als die Polen an die durch den Krieg bedingten Arbeitsaufgaben des Grossdeutschen Reiches. Ich erwarte, dass entsprechend den Loyalitaetsbekundigungen der ukrainischen Bevoelkerung im Generalgouvernement fuer Fuehrer und Reich die ukrainische Bevoelkerung weiterhin sich durch Bereitswilligkeit zum Arbeitseinsatz fuer das Reich vor den Polen auszeichnet. Sofern eine Abloesung polnischer Bediensteter der Arbeitsaemter in Gebieten mit ukrainischer Bevoelkerung erbeten wird, verweise ich auf meine Entscheidung zu 1).

Dabei erwarte ich, dass bei staerkerer Besetzung dieser Arbeitsaemter mit Ukrainern der Arbeitseinsatz fuer das Reich in ukrainischen Gebieten besser wird als unter polnischen Angestellten.

Sofern die in Arbeitsaemtern diensttuenden polnischen Bediensteten sich bei der Arbeitanwerbung den ukrainischen Arbeitern ungehoerig verhalten, ermaechtige ich das oertliche zustaendige Ukrainische Hilfskomitee unter Angabe konkreter Faelle eine Beschwerde ueber den betreffenden polnischen Bediensteten bei der Hauptabteilung Innere Verwaltung — Unterabteilung Bevoelkerungswesen u. Fuersorge — einzubringen, von wo ueber die Hauptabteilung Arbeit das Entsprechende zu veranlassen ist.

b) Lebensmittelversorgung des Lemkenlandes.

Die Ukrainer klagen ueber die schlechte Versorgung des Lemkenlandes mit den notwendigen Lebensmitteln. Vgl. Unterlagen.

Ich beauftrage die Hauptabteilung Ernaehrung u. Landwirtschaft, entsprechende Vorkehrung zu treffen, dass die ukrainische Bevoelkerung insbesondere das ernaehrungswirtschaftlich schlecht stehende Lemkenland nach Massgabe der vorhandenen Moeglichkeiten entsprechend versorgt wird, zum mindesten in jenem Mass wie die Polen in den Staedten mit Lebensmittelnkarten.

c) Sanitaere Angelegenheiten.

Die Ukrainer bitten um Einsetzung ukrainischer statt polnischer Kreisaerzte in ihren Siedlungsgebieten.

Die Ukrainer bitten um Fuersorgeschwestern, deren Bezuege durch die Sammelgemeinde getragen werden muessten.

Die Hauptabteilung Innere Verwaltung — Abteilung Gesundheitswesen — hat dafuer Sorge zu tragen, dass nach Massgabe der fachlichen Eignung ukrainische Kreisaerzte in den ukrainischen Siedlungsgebieten mit absoluter ukrainischer Mehrheit eingesetzt werden. Dort, wo ein deutscher Kreisarzt vorhanden ist, ist fuer das ukrainische Gebiet ein ukrainischer Bezirksarzt dem deutschen Kreisarzt beizugeben.

In aehnlicher Weise ist die Frage der Fuersorgeschwestern zu regeln. Die Kosten fuer die Fuersorgeschwestern hat der zustaendige Kommunalverband zu tragen.

d) Ukrainische Kriegsbeschaedigte.

Die Ukrainer bitten um Unterstuetzung fuer die ukrainischen Kriegsbeschaedigten der Jahre 1918-20. Es handelt sich um 133 Personen.

Die Hauptabteilung Arbeit — Unterabteilung Militaerversorgung — wird angewiesen, die Kriegsbeschaedigten aus dem ukrainischen Freiheitskampf 1918-20 nach den gleichen Grundsaetzen zu behandeln, wie die Kriegsbeschaedigten der oesterreich-ungarischen Armee aus dem Weltkriege.

e) Sozialversicherung.

Die Ukrainer bitten um Zulassung von ukrainischen Aerzten und Angestellten neben den deutschen in der Sozialversicherung.

Hier verweise ich auf meine Anordnung zu 1./c.

f) Gehaelter.

Die Ukrainer bitten um Erhoehung der Gehaelter der ukrainischen Angestellten, insbesondere der ersten Stufe und um Erhoehung der Gehaelter aller ukrainischen Angestellten um eine Gehaltsstufe.

Hier verweise ich auf meine Stellungnahme zu 1./d.

9. *Wirtschaftsfragen*

Die richtige Beurteilung ukrainischer Leistungen ist nach Meinung der Ukrainer erst moeglich, wenn sie unter den gleichen Arbeitsvoraussetzungen starten, wie die Polen.

a) Die Ukrainer bitten daher um Anstellung von
Kreisagronomen
Landinspektoren

Molkereiorganisation
Stellvertreter fuer Forstinspekteure
Oberfoerster
Foerster.

Um eine zweckmaessige Beratung und Steuerung der einzelnen ukrainischen Berufsangehoerigen zu gewaehrleisten, bitten sie weiterhin um entsprechende Vertretung in den Kammern.

Ich verweise auf meine Anordnung zu 1./c betreffend das Kammerwesen. Ich habe den Regierungskommissar fuer die Zentralkammer angewiesen, die Bitte nach Massgabe der Moeglichkeit zu beruecksichtigen.

b) Die Ukrainer bitten um die Genehmigung zur Errichtung einer ukrainischen Ankaufzentrale, einer Molkereiorganisation, sowie um einen Berufsverband fuer ukrainische Handwerker und Kaufleute.

Diese Bitte wird von den zustaendigen Organen der Regierung noch ueberprueft.

c) Die Ukrainer bitten um einen langfristigen Kredit von 250 000 Zl. fuer Foerderung der Heimindustrie sowie um einen Aufbaukredit von 3,000.000 Zl. fuer die Ukrainbank.

Ich habe den Bankdirigenten Dr. Paersch angewiesen, die Bitte um eine zulaengliche Kreditgewaehrung wohlwollend zu pruefen.

ПОКАЖЧИК ОСЕЛЬ

Баку, 418
Балигород, 52, 131, 155, 169, 171, 246, 367, 368
Белз, 19, 47, 49, 53, 131, 146, 153, 156, 166, 208, 211, 387, 395, 396, 551
Белзець, 19
Береза Картузька, 17, 33, 57, 67
Березів, 423
Берлін, 36, 67, 75, 174, 177, 182, 184, 194, 195, 202, 203, 216, 217, 218, 219, 222, 233, 277, 282, 283, 290, 292, 301, 310, 311, 342, 348, 351, 380, 391, 403, 406, 410, 412, 417, 418, 433
Біла Вода, 375
Біла Підляська, також Біла, 32, 53, 77, 80, 130, 131, 146, 166, 201, 211, 345, 361, 387, 399, 400, 401, 402, 434
Білгорай, 32, 53, 128, 131, 201, 387, 397
Бохня, 131, 409
Братіслава, 186
Бресляв, 59, 61
Буськ, 131, 394
Варшава, 33, 37, 54, 57, 76, 92, 131, 159, 173, 175, 176, 220, 221, 232, 233, 249, 253, 257, 296, 298, 300, 304, 307, 308, 310, 311, 312, 313, 314, 357, 390, 391, 401, 402, 403, 408, 409, 410, 411, 412, 413
Варяж, 131, 229, 396
Висова, 22

Вишничі, 131, 387
Відень, 218, 342
Володава, 53, 54, 77, 131, 146, 166, 208, 211, 344, 387, 398, 399
Гелюш, 238
Горлиці, 52, 128, 131, 166, 201, 206, 246, 362, 365, 367, 368, 376, 377
Гриньки, 306
Грубешів, 32, 47, 53, 54, 75, 77, 131, 146, 152, 175, 176, 189, 211, 212, 361, 368, 387, 389, 395, 555, 577
Ґрац, 218
Ґроєц, 131
Данціґ, 218
Дахав, 289
Динів, 26, 52, 131, 362, 367, 368, 423
Долина, 55
Дратів, 394
Дрезден, 355
Дрогобич, 381, 398
Дубецько, 378, 383
Дукля, 52, 131, 166, 206, 250, 362, 367, 368, 377, 423
Жеґестів, 22
Жмигород, 52, 362, 368, 377
Журавиця, 380
Закопане, 88, 93, 131, 136, 368, 375
Замостя, 32, 47, 53, 131, 137, 176, 189, 201, 227, 315, 361, 387, 396
Засяння, 379
Івоніч, 22
Кельце, 366, 409

Кеніґсберґ, 52
Київець, 238
Київ, 21, 27, 28, 304, 314, 319, 436
Команча, 131, 246, 250, 368, 556, 559, 578, 581
Коросно, 18, 52, 53, 60, 131, 143, 368, 377, 555, 577
Краків, 31, 33, 37, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 66, 67, 68, 70, 72, 75, 76, 78, 79, 80, 92, 99, 126, 131, 136, 146, 147, 148, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 166, 171, 173, 175, 176, 185, 189, 199, 202, 208, 212, 216, 220, 221, 224, 232, 233, 234, 249, 250, 251, 253, 273, 282, 283, 299, 301, 302, 305, 307, 310, 312, 318, 326, 344, 347, 348, 350, 355, 380, 389, 400, 408, 409, 412, 413, 414, 415, 417, 427, 435, 437, 454, 517, 521, 522, 523, 550, 555, 577
Крампна, 172
Краснік, 131
Красностав, 32, 53, 131, 387, 398
Криниця, 22, 52, 73, 128, 131, 137, 146, 166, 167, 169, 173, 207, 208, 209, 227, 241, 246, 336, 361, 362, 364, 365, 367, 368, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 382, 555, 556, 559, 577, 578, 581
Кристинопіль, 19
Лежайськ, 26, 53, 131, 156, 378, 383
Ловіч, 131
Лодзь, 189
Любартів, 131, 399
Люблин, 32, 33, 38, 47, 54, 77, 78, 131, 136, 145, 147, 148, 173, 176, 177, 208, 289, 329, 330, 349, 354, 355, 387, 389, 391, 392, 393, 394, 408, 409, 427, 550, 551
Львів, 17, 21, 24, 25, 26, 29, 60, 67, 68, 87, 90, 135, 182,

202, 203, 220, 221, 224, 226, 259, 260, 261, 289, 290, 304, 319, 378, 384, 392, 393, 411
Мєхів, 131, 409
Мінськ, 131
Москва, 18, 180, 319
Мукачів, 186
Мушина, 362
Мюнхен, 233
Немирів, 19
Ніско, 383
Новий Санч, 23, 31, 52, 66, 128, 131, 201, 362, 366, 367, 368, 372, 375
Новий Торг, 31, 128, 130, 201, 368, 375
Окшів, 238, 388
Опатів, 131, 409
Остодір, 238
Отвоцьк, 300, 309
Пантна, 232, 376
Париж, 410
Переворськ, 48, 53, 91, 92, 131, 381, 383, 423
Перемишль, 21, 23, 26, 31, 41, 47, 49, 53, 55, 80, 92, 131, 146, 156, 212, 246, 277, 288, 367, 378, 379, 380, 381, 531, 551
Перемишль-Засяння, 380
Петриків, (Пйотрків), 131, 409
Підлюте, 238
Подєбради, 157, 222
Полтава, 93
Понятичі, 300
Порохник, 131, 378, 383

Прага, 115, 218, 220, 221, 222, 233, 277, 283, 312, 342, 403, 410
Пулави, 32, 131, 394
Радимно, 26, 131, 156, 175, 378, 383
Радинь, 32, 131, 387, 399
Радом, 38, 131, 409
Рим, 24, 67, 277, 294, 424
Риманів (див. також Романів), 362, 367, 368
Рівне, 234
Рогізно, 238
Романів (див. також Риманів), 22, 24, 131
Ряшів, 31, 33, 47, 54, 131, 384, 409
Самбір, 18
Сєдльце, 32, 131, 289, 410
Сінява, 19
Сокаль, 17
Сокіл, 238
Соколів, 32
Софія, 67
Сохачев, 131
Сремські Карловіце, 300
Сталева Воля, 48
Старий Санч, 24
Стараховіце, 131
Стрий, 17, 163, 208
Ступосяни, 155
Сянік, 23, 24, 31, 47, 51, 52, 72, 80, 89, 130, 131, 146, 147, 151, 153, 156, 176, 201, 208, 211, 227, 232, 233, 244, 246, 250, 257, 277, 290, 345, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 375, 551, 555, 577

Тарнів, 131, 409
Тересполь, 131, 387, 400
Терногород, 53, 128, 131, 387, 397, 398
Томашів, 47, 53, 80, 90, 131, 146, 306, 387, 397
Томашів Мазовецький, 131
Турковичі, 238, 296
Угринів, 387
Холм, 32, 47, 53, 54, 57, 63, 65, 77, 78, 88, 90, 93, 131, 146, 147, 153, 156, 159, 166, 173, 189, 201, 207, 208, 209, 212, 215, 232, 233, 244, 246, 271, 277, 291, 294, 295, 296, 299, 301, 302, 307, 312, 315, 316, 322, 326, 327, 344, 345, 347, 361, 372, 382, 385, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 395, 424, 526, 555, 556, 559 577, 578, 581
Ченстохова, 131, 345, 409
Чесанів, 19, 53, 131, 153, 387, 397
Чорна Вода, 375
Чортків, 200
Шляхтова, 80, 128, 131, 368, 375, 376
Штральсунд, 52
Шавниця, 22, 375
Яблочин, 296
Явірки, 375
Янів Люблинський, 32, 131, 394
Янів Підляський, 131, 387
Ярослав, 26, 31, 47, 49, 53, 80, 81, 130, 131, 146, 147, 149, 153, 154, 156, 166, 201, 202, 208, 209, 211, 215, 232, 233, 246, 249, 257, 277, 288, 361, 372, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 551, 555, 577
Ясло, 24, 31, 128, 131, 232, 362, 367, 368, 376, 377

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Адамчук А., аґроном, референт у господарському відділі УЦК, 145
Айкерн (zu Eickern) Ернест, майор, керівник розвідчого відділу нім. армії в Кракові, 351
Андрей, митроп., (див. також Шептицький А.), 526
Андрієвський Віктор, гром. діяч, журналіст, 278, 436
Антонич Богдан Ігор, письменник, 270
Антонович Адам, педагог-фізкультурник, 241
Арльт Фрітц, доцент, начальник відділу людности і суспільної опіки при уряді ГГ, 61, 73, 81, 84, 88, 349, 350, 352, 353, 355, 437, 453
Бабій Олекса, письменник, шкільний інспектор у Білій Підляській, 201, 245
Базарко Олекса, працівник УДК в Замостю, 396
Базяк, політ. діяч у Варшаві, 92
Балажук Михайло, педагог, 268
Бандера Степан, провідник ОУН, 57, 340, 342, 343, 344, 345, 429, 430, 431
Баран Степан, адвокат, гром.-політ. діяч, 14, 277, 278, 299, 302, 390
Барановський Ярослав, член проводу ОУН, 18
Басарабова Ольга, діяч УВО, 234
Батюк Степан, педагог, шкільний інспектор у Горлицях, 201

Бачинський Леонид, педагог, директор шкіл у Ярославі, 154, 382
Бачинський Омелян, педагог, 200
Безхлібник В., студент, працівник відділу молоді УЦК, 238
Березовський Данило, спортовий діяч, працівник відділу молоді УЦК, 238
Бігус М., працівник фінвідділу УЦК, 139
Бізанц Альфред, полковник, референт укр. справ у відділі людности і суспільної опіки при уряді ГГ, 60, 61, 62, 68, 73, 88, 350, 353, 413
Біланюк Петро, педагог, голова УДК у Сяноці, 201, 369, 370
Білик Михайло, педагог, директор гімназії в Холмі, 201, 208, 327, 388, 390
Білич Микола, гром. діяч у Білій Підляській, 400
Білінкевич Володимир, правник, керівник укр. відділу у Німецькому Фронті Праці, 194
Біляк Марія, гром. діячка, 225, 234
Бірчак Володимир, письменник, 270
Блавацький Василь, адвокат, гром. діяч у Сяноці, 52, 62, 368, 369
Богачевський Данило, адвокат у Томашові, 397
Богун Валя, працівник фінвідділу в УЦК, 139
Богун Мирон, працівник УЦК, 135
Боднарчук Іван, адвокат, голова УДК в Коросні, 377
Божик Володимир, дириґент, 233
Бойдуник Осип, публіцист, член ПУН-у, керманич організаційного відділу УЦК, 18, 53, 62, 69, 76, 94, 135, 137, 143, 252, 259, 260, 343, 413, 521, 522, 523, 524
Болеслав Юрій, князь, 271
Болюх Василь, гром.-політ. діяч, 329, 393
Борисевич Роман, лікар, голова УДК в Горлицях, 52, 376
Боровський Михайло, аґроном, 390
Бродович Володимир, працівник у господарському відділі УЦК, 145
Будз Петро, педагог, працівник шкільного відділу УЦК, 203
Букатович Лев, адвокат, гром. діяч у Дуклянщині, 377
Бурачинська Лідія, публіцист, жіноча діячка, 233, 277, 381
Бурка Остап, лікар, діяч в Радинщині, 173, 399
Бюлер (Bühler) Йосеф, голова уряду ГГ, 36, 312, 420, 543
Бюхнер, референт церковних справ при уряді ГГ, 302
Вайравх (Weirauch) Льотар, начальник відділу людности і суспільної опіки при уряді ГГ, 350
Вакуловський Віктор, кооператор, гром. діяч, 374, 390
Ванчицький Степан, адвокат, гром. діяч у Сяніччині, 52, 62, 80, 368, 369
Ваньо Теодор, адвокат, посадник м. Володави, 398

Василів М., лікар, 173
Василь Омелянович, див. Глібовицький Василь
Васинчук Антін, холмський діяч, 390
Вацке, президент відділу науки й навчання при уряді ГГ, 200
Венгринович Степан, священик, педагог, 52, 201, 369
Вергун Петро, Апостольський візитатор у Німеччині, 292
Вестеркамп, президент внутрішнього управління в уряді ГГ, 419
Вехтер (Wächter) Отто, краківський губернатор, 354, 419
Винницька Ірина, письменниця, 270
Вишня Остап, письменник, 270
Візен (Wiesen), майор, керівник розвідчого відділу нім. армії в Кракові, 351
Вільден, референт церковних справ при уряді ГГ, 302, 304, 309
Вовк Андрій, генерал УНР, 412
Войцєховський, голова Російського комітету в Варшаві, 298
Волинець Омелян, лікар, 376
Волинець Степан, публіцист, 375
Володимир Великий, князь, 244
Гаврилишин Ілля, священик, референт відділу суспільної опіки УЦК, 163
Гаврилюк Андрій, гром. діяч в Білій Підляській, 400
Гаґер, староста Холмської округи, 390

Гайм (Heim), шеф СД в ГГ, 352, 392
Гайнріх (Heinrich) Герберт, референт суспільної опіки в уряді ГГ, 88, 350
Галайчук Богдан, юрист, публіцист, 278
Ган (Hahn) Ганс, окружний староста Перемишля, 380
Ган-Бутри (Hahn-Butry) Юрґен, нім. письменник, 381
Ганкевич Лев, адвокат, лідер Укр. Соц.-Дем. Партії, 56
Гафткович Володимир, культурно-освітній діяч, 397
Герасимович Іван, шкільний діяч, голова центральної учительської секції при УЦК, 203, 207, 213, 214, 268
Герасимюк, гром. діяч Грубешівщини, 394
Гіммлер, 187
Гірняк Никифор, отаман УСС, педагог, керманич відділу шкільних справ в УЦК, 52, 89, 94, 201, 202, 369
Гітлер Адольф, 19, 34, 35, 82, 418, 419
Гладишовський Олександер, аґроном, голова делеґатури в Балигороді, 169, 371
Глібовицький Богдан, голова УДК в Білій Підляській, 80, 400
Глібовицький Василь, гром. діяч, публіцист, керманич організаційного відділу в УЦК, 11, 56, 62, 80, 81, 93, 94, 137, 194, 215, 259, 277, 278, 292, 383, 392, 419
Гнатевич Богдан, політ.-гром. діяч, 69, 73, 89, 374
Гнатюк Михайло, педагог, голова Укр. Нац. Комі-

тету в Ярославі, 383
Голейко Лонгин, юрист, 178, 328, 393
Голіян Роман, журналіст, 276
Голод Роман, аґроном, референт у господарському відділі УЦК, 145, 188, 432
Голубович Іван, юрист, референт у відділі суспільної опіки УЦК, 163
Гончаренко А., кооперативний діяч у Криниці, 374
Горбовий Володимир, адвокат, голова УДК у Кракові, 55, 66, 414, 436
Гординський Святослав, поет і мистець, 263, 279
Горняткевич Дам'ян, мистецтвознавець, 277
Гошовський Богдан, редактор, 263, 278, 279
Григорій VII, царгородський патріярх, 295
Гриньох Іван, священик, голова КоДУС-у, 216
Грицак Євген, педагог, 382
Гуцал Михайло, голова УДК в Тарнові, 409
Гучванович Роман, журналіст, 278
Ґабрусевич Іван, діяч ОУН, 343
Ґамбаль І., господарський діяч Криниччини, 374
Ґаснер Е., шеф преси в Кракові, 273, 419
Ґела Іларіон, священик, голова делеґатури в Белзі, 396
Ґеник-Березовський Юліян, мистець-рецитатор, 233, 251, 252, 521, 522, 524
Ґеппельс, референт стипендійного фонду ім. Гумбольдта в Берліні, 342
Ґербус, заступник референта церковних справ в ГГ, 309
Ґец Лев, мистець, 233, 278, 368, 370

Ґловінський Євген, економіст, 393
Ґлязер, референт укр. справ СД в ГГ, 352
Ґльобочнік (Globocnik), генерал, шеф поліції на Люблинську область, 355
Данилевич Роман, католицький і гром. діяч, голова УДК в Ярославі, 383
Данило Романович, король, 271, 294, 526
Дармохвал Володимир, кооператор, 397
Дачкевич Осип, працівник відділу культурної праці УЦК, 225
Дачишин Юрій, діяч УДК в Кракові, 415
Демель (Dehmel), майор, керівник розвідчого відділу нім. армії в Кракові, 352
Денисюк Микола, видавець, 14, 250, 252, 260
Дерев'янка Михайло, референт у шкільному відділі УЦК, 203
Димінський Роман, економіст, 278
Діонісій (Валединський), митрополит, 296, 298, 299, 300, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 412
Дмитренко, працівник Укр. Наукового Інституту в Берліні, 391, 392
Дмитріюк Василь, лікар, 400
Добрянський Михайло, публіцист, гром. діяч, посадник м. Радимна, 383
Дорошенко Дмитро, професор, історик, 222
Драбатий Іван, аґроном, 390
Дубас Лев, працівник у господарському відділі УЦК, 145
Дудко Федір, письменник, 276

Дужий Микола, керманич відділу культурної праці в УЦК, 80, 89, 94, 117, 137, 224, 225, 226, 397
Дужий Петро, працівник УДК у Замості, 396
Дурбак Іван, журналіст, 276
Єндик Ростислав, антрополог, письменник, 270
Животко Аркадій, публіцист, 278
Жук Андрій, гром.-політ. діяч, 278
Загайкевич Володимир, адвокат, політ.-гром. діяч посол, голова УДК в Кракові, 55, 105, 178, 328, 414, 415
Зайшлий Маркіян, референт у господарському відділі УЦК, 145
Зайшлий Ярослав, аґроном, 154
Залеський Осип, педагог у Ярославі, 382
Залізняк Олег, гром. діяч у Володаві, 399
Зибенко Олександер, кооператор, 73, 90, 93, 139, 260
Зиблікевич Євген, гром.-політ. діяч, публіцист, голова УДК в Перемишлі, 15, 381
Зіберт, президент внутрішнього управління в уряді ГГ, 305
Зілинський Іван, мовознавець, професор, 69, 70, 74, 89, 202, 220, 222, 252, 260, 261, 263, 268, 277, 521, 522, 524, 542
Іваненко Михайло, дириґент хору в Сяноці, 233
Іванис Василь, професор УТГІ, 393
Іларіон, митрополит, (див. також Огієнко Іван), 311, 312, 314, 315, 316, 385, 402
Ільницький Роман, референт господарського відділу УЦК, 145

Ісаїв Петро, педагог, керманич відділу шкільних справ УЦК, 15, 94, 202, 382
Каплистий Макар, аґроном, 382
Каратницький Остап, працівник відділу молоді УЦК, 238
Карпевич Богдан, адвокат, 396
Кархут Василь, лікар, письменник, 163, 270, 279
Качмар Василь, журналіст, 274, 276
Качор Андрій, кооператор, 278, 374
Кедрин Іван, публіцист, 270, 276, 278
Кельнер, підполковник поліції порядку, 549
Кентржинський Богдан, публіцист, 277, 278
Кибалюк Неофіт, церковний і гром. діяч, голова УДК в Люблині, 393
Кисілевська Олена, сенаторка, письменниця, 278
Кікта Юрій, священик, грек.-кат. парох у Лежайську, 383
Кішка Андрій, керівник укр. відділу у Державному Стані Жителів у Берліні, 194
Клим Іван, діяч УДК в Перемишлі, 381
Книш Зиновій, директор канцелярії УЦК, 89
Книш Микола, голова делеґатури у Варяжі, 396
Ковалевський Микола, політ. діяч, 278
Козак Андрій, лікар, 377
Козак Едвард, мистець, 263
Козак Маріян, журналіст, католицький діяч, 276
Кок Володимир, гром. діяч у Сяноці, 369
Коковський Франц, письменник, 271
Коновалець Євген, провідник ОУН, 226, 274

Коновалець Мирон, юрист, журналіст, директор канцелярії УЦК, 15, 94, 138, 277
Коновалець Михайло, батько Євгена і Мирона, 274
Кононенко Харитя, аґроном, економіст, жіноча діячка, 203, 234, 278
Конюх Петро, референт у господарському відділі УЦК, 145
Кордуба Мирон, професор, історик, 220, 270, 271, 542
Королева Наталена, письменниця, 277
Косоноцький Володимир, холмський гром. діяч, публіцист, 53, 299, 390
Котик-Степанович Остап, кооператор, референт у господарському відділі УЦК, 145
Кох Ганс, професор, історик, 59, 60, 68, 417
Коциловський Йосафат, єпископ, 288
Коцур Іван, директор Українського Видавництва у Кракові, 80, 252, 259, 260, 261, 521, 522, 523, 524
Кочержук Роман, кооп. діяч в Білій Підляській, 400
Кравців Роман, гром. діяч в Сяноці, 370
Красник Іван, організатор молоді в Перемишлі, 381
Кривоносюк Петро, педагог, шкільний інспектор у Замості, 201
Крип'якевич Іван, професор, історик, 268
Крохмалюк Юрій, інженер, діяч ФНЄ, публіцист, 90, 91, 92, 93, 163
Крушельницький Леонтій, кооператор, дириґент, 374, 398

Крушельницький Святослав, адвокат, дорадник при варшавському губернаторові, 105
Кубійович Володимир, професор, географ, 15, 222, 488, 516, 521, 522, 523, 524, 525, 529, 535
Кузеля Зенон, професор, етнограф, 219
Кузів Іван, кооператор, 73, 259, 260
Кузьма Василь, священик, 52, 374
Кулицький Микола, картограф, 135, 266
Кундт, державний секретар в уряді ГГ, 419
Курдидик Анатоль, журналіст, 278
Курц (Kurtz) Гайнріх, референт у відділі народної освіти і пропаґанди в уряді ГГ, 60, 62, 66, 68, 73, 86, 250, 255, 256, 350, 352, 353
Кушнір Михайло, культурно-освітний діяч, 375
Кушнірук Кирило, голова УДК в Сєдльцах, 410
Лазор Іван, адвокат, голова делеґатури в Риманові, 369, 371
Лакота Григорій, єпископ, 288, 292
Лапунька М., директор Союзу Укр. Кооператив у Холмі, 327
Левинський, адвокат, голова делеґатури у Переворську, 383
Левицький Борис, студентський діяч, публіцист, 274, 276
Левицький Микола, голова делеґатури в Динові, 371
Левицький Роман, педагог, 201, 375
Левчук Іван, протопресвітер, адміністратор Право-

славної Церкви на Холмщині й Підляшші, 299, 300, 306, 390
Лемик Микола, діяч ОУН, референт в УЦК, 405
Ленкавський Степан, працівник культ.-осв. відділу УЦК, 74
Лепкий Богдан, професор, письменник, 220,222, 270, 277, 542
Лепкий Лев, публіцист, 276, 279
Липа Юрій, лікар, письменник, 54, 298, 309, 412
Лисяк Павло, адвокат, політ. і гром. діяч, 278
Лівицький Андрій, президент УНР, 57, 410, 429
Ліщинський Михайло, директор торговельної школи у Володаві, 398
Лопатинський Дам'ян, священик, 164, 259, 260
Лотоцький Олександер, гром.-політ. діяч, професор церковного права, директор Укр. Наукового Інституту у Варшаві, 220
Луцький Мирон, аґроном-суспільник, діяч УНДО, 154, 329, 393
Лучаковський Богдан, лісівник, 155
Лучаковський Гриць, суддя в Перемишлі, 164, 380
Любарський Семен, сенатор, холмський політ. і гром. діяч, 53, 271, 299, 389
Людеман (Luedemann), референт у відділі народної освіти і пропаґанди в уряді ГГ, 351
Лютий Іван, кооператор у Холмі, 390
Лядде, див. Серафим
Ляйбрандт Юрій, нім. урядовець міністерства в Берліні, 391

Малиновський Олександер, священик, церковний і гром. діяч, Апостольський адміністратор Лемківщини, 74, 90, 94, 163, 164, 288, 290, 291, 365, 370
Малюжинський Микола, священик, церковний православний і гром. діяч, 80, 289, 306, 307, 311, 316, 390, 397
Мандичевський Володимир, нотар, гром. діяч на Підляшші, 401
Мартинець Гнат, педагог, гром. діяч, 369
Мархева Володимир, священик, церковний діяч на Холмщині, 299
Матвійчук, священик, церковний діяч на Холмщині, голова делеґатури в Томашові, 397
Мацілинський Омелян, гром. діяч у Сяноці, 369
Медвецький Яків, Апостольський адміністратор Лемківщини, 24, 288, 290, 291
Мельник Андрій, голова проводу ОУН, 57, 339, 340, 342, 343, 344, 347, 429, 430
Мельник, лікар у Білій Підляській, 401
Мельник Кость, студент, діяч ЦеСУС-у, референт КоДУС-у, 216
Мельник Петро, студент, референт КоДУС-у, 216
Михайлівський Теодор, адвокат, голова УДК в Білгораю, 397
Мицик Роман, керманич фінвідділу в УЦК, 94, 137, 139
Мйодонський (Miodoński), польський священик, полковник, 531
Мілянич Атанас, керманич господарського відділу в УЦК, 73, 93, 94, 137, 145, 194, 259, 262, 278, 419

Мінко Юліян, педагог, гром. діяч у Криниччині, 374
Мірчук Іван, професор, філософ, 219
Мостович Леонид, гром. діяч на Холмщині, 399
Мостович Микола, педагог, голова УДК в Холмі, 344, 390, 392, 399
Мох Олександер, католицький публіцист, 263
Мудрий Василь, публіцист, голова УНДО, 56, 85, 87, 274, 276, 436
Мудрик Андрій, кооператор, 89, 93
Наве, директор курорту Криниця, 374
Навроцький Осип, політ.-гром. і військ. діяч, голова УДК в Криниці, 15, 374
Нагаєвський Василь, діяч УДК в Перемишлі, 381
Назарук Осип, політ.-гром. діяч, публіцист, 56
Налисник Юліян, адвокат, гром. діяч у Дуклянщині, 377
Нарожняк Зиновій, священик, референт у відділі культурної праці в УЦК, 225, 226
Ней Андрій, учитель, шкільний інспектор у Білгораю, 201, 397
Ничка Григорій, адвокат, голова УДК в Яслі, 376
Обаль Петро, мистець, 370
Оберлендер (Oberländer) Теодор, професор, старшина нім. армії в розвідчому відділі в Кракові, 52, 59, 60, 73, 351, 352, 353
Обідзінський Н., актор, 233, 389
Огієнко Іван, професор, мовознавець, (див. також Іларіон митроп.), 253, 288, 307, 308, 309, 311, 312
Околот Іван, педагог, шкільний інспектор у Ярославі, 201, 382

Олесіюк Тиміш, лікар, гром.-політ. діяч, 54, 399
Олійник Петро, 272
Омельченко Тиміш, полк. армії УНР, голова УНО в Німеччині, 216
Онацький Євген, публіцист, діяч ОУН, 277
Онуферко Григорій, суддя, голова УДК в Кракові, 415
Оренштайн Яків, видавець, 228, 269, 285
Орсенідж, папський нунцій в Берліні, 292
Островерха Михайло, публіцист, письменник, 277, 278
Островський Володимир, гром. діяч, публіцист, письменник, 53, 271, 277, 278, 389, 390
Павликовський Юліян, політ.-гром. діяч, економіст, провідник укр. кооперації в ГГ, 148, 149, 345
Павлишин О., православний священик на Лемківщині, 297, 301
Павлів Остап, лідер Укр. Соц.-Радикальної Партії, 56
Павлюк Антін, адвокат, гром. діяч Холмщини, 53, 77, 299, 389, 392
Падох Ярослав, адвокат, 164, 278
Палидвір Василь, суддя, президент Окружного суду в Люблині, 393
Палідович Михайло, працівник відділу молоді в УЦК, 238
Паліїв Дмитро, політ. і військ. діяч, журналіст, основник ФНЄ, 56, 90, 91, 92, 336, 338, 349, 372
Палладій Видибида-Руденко, архиєпископ, 309, 312, 313, 366

Панченко-Юревич, студентський діяч, 216
Панченко Петро, кооператор, 262
Пастернак Євген, гром. діяч на Підляшші, 15, 400, 401
Пастернак Іван, сенатор, гром. і політ. діяч на Підляшші, перший голова Укр. Комітету в Білій Підляській, 54, 400
Патрило Р., лікар, 173
Пеленський Євген-Юліян, літературознавець, бібліограф, публіцист, директор Укр. Видавництва в Кракові, 62, 250, 252, 257, 260, 261, 263, 268, 521, 522, 523, 524
Пеленський Зенон, гром., політ. і кооперативний діяч, посол, 62, 329, 393
Пеленський Йосиф, учитель, освітній діяч у Перемишлі, 381
Перфецький Роман, адвокат, політ.-гром. діяч, голова УДК в Замості, 396
Перш (Paersch), директор банку, 564, 586
Петерс Іван, священик-студит, 289
Петлюра Симеон, Гол. Директорії УНР, 226
Петрів Всеволод, генерал, 278
Петрук Іван, адвокат, голова делеґатури в Жмигороді, 377
Питляр Орест, працівник УЦК, 74
Поготовко Михайло, підполковник армії УНР, голова УДК у Варшаві, 77, 412
Подолинський Олександер, лікар, 173
Поліха Володимир, педагог, 382

Поліщук Петро, працівник у відділі молоді в УЦК, 238
Постолюк Петро, працівник в Укр. Видавництві в Кракові, 262
Прислопський Р., священик, 272
Пришляк Володимир, культ.-освіт. діяч у Горличчині, 232, 376
Процюк Володимир, працівник УДК в Білій Підляській, 400
Пруц Євген, працівник УДК в Ряшові, 384
Пузяк Мирослав, референт у господарському відділі УЦК, 145
П'юрко Богдан, диригент, 233, 415
Рак Ярослав, діяч ОУН, керманич відділу молоді в УЦК, 69, 94, 238
Раковський Іван, професор, голова НТШ, 220, 221, 222, 268, 277, 542
Ржепецький Борис, економіст, 62
Ривак Василь, журналіст, 276
Романенко Антін, аґроном, діяч у Холмі, 390
Романенчук Богдан, літературознавець, публіцист, 263
Рочняк Олександер, суддя, голова УДК в Замості, 53, 299, 396
Руденський Теофіл, юрист, гром. діяч у Криниччині, 375
Саварин Денис, працівник в Українському Видавництві в Кракові, 263
Саватій, православний єпископ у Празі, 311
Сагайдачний Петро, журналіст, 276

Садовський Валентин, професор, економіст, 222
Садовський Михайло, підполковник армії УНР, громад. діяч у Варшаві, 77
Саєвич Микола, лісівник, 155
Сайс Інкварт (Sayss Inquart), заступник ген. губернатора в Кракові, 36, 74, 81
Самохваленко Микола, гром. діяч в Грубешівщині, 394
Саноцький Петро, референт у відділі суспільної опіки УЦК, 163, 167
Сенета Діонісій, священик, голова УДК в Шляхтовій, 376
Серафим Лядде, архиєпископ Російської Правосл. Церкви, 300, 301, 304, 305, 307, 310
Січинський Володимир, мистецтвознавець, 271
Сіяк Дарія, 15
Скибінський Рудольф, адвокат, голова УДК в Красноставі, 398
Скоропадський Павло, гетьман, 429
Скрипник Степан, гром.-політ. діяч Волині, 390, 415
Скрипченко Олександер, сотник армії УНР, інженер, завідуючий цукроварнею у Переворську, 91, 92, 93, 381, 383
Смаль-Стоцький Роман, професор, мовознавець, 220
Смітюх, інженер, голова УДК в Сєдльцях, 410
Соловій Володимир, суддя, гром. діяч на Підляшші, 400
Солтикевич Ярослав, лікар, голова УДК в Ряшові, 384

Сопуляк Михайло, священик, керманич відділу суспільної опіки УЦК, 15, 86, 94, 163
Ставничий Теодосій, педагог, директор гімназії в Холмі, 388
Стампор Еміль, нотар у Кракові, 521, 524
Старосольський Юрій, юрист, голова УДК в Ярославі, 15, 383
Старух Ярослав, діяч ОУН, секретар УДК в Кракові, 80, 414
Стахів Матвій, адвокат, публіцист, лідер Укр. Соц.-Радикальної Партії, 56
Струтинський Михайло, адвокат, голова УДК в Грубешові, 394, 395
Сушко Микола, голова укр. уряду довір'я в Берліні, 192, 412
Сушко Роман, полковник, член проводу ОУН, 18, 52, 53, 57, 58, 62, 65, 66, 68, 69, 81, 91, 143, 186, 335, 337, 338, 339, 343, 351
Сціборський Микола, член проводу ОУН, 430
Сянкевіч, білоруський діяч на Підляшші, 402
Таранович Володимир, фізкультурник, 241
Таркович Юрій, публіцист, 277, 278
Тарнович Юліян, лемківський діяч, публіцист, 263, 268, 271, 276
Татомир Володимир, керманич відділу молоді в УЦК, 94, 238, 246
Татомир Юліян, священик, сенатор, голова делеґатури в Перемишлі, 80, 381

Творидло Микола, гром.-політ. діяч, кооператор, 154, 188, 276, 278
Терлецький Маркіян, педагог, директор гімназії і голова УДК в Ярославі, 268, 382, 383
Тесля Іван, педагог, референт відділу шкільних справ УЦК, 74, 202
Тиктор Іван, видавець, 261
Тимофій Шретер, єпископ (див. також Шретер), 298, 311, 312, 313
Тимцюрак Володимир, юрист, дорадник при люблинському губернаторові, 15, 77, 80, 105, 354, 393
Тищенко-Сірий Юрій, видавець, 283
Траколо Василь, педагог, 212, 390
Тригубчак Арсен, голова УДК в Радимні, 399
Турчин Андрій, діяч УДК в Красноставі, 398
Українка Леся, письменниця, 234, 270
Утриско Осип, юрист, діяч УДК в Яслі, 377
Файґель Роман-Андрій, аґроном, референт у господарському відділі УЦК, 145, 154, 345
Федів Ігор, географ, 261, 263
Фель (Foehl) Ріхард, референт відділу людности і суспільної опіки при уряді ГГ в Кракові, 350, 413, 419
Фещенко-Чопівський Іван, професор, технолог, 542
Фіґоль Атанас, представник УЦК в Берліні, 195
Форостина Євген, педагог, 208, 382
Фостаківський І., кооператор, 148
Фрайт Володимир, працівник УДК в Білій Підляській, 245, 400

Франк Ганс, ген. губернатор в Кракові, 34, 35, 36, 61, 74, 82, 83, 272, 303, 310, 348, 418, 419, 543
Франко Іван, письменник, 226, 228
Хархаліс, кооператор, 382
Хомишин М., економіст, 155
Хом'як Михайло, юрист, журналіст, 15, 273, 274, 276, 277
Хотинецький Кипріян, священик, грек.-катол. парох у Ярославі, 383
Храпливий Євген, голова Т-ва „Сільський Господар", 148, 154, 243, 278, 329, 393
Хронов'ят Михайло, гром. діяч, кооператор, керманич господарського відділу УЦК, 66, 69, 73, 76, 89, 92, 93, 145, 164, 252, 259, 260, 262, 521, 522, 524
Хрущ Африкан, директор Союзу Укр. Кооператив у Грубешові, 394
Хрущ Павло, священик, грек.-катол. парох у Кракові, 55
Целевич Євген, працівник відділу молоді в УЦК, 238
Ценко Микола, гром. діяч, референт організаційного відділу УЦК, 15, 135, 344, 415
Цернер (Zoerner), люблинський губернатор, 77, 303, 304, 355
Цісик Омелян, педагог, директор учительської семінарії в Криниці, 208, 375
Чайковський Данило, публіцист, 252, 260
Черемшина Марко, письменник, 270

Черкавський Іван, грек.-катол. парох у Радимні, 383
Черкавський Іван, лікар, голова УДК в Ярославі, 383
Чубатий Лев, журналіст, голова делеґатури в Горлицях, 262, 376
Чупрун Пафнутій, педагог, голова УДК в Новому Торзі, 201, 214, 376
Шевченко Тарас, поет, 228
Шепарович Юліян, кооператор, 329, 393
Шептицький Андрей, митрополит, 297, 526
Шкоропар Порфирій, священик у Володаві, 399
Шкурат Василь, діяч УДК в Радимні, 399
Шлемкевич Микола, мислитель, публіцист, гром.-політ. діяч, 14
Шмідт, люблинський губернатор, 355
Шмідт, керманич відділу народної освіти й пропаґанди в Кракові, 508
Шорс, голова білоруського комітету в Варшаві, 403
Шрамченко Святослав, капітан-ляйтнант, голова УДК в Ченстохові й Холмі, 345, 392
Шретер, єпископ, (див. також Тимофій), 298, 307
Шуберт, шеф шкільних справ у краківській області, 200
Шумовська Ірина, педагог, 245
Шуп'яний Б., культурно-освітній діяч у Криниці, 375
Шухевич Степан, адвокат, військовий і політ. діяч, 252, 521, 522, 524, 542

Щирба, працівник УДК в Ярославі, 383
Юхнович, працівник УДК в Ряшеві, 384
Яворів Василь, працівник УДК в Білій Підляській, 400
Яковлів Андрій, професор, історик укр. права, 220, 222
Янда Володимир, працівник УДК в Ярославі, 238, 383
Яримович Роман, працівник УЦК, 139
Яримович Микола, інженер, голова УДК в Кельцах, 409
Яхимович Йосип, гр.-катол. священик у Порохнику, 383
Яців Дмитро, директор Союзу Укр. Кооператив у Сяноці, 370
Яцкевич Лев, інженер, голова УДК в Радомі і дорадник при радомському губернаторі, 105, 409

ЕРРАТА

стор.	рядок	є видрукувано	має бути
15	7 знизу	д-рові Володимирові	д-рові Юрієві
52	11 згори	Орест Кузьма	Василь Кузьма
53	1 знизу	Антін Рочняк	Олександер Рочняк
80	11 знизу	о. В.Малюжинського	о. М. Малюжинського
90	10 згори	Зубенко	Зибенко
93	7 згори	Зубенко	Зибенко
128	6 знизу	Тарногороді	Терногороді
131	4 знизу	Буску	Буську
131	9 згори	Вишницях	Вишничах
131	6 знизу	Сохачеці	Сохачеві
131	4 знизу	Страховіцах	Стараховіцах
145	10 знизу	Адамчик	Адамчук
155	5 знизу	В. Саєвич	М. Саєвич
173	6 згори	С. Бурка	О. Бурка
201	3 знизу	Балигороді	Білгораю
238	7 знизу	Києвці	Київці
306	17 знизу	Володимир Малюжинський	Микола Малюжинський
316	15 знизу	В. Малюжинський	М. Малюжинський
393	12 згори	Зіновій Пеленський	Зенон Пеленський

УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ

1939 — 1941

ІЛЮСТРАЦІЇ

Село Лює на Лемківщині (Горлицький повіт). Типовий краєвид низького (лемківського) Бескиду.

Вид із замку в Сяноці на ріку Сян і передмістя Сянока. Лівий бік ріки належав до Генеральної Губернії, правий — до Української РСР.

Церква в селі Колемчицях на Холмщині (Грубешівський повіт). Перед розбіркою польською владою.

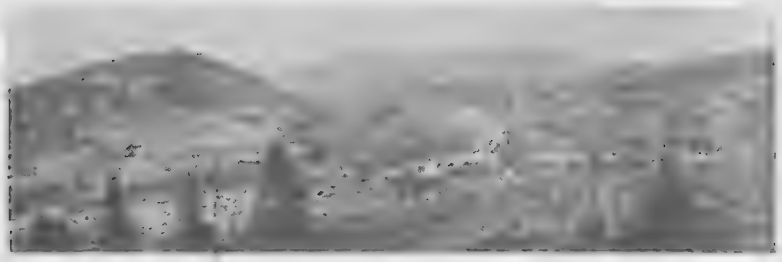

Село Лосє на Лемківщині (Горлицький повіт). Типовий краєвид низького (лемківського) Бескиду.

Вид із замку в Сяноці на ріку Сян і передмістя Сянока. Лівий бік ріки належав до Генеральної Губернії, правий — до Української РСР.

Церква в селі Колемчицях на Холмщині (Грубешівський повіт). Перед розбіркою польською владою.

Підляський краєвид

Члени української делеґації до генерального губернатора Г. Франка (17. XI. 1939).

Сидять зліва направо: дир. Б. Ржепецький, д-р Г. Куртц, полк. А. Бізанц, полк. Р. Сушко, проф. В. Кубійович; стоять зліва направо: д-р С. Ванчицький, д-р В. Блавацький, кол. посол З. Пеленський, ред. В. Глібовицький, інж. О. Бойдуник і д-р Є. Ю. Пеленський.

Краків. Будинок при вул. Зеленій, де містився Український Центральний Комітет.

Зі З'їзду Українських Допомогових Комітетів Краківської области в Закопаному (9. VIII. 1940 р.).
Прогулянка в Татри. Сидять зліва направо: д-р В. Загайкевич, інж. О. Бойдуник, проф. В. Кубійович, о. М. Сопуляк, д-р Ю. Старосольський з дружиною; перший зліва стоїть мґр. М. Дужий.

40-ліття провідника УЦК (23. 9. 1940).
Сидять зліва направо: ред. В. Глібовицький, о. ген. вікарій М. Малюжинський, соленізант проф. В. Кубійович, проф. І. Раковський, о. протоєрей Волков, д-р Н. Гірняк; Стоять зліва направо: інж. А. Адамчук, ред. Л. Лепкий, д-р Волошин (над о. Малюжинським), інж. А. Мілянич, М. Кулицький, інж. Р. Голод (обидва частинно закриті) о. М. Сопуляк і — три останні: П. Поліщук, мґр. М. Дужий і д-р М. Коновалець.

Серед проводу й співробітників УЦК (кінець 1940 р.).
Сидять зліва направо: інж. А. Мілянич, о. М. Сопуляк, Марія Біляк, проф. В. Кубійович, інж. Лідія Бурачинська, Р. Мицик, В. Глібовицький. Стоять: перший зліва інж. Р. Голод, третій мґр. Р. Ільницький.

З конференції проводу УЦК з генерал-губернатором Г. Франком. Зліва направо: ред. М. Добрянський, В. Кубійович, ред. В. Глібовицький, д-р В. Загайкевич, полк. А. Бізанц, генерал-губернатор Г. Франк.

Вихованки дівочої бурси в Криниці (в часі реколекцій).

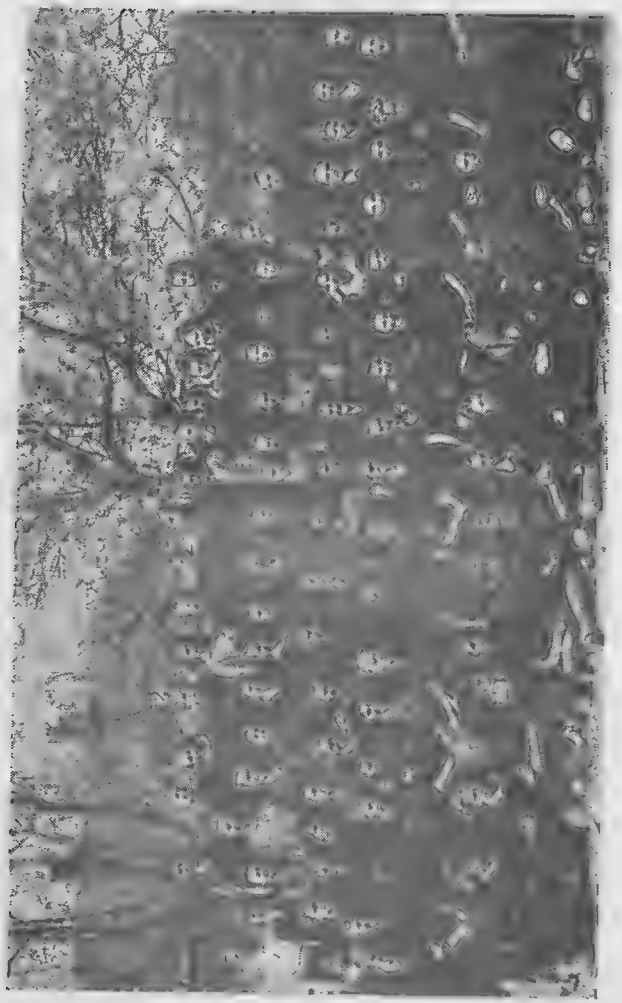

Вихованки дівочої бурси в Ярославі. Збірна група (дир. М. Козак).

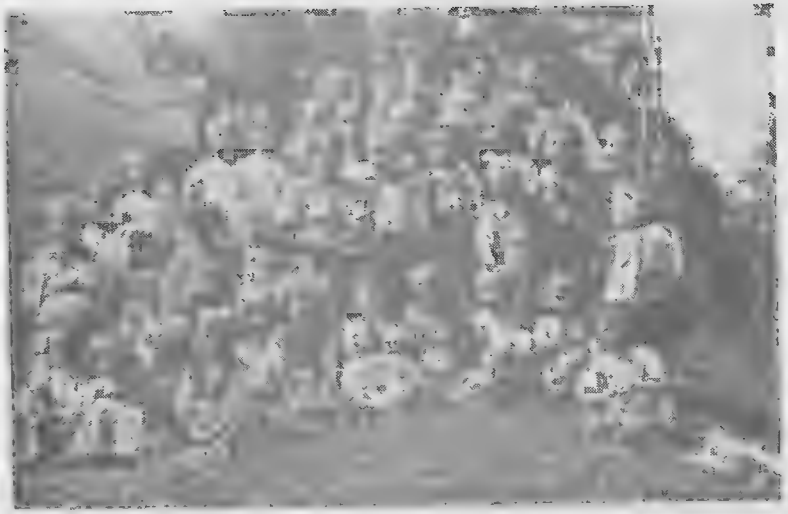

Дитячий садок у Команчі (сх. Лемківщина).

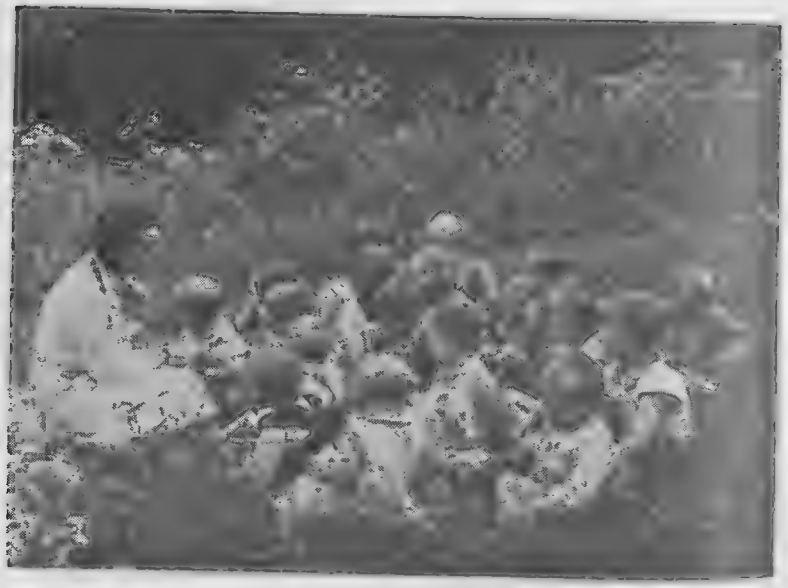

Провідниця дитячого садка розказує казку.

Дитячий садок у Лупкові.

Директор української торговельної школи у Володаві мґр. М. Ліщинський вітає гостя.
Стоять зліва направо: д-р Т. Олесіюк, мґр. М. Мостович, проф. В. Кубійович, дир. М. Ліщинський.

Закінчення шкільного року в українській торговельній школі в Білій Підляській.
Дівчата виводять танок „Дубина". Позаду сидять гості, здебільша селянки, матері дівчат.

Учительський збір української учительської семінарії в Криниці. Стоять зліва направо: другий Ю. Мінко, Р. Левицький, дир. О. Цісик, проф. В. Кубійович та інші.

Ярославська гімназія.

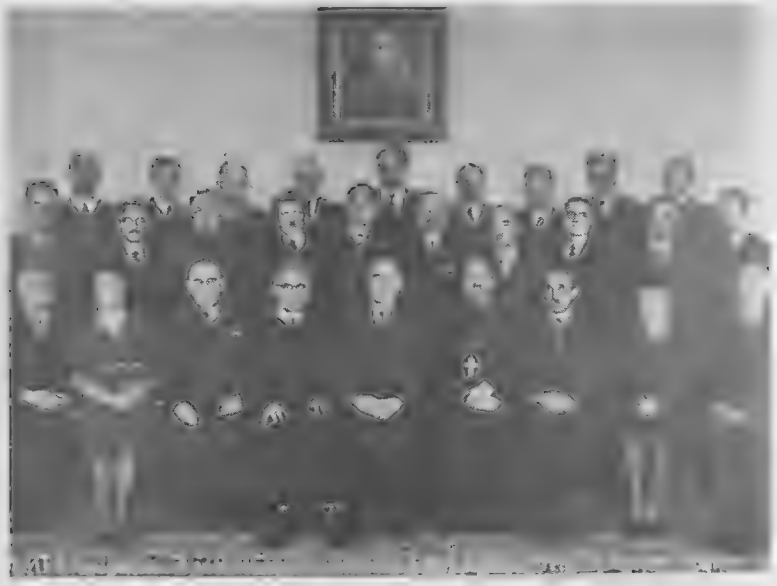

Учительський збір української гімназії в Холмі.
Зліва направо: пп. В. Павлусевич, пані Д. Братусь, д-р М. Кордуба, о. д-р П. Теодорович, дир. М. Білик, о. Барщевський, Пекарський, мґр. Марія Антонович, і Вовк, Другий ряд: пп. Мельник, незн., третій д-р О. Бабій, Мельничук, незн., д-р Малик Васинчук, незн. Третій ряд: мґр. А. Антонович, А. Марченко, Кузик, три незнані, д-р М. Мостович, Макаренко і М. Анастазієвський.

V „Б" кляса першої української гімназії в Холмі 1940/1
По середині між ученицями мґр. Марія Антонович. Вгорі Микола Анастазієвський

Виставка української книжки і преси в Люблині (осінь 1940).

Мистецька виставка в Сяноці з працями мистців Л. Ґеца і П. Обаля (обидва мистці стоять позаду — зліва Обаль праворуч Ґец).

Дім української гімназії ім. Володимира Великого в Криниці. Стоять між іншими проф. В. Кубійович і голова Криницького УДК сотник О. Навроцький.

Проф. д-р Іван Зілинський, дир. Українського Видавництва від 1940 р.

Група підляських дівчат у реґіональних одягах. Учениці володавської торговельної школи виконують весняні танці за підляським звичаєм; посередині д-р Т. Олесіюк.

Курс передовиків молоді в Холмі. В днях 11-18.I.1941 Світлина на залі технічної школи 14. 1. 1941. Сьомий від ліва Адам Антонович (обласний референт молоді на Холмщину й Підляшша), біля нього діл. реф. УЦК В. Глібовицький, далі пані Марія Антонович

Проф. д-р Євген Ю. Пеленський, перший директор Українського Видавництва 1939-1940

Данило Чайковський, з. директора і керівник адм. відділу УВ 1939-41

Микола Денисюк, заст. директора і керівник торг. відділу УВ 1939-41

Д-р Ігор Федів, керівник видавничого відділу УВ від 1940 р.

Працівники Українського Видавництва в Кракові (початок 1940 р.). Сидять зліва направо: Леся Хом'як, Р. Ганас, Р. Березовський і Л. Чубатий. Стоять зліва направо: П. Драґан, Іван К., В. Григорчак, ред. Д. Чайковський, Катруся Гумінілович, В. Отчак, М. Денисюк і В. Білинський (немає між ними директора видавництва Є. Ю. Пеленського і проф. І. Зілинського).

Редакція „Краківських Вістей" (1940 рік). Сидять зліва направо: ред. В. Качмар, ред. Л. Лепкий, головний редактор М. Хом'як і ред. І. Дурбак.

Іван Тиктор, керівник адм. видань У. В. 1940-41

В У. Видавництві 1941. (Зліва: Р. Березовський, о. В. Кучабський, М. Денисюк, О. Вальчик, В.Г.

Собор Пресвятої Богородиці в Холмі.

Митрополит Діонісій з візитою у Генерал-Губернатора Г. Франка (24. 9. 1940 р.).

Стоять зліва направо: Ген. вікарій о. М. Малюжинський, полк. А. Бізанц, митрополит Діонісій, проф. І. Огієнко, проф. В. Кубійович, В. Глібовицький, д-р Р. Фель, д-р Гербус, ген.-губернатор Г. Франк, радник Вільден.

Архиєпископ Іларіон

Архиепископ Палладій

Проф. д-р Богдан Лепкий, вчений і письменник
(співпрацював з Українським Видавництвом)

Члени Консисторії Православного Собору в Холмі

Пам'ятка повороту собору 19. V. 1941

ГРАМОТА

Закликаємо в покорі Нашій Боже всесильне Благословення на Високодостойного Пана, Проф. Д-ра Володимира Кубійовича, провідника Українського Центрального Комітету в Кракові

в нагороду його праці та трудів для добра Українського Народу та Його Святої Православної Церкви.

Про це свідчимо цією Грамотою Нашою з Нашим власноручним підписом та печаттю.

Дана в Стольному Владичому місті Холмі в Архиепископській Палаті на Горі Славного Короля Данила, Року від народження Сина Божого тисяча девятьсот сорок перший місяця січня дня 7-го

Ч.

Архиепископ Холмський і Підляський.

Укр. Друкарня „Зоря" Холм, Любельська 10.

Єпископ Г. Лакота

Апостольський адміністратор о. О. Малиновський

Греко-католицька церква св. Норберта в Кракові.

Соборна Церква Господнього Преображення в Ярославі.

Курс-табір у Криниці для провідників куренів молоді. Напереді керівник курсу А. Антонович.

Провід Ярославського УДК (в літі 1940 р.). Сидять зліва направо: проф. М. Терлецький, третій д-р Ю. Старосольський, голова УДК В. Глібовицький, інж. Паламарчук, Щирба, мґр. П. Ісаїв. Стоять з правої сторони наліво: другий Р. Данилевич, третій мґр. В. Янда.

З членами проводу Холмського Комітету (лютий 1940). Стоять зліва направо: кол. сенатор С. Любарський, проф. В. Кубійович, о. ....., голова Комітету адвокат. А. Павлюк.

Директор В. Тимцюрак, дорадник на Люблинську область.

Провід УДК в Білій Підляській (1940 р.)
Сидять зліва направо: дир. Р. Кочержук, інж. Є. Пастернак, голова УДК інж. Б. Глібовицький, д-р М. Мельник; стоять зліва направо: В. Фрайт, В. Мандичевський, Є. Бірчанський.

ЗМІСТ

Від видавництва 7
Вступне слово 9
I. *Підстави українського життя в Генеральній Губернії* 17
II. *Від осени 1939 р. до літа 1940 р.* 45
III. *Структура Українського Центрального Комітету* 97
IV. *Поодинокі ділянки праці УЦК: організаційна і фінансова ділянки* 133
V. *Діяльність відділу Суспільної Опіки. Переселенські акції* 161
VI. *Шкільництво. Студентські справи. Наука* 197
VII. *Позашкільна освіта й виховання* 223
VIII. *Українське Видавництво й преса* 249
IX. *Церковні проблеми* 287
X. *Світла й тіні діяльности УЦК* 317
XI. *Балянс праці на окраїнах* 359
XII. *Напередодні війни з Совєтським Союзом* 417
Додатки 437
Ілюстрації 617

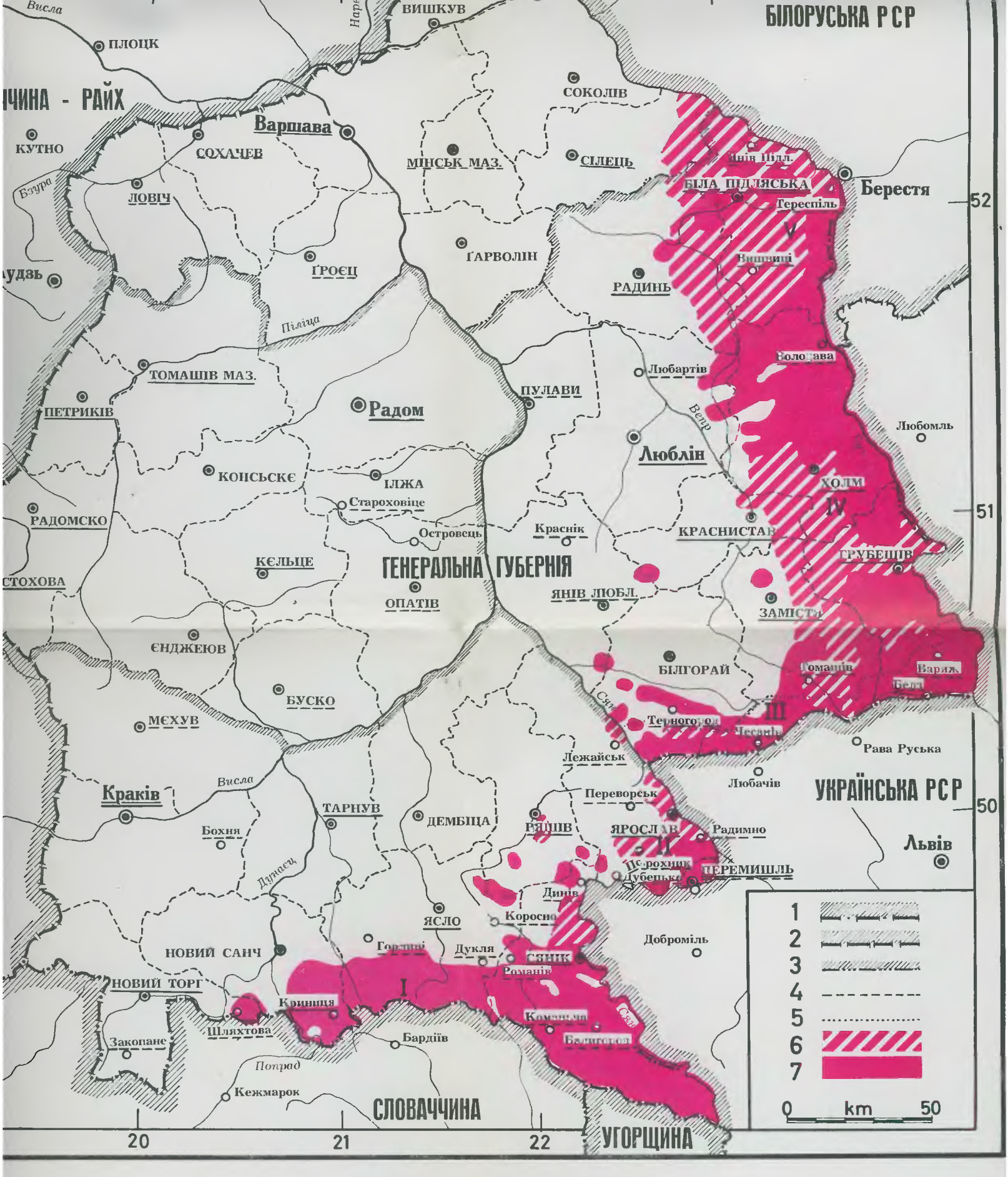

КАРТА ГЕНЕРАЛЬНОЇ ГУБЕРНІЇ

1-2: КОРДОНИ (1 — держав, 2 — Генеральної Губернії і совєтських республік).
3-5: МЕЖІ (3 — областей, 4 — округ, 5 — між Галичиною і Холмщиною).
6-7: УКРАЇНСЬКА ТЕРИТОРІЯ (6 — мішана українсько-польська, 7 — суцільна українська).
ОСІДКИ: Осідок Українського Центрального Комітету (УЦК) підкреслений подвійно, осідки обласних Комітетів підкреслені грубою лінією, окружних — тонкою лінією, делеґатур — перериваною.

р Кубійович: УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ 1939-1941.
тво Миколи Денисюка, Чікаґо 1975.